

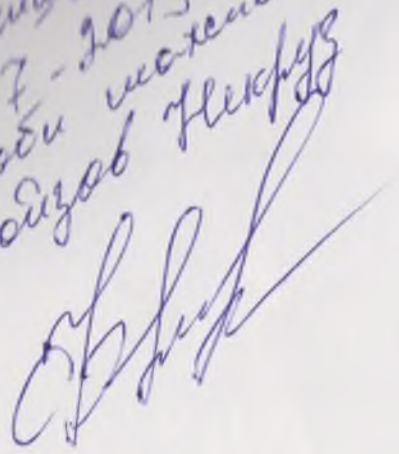

ТАЪРИХИ МУНОСИБАТҶОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Из собрания
домашних книг
2007 - 2013
книжки мажары хуган
Войзов Глебов

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

**ТАЪРИХИ
МУНОСИБАТҲОИ
БАЙНАЛХАЛҚӢ
(1648- 1917)
(Курси мухтасар)**

Китоби дарсӣ

Мураббӣбон: Мирзоев Н., Гулҷонов М.

Душанбе - 2010

ББК 66.4(2)

Т 36

**Таърихи муносибатҳои байналхалқӣ (1648-1917) (Курси мухтасар
Китоби дарсӣ. Душанбе, «Эр-граф», 2010. - 248с. Мураттибон:
Мирзоев Н., Гулҷонов М.**

Муқарризон:

Абдулхаев Р.Х. - доктори илми таърих

Исмоилов Д. И. - номзоди илми таърих

Ғафуров А.Ғ. - номзоди илми таърих

**Шӯрои илмӣ-методии Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон ба ҷоп
тавсия намудааст.**

САРСУХАН

Дар давраи мо муносибатҳои байналмилалӣ дар ҳаёти инсоният нақши муҳим мебозад. Ҷаҳонишавӣ чараёни тараққиёбандаи сиёсати ҷаҳониро ташкил дода, соҳаҳои гуногуни ҷомеаи башариро фаро гирифтааст. Ҷаҳонишавӣ муносибатҳои байналхалқиро ба сатҳи дигар бароварда ба он мазмун ва мундраҷаи тоза ворид намуд, каслат, самт, вазифа ва ҳадафҳои муносибатҳои байналхалқӣ бо тақозои даврони навин низ тағйир ёфтанд. Дар айни замон умдатарин вазифаи муносибатҳои байналхалқӣ ҳифзи сулҳ ва амнияти халқҳои ҷаҳон, бартараф сохтани таҳдидҳои даврони нав, фироҳам сохтани шароити мусоид барои рушди сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии халқҳои ҷаҳон мебошад. Барои расидан ба ин ҳадафҳои олии омӯзиши таҷриба ва сабақҳои таърихӣ муносибатҳои байналхалқӣ асрҳои пешин хеле судманд аст.

Китобе ки манзури хонандагони арҷманд мегардад ба таърихи муносибатҳои байналхалқӣ бахшида шуда, марҳилаи муҳими он солҳои 1648-1917-ро дарбар мегирад.

Дар соли 1648 Сулҳи Версал, ки ба Ҷанги сисола хотима дод, ба ғамми вазъияти сиёсати хоричӣ дар Европа ва ҷаҳон тағйирот ворид намуд ва ба сафороии нави қувваҳои сиёсӣ оварда расонд. Дар Версал асоси ҳуқуқии муносиботи байналмилалӣ гузошта шуд. Муносиботи байналмилалӣ мутаносибан бо тағйирот дар арсаи ҷаҳонӣ такмил меёфтанд. Нақши муҳимро дар муносиботи байналхалқӣ охири асри XVIII инқилоби Кабири Франция бозӣ намуд.

Пас аз ин давра, дар натиҷаи рақобат байни кишварҳои европӣ, давлатҳои китъаҳои дигари дунё ба муносибати байналмилалӣ кӯшишҳои мешуданд.

Марҳилаи муҳим дар инкишофи муносибатҳои байналхалқӣ санаде ба номи Регламенти (Низомномаи) Вена маҳсуб мегардад, ки дар конгресси Вена соли 1815 қабул гардид. Мубокиқи ин Низомнома тартиботи умумӣ ва ягонагии муносиботи байни давлатҳо барқарор гардид.

Ба миён омадани давлати сотсиалистӣ дар соли 1917 муносиботи байналмилалиро қуллӣ дигаргун сохт. Тафсири ин давара дар қисми дигари китоб баён ёфтааст.

ФАСЛИ АВВАЛ
МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ
ДАР ЕВРОПА ДАР АСРҲОИ XVII-XVIII

Боби 1. Вазъияти сиёсии Европа то миёнаи асри XVII

Асри XVII дар маркази давраи ба номи ибтидои Замони нав қарор дорад. Мазмуни сиёсати хориҷии европоиро дар ин аср зиддиятҳои байни давлатҳо ташкил меоданд, ки аз як ҷониб, аз мероси асри XVI манш аз мегирифтанд ва аз ҷониби дигар, тамоюли инкишофи онро то андозаи муайян дар садсолаи оянда таъин менамуданд.

Асри XVI дар ҳаёти халқҳои европоӣ чунон тағйироти ҷиддиро дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, динию фарҳангӣ ворид намуда буд, ки онҳо на танҳо ҳислат, балки моҳияти муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷиро дигаргун сохтанд.

Усулҳои асримённагии бахшҳои территориявӣ ва низоъҳои низомӣ байни давлатҳои ҳамсоя ҷойро барои зиддиятҳои ҷадид гузошт, ки мафҳуми амиқи онҳоро дар тағйири воқеъияти зиндагии кишварҳои европоӣ ва халқҳо метавон чустуҷу намуд.

Кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ ва муносиботи байналмилалӣ. Худуди асри миёна ва ибтидои Замони нав давраи кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ ва огози истилои мустамликавию дарбар мегирад. Кашфи Олами Нав, роҳи нави баҳрӣ ба Ҳиндустон ва ба сарзаминҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, дар ниҳоят, аввалин саёҳати даври олам, на танҳо тасаввурҳои нави европоӣро дар бораи ҷаҳон ба таври умум ташаккул доданд, балки ба тағйири манфиатҳои геополитикии давлатҳои европоӣ оварда расонд. Аз як тараф, ташаккули Европа чун як воҳиди мукамал, ки аз диди тамаддун муқобили боқимондан ҷаҳон қарор гирифт. Аз ҷониби дигар, кашфи бузурги ҷуғрофӣ робитаи ғайрибайналмилалӣ ва пеш аз ҳама иқтисодиро ташвиқ менамуд, ки имконоти бозори молро дар миқёси ҷаҳонӣ васеъ месохт ва ин дар навбати худ робитаи байни қитъаҳоро ғайриҷаҳонӣ ва Европаро бо Америка, Осиё ва Африқо наздик мекард. Ишғирок дар сиёсати мустамликавӣ низоъҳои ошғинопазирро ҳам байни давлатҳои

Европой, ки ба таври ғазол ба ғорати мустамликавӣ ва забти территорияи он сӯи Укёнус дохил гардида буданд ва ҳамчунин давлатҳое, ки пас аз ба даст овардани имконоти сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғайрӣ тоза ба калониализм ҳамроҳ шуда буданд, ба вучуд овард.

Дар ниҳоят, боигарӣ чун натиҷаи ғорати мустамликавӣ, нақши он ё он давлатро дар сиёсати европой муайян менамуд. Бадин тартиб, асри XVI на танҳо замони муҳим дар таърихи Испания ва Португалия, балки «асри Испания» дар Европа низ ҳисоб мешавад.

Ташаккули давлатҳои муттамаказ ва муносиботи байналмилалӣ. Асри XVI дар ҳаёти сиёсии Европайи Ғарбӣ чун ташаккули давлатҳои муттамаказ дар асоси миллий, аксаран ба шакли шоҳии мутлақ ба ҳисоб меравад. Ин давлатҳои Англия, Франция, Испания, Португалия, Дания, Шветсия ва ҳамчунин Ҷумҳурии вилоятҳои муттаҳид, ки дар натиҷаи муборизаи озодихоҳӣ дар Нидерландия муқобили Испания ба миён омад, мебошанд. Ташаккули давлатҳои миллий ва барқарорӣ мустақилияти мукаммили он давлатҳои муттаҳид бо усулҳои асри миёнагии империяи ҳамаҷаҳраи (универсалии) насронӣ ва ҳукумати императорӣ ҳамчун раҳбари дунявии ҷаҳони католикӣ буд. Ба ин мансаб Карли V Габсбург даъвогар буд, ки дар натиҷаи ҷидағарӣҳои хоси фарҳангии сиёсии асри миёнагии ва сиёсати хориҷии Испания, Германия, Нидерландия, қисмати зиёди Италия, ҷазираҳои Баҳри Миёназамин ва дигар ҳокимии Европа ва ҳамчунин тамоми мустамликаҳои Испания тақти ҳокимияти вай қарор гирифтанд. Ин зиддиятҳои усулӣ як қатор ҷангҳо ва ҷангҳои мушаххасро байни давлатҳо ба миён оварданд.

Ташаккули давлатҳои миллий ва мутлақият чун шакли давлати ҷаҳонӣи Замони нав ба ташаккули идеологияи давра таъсир ворид намуд. Аз давраи Макнавелли сиёсат соҳаи мустақили ғазолияти инсон мегардад ва дар асарҳои инсонпарварон мафҳуми нави сиёсӣ ташаккул меёбад. Бадин тартиб, усули «манфиати давлатӣ» ва «манфиати ҷаҳонӣ» ба миён меоянд ва ҳуди давлат дигар ҳамчун ҷаҳонӣияти подшоҳ маҳсуб намегардад. Татбиқи усули «манфиати давлатӣ» дар сиёсати мушаххаси давлати миллий сабаби ҷанг барои ғайриҷанг, барои ба даст овардани роҳҳои баҳрӣ, барои истисмори иқтисодии мустамликаҳо, барои мақоми аввал дар сиёсати минтақа ё Европа ба таври умум, барои территорияҳои сарҳадии мавриди баҳси наздикияти фарҳангӣ ва забонӣ мегардид.

Ба муносибатҳои байналмилалӣ проблемаҳои таҳаввули иқтисодии кишварҳои европой ҳарчи бештар таъсир ворид менамуданд. Сатҳ ва суръати инкишофи муносиботи сармоядорӣ ва устувории онро аксаран муваффақияти давлатҳои ҷудоғона дар сиёсати байналмилалӣ таъин менамуд. Ба ин иртибот, Германия, Италия ва Испания батадриҷ мақоми пешсафиашонро аз даст медоданд ва ҷойи онҳоро Англия, Франция ва Голландия ишғол менамуданд.

Вазъияти конфессионали ва муносиботи байналмилалӣ. Дар асри XVI дар Европа вазъияти конфессионали тамоман тағйир ёфт. Ислоҳот (ҳаракати иҷтимоии зидди феодалии асри XVI дар Европани Фарбӣ, ки шакли муборизаи динии зидди калисои католикиро гирифта буд) ба ҷудо шудани қисмати зиёди заминҳои Германия, Швейсария, Англия, Дания, Шветсия, Норвегия, Ҷумҳуриҳои вилоятҳои Муттаҳида аз ҷаҳони католикӣ оварда расонд. Ҷангҳои динии чандинсола Германияро Франсияро тақон дода буданд. Дар муқобили ҳамдигар қарор гирифтани кишварҳои католикӣ ва протестантӣ ба миён омад, ки таҷассуми он дар нимаи дуввуми асри XVI сиёсати подшоҳи Испания Филиппи II буд, ки мақсадаш «буғӣ кардани балвои протестантӣ» ва барқарор намудани католицизм дар тамоми Европа буд. Усули конфессионали (марбутияти динӣ) то миёнаи асри XVII асоси ташаккули иттиҳодияҳои байнидавлатӣ ва низоъҳои низомиро ташкил медод. Омилҳои динӣ, бидуни қайду шарт, ба ташаккули муносибатҳои байналмилалӣи давраи асри миёна низ таъсир ворид менамуд. Масалан, реконкиста (бо ҷанг пас гирифтани) дар Испания, юриши салибдорон ё мустамлика кардани Соҳили Балтика аз тарафи Германия аз назари ҳислати идеологияш муборизаи насронӣро муқобили кофирон ё ба дин даровардани бутпарастон буд. Акнун ҳислати бар асоси аломати динӣ муқобили ҳамдигар қарор гирифтани тағйир ёфт. Душманони сиёсии усули намоёндогони конфессияҳои дохили калисои насронӣ баромад менамуданд, ки ба муборизаи байнидавлатии кишварҳои европой овард ва ваҳдати Европани насронӣро аз байн бурд ва онро дар мубориза бо ҳуҷуми мусулмонӣ дар шахси империяи Усмонӣ, заъиф сохт.

Империяи Усмонӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ. Худи империяи Усмонӣ, ки дар ҳудуди асри миёна ва ибтидои Замони нав,

давлати пурқуввати ҷаҳонӣ буд, ба ҷузъи ҷудонопазири сохтори сиёсии европой табдил гардид. Он ба таври мустақкам дар Балкан ва Баҳри Миёназамини шарқӣ истиқрор ёфт, доимо ба Европай Марказӣ ва Ғарбӣ таҳдид менамуд, қисмати зиёди шохигарии Венгрия, князигарихои Дунайро ишғол намуд. Амалиёти ҷалопузкоронаи он ба ҳокҳои Австрия, Полша ва мулкҳои давлати Италия нигаронда шуда буданд. Дар ташаккули низоми муносибатҳои байналхалқии европой сиёсати Порта- қудрати низомӣ ва молдӣи он нақши таъинкунандаро доштанд. Стамбул ба маркази муҳимтарини дипломатӣ табдил ёфт. Давлатҳои европой, ки дигар наметавонишанд ба танҳои аз ӯҳдаи гирифтани пеши таҷовузи усмонӣ бароянд, ба ташкили иттиҳодияҳои гуногуни зидди туркӣ даст мекарданд, вале дар айни замон, кишварҳои наздик ба ҳамсоия ҳатирнок, ҷонибдори барқарорӣи сулҳ буданд. Ҷамҷунин кушишҳои интифодаи Порта чун иттифокҳои пурқудрат дар рақобати байни давлатҳои европой сурат мегирифт (масалан, шартномаи соли 1536 байни Сулаймони I ва подшоҳи Франсия Франсиски I). Нақши таъинкунандаро дар ҳаёти байналмилалӣ низоми тавозуни сиёсӣ дошт. Дар айни замон, зиддият байни давлатҳои бузург низ нақши муҳим дошт. Давлатҳои бузург дар гирду атрофи худ иттиҳоди давлатҳои кичкинро хурдро ташкил мекарданд. Бадин тартиб, ба низоъҳои дипломатӣю низомӣ шумораи зиёди кишварҳои бузургу хурд кашада мешуданд ва низоъҳо хислати умумиевропоиро мегирифтанд. Иттиҳод кушиш дошт як давлат аз ҳисоби давлати дигар ба андозаи шед пурқувват нагардад. Амали ҷавобии бо ҳам муттаҳидшудагон мисли нигоҳ доштани статус-кво (вазъияти вучуддошта) –ро дошт.

Афзоиши нақши флоти баҳрӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ. Мисли собиқ, дар ин давра, ҷанг василаи асосии ҳалли проблемаҳои муносибатҳои байналхалқӣ боқӣ монд. Доираи амалиёти ҷангӣ васеъ гардида, хислати бардавомро мегирифт ва он артиши доимиро талаб мекард. Дар давлатҳои мутамарказонидашудаи мутлақа (абсолютистӣ) татбиқи усули ба таври маҷбурий ба хизмати аскарӣ ҷалб намудан (ҷалби рекрутӣ) оғоз мекардид.

Умумишавии робитаҳои фарҳангӣю иқтисодӣ ва низоъҳои широмӣ ва сиёсӣ якбора ба афзоиши нақши флоти баҳрӣ дар таъмини минфиатҳои давлатӣ ва ҳимояи тичорат аз роҳзанҳои баҳрӣ оварда расонд. Намунаҳои киштиҳои нави дорои суръати тез, тағйири зуди

самти ҳаракат (маневркунанда), кудрати борбардории зиёди мучаҳид бо аслиҳаи вазнин ба миён омаданд. Дар баробари марказҳои собиқадори киштисозии - Италия, Испания, Португалия, Англия, Скандинавия, муваффақиятҳои бештарро киштисозони Чумхурии Вилоятҳои Муттаҳида ба даст меоваранд. Ба хусус, голландиҳо ва зеландиҳо то миёнаҳои асри XVII мавқеи пешсафиро ишғол менамуданд.

Тавачҷӯх ба ҳадамоти дипломатӣ. Дар ибтидои Замони нав, дар фарҳанги сиёсӣ, нақши ҳарчи бештарро дипломатия пайдо намуд, ташаккул ва тақомул меёфт. Дар назди дарборҳои давлатҳои хориҷӣ сафоратхонаҳои доимӣ ташкил мегардид ва иерархияи дипломатии давлат муқаррар мешуд. Шакли ташрифоти дипломатӣ таҳия гардид ва забони мукотибаи дипломатӣ тақмил меёфт. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ таълимот дар бораи дахлнопазирии (масунияти) сафорат инкишоф меёфт.

Нақши барозандаро дар сиёсати байналмилалӣ инқилоби коммуникасионӣ (робитавӣ) бозӣ мекард, ки натиҷаи инкишофи наشري китоб буд. Сухани чопӣ-аввалин рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо дар ибтидои асри XVII ба миён омаданд ва дар муборизаи сиёсӣ ва динӣ ба таври ғаъл истифода мегардиданд ва дар муносибатҳои байналмилалӣ низ ҳамчунин.

Манбаҳои зиддият байни давлатҳо. Дар асри XVI дар Европа чандин манбаи асосии зиддиятҳо байни кишварҳои бузург ба вуҷуд омад. Давлатҳои бузург ба андозаи муайяне дигар давлатҳоро, ки дар сиёсати европоӣ нақше надоштанд, ба ин зиддият ҷалб менамуданд ва низоъро ба чандҷониба мубаддал менамуданд. Сабаби ин вазъият, тавре ки дар боло зикр гардид, вобаста ба мураккабӣ ияти асосҳои низоъ буд, ки дар вазъияти ташаккули давлатҳои миллӣ, муташанниҷ мегардид. Рақобати сулолаӣ ва «дипломатияи никоҳӣ» ифодаи намоёни худро дар асри XVI дар набудани сарҳади муайян бо кушиши ба даст гирифтани сарварӣ ва ё дар ин амал ба рақиби худ монеа эҷод намудан, мубориза барои инҳисори тичорат, барои ба даст овардани бозорҳои ашёи хом ё молҳо ва барои иштирок дар экспедитсияи мустамликадорӣ ёфта буд. Ҳамаи ин, дар шароити мавҷудияти зиддияти динии ру ба афзоиш, ки шакли ниҳоиро баъд аз анҷумани Тридент (1548-1564) дар барномаи Контрреформатсия (зидди ислоҳот) гирифта буд, зухур ёфт.

Ба манбаи асосии зиддияти ин давра бояд пеш аз ҳама муборизаи франко-габсбургиро нисбат дод. Дар нимаи аввали асри XVI он шакли ошкорои муборизаи низомиро гирифт (Чангҳои италиявии солҳои 1494-1559 низоъҳои низомии асосии ин давра буданд).

Ба ҳамдигар бархӯрдани манфиатҳои Испания ва кушиши Англия барои ҳимоя аз ҳуқуқи худ ҷиҳати иштирок дар ғорати мустамликавӣ низ таъсири худро мерасонид. Ин зиддият ба ҷанги баҳрии эълоннашудаи Англияю Испания оварда расонд, ки ба таври ғайбӣ дар ҷорӣ охири асри XVI шурӯъ шуд. Маъруфтарин ҳодисаи ин давра нобуд гардидани «Армадаи мағлубнашавандаи» испаниягӣ дар соли 1588 буд, ки на танҳо ба қудрати низомии Испания зарари ҷиддӣ расонид, балки ба андозаи бештар ба обрӯи байналмилалӣ он осеб расонд.

Ҳалқаи севвуми зиддиятҳои байналхалқӣ вобаста ба мубориза барои бартарӣ дар роҳҳои баҳрии шимолӣ (дар Баҳри Шимолӣ ва асосан Баҳри Балтика) буд, ки он ҷо Шветсия, Дания, шаҳрҳои шимолии Германия, Ҷумҳурии Вилоятҳои Муттаҳида, Польша ва давлати Москва рақобат мекарданд.

Таъсири зиёде байналхалқӣ муборизаи Нидерланд барои истиқлолият бар зидди Испания (солҳои 1566-1609) дошт, ки ба ҷаҳангҷудо шудани вилоятҳои шимолии Недерландия аз шоҳигарии Испания, ташкили давлати нави мустақил (унияи Утрехт соли 1579) ва ҷиҳати тулонии ин давлат бо Испания, ки дар асри XVI давом дошт, оварда расонд.

Рақобат байни империяҳо. Рақобат байни империяҳои аввалини мустамликадорӣ – Португалия ва Испания баъд аз экспедитсияи Мателан ва аслан, ҳатто пас аз муттаҳид гардидани ду кишвари Пиреней дар соли 1581 таҳти як шоҳигарӣ дар давраи ҳукмронии подшоҳи Испания Филиппи II Габсбург, аз байн нарафта буд.

Рақобат байни Франция ва Англия ҷиҳати корҳои европой ва ҷиҳати мубориза барои мустамликаҳо вучуд дошт.

Тавре ки зикр шуда буд, омилҳои империяи Усмонӣ низ дар ташкили байналмилалӣ европой ҳузур дошт.

Тезу тундшавии низоъҳои байналмилалӣ бо афзоиши ҷангҳои конфессионалӣ амиқтар мегардид. Ислохот ҷомеаи европоиро аз ҳам ҷудо намуд ва на танҳо ба низоъҳои дохилии

шаҳрвандӣ дар кишварҳои европой оварда расонд (чангҳои динӣ дар Германия, чанги Гугенот дар Франция, суиқасди давлатии зидди Елизаветаи I дар Англия ва ғайра), балки аз миёнаи асри XVI масъалаи конфессионалиро дохили усулҳои сиёсати байналмилалӣ намуд. Филиппи II, подшоҳи Испания, ки аз байн бурдани бидъатро дар миқёси Европа мақсади асосии ҳукмронии худ эълон кард, нерӯҳои католикии Европаро раҳбарӣ менамуд. Идеҳои Зидди Ислоҳот ба Испания барои муҳофизат дар қорҳои дохилии Франция, дар давраи чанги Гугенотҳо барои ташкил ва дастгирии суиқасдҳо дар Англия бар зидди Елизаветаи I, барои иштирок дар муборизаи князигарӣҳои Германия асос гузошт ва меҳвари (бунёди) иттиҳоди сулолави Габсбургҳои испаниягӣю австриягӣ гардид.

Ҳеҷ яке аз низоҳои номбаршудаи байналмилалӣ дар асри XVI ҳалли ниҳони худро наёфтанд. Муборизаи Франко-Габсбургӣ, муборизаи кишварҳои европой барои мустамликаҳо, рақобат барои баргарӣ дар роҳҳои баҳрии шимолӣ, таҷовузи усмонӣ ва бисёр ҳолатҳои низои хусусии дигар давом доштанд ва дар бисёр мавридҳо сиёсати асри XVII-ро таъин менамуданд, ки дар маркази он ҳодисаи бузургтарини ҳаёти байналмилалӣ - чанги Сисола (1618-1648) қарор дорад.

Саволҳои барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ ва оғози мустамликадорӣ ба муносибати давлатҳои европой чӣ таъсир расонд?
2. Ба миён омадани давлатҳои миллий ва тағйирот дар муносибати давлатҳои Европаро тавзеҳ диҳед.
3. Усули «манфиати давлатӣ», «манфиати омма» ва рад намудани «давлат чун мулкياتи подшоҳ» ба робитаи байни давлатҳо чӣ гуна таъсир ворид намуд?
4. Вазъияти конфессионалӣ (динӣ) ва нақши он дар муносибатҳои давлатҳо чӣ гуна буд?
5. Мавқеи империяи Усмонӣ дар муносибати байналхалқӣ чӣ гуна буд?
6. Дар қадом давра нақши дипломатия дар муносибатҳои байналхалқӣ рӯ ба инкишоф ниҳод?
7. Манбаҳои асосии ихтилофот дар муносибати давлатҳоро тавзеҳ диҳед.

Бобн 2. ЧАНГИ СИСОЛА ВА СУЛҲИ ВЕСТФАЛ

Чанги сисола аввалин чанги микёси умумиевропой буд. Дар он ба таъри мустақим ва ё гайри мустақим давлатҳои зиёд иштирок меованд.

Омилиҳои чанг. Чанги бисёрсола, амалан, омилҳои таъинкунандаи маънавиятҳо ва бартариҳои сиёсати хориҷии тамоми давлатҳои европоӣ гардид. Муваффақиятҳои низомӣ, иттиҳодиҳои тарафдори Габсбургҳо ва зидди Габсбургҳо, вазъияти иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ, стратегия ва тактикаи ҳар яке аз иштироккунандагони онро муайян менамуд. Хусусан, амалиёти низомиро асосан, армияҳои европоӣ инҷом меоданд, ки имкони ба қатл расондан барои иҷрои маънавиятҳои давлатӣ, аз ҷумла дар хориҷ аз сарҳадҳо меод. Дар Чанги сисола ду низоми инкишофи сиёсии Европа бо ҳам бармехурданд. Аввалинаҳои сиёсии асрименагӣ дар қушиши ташкили монархияи христианӣ умумиевропоӣ таҷассум меёфт, ки дар он мафҳуми «маънавият» ва «маънавияти миллат» ҳеҷ ба ҳам муштарақӣ (яқҷоягӣ) надоштанд ва он ба сиёсати Габсбургҳои австриягӣ ва испанӣ вобаста буд. Худи онҳо ирғиҳои католикиро дар микёси Европа раҳбарӣ менамуданд. Усули дигари инкишофи сиёсӣ хоси Англия, Франция, Голландия ва Шветсия буд. Он ташкили давлати нерӯманд бар пояи кавалеро пешниҳод менамуд. Дар давлатҳои мутамарказонидаи Австрия, ба гайр аз Франция, ақидамандони дини протестантӣ австриягӣ буданд. Инкишофи иқтисодии иттиҳодиҳои бо ҳамдигар зид ба таъри мухталиф чараён дошт. Дар иттиҳодиҳои зидди Габсбургӣ кишварҳои дохил мешуданд, ки дар он ҷо сохти сармоядорӣ тавсия меёфт.

Пеш аз Чанги сисола дар Германия муборизаи дохилӣ авҷ мегирифт. Дар ин ҷо, дар солҳои 1608-1609, бар пояи конфессионалӣ ду иттиҳодиҳои низомӣ сиёсии князигарӣҳои немисӣ – Унияи Инҷилӣ (Протестантӣ) ва Лигаи католикӣ ташкил гардид, ки ҳар кадомашон аз ҷиҳати давлатҳои хориҷӣ тарафдорӣ мешуданд. Дар натиҷаи ба миён овардани ҳар гуна низоҳо дар Германия, дар шароити тезутунд гардидаани муносибот байни кишварҳо, метавонист ба низоҳои байналмилалӣ табдил гардад ва дар оғози Чанги Сисола низ чунин шуд, ки Германия ба сахнаи амалиёти низомӣ табдил гардид.

Низоҳо байни давлатҳои Европа. Низоҳои асосӣ дар ҳаёти сиёсии Европан Ғарбӣ монанди собиқ дар муқобили ҳамдигар қарор гирифтани Франция ва иттиҳодиҳои Габсбургҳои испанӣ ва австриягӣ

буд. Чи Габсбургҳо ва чи Франция, ки дар солҳои ҳукмронии кардинал Ришелье, ба давлати пурқуввати мутлақ табдил ёфт, даъвои мақоми хосро дар сиёсати Европа доштанд. Нигоҳ доштани парокандагии империя ва нагузоштани ваҳдат байни ду подшоҳи габсбургӣ ба манфиати Франция буд. Франция даъвои территорияҳои дар Элзас, Лотарингия, Ҷануби Нидерландия, Шимоли Италия ва заминҳои ҳамсарҳад бо Испанияро дошт. Франция ба тафовути конфессионалӣ нигоҳ накарда, омодаи ҷонибдорӣи Лигаи Инҷилӣ (Евангелӣ) буд. Ҷумҳурии Вилоятҳои Муттаҳида дар симои Лигаи Инҷилӣ иттифокчии табиӣ худро зидди Габсбургҳо меид. Дания ва Шветсия кӯшиш менамуданд, ки худро аз рақобат дар роҳҳои баҳри шимолӣ муҳофизат намоянд. Англия ҳамеша бо Испания дар баҳр мубориза мебуд ва барои он сиёсати зидди габсбургӣ мусоид буд. Аммо, дар айни замон, он дар тичорати хориҷӣ бо кишварҳои иттиҳоди зидди габсбургӣ рақобат дошт.

Давраҳои Ҷанги сисола. Дар таърихи Ҷанги сисола махсус метавон чор давраро қайд намуд: Чехӣ (1618-1623); Даниягӣ (1625-1629); Шведӣ (1630-1635) ва Франко-Шведӣ (1635-1648). Дар се давран аввал иттиҳоди габсбургҳо баотарӣ дошт. Вале давраи охирин ба шикасти империя ва муттаҳидини он оварда расонд.

Шартномаи сулҳи Вестфал ва натиҷаҳои он. Бемадоршавии ҳар ду тарафи ҷанг, тамоман хонавайрон гардидани аҳолии Германия, ки асосан дар он ҷо амалиёти ҷангӣ сурат мегирифт, ва дар натиҷа, гайримикон гардидани таъминоти ҷанг ва дар ниҳоят афзоиши муташанниҷ гардидани вазъи иҷтимоӣ дар кишварҳои ҷангкунанда ба зарурати хатми ҷанг оварда расонд. Соли 1638 барои қатъи намудани ҷанг папаи Рим ва подшоҳи Дания баромад намуданд. Тирамоҳи соли 1640 идеяи музокироти сулҳро рейхста дар маҷлиси Регенсбург тарафдорӣ намуд. Танҳо соли 1644 дар Вестфал, дар шаҳри Мюнстер конгресси сулҳ ифтиҳо гардид, ки дар он муносибати ҳамдигарии байни империя ва Франция баррасӣ шуд. Дар шаҳри дигари Вестфал, Оснабрюк, дар соли 1645 муносибати Шветсия ва Германия мавриди муҳокима қарор гирифт. Бузургтарин дипломатҳои он замон аз Империя, Испания, Шветсия, Франция намояндагӣ менамуданд. Музокирот дар вазъияти идомаи ҷанг сурат гирифтанд ва илова бар он дипломатияи империя дидаю доништа музокиротро ба умеди тезтунд сохтани мушқилоти сиёсии дохилии Франция, кашол меод ва тарафи муқобил низ баъзан, шитоб надошт

ва кунини менамуд шароити мусоидтарро барои тавозуни низомӣ ба даст оварад.

Санади сулҳе, ки дар таърих ба номи Вестфал маъруф аст, 24 октябри соли 1648, дар як вақт дар Мюнстер ва Оснабрюк ба имзо расид. Он на танҳо созишҳои мушаххаси территориявӣ ва сиёсӣро муқаррар кард, балки таъини менамуд, балки муқобилистии садсолаи профессиналӣ дар Европаро ҷамъбаст (натиҷагирӣ) намуд ва ба менамудҳои нави кувваҳо дар ҷиҳати оварда расонд.

Шартномаҳои ба имзорасида, масъалаҳои тағйироти территориявӣ дар Европа, сохтори сиёсии империяи Германия, дин дар қадимравии он, ба ҳуқуқи байналхалқӣ дохил намудани суверенитети Голландия ва Швейтсарияро дар бар мегирифтанд.

Масъалаҳои территориявӣ ба тартиби зайл ҳал гардиданд: баъзе аз ҳама даъвоҳои территориявии Шветсия қонеъ гардид, ки Габсбург ва қисмати шарқи Померания бо шаҳри бандарии Штеттен; қисмати Рюген ва Волин (поёноби дарёи Одера); шаҳри Висмар ва архиепископгарӣ (ускуф) дар Везер – Бермен ва Верден, ки ба мулкҳои дундаи таъин гардиданд, ба даст овард. Дар ин ҳол шарт гузошта шуд, ки шаҳрҳои кӯҳнаи Гензей ба Шветсия гузашта, озодии худро нигоҳдоранд. Ҳамин тавр, Шветсия муҳимтарин бандарҳои баҳри баҳрҳои Шимолӣ ва Балтикаро гирифт ва ба ин тартиб, ба мақсади ҳукмронӣ дар Балтика расид. Шветсия, ҳамчунин товони таъини чангиро гирифт ва ба андозаи қобили мулоҳиза мақоми байналмилалӣ худро баланд бардошта, ба давлати бузурги европоӣ таъин гардид.

Договарҳои территориявии Франция бар асоси шартнома бо империя, он қадар зиёд набуданд. Франция Элзас, ба истиснои шаҳри Страсбург, Зундгау, Хагенау ва ҳамчунин таъини ҳуқуқи доштани қисми мулкҳои ба архиепископгарӣҳои Метс, Тул ва Верден, ки мутобиқи сулҳи Като-Камбрези соли 1559 дар натиҷаи чангҳои италиявӣ, ба он гузашта буданд, гирифт. Ба ғайр аз он, 10 шаҳри империявӣ таъини қисми Франция қарор гирифтанд. Шоҳи Францияро натиҷаҳои умумисиёсии чанг ва пеш аз ҳама заволи обрӯи эътибори империяи Германия, ҳифзи парокандагии территориявии он, хонавайроншавӣ ва таъини иқтисодӣ, чи дар ҳудуди империя ва чи дар кишварҳои дохили иттиҳоди Габсбургҳо, қаноат меоданд. Дар лаҳзаи ақди сулҳи Вестфал Франция чангро бо Испания давом меод.

Баъзе князигарӣҳои Германия низ дучори тағйироти территориявӣ гардиданд. Масалан, курфюрсти (князигарие, ки дар

интиқоби император ҳуқуқи иштирок кардан дошт) Бранденбург Померанияи Шимолӣ, ҳамроҳ намудани архиепископигарии Магденбург, баъд аз марги архиепископи мавҷуда, ҳамчунин епископигарии Галберштадт, Камин, Минденро гирифт ин Бранденбург ба яке аз пурнуфузтарин князигариҳо табдил гардид. Ин ҳамчунин нақши Бранденбургро дар сиёсати байналмилалӣ минтақаи шимолӣ ба сифати рақиби эҳтимолии ҷи Империя ва ҷи Швейтсия баланд бардошт, ки ҷавобгӯи манфиати Франция буд ва дипломатияшон ба чунин анҷом мусоидат менамуд. Мекленбург аз даст рафтани территорияро, ки ба Шветсия гузашта буданд, аз ҳисоби як қатор епископҳо ва монастирҳои (дайрҳо) секуляришуда (аз ихтиёри калисо гирифта, ба идораи ҳукумат дода шудан) ҷуброн менамуд. Саксония ҳаққи дар ихтиёр доштани заминҳои Лужитро гирифт. Бовария Пфалси Болоиро, ки дар ҷараёни ҷанг гирифта буд, ҳифз намуд ва князаш унвони курфюрстро гирифт.

Сулҳи Вестфал, аз назари ҳуқуқӣ, парокандагии сиёсии Германияро ба муддати ду аср нигоҳ дошт, ва амалан мустақилияти князҳои немисиро таъмин намуд, ки ҳуқуқи ташкили иттиҳодҳои байни князигариҳо ва ақди шартномаҳо бо кишварҳои хоричиро гирифта буданд. Ба таркиби империя Шветсия ҳамчун сарзамини мустақил дар мулкҳои аз империя гирифта, бо ҳаққи фиристондани вакилони худ ба рейхстаг, дохил мешуд. Опека (васоят) аз болои як қатор шаҳрҳои империя ба Франция имкон меод ба қорҳои империя мудохила намояд. Худи империя бошад, конгломерати (маҳлути) «руғбаҳои империявӣ» бо сарварии интиқобшудагони император ва рейхстаг боқӣ монд.

Дар соҳаи динӣ Сулҳи Вестфал аз назари ҳуқуқӣ калвинистҳоро бо католикҳо ва лютеранҳо дар қаламрави Германия бо робар сохт ва ба калвинизм мақоми расман пазируфташудаи конфессия дода шуд. Секуляризатсия намудани заминҳои калисоро, ки то соли 1624 сураи гирифта буд, қонунӣ намуд, вале гирифтани заминҳои нави калисоро манъ кард.

Иттиҳоди Швейтсария ба таври расмӣ аз таркиби империя бароварда шуд ва истиқлоли давлатии он ва Ҷумҳурии Вилютҳои Муттаҳида мавриди эътирофи байналмилалӣ қарор гирифт. Шартномаи Мюнстер ҳамчунин территорияи Ҷумҳурии Вилютҳои Муттаҳидаро таъин намуда, эълон дошт, поёноби дарёи Шелд барои тичорати байналхалқӣ баста гардад. Испания то ба таври расмӣ ба охир расидани музокироти Вестфал, музокиротро тарк намуд ва бо

Чангурии Вилюятҳои Мутгахида шартнома ба имзо расонда, амалро ба амал оварда ба расмият шинохтанд.

Шартномаи сулҳи Пиреней. Чанг байни Испания ва Франция, ки дар рафти Чанги сисола оғоз гардид, давом дошт ва бо имзои шартномаи сулҳи Пиреней ба таърихи 7 ноябри соли 1659 ба охир расид, ки мутобики он Франция қисмати зиёди муваффақиятҳои худро дар Нидерландияи Чанубӣ (вилояти Артуа) ва дар сарҳади Пиреней (Пиреней) хифз намуд ва Ухдадор гардид, ба Португалия, ки бо Испания чанг мекард, ёри нарасонад. Робитаҳои тичорати байни кишварҳо барқарор гардиданд.

Мутобики шартномаи сулҳи Пиреней шартнома дар бораи аҳолии подшоҳи Франция Людовиқи XIV бо инфанта (шоҳдӯхтар) Мария Трезия таъид гардид, ки баъдан ба Людовиқи XIV имкон дод, то даъвои мулкياتи (мероси) Испанияро намояд. Дар натиҷа, сарҳадоти Франция васеъ гардиданд ва хатари хоричӣ аз ҷониби Испания коҳиш ёфта, қудрати сиёсии Франция ба таври умум пурқувват гардид.

Чанг барои Германия ба хусус, барои халқҳои, ки мустақиман дар минтақаҳои сахнаи амалиёти чангӣ қарор доштанд, ба фоидаи ақлиқӣ таъдил гардид. Чанг пас аз худ гуруснагӣ, харобӣ ва ноҳияҳои мукаммалан ҳолӣ аз аҳолиро боқӣ гузошт. Чандин баробар кам гирифтандани аҳоли (масалан, дар Чехия бештар аз 3 баробар, дар минтақаҳои ҷудогонаи Германия аз 5 то 10 баробар), нобуд намудани сарватҳои моддӣ ва фарҳангӣ, коҳиш ва бозмондани (таваккуфи) истеҳсолот дар Германия ба бухрони дарозмуддати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ оварда расонд.

Натиҷаҳои Чанги сисола. Дар натиҷаи чанг, ба таври умум, кишварҳои зидди иттиҳоди габсбургӣ дар вазъияти мусоид қарор гирифтанд. Барои подшоҳи Франция бомуваффақият ба охир расидани Чанги сисола ва чанг бо Испания оғози мубориза барои ҳукмфармоӣ дар Европа буд. Шветсия ба давлати бузурги европой таъдил ёфт ва обрӯю эътибори он дар Европани Шимолӣ зиёд шуд. Голландия ба таври ниҳой мустақилияти худро аз Испания барқарор намуд ва шароитро барои рушди иқтисодӣ, мубориза барои мустақилиято ва тағйири мақоми худ дар қорҳои европой фароҳам сохт.

Давраи ҳукмфармоии Габсбургҳо дар Европа ба охир расид, шикасти ҳам умеди ташкили империяи ягонаи христианини мофавқи миллӣ ва ҳам диктати католикии Испания маълум шуд. Вале шахсан

подшохи Австрия дар ҷанг набохт ва князҳои немисӣ, чи католикҳо ва чи протестантҳо, бо истиқлолияти мукамал барқарор гардиданд.

Ҷанги сисола ба давраи муқобили ҳамдигар қарор гирифтани конфессияҳоро дар Европа хотима бахшид. Омилҳои динӣ нақши таъинкунандаро дар муносибатҳои байналхалқӣ аз даст дод. Вале тақрори мурочиат ба асоснок намудани баъзе амалҳо дар муносибатҳои байналхалқӣ бар пояи динӣ дар давлатҳои ҷудогонаи европой дар асри XVIII низ вучуд дошт.

Натиҷаи Ҷанги сисола таппаккули давлатҳои мутамаркази миллиро (Франсия, Англия, Голландия, Шветсия) ба субут расонд.

Шартномаи сулҳи Вестфал ба таври мукамал вазъияти муносибатҳои байналмилалиро дар Европа тағйир дод, тавозуни дигари нерӯҳо, бартарихи сиёсии дигар ва аломатҳои нави арзишҳоро ба миён овард, асоси муносибатҳои байналхалқӣ ва ҳуқуқи ро ба системаи муносибатҳои байналхалқии европой равона кард ва ҳислати онҳоро дар муддати яксаду панҷоҳ сол бештар муайян намуд.

Саволҳои баъри санҷиши сатҳи дониш:

1. Ҷанги сисола кадом солҳоро дарбар мегирад ва сабаби он чӣ буд?
2. Пеш аз Ҷанги сисола дар Германия кадом ҳодисаҳо сурат гирифтанд, ки сабаби ин ҷанг шуданд?
3. Муборизаи байни ҳамдигарии кадом давлатҳо сабаби ба миён омадани низоъҳо дар Европаи Ғарбӣ гардид?
4. Чор давраи Ҷанги сисоларо бо зикри солҳояш номбар намоед.
5. Сулҳи Вестфал кай ва дар кадом шаҳрҳо ба имзо расид?
6. Конгресси сулҳи Вестфал дар кадом солҳо, дар кадом шаҳрҳо ва байни кадом давлатҳо доир гардид?
7. Сулҳи Вестфал кадом масъалаҳоро баррасӣ намуд?
8. Масъалаҳои территориявӣ чӣ тавр ҳал гардиданд?
9. Дар масъалаи ақидаи динӣ сулҳи Версал ба чӣ натиҷа расид?
10. Тасмири сулҳи Версал оид ба Германия чӣ натиҷа дод?
11. Шартномаи сулҳи Приней кай ва байни кадом давлатҳо ба имзо расид ва қарори он чӣ буд?
12. Натиҷаи Ҷанги сисола ба ғоидаи кадом иттиҳодияи давлатҳо анҷом ёфт?
13. Сулҳи Версал кадом масъалаи муҳими Европаро ҳал нанамуд?
14. Сулҳи Версал дар муносиботи байналхалқӣ чӣ тағйиротро ворид намуд?

Қобил 3. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚИ ДАР ЕВРОПА ДАР НИМАИ ДУВВУМИ АСРИ XVII ВА ИБТИДОИ АСРИ XVIII

Миёнаи асри XVII давраи нави муносибатҳои байналхалқиро дар Европа боз намуд.

Нақши давлатҳои Европа дар муносиботи байналхалқӣ. Дар замири сиёсии Европайи Ғарбӣ ва Марказӣ мақоми давлати бузургро ба таври аз Франция, Англия, Нидерландия, Шветсия ва ҳанӯз Испания, ҳамчунин давлати Габсбургҳо доштанд. Асоси ин давлатро дар ҳудуди асрҳои XVII-XVIII Австрия, Чехия, Венгрия ташкил меоданд ва ба он Моравия, Селезия, Штирия, Тирол, Каринтия, Хорватия, Трансильвания ва дигар заминҳо дохил мешуданд. Тоҷи шоҳии империяи муқаддаси Римро миллати Германия ба сар дошт. Агарчи на ҳамаи заминҳои мероси Габсбургҳо шомили империя буданд, вале онҳо бештар аз се як ҳиссаи территорияи онро ташкил меоданд. Нақши муайяно дар ҷараёни сиёсии миқдаси европоӣ ҳамчунин аз давлатҳои германиягӣ – курфюрстигарӣ Бранденбург, Саксония ва Бавария, аз италиявӣ-ҷумҳурии Венетсия, герсогигарии вилоятҳои Савой ва Папа (зимнан, пеш аз ҳама ҳуди ҳокимияти Папа ва дипломатияи Папа) ва ҳамчунин Португалия ва Дания доштанд.

Дар Европайи Шарқӣ нақши асосиро Руссия дошт ва вазъиятро муносибати байни ҳамдигарии Руссия, Шветсия, Полша ва давлати Габсбургҳо муайян менамуд.

Дар ҷануби қитъа ҳанӯз империяи Усмонӣ сарварӣ менамуд. Ғайриидеологӣ гардидани муносибатҳои байналхалқӣ ва аз саҳнаи таърих рафтани гурӯҳи (лагери) Зиддиислоҳотӣ, ки аз ҷониби Габсбургҳои австриягӣ ва испанӣ раҳбарӣ мегардид, зарурати мавҷудияти иттиҳоди зидди габсбургиро аз байн бурд. Вазифаҳосе, ки онҳоро ба ҳам муттаҳид менамуданд, ҳаллу фасл гардиданд, баҳсҳои динӣ аз байн рафтанд ва манфиатҳои ҳақиқии давлатӣ ба миён омаданд ва мақсаду зиддияти ҳамдигарии кишварҳоро, ки қаблан як гурӯҳ буданд, ташкил меод. Дар мақоми аввал муборизаи тичоратӣ иқтисодӣ, пеш аз ҳама байни давлатҳои ҷавони сармоядорӣ Англия ва Голландия бо Франция ва Испанияи феодалию мутлақа ва ҳамчунин байни ҳар кадоми ин кишварҳо баромад. Муқобилистии тичоратӣ аз усули меркантилизм маншаъ гирифта, нақши таъинкунандаро дар сиёсати иқтисодии давлатҳои бузурги европоӣ бозӣ менамуд.

Ташаккули империяҳои мустамликавӣ. Нимаи дуввуми асри XVII – ин давраи мубаддал гардидани Англия, Франция ва Нидерландия ба империяҳои мустамликавӣ ва афзоиши бемайлонии нақши иқтисодии мустамликадорӣ мебошад. Ҷанг дар баҳр барои горасти флоти «нуқраи» Испания нақши хешро аз даст дода буд (агарчи мисли собиқ ндома дошт), аммо ҳислати муборизаи шадид барои заминҳои нави мустамлика ва тақсими мулкҳои мустамлика байни Англия, Франция ва Голландия ва ҳамчунин васеъ намудани онҳоро аз ҳисоби мустамликаҳои Испания ва Португалия, ки дигар наметавонистанд ба таври комил манфиатҳои худро ҳифз намоянд, гирифт.

Аҳамияти омилҳои мустамликавӣ дар сиёсати европоӣ ба андозае бузург буд, ки амалан дар ҳар шартномаи сулҳ ба иртиботи ба охири расидани задухӯрдҳои империяҳои мустамликадорӣ, ки соҳаи он дар хоки Европа буд, моддае дар мавриди мулкҳои мустамликавӣ вучуд дошт ва баръакс, натиҷаи ҷангҳои баҳрӣ дур аз хоки Европа ба вазъияти муносиботи сиёсӣ дар Европа таъсир мерасонд.

Дар саҳнаи сиёсии европоӣ даъвои умумичаҳонии Габсбургҳо ба талоши пайгириҳои давлатҳои бузурги европоӣ барои бартарӣ дар минтақа иваз гардид.

Мақоми сиёсии ҳар кадоми ин давлатҳо пас аз сулҳи Вестфал тағйир ёфта буд.

Афзоиши нуфузи Франция дар муносиботи байналмилалӣ. Дар нимаи дуввуми асри XVII - аввали асри XVIII нақши пешсафиро дар ғарби Европа Франция соҳиб шуд. Ин кишвари монархияи мутлақӣ феодалӣ дорои сохти дар ҳоли афзоиши сармоядорӣ буд. Франция сатҳи баландтари мутамаказияти давлатӣ ва дастгоҳи қавии бюрократӣ дошт, ки ба подшоҳ имконияти пеш бурдани сиёсати мустақили хориҷиро, бо истифодаи тамоми захираҳои кишвар меод. Франция нисбат ба дигар давлатҳои Европа аз назари масоҳат, шумораи аҳоли, бузургии армия, ки дар давраи оромӣ аз 200 ҳазор нафар камтар набуд, бартарӣ дошт. Он дар мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ қарор дошт, дорои захираҳои зарурии маъдани ғоиданок буд ва ҳамеша қудрати низоми ва флоти тижоратиро афзоиш меод. Мулкҳои мустамликавиаш дар Канада, ки мустамлика намудани он ба таври қиддӣ давом дошт, Луизиана (дар дарёи Миссисипи), як қатор ҷазираҳои Антил, дар Ҳиндустон - Пандишери, дар Африка - Мадагаскар буданд. Тавсеаи тижорати хориҷӣ ва тавозуни мусбати тижорат асоси сиёсати хориҷии колберизмро (аз номи вазири молияи

Франсия Кольбер Жан Батист –афзудани содирот ва кам намудани (оридот) ташкил меод.

Вазъияти нав дар ҳаёти муносиботи байналхалқии Европа бо интизоқи ҳукуматдории Людовики XIV баробар омад ва давраи бехтарин дар таърихи абсолютизми франсавӣ ба номи ӯ иртибот дорад. Сифатҳои барҷастаи дипломатӣ ва давлатии кардинал Мазарини ва нақши таъинкунандаро дар пирузии подшоҳ дар мубориза бо Фронда (ҳаракати чамбиятӣ дар солҳои 1648-1653 ба зидди ҳукумати мутлақабсолютизм) ва хатми бомуваффақияти Ҷанги сисола ва ҷанг бо Испания барои Франсия дошт. Людовики XIV, ки аз ҷониби Мазарини ба сифати подшоҳ тарбия мешуд, тамоми ҳокимиятро дар даст худ муттамаркиз сохт. Имконоти зиёди давлат, торумор намудани Испания, 'парокандагии империя, парешонии душманони истиқомӣ ба сиёсати таҷовузкоронаи Людовики XIV сабабгор буданд. Илова бар он, сиёсати истилогаронаи бомуваффақият ба тифаққури (менталитети) дворянӣ, мафҳум дар бораи шарафи подшоҳӣ, раванқи фуқаро (омӯх) ва давлат мутобикат дошт. Кушишҳои таҷовузкоронаи Франсия дар навбати аввал, ба тахти нигошти худ даровардани заминҳои Германияи ғарбӣ нигаронда шуд, ки дар он ҷо Людовики XIV, бо истифода аз номуайянии вобастагии мулкҳои зиёди сарҳадӣ ба ин ё он кишвар, мавҷудияти заминҳо бо иқлолии франсузҳо (анклав) дар сарҳад фаъолият менамуд. Ба даст овардани заминҳои дохили империя ба Людовики XIV ҳатто имкон меод даъвои тахти империяро намояд. Чунин даъво бо ишора ба он ки мутобик ба анъанаҳои таърихӣ ҳукумати шоҳии давраи Карли Бузург (соли 800) нисбат ба Германия, ки дар он ҷо империя оғози худро аз Аттони I (соли 992) мегирад, қадимтар аст, асоснок менамуданд. Соҳаи кушиши таҷовузкоронаи Франсия ҳамчунин Франш-Конте ва Ҷануби Нидерландия, заминҳои марбути Испания буданд. Ҳаққи ишғоли заминҳои Испания дар Европа ва мулкҳои мустамликавиашро Франсия кушиш менамуд бо даъвоҳои сулолави асоснок намояд. Мутобик банди Қарордоди никоҳи Людовики XIV бо Мария Терезия, дар сурати ҳатман пардохтани маблағи зиёд, ба андозаи 500 ҳазор экю (ба тилло) меҳр (ҷиҳози арусӣ) ба Людовики XIV, Мария Терезия аз тахти подшоҳӣ даст мекашад. Ба сабаби надоштани имкони пардохти чунин маблағи зиёд аз ҷониби Испания, Франсия талаб намуд, то ба он дар ивази ҷуброни маблағи пардохташуда Нидерландияи Ҷанубӣ дода шавад ва ё ҳуқуқи тахти подшоҳӣ ба Мария Терезия баргардонда шавад. Радди ин талаб аз

ҷониби ҳукумати Испания ба ҷанги «деволусионии» (калима аз ҳукуқи меросии Фламандия гирифта шудааст) соли 1667 оварда расонд.

Кушиши Франция барои ба даст овардани Нидерландияи Ҷанубӣ сабаби задухӯрд бо Ғолландия гардид, ки намехост ҳамсоия бевосита бо Францияи нерӯманд ва таҷовузкор бошад. Ба ғайр аз он, ғолландиҳо аз Франция ба сабаби маҳдуд сохтани содироти молашон бар асоси сиёсати гумрукии франсавӣ норизо буданд.

Яке аз ҳадафҳои асосии дипломатияи франсавӣ роҳ надодан ба ҳамкорӣ байни давлатҳои баҳрӣ - Англия ва Ғолландия ва ҳамчунин байни Англия ва Испания буд. Дар ҳодисаи охири харитаи Испания дар бозӣ гузошта шуд. Дарбори Мадрид бо Португалия барои тахти ҳокимияти худ даровардани он, дохили ҷанг гардид. Франция дар асоси шартҳои сулҳи Пиреней ҳақ надошт дар қорҳои Испанияю Португалия мудохила намояд. Людовиқи XIV намехост Испанияи пурқувват гардад ва Карли II-ро водор ба он сохт, ки ёрӣ ба Португалия ба манфиати Англия мебошад ва аз ин тарик иттиҳоди Англияю Испанияро аз байн бурд.

Кушиши ҳукмфармоии сиёсӣ дар Европа аз ҷониби Франция, як силсила ҷангҳо ба миён овард, ки дар онҳо давлатҳои зиёди европоя, дар иттиҳодҳои зидди франсавӣ, иштирок доштанд. Ин ҳол ба души Франция масрафҳои зиёди молӣ мегузошт ва мавҷи шуришҳои давомдори зидди андозро ба миён овард, ки нуктаи баландтарини онҳо ба миёнаи солҳои 70-уми асри XVII рост меомад.

Испания пас аз сулҳи Вестфал. Испания натиҷаҳои мушкили шартномаҳои Версал ва Пиренейро аз сар мегузaronд, ки ба сукути қудрати низомӣ ва эътибори сиёсии он оварда расонд. Мулкҳои европоии Испания: Нидерланди Ҷанубӣ, Франш-Контэ, заминҳои италиявӣ - аз назари низомӣ камқувват буданд. Қудрати флоти Испания низ аз байн рафта буд. Соли 1655 подшоҳи Испания Филиппи IV вафот кард. Тахти подшоҳӣ ба писари бемор ва камақлаш Карли II-и Габсбург расид. Марги Филиппи IV ба Франция имкон дод аз маҳри пардохтнашудаи Мария Терезия ёдоварӣ намояд ва масъаларо дар бораи ҷуброни он бо территория ба миён овард. Бемории подшоҳи нава ба бефарзандии ӯ барои ҷандин сол яке аз масъалаҳои марказии сиёсати байналхалқии европоя - проблемаи дар оянда иваз намудани тахти подшоҳии Испания ва тақсими мулкҳои европоя ва империяи бузурги мустамликавӣ

гардида буд, ки дар ниҳоят ба ҷанг барои мероси Испания оварда расонд.

Мустаҳкамшавии мавқеи Голландия. Дар шароити Испанияи шифшуда, тақвияи нуфузи иқтисодию сиёсии Голландия дар тивозуни қувваҳо дар Европа ба зудӣ эҳсос гардид. Кишвари аз ҳукмфармони испанӣ озодшуда, дар ҷараёни инқилоби Нидерландия ва истиқлолияти худро дар ҷанги тулонӣ бо Испания Ҳимоя намуда, ба давлати нерӯмандтарини баҳрии нимаи дуввуми асри XVII табдил гардид. Равнақи иқтисодии Голландия пеш аз ҳама ба тичорати муваффақонаи хориҷӣ устувор буд, ки ба он мавқеияти мусоиди ҷуғрофӣи кишвар дар резиншоҳи Рейн ва соҳили Баҳри Шимолӣ, ғайри ин дохил гардидан ба он аз Атлантика, аз тариқи Ла-Манш ва Па-де-Кале, мусоидат менамуд. Дорони флоти қудратманд будан, ки аз назари шумораи киштиҳо аз тамоми кишварҳои европоӣ ба ҷаҳонӣ бартарӣ дошт ва низоми инкишофёфтатарини бонкӣ ба Голландия имкон дода буд, то амалан, тичорати байналмилалиро дар Европайи Шимолӣ ва дарёи Рейн, ҳамчунон фрахтаи (кироӣ) киштиҳои биини Европайи Шимолӣ ва Ҷанубиро таҳти назорат дошта бошад. Тақрибан 10% даромади тичорати Голландия аз тичорати мустамликавӣ ба даст оварда мешуд. Самти таҷовузи голландиро мустамликаҳои Испания ва Португалия таъкил мекард. Сиёсати мутамликадориро ширкатҳои Ост - Инд ва Вест-Индии голландӣ, ки дорони воситаҳои бузурги молӣ, флоти хусусӣ ва қувваҳои низоми буданд ва ҳамчунин аз тарафи ҳукумат салоҳияти номаҳдудеро дар мустамликаҳо ба даст оварданд, пеш мебарданд. Мутамликадорони голландӣ қалъаҳо ва фабрикаҳои ширко дар ҷазираҳои Зонд ва Малукк-Ҷазираҳои дорони растаниҳои доруворӣ асос гузоштанд ва тамоми тичорати растаниҳои доруворӣи Индонезияро ба даст оварданд, Непалтамо дар Ҳиндустон аз худ карда, португалиҳоро аз Сейлон таъкил карда бароварданд. Қашфи Австралия, Тасмания ва Зеландияи Нав низ дар ин давра сурат гирифта буд. Дар Амрикоӣ Ҷанубӣ ширкати голландӣи Вест-Индия қисмати Бразилияро ба даст овард, голландӣҳо ҳанӯз дар соли 1626 дар соҳили Амрикоӣ Шимолӣ Голландияи Навро бо марказаш Амстердами Нав (баъдан Нью-Йорк) асос гузоштанд. Пойгоҳи саноати қанди Голландия Суринам гардид ва онҳо як қатор ҷазираҳоро дар Баҳри Кариб дар ихтиёр доштанд. Онҳо мустамликаҳои Капро дар Африқайи Ҷанубӣ ва ҷанд бандарро дар соҳили он асос гузоштанд. Голландия тавонист мушқилоте ки кишварҳои рақибаш дар миёнаи асри XVII аз сар

мегузаронданд, истифода намојад. Ин мушкилот иборат аз инқилоби буржуазӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ дар Англия, Фронда дар Франция, харобӣ ва хонавайронии князигариҳои немисии ҳамсоя дар натиҷаи Ҷанги Сисола буданд. Оқиста-оқиста дар ҳудуди асрҳо омилҳои таъинкунандаи вазъияти кишвар дар сиёсати байналмилалӣ дар оянда: территорияи хурд, шумораи ками аҳолии (2 млн. нафар), инкишофи нисбатан сусти саноати мануфактурӣ таъсири худро ворид намуданд. Кишвари «сармоӣи тиҷоратӣ» маҷбур буд манфиатҳои хешро дар муборизаи рақобати саҳт бо Англия - «кишвари сармоӣи саноатӣ» ва Франция ҷимоя намојад.

Голландия аз ҳамсоягии мустақим бо Францияи тавоно бим дошта, беҳтар медонист, ки дар сарҳадҳои худ заминҳои заъифшудаи немисӣ ва Нидерландияи испаниаи нотаवону очиз ва дур аз Испания дошта бошад. Маҳз аз ин ҷиҳат Голландия созмондиҳандаи тамоми иттиҳодҳои зидди франсавӣ буд ва статхаудери (ҳокими) Республика Вилгелм III Оранский (1672-1702), ки пас аз «инқилоби бошараф» (славная) (1688) дар Англия шоҳи он кишвар гардид, ҳамчун душмани асосии Людовиқи XIV ва сиёсати ҳукмфармоӣнаи ӯ дар Европа баромад намуд.

Афзоиши нуфузи Англия дар муносиботи байналмилалӣ. Англия дар миёнаи асри XVI инқилоб, ҷанги шаҳрвандӣ ва барқарор шудани сулолаи Стюартҳо (1660) аз саргузаронда буд. Карли II ва Яқови II, ки ӯро дар тахти шоҳӣ иваз намуда буд ба хоҳири талоши барқарор намудани абсолютизм ва таассуб ба католицизм ҳамеша ба ёрии Франция вобаста ва муҳтоҷ буд, ки баъзан сабаби ғайри пайғирона будани сиёсати хоричии Англия мегардид. Дар Англия соҳти сармојдорӣ пойдор гардид ва он дар ибтидои давраи давлатдорӣи сармојдорӣ қарор дошт, ки барои он ҳолати тақсими «ҳукумат ва манфиат» хос гардид. Дар қонунгузорӣ ва сиёсати хоричии манфиати буржуазия ҳукмфармо шуд, ки дар ихтиёрашон саноат, пул ва тиҷорат қарор дошт, дар мақомоти марказии ҳукумат аксарият дворянҳо буданд, ки таҷрибаи сиёсӣ ва низоми доштанд. Чунин ҳолат пояро барои зиддиятҳо дар сиёсати хоричии давлат гузошт. Муайяни дар сиёсати хоричии Англия дар охири солҳои 80-ум, пас аз «инқилоби бошараф» - и соли 1688 ва иваз шудани сулола, ҳангоме, ки шоҳи Англия сатхаудери Голландия Вилгелм III Оранский шуд ва зиддияти англисӣ-франсузӣ дар нақши аввал қарор гирифт, ба миён омад. Дар охири аср барғарии Англияи саноатӣ дар мубориза бо Голландия маълум гардид. Қудрати иқтисодии Англия бемайлони меафзуд. Он

бувадан васеъи мутамликавиرو дар соҳили шарқии Амрикои Шимоли, дар Хиндустон, дар қазираҳои Антил ва дар Африка дошт.

Сийсати хоричии Людовики XIV. Низоми муносибатҳои байналмилалии баъди сулҳи Вестфал дар Европа барқароршуда бар пояи усулҳои мутавозинияти сиёсӣ қарор дошт. Аммо маҳз Франция, амалгари ки дар шартнома кафолатдиҳандаи риояти шартҳои сулҳ ба ҳисоби мешуд, ин баробарвазниро бо даъвоҳои сиёсӣ ва амалҳои таҷовузи коронааш ҳалалдор менамуд. Аз ин ҷиҳат кишварҳое, ки ба тиклолӣ ва ҳокашон таҳти таҳдид қарор мегирифт, ба танҳои муқтадиронистанд бо Франсияи пурқудрат муқобилият нишон диҳанд, интиқодхоро табиатан муқобили Версал ташкил менамуданд. Тавре ки пеш зикр гардид, нақши асосиро дар интиқодияҳои зидди франсавӣ Голландия дошт.

Нақшаҳои госибонаи Франция ба чор ҷанг, ки дар нимаи дуввуми асри XVII ва ибтидои асри XVIII сурат гирифтанд, оварда расонд.

Мақсади ҷанги аввал (1667-1668) ҳамроҳ намудани Нидерландияи испанӣ ба Франция буд. Людовики XIV ҷангро бо даъвои сулолави Мария Тереза асоснок намуда, оғоз кард. Подшоҳи нави Испания Карли II, писари Филиппи IV аз никоҳи дуввум буд. Дар асоси ҳуқуқи меросии Фландрия (яке аз вилоятҳои испанӣ дар Нидерландия) фарзандон аз никоҳи дуввум ҳуқуқи гирифтани мероси падарро надоштанд, агар аз никоҳи аввал фарзанд дошта бошад. Людовики XIV ин ҳуқуқро ба таври васеъ тафсир намуда, онро ба мероси таҳти подшоҳӣ нисбат дода, дар мавриди тамоми вилоятҳои испанӣ дар Нидерландия татбиқ менамуд. Чун зани шоҳи Франция - духтари Филиппи IV аз зани никоҳи аввал буд, Франция даъвои худро ба ин ҳок эълон намуд ва ҷангро оғоз кард, ки Людовики IV онро «ҷанги деволпосионӣ» номид. Аммо Людовики XIV, ки армияаш ба муқовимати як қатор кишварҳои европоӣ дучор гардид. Голландия ташаббускори интиқоди зидди франсавӣ баромад намуд ва якҷоя бо Англия ва Шветсия ба Интиқоди сегона дохил гардид. Ҳар се давлат аз таҷовузқории Франция нороҳат буданд. Ба гайр аз он, манфиатҳои тиҷорати Голландия аз роҳи тааруфаи баланди гумрукӣ барои содироти молҳои голландӣ ба Франция, ки Колбер дар соли 1667 қорӣ намуда буд, ба андозаи зиёд маҳдуд намуд. Англия манфиатҳои тиҷорати худро химоя мекард. Норизоияти парламент муқобили сиёсати қонибдорӣ Карл II Стюарт аз Франция нақши худро бозӣ

намуд. Тахти фишори парламент ӯ маҷбур гардид сиёсати худро тағйир диҳад ва ҷангро бо Голландия қатъ намояд ва дар муқобилии Франсия бо ӯ қувваҷояшро муттаҳид созад. Шветсия ба сифати кафолатдиҳандаи сулҳи Вестфал баромад намуд. Дар шароити ба миён омада, Людовики XIV ҷангро қатъ намуд.

Мутобиқ ба сулҳи Аахен Франсия танҳо бо нигоҳ доштани ҷанд шаҳри сарҳадӣ дар Фландрия, аз ҷумла Лилля, маҳдуд гардид.

Дипломатияи Франсия тавонист Шветсияро аз Иттиҳоди Сегона ба тарафи дигар кашад. Ёриҳои моддию пулии саховатмандона Карли II – ро ба иттиҳод бо Франсия баргардонд.

Ҷанги дуввуми Людовики XIV, ки аз соли 1672 то 1679 давом дошт, зидди Голландия буд ва бо ҳуҷуми қўшунҳои франсавӣ тахти раҳбарии лашкаркаши бомаҳорати Тюренн ва Конде ба Фландрия ва Голландия аз тариқи мулкҳои архиепископи Келн оғоз шуд. Амстердам тахти таҳдид қарор гирифт. Голландиҳо маҷбур гардиданд банди обро тарконанд ва қисмати кишварро зерӣ об гузоранд, ки қўшунҳои франсавиро маҷбур ба ақибнишинӣ намуд. Флоти Голландия флоти муштараки франсавию англисиро шикаст дод. Амалиёти ҷангӣ ба вилоятҳои моварои Рейн гузаронда шуданд, дар он ҷо франсавиҳо Пфалсро ғорат намуданд. Ҷангоме ки тақдирӣ мулкҳои моварои Рейн тахти таҳдид қарор гирифтанд ба ёрии Голландия амаки статхаудери Голландия Вилгелми III Оранский курфюрсти Бранденбург Фридрих Вилгелм («Курфюрси Кабир») баромад. Ӯ император Леополди I –ро ба ҷанг бо Франсия моил сохт. Дар иттиҳоди зидди Франсия Испания низ баромад намуд.

Подшоҳи Англия Карли II тахти фишори парламент аз иттиҳод бо Франсия даст кашид. Англия аз ҷанг хориҷ шуд. Аммо дипломатияи версалӣ тавонист Шветсияро барои баромадан ба муқобили Бранденбург дар Померания моил созад «Курфюрсти Кабир» армияи худро аз Рейн ба шарқ фирстонд ва соли 1675 шведҳоро дар назди Фербеллин шикаст дод ва қисмати зиёди Померанияро ишғол намуд, ки сабаби афзоиши қудрати низомии Бранденбург гардид. Вазъияти байналмилалӣ ба миён омада, Версалро маҷбур сохт сулҳи Нимвегенро соли 1679 имзо намояд. Ин аввалин шартномаи байналмилалӣ буд, ки на мисли собиқ ба забони латинӣ, балки ба забони франсавӣ ӯ имзо расид. Мутобиқ ба сулҳи Нимвеген Франсия аз хоки Голландия баромад ва товонро аз ҳисоби Испания – Франш-Канте ва ҷанд шаҳр дар Нидерланди Ҷанубӣ гирифт. Ба шведҳо, заминҳое ки Бранденбург дар Померания ишғол

намуда буд, пас дода шуданд. Сулҳ ба ғоида ва ифтихори Франция
инчом ёфт, қудрати армияи он тахти шубҳа қарор нагирифт ва шох
дар уфуқи шӯҳрат қарор дошт.

Дар чунин шароит Версал, аз сустии Германия истифода
намуда, худсарона, дар шароити сулҳ заминҳои дар Германияи Ғарбӣ
бударо бо бахонаҳои гуногуни ҳуқуқӣ ба хоки Франция ҳамроҳ кард.
«Палатаи ҳамроҳшавӣ», махсус барои асоснок намудани ҳуқуқи
Франция ба заминҳои марбути Германия ва Испания сурат гирифт. Ба
ин тартиб, соли 1681 Страсбург ишғол шуд. Даъвои Людовиқи XIV
барои тахти императорӣ ба ин давра марбут аст. Боварӣ ва густоҳии
дарбори франсавӣ дар қорҳои европой бо он маънидод мегардад, ки
қарифони асосии Франция – Голландия ва Англия ҳамеша дар
ташвиши муборизаи ҳамдигарӣ барои ҳифзи манфиатҳои тичоратӣ
ин мустамликадорӣ буданд. Дар нимаи дуввуми асри XVII Англия ва
Голландия аз ҳукмфармоии тичоратӣ, баҳрӣ ва мустамликавии худ
дар се ҷанги хунини баҳрӣ (1652-1654, 1665-1667 ва 1672-1674) дифоъ
менамаданд ва дар зимн дар ҷанги севвум Голландия дар айни замон
дар хушкӣ бо Франция ҷанг менамуд. Голландия оҳиста-оҳиста дар
асри XVII мақоми давлати бузурги низомӣ ва баҳриро аз даст меод
ва ин мақомро Англия соҳиб мегардид. Аммо ба сабаби рақобати ру
ба афзоиши Англия бо Франция ва ҷангҳои тичоратии дурударози
байни онҳо, Голландия тавонист тақрибан тамоми мулкҳои
мустамликавии худро ҳифз намояд. Испания нотавону очиз буд ва
диққати империя ба мушқилоти шарқ нигаронда шуда буд. Ҳанӯз дар
ҷанги дуввуми Людовиқи XIV венгерҳо тахти раҳбарии Эммерих
Текел ба муқобили ҳукмронии австриягӣ шӯриш бардоштанд. Ба онҳо
дипломатияи франсавӣ мусоидат менамуд. Соли 1681 Венгрия аз
қушунҳои Австрия озод гардид ва соли 1682 Текел тобеъияти
вассалиро ба Туркия ба сифати шоҳи Венгрия пазируфт. Дар соли
оянда артиши 200 ҳазораи Туркия ба хоки Австрия дохил гардид ва
Венаро муҳосира намуд. Бо ёрии қушунҳои шоҳи Полша Ян
Собеский, Вена мудофия гардид, вале Венгрия танҳо соли 1687 бо
ҷанг аз Туркия пас гирифта шуд.

Дар авҷи ин ҳодисаҳо император Леополди I (1658 - 1705) ва
шоҳи Испания Карли II бо Людовиқи XIV дар Регенсбург шартнома
имзо намуданд, ки он ба муддати 20 сол оташбасро таъин намуд ва
тамоми заминҳои ишғолнамудаи Францияро эътироф кард.

Муваффақиятҳои Франция ва даъвои нави тарриториявии он
сабаби ташкили иттиҳоди нави мудофиявӣ дар соли 1686 – Лигаи

Аугсбург гардид, ки ташаббускораш аз нав Вилгелми III Оранский буд. Дар Лигаи Аугсбург ба ғайр аз Голландия, Испания, Шветсия, Савоя, империя, баъзе курфюрюгарихои немисӣ ва давлатҳои италиявӣ иштирок доштанд. Ташкили ин иттиҳодно папа Иннокентийи XI дастгирӣ менамуд. «Инқилоби пуршараф»-и 1688 дар Англия, ки дар натиҷаи он статхаудери Нидерландия ба тахти подшоҳии Англия расид, ба таври ниҳо ба сиёсати хориҷии Англия ҷанбаи зидди франсавӣ дод. Англия ба иттиҳод ҳамроҳ гардид.

То ин вақт Людовики XIV ҷанги севвумро (1688 – 1697) оғоз намуд. Артиши ӯ ҳуҷуми навро ба заминҳои моварои Рейн анҷом дода, дохили Пфалс гардид ва территорияи аз Базел то сарҳади Голландияро ишғол намуд. Баҳона барои ҳуҷум кардан, даъвои Людовики XIV ба номи мероси Пфалс, ки онро бо ҳешутабории пештара бо курфюрст Пфалс Карл асоснок менамуд, гардида буд. Пфалс Карл фарзанд надошт ва соли 1685 вафот кард.

Ҷанги севвуми Людовики XIV ба ҷанги умумиевропой мубаддал гардид ва муддати 10 сол дар хушкӣ ва баҳр давом дошт. Амалёти ҷангӣ дар моварои Рейни заминҳои немисӣ, дар Нидерландия, Италия ва Испания сурат гирифтанд. Франция дар сахнаи ҷангҳои европой ғалаба намуда, аз флоти англисӣ шикаст хурд. Дар ҳоли бемадории умумии тарафҳо соли 1697 шартномаи сулҳи Рисвик имзо шуд. Ин шартнома иборат аз силсилаи шартномаҳо бо аъзои Лигаи Аугсбург, аз назари территория амалан вазъияти пеш аз ҷангро барқарор намуд. Танҳо Страсбург ва баъзе заминҳои ҳамсарҳад бо империя дар ихтёри Франция боқӣ монданд. Аммо дар айни замон Франция таъруфаи гумрукии молҳои голландиро кам намуд, Вилгелми III Оранскийро шоҳи англисӣ эътироф кард ва шаҳрвандони ҳар ду шоҳигарӣ озодии баҳргардӣ ва савдоро ба даст оварданд.

Сулҳи Рисвикро, ки наметавон муваффақияти Фрэнсия шумурд, дар шароите ба имзо расид, ки замоне чи дипломатияи версалӣ ва чи дипломатияи европой ба таври умум дар ташвиши проблемаи дигар буданд, ки на танҳо аҳамияти европой, балки аҳамияти ҷаҳонӣ дошт. Европа интизори марғи шоҳи касалманди бепарзанди Испания Карли II, намояндаи охири насли калонсоли Габсбургҳои испанӣ буд. Сухан дар мавриди тақсими мероси испанӣ, бо назардошти ҳуди Испания, заминҳои он дар Европа ва империяи бузурги мустамликавӣ мерафт.

Проблемаи бомуваффақона иштирок намудан дар тақсими мерос, тамоми масъалаҳои дигарро зери сояи худ қарор дод ва

муваффақияту нокомиро бо ҳамдигар баробар сохт. Ба иллати касалии Карл II масъалаи тақсими мероси Испания дар муддати 30 сол мавриди муҳокима қарор дошт. Дар ин маврид шартномаи муқаддамотӣ байни Людовики XIV ва Вилгелми III Оранский вучуд дошт, ки татбиқи нашуд. Даъвогарони воқеъӣ ба тахти шоҳии Испания Бурбонҳои франсавӣ ва Габсбургҳои австриягӣ буданд, ки бо сулолаи ҳукмрони Испания аз тарафи модар хешу таборӣ доштанд. Людовики XIV ба қарордоди никоҳ бо Мария Терезия ва қавмиятдории хешовандонаш бо Филиппи IV ва императори Леополд I аз тарафи модар набераи Филиппи III буд меросро ба Ҷоакини писари дуввумаш эрц-герцог Карл талаб менамуд. Подшоҳи дар ҳоли марг намохост Испания ва мулкҳои ӯ тақсим шаванд ва ба тарзи бадномӣ аз байн рафтани як замоне давлати пурқудрати Европаро пешгирӣ намояд. Дипломатияи Версал аз Карли II васиятномаи пеш аз маргии тоҷу тахтро ба Ҷоакини набераи хурди Людовики XIV Филипп Анжуй ба даст овард, вале бо шартҳои ҳатмии он ки тахти шоҳии испанӣ ва франсавӣ ҳеҷ гоҳ дар шахси як подшоҳ бо ҳам муттаҳид намегарданд.

Дар баробари вафоти Карли II (1700) ва подшоҳи навазлон намудани набераи Людовики XIV ба номи Филиппи V Людовик қўшунҳои худро ба Испания фиристод ва нияти идора намудани Испания ва мустамликаҳои ӯро аз номи наберааш зоҳир намуд. Суханоне аз номи Людовики XIV маъруфанд, ки «Дигар Пиренейҳо вучуд надоранд» аз навазлон ба таври ҷиддӣ проблемаи тавозуни сиёсӣ арзи вучуд намуд ва иттиҳоди навазлон зидди франсавӣ ба миён омад, ки асосгузори он аз навазлон Вилгелм Оранский гардид, ки вай на танҳо «низомии амнияти европой, балки манфиатҳои мушаххаси иқтисодӣ ва сиёсӣ Англия ва Голландияро ҳимоят менамуд. Вилгелм номзадҳои эрцгерцогҳои австриягӣ Карлро ба тахти шоҳии Испания тарафдорӣ менамуд. Ҷамон замони ба ӯ император, аксарияти князҳои Германия, курфюрсти Бранденбург (барои ҳамкорӣ бо хонаводаи император соли 1701 лақаби шоҳи Пруссия дар герсогигарии Пруссия гирифта буд) ҳамроҳ гардиданд. Охиста-охиста ба ин иттиҳод, тақрибан тамоми давлатҳои европаи ғарбӣ, ки вазни сиёсӣ доштанд, ҳамроҳ гардиданд. Иттиҳодҳои Людовики XIV танҳо курфюрсти Бовария боқӣ монд, ки ба ӯ додани Нидерландияи испанӣ ва Пифалц ва архиепископи Кёлен ваъда дода шуд.

Чанг барои мероси Испания ва конгресси сулҳи Утрехт (1713-1715).

Чанги чоруми Людовики XIV – чанг барои мероси Испания (1701 – 1713) оғоз шуд. Дар ин чанг ба ҳар тавре ки бошад амалан тамоми Европаи Ғарбӣ иштирок дошт, ки онҳоро мубориза бар зидди ҳукмфармоии Франция ба якдигар муттаҳид менамуд, дар замоне ки дар Европаи Шимолӣ ва Шарқӣ чанги дигар мерафт, ки тақдирӣ Шветсияро чун давлати бузурги европой ҳал намуд ва ба номи Чанги Шимолӣ (1700 – 1721) ӯ чанги Бузург ёд мешавад.

Ҳодисаҳои мушаххаси ин давра имкон надод, ки Шветсия дар чанг барои мероси Испания иштирок намояд ва кишварҳои ғарбӣ ба Чанги Шимолӣ ҳамроҳ шаванд, ки ба ғайриин, ба хусус, ба ғайриин Руссия буд.

Амалиёти чангӣ барои мероси Испания асосан дар Нидерландия ва минтақаҳои ба он ҳамсарҳади Германия ва Франция, дар Италия ва Испания сурат гирифта буд. Франсавиро шикаст хурданд, кишвар харобу вайрон гардид. Бухрони иқтисодӣ ва молӣ, дохил гардидани артиши хориҷӣ, гуруснагӣ ва вабо Франсияро маҷбур сохтанд талаби сулҳнамояд. Иттиҳод низ аз чанг хароб гардид, аммо ба ҳар ҳол ба имзои сулҳ шитоб надошт ва ба шоҳи Франция талабҳои қатъӣ ва ҳатто таҳқиромезро пешниҳод менамуд. Артиши Франция қудрати нигоҳдоштани фишори душманро надошт, дипломатия дар бунбаст қарор гирифт, аммо тасодуф ёрӣ расонд. Соли 1711 императори бидуни фарзанди Германия Иосифи I, ки тахтро аз падараш Леополд I дар соли 1705 ба мерос гирифта буд, вафот кард. Тахти императорӣ ва ҳамчунин заминҳои меросии австриягӣ ба бародараш эксгерсог Карл, даъвогари тахти шоҳии Испания, ки ҳоло императори Германия ба номи Карл V гардид, расиданд. Дар муқобили Европаи Ғарбӣ таҳдиди иттиҳодияи нави Испания ва империя, тахти як тахту тоҷ (салтанат), тақрори таърихи дусадсола бо даъвои манархияи габсбургии умумичаҳонӣ ба миён омад. Ин дурнамо аз тавоноии нопадшудаи франсавӣ хатарноктар буд.

Конгресси сулҳ аз апрели соли 1713 то феввали соли 1715 дар Утрехт доир гардид. Дар конгресс аз аввал Франция, Англия, Голландия, Савоя, Португалия, Венетсия, Вилёяги Папа ва давлатҳои дигар иштирок доштанд. Бо Испания иҷозати иштирок дар конгресс баъдтар дода шуд. Сулҳи Утрехти 1713, ки ба чанг аз барои мероси Испания хотима дод, иборат аз як силсила шартномаҳо буд.

Мутобиқи шартномаи Франсияю Англия Франсия уҳдадор шуд истеҳсоми Дюркенкро канда ба замин ҳамвор кунад, заминҳои атрофи халичи Гудзон, территория дар Шотландияи Нав ва Ньюфаундленд ба Англия гузашт намояд, тартиби меросгирии тахти шоҳии англисро ба фоидаи сулолаи Ганновер эътироф намояд.

Англия дар навбати худ, маҷбур гардид, ки ҳаққи Филиппи V-и Бурбонро ба тахти шоҳии Испания ва мулкҳои дар он сӯи уқёнус буда, ба шарти даст кашидан аз мероси тахти шоҳии Франсия қабул намояд.

Ҳар ду давлат созишнома (конвенсия) дар бораи инкишофи тиҷорат ва киштигардӣ ба асоси усули мусоидати бештарро имзо намуданд.

Дар асоси шартномаи Франсия бо Голландия Франсия хоки шпголнамудаи онро дар Нидерландияи испанӣ озод ва қисмати территорияро дар Нидерландияи франсавӣ гузашт намуд. Голландия уҳдадор шуд ба Франсия Лилл ва дигар шаҳрҳоро пас гардонад. Шартномаи тиҷоратӣ дар назар дошт, ки ба Голландия ҳуқуқи баробар бо Англия дар тиҷорат бо Франсия дода шавад.

Мутобиқ ба шартномаи Франсия ва Португалия Франсия аз заминҳои дар водии Амазонка буда ба фоидаи Португалия даст кашид.

Дар асоси шартномаи Франсия ва Пруссия Франсия ба Пруссия Гуддернро дар Нидерландия ва графигарии Невшателро ба Пруссия гузашт кард. Пруссия бошад аз даъво ба графигарии Оранж даст кашид.

Мутобиқи шартномаи Франсия ва Савойя Франсия Нисса (Ницца) ва герсогии Савойяро пас гардонд ва герсоги Савойяро шоҳи Сисилия эътироф намуд. Савойя як қатор заминҳоро ба Франсия гузашт кард.

Императори Германия Карли VI аз чараёни музокирот ва нақшаи ба даст овардани заминҳо ба фоидаи Габсбургҳо норизо буд ва дипломатҳои худро аз Утрехт боз хонд. Баъдтар, соли 1714 ӯ бо Франсия шартномаи ҷудогона, ба номи Шартномаи сулҳи Раштатт имзо намуд, ки мутобиқи он территорияҳое, ки дар асоси шартномаҳои Вестфал, Нимвеген ва Ривик ба Франсия гузашта буданд, боқӣ монданд. Франсия, дар навбати худ, розӣ шуд, ки шаҳрҳои Германияро дар тарафи соҳили ростии Рейн озод намояд ва қилъаҳои моварои Рейнро аз байн барад. Карли VI дар Италия Сардинияро дар ихтиёри худ нигоҳ дошт ва ба ӯ инчунин шохигарии

Неаполитан ва қисмати Тасканиа ва герсогигарии Милан расида буданд. Нидерландияи испанӣ ба Австрия гузашт. Бадин тартиб, император қисмати қобили мулоҳизаи хоки испаниро дар Европа ба даст овард, аммо ҳуқуқи Бурбонҳоро ба тахти шоҳии Испания эътироф намуд. Князҳои Германия, ки дар ҷанг барои мероси испанӣ иштирок доштанд, ба ин шартҳо розӣ шуданд.

Испания шартномаҳои худро бо Англия (1713), Голландия (1713) ва Португалия (1715) имзо намуд. Манфиати бештарро Англия ба даст овард. Он аз Испания Гибралтар, бандарҳои Маон ва Меноркоро гирифт ва ҳамчунин монополияи Англия барои фуруши гуломони африқой дар мустамликаҳои испанӣ Амрико («асиенто») эътироф гардид.

Шартномаҳои сулҳи Утрехт ва Раштатт тақсими монархияи испаниро устувор сохт ва таъинкунандаи сарҳадот байни давлатҳои Европайи Ғарбӣ дар асри XVIII, ба ҳисоб меравад. Худи Испания бо мустамликаҳоиаш дар ихтиёри Филиппи V боқӣ монда буд, аммо ӯ ва ворисонаш аз ҳаққи тахти шоҳии Франция даст мекашиданд ва дигар мулкҳои европоиро ба Карли VI (Австрия) ва Гибралтарро ба Англия гузашт менамуд.

Барои Франция ин ҳолат хотимаи бартарии сиёсиаш дар Европа маҳсуб мегардид. Он на танҳо ягон территорияро ба даст наовард, балки худ қисмати заминҳои Фландрро ба фоида Австрия аз даст дод. Қудрати пурхаму печи франсавӣ ва бузургии подшоҳ-офтоб, ки дар муддати 25 соли аввали ҳукуматаш бидуни таваққуф дар миёнаи солҳои 80-ум асри XVII ба қуллааш расида буд, якбора фурурефт. «Асри Франция» дар таърихи Европайи ғарбӣ хотима ёфт. Давраи тавозуни нерӯҳо оғоз шуд.

Афзоиши нуфузи Шветсия дар муносиботи байна милалӣ. Дар таърихи муносибатҳои байналмилалӣ нимаи дуввуми асри XVII ҳукмфармоиро дар Европайи Шимолӣ ва Шарқӣ бидуни қайду шарт Шветсия соҳиб мегардад. Агар дар нимаи аввали аср нақши пешбарандаро дар Европайи шарқӣ Полша дошта бошад, вале дар солҳои Ҷанги сисола ин нақш ба Шветсия гузашт. Вале вазъияти пешсафои Шветсия ва ҳукмронии он дар Баҳри Балтика давлатҳои ҳамсоя, қабл аз ҳама Дания, Полша ва Руссияро ки дар авҷи нерӯмандӣ қарор мегирифт қаноат наменамад. Ҳар кадоми ин давлатҳо ҳадафҳои мушаххасро дар мубориза бо Шветсия доштанд. Вакте ки соли 1697 подшоҳи шведӣ Карли XI вафот кард, тахти шоҳиро писари 16 солааш Карли XII (1697-1718) ба мерос гирифт, ки

шӯхрати шахси кӯтоҳандеш ва маҳрум аз сифатҳои зарурӣ барои шоҳиро дошт, душманони сиёсии Шветсияро ғаъол сохт.

Ташкили Иттиҳоди Шимолӣ ва ҳадафи он. Дар солҳои охирини асри даргузар байни шоҳи Руссия Пётри I (1682-1725), шоҳи Полша ва курфюрсти Саксония Август II-и Нерӯманд (1697-1733) ва шоҳи Дания Фридрихи IV (1699-1730) созишномае бо номи Иттиҳоди Шимолӣ баста шуд. Огози Иттиҳоди монархҳоро соли 1698 созишномаи Ревски Пётри I бо Август II ва шартномаи соли 1699 Руссия бо Дания, ки ҷанги зидди Шветсияро дар назар дошт, гузошта буд. Пешбинӣ шуда буд, ки ба иттиҳод курфюрсти Бранденбург низ ҷалб гардад, аммо ӯ ба ҳодисаҳои марбут ба мероси испанӣ кашида шуд. (ки барои он, тавре ки пештар зикр гардид, лақаби шоҳи Пруссияро гирифт). Руссия имкони дохил шудан ба ҷангро танҳо пас аз имзои шартнома бо Туркия зарур мешуморид. Пётри I кушиш мекард барои Руссия роҳи баромадан ба баҳри Балтикаро ба даст овард ва дар соҳили он қарор гирад. Полша даъвои Лифляндияро мекард ва Дания дар назар дошт, заминҳои дар қисмати ҷанубии ҷазираи Скандинавия, ки пеш дар ихтиёраш қарор дошт, пас гардонад ва мехост Шлезвиг – мулки герсоги Галштейн – домоди Карли XII –ро ҳамроҳ намояд.

3 июни соли 1700 Руссия шартномаи сулҳро бо Туркия имзо намуд, ки ба Пётри I имкон дод қувваро дар мубориза бо Шветсия мутамаркиз созад. Артиши монархҳои муттаҳидин муқобили Карли XII баромаданд. Аммо иштироккунандагони Иттиҳоди Шимолӣ ба ҷанг омода набуданд. Фикри онҳо дар бораи шоҳи ҷавони Шветсия собит нагардид, амалиёташ аз назари маҳорати ҷангӣ тунду тез, ғаъолона ва моҳирона буд. Ӯ ногаҳон қўшуни 15 ҳазор нафариро ба Дания фиристод, Копенгагенро муҳосира кард ва Фридрихи IV – ро маҷбур ба имзои сулҳ намуд. Шартномаи сулҳи Травендал (байни Дания ва герсогигарии Гоштадт) ба имзо расид, ки мутобиқи он, ба ҳусус, Дания ӯҳдадор гардид, тамоми шартномаҳое, ки пеш бо Шветсия ба имзо расида буданд, риоя менамояд ва ба душманонаш ғри намерасонад. Амалан, ин маъноӣ баромадани Дания аз ҷанг дошт ва ба Карли XII имкон дод қўшунро ба Нарв фиристонад, ки дар он ҷо моҳи ноябри соли 1700 артиши русро шикасти сахт дод. Баъд аз он подшоҳи Шветсия қувваҳоро муқобили душмани севвум равон намуд. Қўшунҳои ӯ тавонистанд ба зудӣ Варшава, Краков, Дансиг ва дигар шаҳрҳоро ишғол намоянд. Август II ба Саксония гурехт ва дар он ҷо низ аз тарафи шведҳо таъқиб гардид. Карл аз полякҳо аз тахт

барканор намудани Август II - ро талаб намуд ва шоҳи Полша Станислав Лишинский иттиҳоб гардид. Мутобиқи шартномаи сулҳи Алтраншtedтги соли 1706 байни Карли XII ва курфюрсти Саксония, охири аз тахти шоҳии Полша даст кашид, иттиҳод бо Россияро қабул накард, Краковро ба шведҳо дод, ба ҷойгир намудани гарнизонҳои шведӣ дар шаҳрҳои саксонӣ розӣ гардид. Бадин тартиб, Иттиҳоди Шимолӣ пош хурд. Россия маҷбур шуд ба танҳои ҷангро давом диҳад. Аммо вақтеро, ки Карл дар ҷанг бо Саксония мегузaronд аз ҷониби Пётри I ба таври самаранок барои мустақкам намудани қобилияти ҷангии артиши рус ва побарҷошавӣ дар Моварои Балтика истифода шуд.

Шартномаи Иттиҳоди Кёln, Торун ва Копенгаген. Ғалабаи барҷастаи русҳо дар соли 1709 дар наздикии Полтава ҷараёни ҷангро ба таври бунёди тағйир дод ва ба барқарор намудани Иттиҳоди Шимолӣ оварда расонд. Муттаҳидини собиқи Россия шитоб доштанд лаҳзаи мусoiдро аз даст надиханд ва бо истифода аз ғалабаи Россия, аз нав ба муборизаи зидди Шветсия дохил гарданд. Ҳанӯз дар моҳи июли соли 1709 шартномаи зидди шведӣ байни Саксония, Дания ва Пруссия (шартномаи иттиҳоди Кёln) имзо гардид. Камтар аз як ҳафта дар Дрезден иттиҳоди ҳуҷумии мудофиавии Россия ва Саксония барқарор гардид, ки дар зимн ба сифати душман Шветсия ва шоҳи нави Полша Станислав Лишинский ном бурда шуданд. Дипломатияи Россия низ саъю кӯшиш дошт аз вазъияти ба миён омада ба фоидаи кишвар ба ҳадди аъзам истифода намояд. Натиҷаи воҳурии Пётри I бо Августи II дар Торун (Полшаи ҳозира) дар моҳи октябри соли 1709 имзои ду шартнома (шартномаҳои иттиҳодии Торун) гардид. Яке аз инҳо аслан барқарор намудани иттиҳод бар зидди Шветсияро тасдиқ менамуд ва дар назар дошта буд, ки дар оянда ба он Дания, Пруссия ва Реч Посполитаро ҷалб гарданд, зимнан, Россия ўҳдадор гардид ба барқарор намудани Августи II ба тахти шоҳии Полша ёрӣ расонад. Шартномаи дувум ба тақсимоги баъдиҷангии Моварои Балтика иртибот дошт ва «Моддаи махсуси махфӣ» («Особливый секретный артикул») номида мешуд. Он таъин намуд, ки ба Россия ба таври абадӣ ба ғайр аз Ингерманланд, Эстландия бо Ревел (Таллини имруза) мегузaronд ва Августи II Лифляндияро мегирад. Муваққатан Пруссия, Мекленбург ва Ганновер ба иттиҳоди зидди шведӣ ҳамроҳ шуданд.

То охир нигоҳ доштани иттиҳоди зидди шведӣ муяссар нагардид. Дар муддати даҳ соли оянда муносибат байни иттифокчиён

гароб гардид. Аз ғалабаи қўшунҳои русӣ дар Финляндия, Моварои Балтика ва дар ҷангҳои баҳрӣ истифода намуда, муттаҳидин ба ақди сомишномаҳои ҷудогонаи Ҷоиданок бо Шветсия кӯшиш менамуданд ва бо навбат аз ҷанг мебаромаданд.

Конгресси сулҳи ҷазираҳои Аланд. Ба фаъол гардидани дипломатияи кишварҳои европои ғарбӣ ба охир расидани ҷанг барои мероси испанӣ мусоидат намуд. Франсия бо Руссия роҳи иттифоқро пеш гирифт, ки то ин вақт иттифоқии Шветсия буд ва ба он ёрӣ мерасонд. Франсия дар бастани шартнома байни Руссия ва Шветсия тақдир миёнаравиро бозид, Шветсия барвақт майли музокироти сулҳро дошт. Моҳи майи соли 1718 дар ҷазираҳои Аланд конгресси сулҳ ифтитоҳ гардид. Проблемаҳои территориявӣ байни Руссия ва Шветсия асосан ҳал гардиданд. Аммо конгресс тул кашид. Франсия барои баргардондани Бремен ва Верден дар Везер талош менамуд, ки мутобиқи сулҳи Вестфал ба он мутаалиқ буд, вале дар давраи ҷанг аз графӣ Ганновер ғасб шуда буд. Руссия розӣ буд ба Шветсия дар ҷанги зидди Ганновер, пас дар ҷанг бо подшоҳи Англия Георгийи I, ки намояндаи аввалини сулолаи гановерӣ дар тахти шоҳии Англия буд, ёрӣ расонад. Музокирот ҳанӯз давом дошт, вале замоне ки моҳи ноябри соли 1718 Карл XIII дар муҳосираи яке аз қалъаҳои норвегӣ ба қатл расид, кори конгресс қатъ гардид. Соли 1719 шоҳи Англия бо Шветсия сулҳ имзо намуд, ки мутобиқи он Англия аз талаби баргардондани Бремен ва Верден даст кашид ба Шветсия муқобили Руссия иттифоқ баст. Соли 1720 аз Пруссия, Дания ва Реч Посполит, ҷангро бо Шветсия қатъ намуданд.

Флоти Англия дохили Балтика гардид. Аммо эскадраи русӣ чи бар шведҳо ва чи бар англисҳо ғалаба ба даст овард, ки ин Англияро водор сохт, ба шведҳо машварат диҳад, то онҳо музокироти сулҳро бо Руссия оғоз намојанд.

Шартномаи сулҳи Нештадти соли 1721. Ин шартнома ба Ҷанги Бузурги Шимолӣ байни Руссия ва Шветсия хотима дод. Ин муваффақияти бузурги Руссия буд. Байни ду кишвар «сулҳи абадӣ, ҳақиқӣ ва ҳалалнопазир» барқарор гардид. Ба «мулкҳои абадӣ» ва «русусии» Руссия Ингерманляндия, (заминҳои соҳили дарёи Ижоре), қисмати Карелия, Эстляндия, Лифляндия бо Рига, Ревел, Дерпт (Гартуи ҳозира), Нарва, Выборг, соҳили баҳрӣ аз Выборг то Рига бо ҷазираҳои Эзел, Даго ва Моон дохил гардиданд.

Руссия ӯҳдадор гардид, ки ба Шветсия Финляндияро, ки қўшунҳои Руссия ишғол намуда буд, баргардонад, ду миллион

ефимкаро пардозад ва аз чонибдории даъвои герсоги Галштинский ба тахти шоҳии Швейтсария, ки ба он Анна - духтари Пётри I хостгор шуда буд, даст кашад.

Натиҷаҳои Ҷанги Шимолӣ дар таносуби қувваҳо дар Европа тағйироти муҳимро ворид намуд. Шветсия абадан мақоми давлати бузургро аз даст дод. Дар айни замон аҳамияти байналмилалӣи Руссия фавқуллодда афзуд ва ба давлати баҳрии балтиқӣ мубаддаи гардид, дар соҳили баҳр бандарҳои дараҷаи аввалро ба даст овард ва дорои флоти пуққудрати низомӣ дар баҳри Балтика шуд. Шароити мусоид барои муносиботи тиҷоратии Руссия бо Европайи Ғарбӣ ба миён омад. Ифодакунандаи нақши рӯ барҷастаи Руссия дар муносиботи байналхалқӣ Император эълон намудани Пётри I дар соли 1721 ба ҳисоб мерафт. Империяи Руссия мақоми дараҷаи аввалро дар Шимол ва Шарқи Европа ба даст овард.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Дар миёнаи асри XVII дар Европайи Марказӣ ва Ғарбӣ кадом кишварҳо мақоми давлати бузургро доштанд?
2. Дар миёнаи асри XVII дар Европайи Шарқӣ ва Ҷанубӣ кадом кишварҳо мақоми давлати бузургро доштанд?
3. Аз байн рафтани лагери Контрреформатсия ба муносиботи байналхалқӣ чӣ таъсир расонид?
6. Сиёсати Франция нисбат ба Англия чӣ тавр буд?
7. Мақсади асосии дипломатияи Франция нисбат ба кишварҳои Европа чӣ буд?
8. Вазъияти Испанияро баъд аз шартномаи сулҳи Вестфал тавзеҳ диҳед.
9. Сабабҳои афзоиши нуфузи Голландия дар муносибатҳои байналмилмилалӣ чист?
10. Сулҳи Аахен кай ва байни кадом давлатҳо имзо шуд?
11. Қарорҳои шартномаи сулҳи Немвеген (1679)-ро тавзеҳ диҳед ва бо имзои он дар иҷрои санадҳои байналмилалӣ чӣ тайирот ба миён омад?
12. Сабоби ташкили Иттиҳоди дифои лигаи Аугсбург чӣ буд ва кадом давлатҳо бо он дохил шуданд?
13. Сулҳи Рисвик кадом сол ва байни кадом давлатҳо имзо шуд ва чӣ масъаларо ҳал намуд?
14. Мубориза барои мероси Испания ва муносибати байни давлатҳои Европаро шарҳ диҳед.

13. Конгресси сулҳи Утрих кадом сол барпо гардид ва кадом шартномаҳо ба имзо расиданд?
14. Тақвияти мавқеи Шветсия дар Европаи Шимолӣ ва Шарқӣ ва муносиботи байналхалқии нимаи дуввуми асри XVII-ро тавзеҳ диҳед.
15. Шартномаи сулҳи Ништад кай ба имзо расид, ва дар муносиботи байналмилалӣ чӣ тағйирот ба миён омад?

Боб и 4. НИЗОҶҲОИ НИЗОМИИ СОЛҶОИ 30 - 60-УМИ АСРИ XVIII

Баъди ба охир расидани ҷангҳои бузурги ибтидои асри XVIII – инҳо барои мероси Испания ва Ҷанги Шимолӣ дар Европа, таъсири ҷангҳои усулан нав ба миён омаданд. Муҳимтарин амал дар ин аср таъсиси байналмилалӣ риояи ҷиддии усули тавозуни қувва гардид. Манбаҳои асосии нави зиддиятҳо ва манфиатҳои афзалиятнок муайян гардиданд. Бадин тартиб, метавон дар мавриди давраи нав дар таърихи муносиботи байналмилалӣ қитъаи суҳан гуфт, ки бо таъсири таърихи ҷангҳои 40-уми асри XVIII ошкор гардид.

Самтҳои асосии муносиботи байналмилалӣ. Се низои асосии ин давра амалан самти фаъолияти сиёсатмадорон ва дипломатҳои европоиро муайян намуданд, ки иборатанд аз муборизаи:

- Англия ва Франция барои ҳукмфармоии баҳрӣ ва мустамликавӣ;
- Австрия ва Пруссия барои бартарӣ дар Европаи Марказӣ;
- Россия барои истиқрори доимӣ дар Балкан ва баромадан ба Баҳри Сиёҳ.

Дар низоми нави давлатдорӣ ба миён омада, нақши пешоҳангиро панҷ кишвар: Франция, Англия, Россия, Австрия ва Пруссия доштанд.

Аксари ҷангҳо ҳислати иттиҳодиро дошт. Аммо усули ташкили блокҳо ва иттиҳодҳо тағйир хурд. Аз миёнаи асри XVI кишварҳои европоӣ, асосан бар усули конфессионалӣ, ба ду блок (иттиҳод) тақсим шуданд. Дар блоки муқобили нақшаи Габсбургҳо оид ба ташкили «монархияи ҷаҳонӣ» қарор гирифта, Франция нақши асосӣ дошт.

Нимаи дуввуми асри XVII таҳти шиори мубориза бо қушмишҳои таҷовузкоронаи Людовики XIV гузашт ва тамоми иттиҳодияҳо

хислати зиддифрансавӣ доштанд. Дар ин ҳол, ташаббускори ташкили иттиҳодияҳо Голландия буд. Ба ин тартиб, кишварҳои дохили иттиҳодро мақсади ягона, мубориза бо кишварҳои, ки имкони даъво барои ҳукмфармоӣ доштанд, муттаҳид менамуд.

Баъд аз соли 1715, одатан мубориза байни ду ғуруҳи бо ҳамзид бар асоси усули тавозуни қувва ташкил гардида, сурат мегирифт. Аммо ҳар кадоми ин иттиҳодҳо аз ҷумлаи кишварҳои иборат буд, ки аз мақсадҳои худ пайравӣ менамуданд, ки онҳо аксаран ба мақсадҳои муттаҳидин мутобиқат надоштанд.

Идеяи тавозуни европоӣ чун нақши таъинкунанда дар муносиботи байналмилалӣ асри XVII на аз ҷустуҷӯҳои (таҳқиқоти) назариявӣ ба миён омад, балки шартҳои зарурии доминанти (ғояи асосии) зарурат ба татбиқи сиёсати воқеӣ буд. Сулҳи Утрехт имкони ҳукмфармоии Францияро рад намуд. Сулҳи Ништадт Шветсияро аз мақоми давлати бузург маҳрум сохт. Дар муқобили ҳамдигар қарор гирифтани Австрия ва Пруссия ба ҳеҷ яке аз онҳо имкони бартариӣ сиёсӣ, ҳатто дар Европайи Марказиро надод. Қудрати иқтисодии ӯ ба афзоиши Англияро то замоне имконоти сиёсӣ ва низомии Франция мутавозин менамуд. Дар ниҳоят, афзоиши қудрати Русия дар нимаи дуввуми аср татбиқи идеяи ҳукмфармоии сиёсӣ яке аз кишварҳои амалан ғайри имкон сохт.

Ба ғайр аз низӯҳои асосии зикршудаи давра, дар як қатор кишварҳои европоӣ проблемаҳои вобаста ба муносиботи ҳамдигарӣ вучуд доштанд, ки низ аз тариқи ҷанг ҳал шуданд. Асоситарини ин проблемаҳо: рақобати Францияю Австрия дар Нидерландияи Ҷанубӣ; муборизаи Австрия ва империяи Усмонӣ барои Балкан; низӯҳои Англияю Испания барои мулкҳои мустамликавӣ дар нимқитъаи Ғарб буданд. Ҷанги мустамликаҳои Британияи Кабир дар Амриқои Шимолӣ низ дар маркази таваҷҷӯҳи сиёсати европоӣ қарор гирифт, зеро он ба давлатҳои европоӣ иртибот дошт, ва метавонист ба риояти тавозуни қувва таҳдид намояд.

Усулҳои тавозуни қувва дар муносиботи байналмилалӣ. Худи усули тавозуни қувва аз ҳисоби тамоми муҳтавиёти мафҳуми «қудрати давлат»: андозаи территория; шумораи аҳоли, яъне мавҷудияти қувваи қарб ва имконоти ташаккули армия; захираҳои табиӣ; сатҳи инкишофи иқтисодӣ бо назардошти инкишофи соҳти сармоядорӣ; муваффақият дар соҳаи тижорати байналхалқӣ; мавҷудияти мустамликаҳо ва ҳиссаи онҳо дар даромади миллӣ;

шумора ва маҳорати ҷангии артиш ва флот, яъне имконоти мудофиаи манфиатҳои худ дар ҷанги заминӣ ва баҳрӣ таъмин мешуд.

Чи усули тавозуни қувва ва чи арзёбии имконоти вақеии ҳар давлат ва арзёбии имконоти қадамҳои сиёсӣ талаби инкишофи дипломатияро менамуд. Яъне ташкили хадамоти дипломатӣ, фарҳанги кордонии кормандани хадамоти дипломатии муассисоташон дар назар аст. Амалан дар тамоми кишварҳои асосии Европа муассисаҳои корҳои хориҷӣ дар баробари муассисоти молӣ ва низоми қарор гирифт. Шумораи намояндагӣҳои доимии дипломатӣ афзуд. Забони байналмилии дипломатӣ аз асри XVIII ба ивази латинӣ забони франсавӣ гардид. Ҳаёти дипломатӣ мукаммалан аз ашхоси кишри дшаранҳо буд. Ҳарчи бештар дар бораи ваҳдати Европа дар рӯҳияи гуфтаҳои Монтеске «Европа чизи дигаре нест, чун миллати бузург аз миллатҳои хурд» сухан гуфта мешуд. Дар истилоҳоти дипломатӣ ибораи «низоми амнияти ҷамъиятӣ» пайдо гардид. Дипломатия дар давраи абсолютизми бомаърифат (просвещенный абсолютизм) бояд барои татбиқи иродаи подшоҳ дар сиёсати воқеӣ хидмат менамуд, зеро сухан дар мавриди давлати подшоҳӣ мерафт.

Ба ифодаи подшоҳи Пруссия Фридрихи II, «идроки давлатӣ» - ро «танҳо шахсони дар сатҳи олии ҳукумат қарордошта доранд». Дар чунин шароит шахсияти подшоҳ, идроки давлатии ӯ дорои аҳамияти хос Метавон гуфт, ки ин мазмун ба Франция мувофиқат намекард.

Рақобат байни Франция ва Англия. Людовики XV сиёсатмадори доно набуд. Сиёсати хориҷиро «сирри шоҳ» дониста, хадамоти дипломатии шахсии махфии худро дар баробари дипломатияи расмӣ ташкил намуд, дар ҳоле, ки фаъолияти ин ду муассиса мустақиман муқобили ҳамдигар буданд. Людовики XV Францияро ба ҷангҳои на ҳамеша зарурӣ барои кишвар мекашонд, аз ин ҷиҳат дар Франция онҳоро «ҷанги ҳашамат» меномиданд. Вай кушиши муваффақиятнокӣ намояндагонашро барои истиқрори манфиатҳои Франция дар Ҳиндустон тарафдорӣ накард, рақобати мустамликадориро бо Англия бохт.

Барои Англия бо рақобатии парламент амалӣ намудани ҳатти маши сиёсати хориҷии кишвар, боло бурдани қудрати давлат ва ҳукмфармоии он дар баҳрҳо осонтар буд.

Рақобати ошғинопазири тичоратӣ ва мустамликавии Франция бо Англия ҷангҳои зиёдро ба миён овард, ки қисми бештарашон дар як вақт бо дигар низомиҳои Европа, бо иштироки ҳар ду давлат дар

иттиҳодҳои зидди ҳамдигар сурат гирифтанд. Мувофиқи маълумотҳо, сад сол пеш аз инқилоби буржуазии Франция, Англия ва Франция бо ҳамдигар 35 сол ҷангидаанд (ба ғайр аз тарафдории Франция аз муборизаи мустамликаҳои амрикоии Англия барои истиқлол).

Сиёсати Англия ба тавсёаи мунтазами тичорат ва забти мустамликаҳо равона буд. Ин кишвар нерӯҳои баҳрии низомӣ ва артишашро дар сахнаҳои ҷангии он тарафи уқёнус мутамарказ месохт ва дар Европа аз душманони рақибӣ асосиаш - Франция, асосан бо кумаки моддӣ, тарафдорӣ мекард.

Франсия сершумортарин артишро дар Европа дар ихтиёр дошт. Аммо Англия флоти беҳтарини баҳрӣ дошт. Дуруст аст, Франция қудрати баҳрии худро афзоиш меод ва дар миёнаи солҳои 50-ум флоти низомии он тақрибан бо шумораи киштиҳо ва захираи аслиҳаи Англия баробар шуд.

Муносиботи Австрия ва Пруссия. Таърихи муносиботи байналмилалӣ Европави Марказӣ дар миёнаи асри XVIII -ро асосан муқобили ҳамдигар қарор гирифтани Австрия ва Пруссия, ки натиҷаи он ду ҷанги миқёси умумиевропой – ҷанг барои мероси австриягӣ (1740 – 1748) ва Ҷанги ҳафтсола (1756 – 1763) буд, ташкил меод. Дар муборизаи ду кишвари германӣ, дигар кишварҳои Европа, аз ҷумла кишварҳои пешсаф, бо назардошти манфиатҳои миллии худ мудохила менамуданд. Пеш аз ҳама Франция ва Англия, ки ба сабаби рақобат, дохили иттиҳодҳои муқобили ҳамдигар гардиданд ва дар ин ҳол дар вазъияти ҷанг қарор доштанд, ки на танҳо дар Европа, балки дар мустамликаҳо низ ҷараён дошт, низои европоиро ба миқёси умумӣ тавсеа менамуд. Дар Ҷанги Ҳафтсола нақши таъинкунандаро Руссия бозӣ менамуд. Рақобати Австрия ва Пруссия дар Европави Марказӣ ҳамчун ифодакунандаи падидаи нав дар тақсими қувваҳои европой буд.

(Австрия, яъне давлати Габсбургҳои австриягӣ, аз асри XIII ибтидо мегирад, вақте ки Рудолф Габсбург соли 1273 Австрияро бо Штирия, Каринтия ва Крайнияро аз Чехия ҷудо қарда гирифта, онро мулки Габсбургҳо сохт ва худ император (1273-1290) интиҳоб шуд.

Дар ҷараёни асрҳои баъдӣ Габсбургҳои австриягӣ ҳамеша мулкҳои шоҳиро аз тариқи ҷанг ва никоҳҳои сулолавӣ васеъ менамуданд, аз соли 1438 то соли 1740 тахти императориро дар даст

нигоҳ дошанд ва ҳамчун нерӯи пешбарандаи империя талошҳои ҳукмфармоёнаи онро дар Европа татбиқ менамуданд).

Дар Австрия император Карл VI ҳукумат мекард, ки фарзанд надошт. Равшан аст, ки пас аз он вориси мустақими мардонаи сулолаи Габсбургҳои австриягӣ ба охир мерасид. Масъалаи мероси тахт, ба монанди он ки қаблан дар Испания буд, ба миён омад. Проблема аз он ҷиҳат мушкил гардид, ки мулкҳои Габсбургҳои австриягӣ дар он вақт як давлати воҳид набуданд. Ба он Австрия бо Штирия, Каринтия ва Крайния, Чехия, Венгрия, Ламбардия ва қисмати Нидерландия, ки бо ҳамдигар вобастагии сулолавии ягона доштанд дохил буданд ва дар сурати хатм ёфтани он, ин сохтори давлатӣ ба осонӣ пош меофт. Карл VI дар ташвиши он буд, ки мероси габсбургиро бидуни тақсим ба духтараш Мариа Терезия, ки пеш зани герсоги Латарингия Франс- Стефан буд, диҳад. Ӯ мехост духтараш тахти шоҳиро ба мерос гирад. Барон он ки таҷрибаи испаниро сарфи назар намояд, ӯ иродаи худро дар мавриди меросгирии тахт дар Иҷозати прагматикии соли 1713 баён намуда, ҷағиронаҳои онро дар қаламрави худ ва як қатор давлатҳои европоӣ ба даст овард.

Тарафи муқобил – шоҳигарии Пруссия - метавон гуфт, давлати ҷавон буд. Он охишта-охишта заминҳо ва қувваашро ҷиҳати мубориза барои он ки онро чун давлати пешсафи Европаи Марказӣ ва давлати бузург дар миқёси Европо бишиносанд, ҳам менамуд. (Шоҳигарии Пруссия ибтидоӣ хешро аз князигарии хурди чудогона дар қисмати шимолӣ шарқии империя гирифт. Пеш аз ҳама ин Бранденбург, ки аз асри XV марбути сулолаи Гогенсолерҳо ва князи ин замин яке аз қумлаи ҳафт курфюрстҳо буд. («Булаи тиллоӣ»-и императори Германия Карл IV-и Люксембург дар соли 1356 тарзи интиҳоби император аз ҷониби ҳафт князи немисӣ – курфюрстҳо таъин намуд. Онҳо аз архиепископи Майн, Кёлен ва Трир, шоҳи Чехия, герсоги Саксония, маркграфӣ (графӣ марки (вилоти сарҳадӣ) Бранденбург ва пфалсграфӣ (графӣ дарборӣ) Рейн иборат буданд). Дар давраи Реформатсия дар Германия, Албрехти Бранденбургӣ аз қадмон сулолаи Гроссмейстери (раҳбари католики ордени (иттиҳодияи) рӯҳонӣ-рисарӣ) Ордени Тевтон гардид, дар мулкҳои Ордени шотландӣ овард ва онро ба герсогигарии Пруссия табдил намуд (1525) ба монанди пештара чун Ордени дар тобеияти Полша қарор дошт. Ин территория соли 1618 бо ризоияти подшоҳ Сигизмунди III, ба

мулкياتи курфюрстҳои бранденбургӣ гузашт. Ба ин тартиб, ду герсогигарии пуркувват ба як даст муттаҳид гардиданд. Аммо онҳоро мулкҳои Полша дар поёноби Висла аз ҳамдигар ҷудо менамуд. Дар ибтидои асри XVII ба Бранденбург герсогигарии Клеве дар Рейн, ки низ ба заминҳои дигари немисӣ ҷудо буданд, гузашт. Пас аз Ҷанги сисола мутобиқи сулҳи Вестфал курфюрсти Бранденбург Фридрих Вилгелми I Померания ва Мекленбургро гирифт. Дар солҳои 50-уми асри XVII дар ҷанги байни Шветсия ва Полша курфюрсти бузурги аввал ба тарафдории Шветсия баромад, аммо баъд ба тарафи Полша гузашт ва соли 1660 озодии герсогигарии Пруссия аз вобастагии вассалӣ ба подшоҳи Полшаро ба даст овард. Писари ӯ барои ёрӣ ба император дар ҷанг барои мероси Испания, тавре ки дар боло зикр гардид, лақаби подшоҳиро гирифт. Аз ҳамон замон курфюрсти Бранденбург подшоҳи Пруссия шуд. Пруссия мутобиқи сулҳи Утрехт дар поёни Рейн Гелдернро гирифт. Подшоҳи дуввуми Пруссия, ки ҳамноми бобояш – Фридрих Вилгелми I (1731-1740) дар Ҷанги Шимолӣ иштирок дошт ва дар натиҷаи он қисмати Померанияи шведиро ба даст овард (1720). Ба ин тартиб, шохигарии Пруссия ташаккул ёфт, ки аз ибтидо давлати мутлақа (абсолютӣ) буд, ки дар ин давлат таваҷҷуҳи зиёд ба ташкил, нигоҳдорӣ ва маҳорати ҷангии артиш дода мешуд, зеро он ҳамеша ба боздоштани рақобати саҳти Шветсия ва Полша дар Моварои Балтика ру ба ру буд. Хислати милитаристии давлат дар давраи Фридрихи II, ки дар соли 1740 ба тахт нишаста ва дар анъанаи европӣ намоёндаи «абсолютизми бомаърифат» буд, хифз гардид.

Ҷанг барои мероси Полша. Аз ҷангҳои солҳои 30-уми асри XVIII, бузургтаринаш ҷанг барои мероси Полша (1733-1738) буд, ки ба он кишварҳои зиёд қашқида шуданд. Баҳона барои ин ҷанг марги подшоҳи Полша Август II (1733) гардид. Мубориза барои тахт ба миён омад (дар Полша шохро шляхта дар сейми махсус интихоб менамуд). Талабгорони тахти шохӣ писари подшоҳи вафоткарда, курфюрсти Саксония Фридрих Август ва Станислав Лишинский, ки пеш дар тахти шохии Полша қарор дошт, буданд. Лишинскийро Франция тарафдорӣ менамуд. ӯ духтари Людовики XV Марияро ба занӣ гирифта буд. Фридрих Август аз ҷониби худ ёрии Австрия – рақиби собиқадори Францияро хоҳон буд. ӯ тасдиқи Прагматикии Карл VI –ро эътироф намуда, аз даъво ба мероси австриягӣ даст кашид. Ба манзури ба даст овардани тарафдории Руссия ӯ ваъда дод,

ки Курляндияро ба мулкياتи танхохи (иқтаъвии) Бирон – махбуби (фаворити) маликаи Руссия, Анна Иоановна медиҳад. Тарафдорин Руссия ба даст оварда шуд.

Дар натиҷаи ҳилаву найранги дипломатияи франсавӣ ва аз роҳи интихоб гардид. Тахт барои домоди Людовики XV ба маблағи 3 миллион ливр ба даст омад, аммо шоҳи нав онро танҳо се ҳафта нигоҳ дошт. 27 ноябри соли 1733 қушунҳои Руссия дохили хоки Реч Посполит гардиданд ва тахти назорати онҳо шоҳи нав Фридрих Август интихоб шуд ва моҳи январӣ соли оянда маросими тоҷгузориаш дар Краков ба номи Фридрихи III, сурат гирифт.

Франсия дар ҷавоб бо Австрия ҷанг эълон намуд ва кушиш дошт дар ҷанг бо Руссия Шветсия ва Туркияро моил созад, аммо ҷавоби рад гирифт. Флоти франсавӣ, ки ба Дансиг фиристода шуд, аз тарафи флоти Руссия ба шикаст дучор гардид ва десанти ҷартофташударо русҳо асир гирифтанд.

Шартномаи Вена. Пас аз панҷ соли амалиёти заифонаи ҷанг, ки дар он Испания ва Сардиния низ иштирок доштанд, ҷанг бо имзои шартномаи Вена дар соли 1738 байни Австрия ва Франсия, ки ба он дар соли 1739 Руссия, Реч Посполит ва дигар кишварҳо ҳамроҳ шуданд, ба охир расид. Шартнома проблемаи тоҷу тахти Полшаро ҳал намуд ва аз нав тақсим намудани баъзе заминҳои европоиро низ ҷарбар гирифт.

Австрия як қатор заминҳоро ба Италия ва Германия гузашт намуд, аз шохигарҳои ҳар ду Сисилия (ки мутобиқи сулҳи Утрехт гирифта буд) ба Ҷоизаи вюртемберг хурди Бурбонҳои Испания даст дод ва қисмати герсогигарии Миланро ба Сардиния дод.

Франсия Тасдиқи прагматикиро қабул кард, Августини III – ро подшоҳи Полша эътироф намуд. Станислав Лишинский тамоми умри ҳаёти худро ба қарбонӣ ба Австрия гузаронид ва ба мулкياتи ӯ Лотарингия ва графогарии Бар дода шуд, ки бояд пас аз марги ӯ ба Франсия гузаранд. Герсог Лотаринский – домоди императори Карл VI ба сифати ҷуброн дар Италия Парма, Пяччетто ва Тасконияро гирифт.

Дар ниҳоят амр, дар гуфтугӯи франсавию австриягӣ Франсия қарбонӣ шуда, Лотарингияро ба худ ҳамроҳ намуд ва ҳузурӣ Бурбонҳои Испанияро дар Италия таъмин намуд.

Зикр намудан муҳим аст, ки ин иштироки аввалин ва бомуваффақияти (агарчи ғайри мустақим аз тариқи корҳои полшагӣ)

Руссия дар ҳалли проблемаҳои сиёсати муносиботи Европаи ғарбӣ буд.

Иттиҳоди хусуматомези давлатҳои европой. Заифии бешубҳаи Австрия сабаби даргирифтани занҷири нави низоҳҳои низомӣ гардид, ки дар онҳо дар айни замон проблемаҳои дугонагин (дуализми) Австрияю Пруссия ва муборизаи шадиди Англияю Франсия барои бартари гиҷоратӣ ва мустамликавӣ ҳал мегардид.

Гиреҳи аввали зиддиятҳо заминаи мусоидро барои ташаккули иттиҳодияҳои мутахосими давлатҳои европой, ба мақсади нигоҳ доштани тавозуни кувва дар китъа ва қонеъ сохтани талаботи шахсии худ, ба манзури тавсеаи сарҳадот ва ё таъмини манфиатҳои сулолавӣ фароҳам овард. Он ҳамчунин Германияро сахнаи табиӣ мубориза, вале Пруссияро ташаббускори ҷанг сохт. Дар зимн, ҳуди усули тавозуни европой, аз ибтидо, дорои ғайри имкон будани ҳалли он бо як маъно ва ба таври қатъӣ ба фоидаи яке аз душманон буд. Ин ҳол иттиҳодро заиф, амалиёти ҷангиро тулонӣ ва мавзёи ҳатто ширкаткунандагони низоҳро ғайри пайгирона месохт.

Он чи ки марбути рақобати Англияю Франсия аст, он баракс, доимо дар ҷараёни асри XVIII шиддат меёфт ва аз ниқоби дипломатӣ мебаромад ва ба муборизаи оштинопазири империяҳои мустамликавӣ барои ҳукмфармони ҷаҳон табдил меёфт. Агар Франсия ҳамчун иттиҳоди Пруссия мебаромад, Англия тарафдори Австрия мешуд ва баракс. Дар ин ҳол ҳар ду давлат кушиши аз назари низомӣ ва сиёсӣ заиф сохтани душманро дар Европа доштанд, то барояшон мубориза барои мустамликаҳо осонтар гардад. Вазифаро англисҳо ба таври равшан ифода менамуданд, ки «Америкоро бояд дар Европа ғатх намуд».

Мубориза барои мерос. Сабаби оғози нави муқобилияти низомӣ марги император Карли VI дар моҳи октябри соли 1740 гардид. Мутобиқи Тасдиқи прагматикӣ заминҳои габсбургҳоро духтараш Мария Терезия ба мерос гирифт. Аммо то ба ин вақт бисёре аз дарборҳои европой Тасдиқи прагматикиро эътироф наменамуданд ва қоидаҳои қадимаи ба мерос гирифтани тоҷу тахт дар қисматҳои ҷудогонаи давлати габсбургҳо имкони рад намудани ҳуқуқи ба таври қомил ба мерос гирифтани заминҳоро ба миён оварда буд. Имкони иштирок дар тақсими мероси австриягӣ, заиф сохтани Австрия ва дар айни замон империя, хотима додан ба мулкياتи 300 солаи тахти шохии Габсбургҳо, ки дар бозии дипломатӣ афзалият пайдо намуд, ба

тезу гундшавии фаъолият ва ба кутбҳо тақсим гардидани элитаи (пухбағони) сиёсии европой оварда расонд. Худи Мария Терезия (1740-1748) қобилият, иродаи сиёӣ ва ғайратро дар мубориза нишон дод. Ӯ намахост аз ҳуқуқи худ гузашт намояд ва барои ягонагии хоки ғабсбургҳо талош мекард. Душманҳои асосии ӯ дар қорҳои Германия «Фридрихи II, ки нав ба тахти подшоҳии Пруссия баромада буд (дар мубориза барои территория) ва курфюрсти Бовария Карл-Албрехт (дар мубориза барои тахти шоҳӣ) буданд. Фридрих бидуни таъхир ва дилалҳои мураккаби дипломатӣ (гуё барои барқарор намудани «ҳуқуқҳои собиқа»-и хонаи Гогенсолернҳо дар қисмати Селезия) ба Селезия ҳучум намуд ва онро ишғол кард.

Курфюрсти Бовария барои даъвои тахти императорӣ ба ҳуқуқи худ ҳамчун вориси қадимтарини духтари қалони императори «Фердинанди I, аввалин император аз хонадони «Ғабсбургҳои австриягӣ» ишора менамуд. (Дар соли 1555 император Карл V аз тахт даст кашид ва империяи бузурги худро байни писараш Филиппи ва бародараш Фердинанд тақсим намуд. Ба писараш (подшоҳи Испания Филиппи II) Испания, Нидерландия, Франш-Конте, мулкҳои италиявии Ғабсбургҳо ва тамоми мустамликаҳои испанӣ расиданд. Ба бародараш (император Фердинанд I) заминҳои шоҳии Ғабсбургҳо дар Германия, Австрия, Чехия, қисмати Венгрия, Штирия, Каринтия ва Крайна гузоштанг. Ӯ ҳамчунин тоҷи императориро гирифт. Аз ин вақт дар таърихи европой сулолаи ғабсбургҳои австриягӣ ва испанӣ ба миён омад.

Иттиҳоди зидди Пруссия. Ҷанги аввали Селезия ибтидои низои низомиро гузошт, ки ба он тақрибан тамоми кишварҳои европой ҳамроҳ шуданд ва ба муддати чоряки аср давом дошт.

Ишғоли Селезия таъсиси иттиҳоди зидди Пруссияро суръат бихшид. Ба ин иттиҳод дар ҳолатҳои гуногун ва вақтҳои мухталиф Австрия, Руссия, Англия, Нидерландия, Саксония ва Сардиния дохил мешуданд. Баракс, Франция ва Испания бо Пруссия иттиҳод намуданд ва курфюрсти Бовария Карл – Албертро дар қушиши ба даст овардани тахти императории Империяи Муқаддаси Рими миллати немис тарафдорӣ менамуданд. Мушкилоти мавҷудаи мӯсосиботи байни Бурбонҳои франсавӣ ва испаниягӣ танзим шуданд.

Ба ин тартиб, ҷанги Селезия барои мероси австриягӣ (1740-1748) ба ҷанги европой оварда расонд. Франция соли 1741 қушунҳояшро ба Германия ва ба Нидерландия даровард, ки дар он ҷо дар иттиҳоди

мустахкам бо Испания ба Англия ва Италия зарба ворид намуд. Баварҳо ба Австрия дохил шуда, ба Вена таҳдид менамуданд, муштарақан бо франсузҳо Прагаро ишғол намуданд. Вазъияти Мариа Терезия хатарнок гардид, дар ихтиёри ӯ танҳо Венгрия ва Тирол боқӣ монданд. Дар чунин шароит ӯ бо миёнҷигарии Англия шартномаи сирриро бо Фридрихи II имзо намуд, ки дар ивази даст кашидани подшоҳи Австрия аз қисмати Селезия ба ӯ, вай амалиёти ҷангиро бас менамояд (созишномаи Клейншеллдорф). Зиракии Мариа Терезия ва беиродогии Фридрихи II, ки ба муттаҳидинаш дар Германия хиёнат намуда, баромадан аз ҷангро бо хилаю усулҳои ночизи низомӣ пардапуш менамуд, вазъиятро тағйир дод. Дар муддати ҷанг барои мероси австриягӣ Фридрихи II чунин хиёнаткории махфиро ду бори дигар анҷом дод (шартномаи сулҳ бо Вена дар моҳи июни соли 1742, бо Франсия ва Бавария дар ибтидои соли 1744). Зимнан, 25 январи соли 1742 курфюрстҳо Карли Бавариягиро император бо номи Карли VII (1742-1745) интихоб намуданд. Дар ҷавоб қушунҳои Австрия ба Бавария дохили гардид, Мюнхенро ишғол намуданд ва императорро аз мулкҳои ронданд. Баъдан ҷанг бо муваффақияти тағйирёбанда, аммо бо бартариҳои умумии Австрия ва муттаҳидинаш давом дошт. Қушиши Фридрихи II барои забти Чехия муяссар нагардид. Карли VII тавонист Баварияро пас гардонад, аммо писари ӯ баъд аз марги Карли VII аз талаб ба тахти императорӣ, ба мақсади тахти назорати ҳеш нигоҳ доштани Бавария, даст кашид ва тахти императорӣ аз нав ҳолӣ монд.

25 декабри соли 1745 шартномаи ҷудогонаи Дрезден байни Австрия ва Пруссия имзо шуд, ки мутобиқи он тамоми Селезия ба Пруссия гузашт. Дар ҷавоб шоҳи Пруссия интихоби императори Германия Франс Стефан – шавҳари Мариа Терезияро эи гироф намуд, ки дар муддати 20 сол (1725-1765) дар империя ба номи Франси I ҳукмронӣ мекард. Пруссия аз ҷанг баромад, вале амалиёти ҷангӣ ҳанӯз дар Нидерландияи Ҷанубӣ, Италия ва асосан, байни Англияю Франсия дар мустамликаҳо довом дошт.

Ҷангҳои мустамликавӣ байни давлатҳои европой. Ҷангҳои мустамликавии соли 1739 байни Англия ва Испания барои доштани ҳуқуқи тичорати озодонаи Англия дар мустамликаҳои испанӣ шуруъ шуданд. Соли 1743, пас аз барқарор гардидани иттиҳод байни Париж ва Мадрид, ҷанги англисӣю франсаӣ даргирифт. Амалиёти ҷангӣ дар Амрикои Шимолӣ, дар ҷое, ки англисҳо дар соли 1745 бандари

франсавӣ Луисбургро, дар резишгоҳи дарёи Лаврентияи Муқалдас шигол намуда, роҳро барои худ ба Канада кушоданд ва дар Ҳиндустон, дар ҷое, ки франсавиро дар соли 1746 аз англисҳо Мадрас – маҳалли тақягоҳи асосии Англияро кашида гирифтанд, мегузаштанд. Англисҳо ва франсузҳо дар Шотландия низ ҷангида буданд, ки он ҷо Франция кушиши мочарочуёна ва беоқибати шаҳраи Якови II Стюартро барои барқарор намудани сулолаи Стюартҳо дар Англия тарафдорӣ менамуд.

Дар ҷангҳои мустамликавии миёнаи солҳои 40-ум рақибон натавонистанд нисбат ба ҳамдигар бартарию қотеъонаро ба даст оваранд.

Моҳи октябри соли 1748 байни Англия ва Голландия аз як тараф ва Франция аз тарафи дигар, шартномаи сулҳи Аахен имзо шуд, ки он ҷангро барои мероси Австрия ба охир расонд. Ба ин шартнома Австрия, Испания ва Сардиния низ ҳамроҳ гардиданд.

Шартнома пеш аз ҳама, Тасдиқи прагматикии Карл VI – ро дар бораи мероси тахту тоҷ эътироф намуд. Масъалаҳои территориявӣ ба тартиби зайл ҳал гардиданд: Пруссия Селезияро гирифт, Испания ва Сардиния – территория дар Италия, Франция минҳои дар Нидерландия гирифтанд ва Австрия пас гардонд, Англия Мадрасро дар Ҳиндустон ва баъзе заминҳои на онқадар қимматро дар Америка ба даст овард.

Ба ғайр аз ин, муддати ҳуқуқи мустамликаҳои англисӣ барои ошкортани ғуломон ба мустамликаҳои испанӣ дар Амрико ба ҷор сол қимид гардид. Англия ҳамчунин қарори аз байн бурдани истеҳкомҳои бандари Дюнкерк дар Нидерландия, ки марбути Франция буданд, ба даст овард.

Шартҳои шартнома моҳиятан, низоъҳоро аз байн набурд. Миря Терезия пошхурӣ давлати габсбургҳоро пешгирӣ намуд, аммо Селезияро аз даст дод, вале ба он муросо намекард. Танҳо рақобати Австрияю Пруссия тузу тунд гардиданд.

Франсия манфиатхояшро ба назар ногирифта ҳисоб мекард ва дар айни замон ҷанг талафоти қиддиро ба тижорати баҳрии Франция расонд. Англия натавонист муваффақиятҳои худро дар Амрикои Шимолӣ, асосан ба сабаби муваффақияти франсузҳо дар Нидерландияи австриягӣ ва таҳдиди онҳо ба забти Голландия – интиқоқии Англия дар ҷанги мустамликавӣ бар зидди Франция, мустаҳкам намояд.

Чанги ҳафтсола (1756-1763). Зиддиятҳои байни мустамликадорони англис ва франсавай амалан хотима наёфтанд ва ба чанги соли 1756 оварда расонданд.

Ба ин тартиб, бидуни назардошти бузург гардидани Сардиния ва дастовардҳои Габсбургҳои испанӣ дар Италия, бурди ҷиддӣ танҳо насиби Пруссия гардид, ки бо ҳамроҳ шудани Силезия ба давлати европоӣ мубаддал гардид. Қаноатманд нагардидани аксарияти иштироккунандагон аз натиҷаи чанг, афзалият пайдо намудани Пруссия, шиддати рақобати мустамликадорони Англияю Франция чанги навро ногузир менамуд.

Дар ҷараёни омодагии дипломатӣ ба ин чанг тағйири ҷиддӣ дар шавку рағбат ба дипломатия сурат гирифт, ки номи «инкилоби дипломатӣ» - ро гирифт. Дарбори Австрия барои мубориза бар зидди Фридрихи II, иттиҳоди навро муқобили Пруссия омода намуд. Дар назди дипломатияи Австрия вазифаи ҷалб намудани рақиби собиқаи деринаи оштинопазираш - Франция қарор дошт. Ин вазифаро вазири аввали Мария Терезия, роҳбари сиёсати хориҷии Австрия граф (баъдан княз) Венсел Йозеф фон Каунес, дипломати оқил, нарму тезхушу боистеъдод, бо Фридрихи II ҳал намуд.

Дар натиҷа, Австрия, Франция ва Руссия Иттиҳоди сегонаро муқобили Пруссия ва Англия ташкил намуданд. Ба ин иттиҳод шартномаи Францияю Австрия, ки 1 майи соли 1756 дар Версал дар бораи бетарафӣ ҳангоми мудофия ба имзо расид, оварда расонд. Созиш бояд бар асоси нақшаи тақсими Пруссия ва дар сурати қобили мулоҳиза зиёд гардидани хоки Австрия аз ҳисоби Пруссия ба Франция додани Нидерландияи австриягӣ сурат мегирифт. Ҳануз пеш аз ин музокирот дар бораи иттиҳоди Руссия ва Франция шурӯъ шуда буд. 19 майи соли 1756 байни Руссия ва Австрия созишнома дар бораи амалиёти муштараки чангӣ бар зидди Пруссия ақд назид. Бадин тартиб, аз як ҷониб Иттиҳоди тавонои низомии се давлат ба миён омад, ки нақши пешбарандаро дар сиёсати Европаи Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқӣ дошт, ки ба он Саксония ва Шветсия низ ҳамроҳ шуданд. Аз тарафи дигар, Англия ва Пруссия дар ҷудоии дипломатӣ қарор гирифтанд, ки барои Англия бо мавқеияташ ва флоти пурқуввати низомиаш камтар хатар дошт. Воқеан, заминҳои ганноверии дарбори англисӣ таҳти хатар қарор гирифтанд. Фридрихи II чанги пешгирикунанда (превентивный)-ро бо хучум ба Саксония, ишғол ва торочи он, оғоз намуд. Ҳамин тавр, чанги дуввуми бузургтарини ин

давра – Чанги ҳафтсола (1756-1763) шуруъ шуд. Ноябри соли 1757 дар муҳорибаи назди Росбах дар Саксония Фридрихи II артиши аз назари шумора бартарӣ доштаи Франция ва Австрияро торумор намуд, аммо дар кӯшиши нави ишғоли Чехия, ба муқобилияти шадидаи австриягӣҳо дучор гардид. Дохил гардидани артиши русӣ ба амалиёти чангӣ, Пруссияро ба шикаст дучор намуд. Қушунҳои русӣ Пруссияи Шарқӣ ва Померанияро ишғол карданд, пирузии бузургро назди Грос-Егерсдорф ва Кунесдорф (1759) ба даст оварданд ва ба Берлин дохил шуданд. Мубориза дар сахнаи амалиёти чангии Европой амалан ба охир расид. Дар охири чанг ба Франция мутабик бо «Шартномаи хонаводагӣ»-и дарборҳои бурбонӣ (1761) Испания ҳамроҳ шуд. Чунин ба назар мерасид, ки Чанги пирузона ба Австрия ва Русия имкон дод Силезия ва Пруссияро дар ихтиёр дошта бошанд, Фридрихи II ҳатто мехост аз тахт даст кашад, аммо вазъият ба сабаби марги малика Елизавета Петровна (1762) ба зудӣ тағйир хурд. Вориси ӯ Пётри III, ихлосманди пуршавку завқи Фридрихи II, аз тамоми даъвоҳо нисбат ба Пруссия даст кашид. Иттиҳод пош хурд.

15 феввали соли 1763 шартномаи сулҳи Губертусбурги Австрия ва Саксония бо Пруссия ба асоси статус-кво (вазъияти давраи пеш) имзо шуд. Австрия аз даъво ба заминҳои подшоҳии Пруссия даст кашид ва Силезия ба Пруссия вобаста монд. Пруссия ба курфюрсти Саксония заминҳояшро пас дод. Ин шартнома «бидуни хунрезӣ» ҳамоҳанг дар Европа ҷамъбаст намуд, дар ҳоле ки муборизаи асосии давлатҳои бахрӣ бо ҷоҳеани бештар ҳал гардид.

Дар Баҳри Миёназамин франсузҳо аз англисҳо Маноркаро башида гирифтанд ва ваъда доданд, ки онро ба соҳиби аввалааш - Испания барои ёрӣ дар чанги муқобили Англия пас мегардонанд. Мадрид ба Лондон чанг эълон намуд ва дар натиҷаи он англисҳо Гиванаро гирифтанд. Дар Амрикои Шимолий дар соли 1758 Франция Канадаро аз даст дод, ки он ба дасти англисҳо гузашт. Дар Ҳиндустон қушунҳои англисӣ соли 1757 Бангола ва Пондишериро ишғол намуданд. Тавозуни қувва ба фоидаи Англия аз байн рафт. Барои он ҳатари муттаҳидшавии нави давлатҳои континенталӣ (қитъавӣ) дар иттиҳоди зидди англисӣ ба миён омад.

Шартномаи сулҳи Париж. Дар шароити дар боло зикр шуда, 10-уми ноябри соли 1763 дар Версал шартномаи сулҳи Париж байни Англия аз як тараф ва аз тарафи дигар байни Франция ва Испания

имзо шуд. Шартномаи сулҳи Париж дар баробари шартномаи Губертусбург ба Чанги ҳафтсола хотима дод.

Мутобиқи ин шартнома:

- Англия дар Амрикои Шимолӣ аз Франция Канада, қазираи Кейп-Бретон, Луизиани Шарқӣ (бе Орлеани Нав); қазираҳо дар Вест-Индия; дар Африка – тақрибан тамоми Сенегал; дар Ҳиндустон – амалан тамоми мулкҳои франсавиро, ба ғайр аз панҷ шаҳр, ба даст овард. Ба Франция Манорка баргардонда шуд;

- Франция қазираҳои Сен-Пер ва Микелонро ба Англия дод;

- Испания барои ба Англия додани Флорида аз Франция Луизианияи Ғарбӣ ва ҷубронпулиро гирифт.

Шартномаи сулҳи Париж тамоми шартномаҳои байни давлатҳоро аз давраи Сулҳи Вестфал тасдиқ намуд.

Европа баъди Чанги ҳафтсола то ташкилҳои ИМА. Баъд аз хатми Чанги ҳафтсола дар Европа дар муддати сӣ сол сулҳи нисбӣ барқарор гардид. Муносиботи неки Руссия бо Пруссия ва иттифоқи он бо Франция, никоҳи Людовики XVI бо духтари Мария Терезия – Мария Антуанетта имконияти ҷангҳои бузургро дар сахнаи Европо аз байн бурданд.

Кохиши муайяни мубориза дар сахнаи Европа моҳияти масъаларо инъикос намекард. Пруссия дар Чанги сисола шикасти хурда буд, аммо аз назари территория чизеро аз даст надод. Дар зимн, дипломатияи Фридрихи II заминаро барои васеъ намудани сарҳадҳои Пруссия аз ҳисоби Реч Посполит (тақсими Полша) омода месохт. Австрия, ки дар он ҷо пас аз марги Мария Терезия Иосифи II ҳукмронӣ менамуд, фикри барқарор намудани иқтисоди Австрия ва васеъ намудани территорияашро аз сар берун намекард. Иосифи II дар соли 1777 кӯшиши бемуваффақиятонаи ишғоли Баварияро, пас аз марги курфюрести баварӣ, намуд. Ба он Пруссия, бо ташкили иттиҳоди князҳои германии муқобили Австрия, ҳалал расонд. Европа аз нав дар дами ҷанг, ин дафъа барои мероси Бавария, қарор гирифт. Қор бо шартномаи сулҳи 1779 ба охир расид, ки дар асоси он ба Австрия танҳо як қисмати Бавария гузашт. Дуализми австриягӣ боқӣ монд. Австрия бо тарс ва ҳасад муваффақиятҳои Руссияро дар мубориза бо Туркия мушоҳида менамуд. Ба назар мерасид, ки Англия дар рақобати мустамликавӣ бо Франция дастболо гардидаст. Вале инкишофи иқтисодии босуръати мустамликаҳои франсавӣ ва болоравии нақши Франция дар тижорати мустамликавӣ аз нав

роқобати ду кишварро тезу тунд намуд. Муборизаи муваффақонаи мустамликаҳои амрикоӣ барои истиқлол ба тавозуни нави қувваҳо оварда расонад.

Ба таври умум, инкишофи сиёсати европоӣ дар асри XVIII, ки давраи ибтидои Замони навро ба охир мерасонд, нишон дод, ки инкишофи босуръати сохти сармоядорӣ муборизаи кишварҳои давони сармоядорӣ ва кишварҳои феодалӣ, бо режимҳои пурқуввати абсолютиро, ки ба остонаи бӯҳрон наздик мегардиданд, на танҳо инлобҳоро заиф насохт, балки онҳоро шиддат мебахшид ва бештар насохт.

Дар айни замон, муборизаи мустамликавии кишварҳои европоӣ дар асри XVIII ошкор сохт, ки чӣ тавр ва то кадом дараҷа тақсимбандии қувваҳои сиёсӣ дар Европа дар давраи ибтидои сармоядорӣ, ба муносиботи байналмилалӣ дар қитъаҳои дигар таъсир широк намуд, ки моҳиятан ва ба таври умум, сиёсати ҷаҳониро таъин менамуд.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Кадом низоъҳо самти сиёсат ва дипломатияи Европаро таъин менамуданд?
2. «Сиёсати тавозуни қувва» дар муносиботи давлатҳо ба чӣ оварда расонд?
3. Кадом таҳаввулот бар фаъолияти дипломатӣ ба миён омада буд?
4. Муносиботи байни Франция ва Англияро тавзеҳ диҳед.
5. Муносиботи байналхалқӣ дар Европаи Марказӣ чӣ тавр буд?
6. Масъалаи мероси Полша (1732-1738) ва муносиботи байналхалқӣ дар Европа чӣ гуна буд?
7. Ҷанги Селезия дар муносиботи байналмилалӣ кадом тағйиротро ба миён овард?
8. Сулҳи ҷудоғонаи (сепаратии) Дрезден кай ба имзо расид ва чӣ тасмим гирифта шуд?
9. Иттиҳоди сегона (1756) ва таъсири он ба муносиботи байналмилалӣ чӣ гуна буд?
10. Ҷанги ҳафтсола (1756-1763) ва шартномаи Губертусбургро шарҳ диҳед.
11. Шартномаи Париж кай ва байни кадом давлатҳо ба имзо расид ва чӣ қарор қабул намуд?

Б о б и 5. ЕВРОПА ВА ТАШКИЛЁБИИ ИМА

Чанги истиқлолхоҳӣ ва зълон намудани истиқлолият. Соли 1775 мустамликаҳои Англия дар соҳили Атлантикаи Амрикои Шимолӣ чангро барои истиқлолияти худ шуруъ намуданд. Чанг, ки ҳашт сол давом дошт, бо имзои шартномаи Версали (Парижи) соли 1783 ба охир расид. Сабабҳои мушаххаси ба миён омадан ва ҷараёни чангро як сӯ гузошта, танҳо ҳодисаҳои, ки ба муборизаҳои озодихоҳона ва вазъияти байналмилалӣ мустамликаҳо ва баъдан ба ҷумҳурии ҷавони Иёлоти Муттаҳидаи Амрико таъсир ворид намуданд, хотирнишон менамоем.

2 июли соли 1776 Конгресси байниконтиненталӣ дар иҷлосияаш зъломияро дар бораи истиқлолияти Иёлоти Муттаҳидро қабул намуд ва ин ҳодиса ба таърихи 4 июл ҳамчун рӯзи истиқлоли кишвар таҷлил мегардад. Муаллифи Эъломия Томас Чепферсон, ҳуқуқшиноси ҷавон аз Виржиния, адабиётшиноси забардаст, «шефтаи идеяи демократия» буд. Вай ба Эъломия ба ғайр аз идеяҳои худ, идеяҳои Чон Адамс, Бенҷамин Франклин, Чорч Вашингтон - ифодакунандаи афкори аксарияти муҳоҷиринро дохил намуд. Ин яқумин санад дар дунё буд, ки асосҳои ҷомеа ва давлати феодалий ва подшоҳиро рад намуда озодихоҳии демократӣ: баробарии ҳама дар назди конун, истиқлолияти халқ, ҳуқуқи тағйир додани шакли ҳукумат, ҳаққи табиӣ ҳар фард барои «зиндагӣ, озодӣ ва қушиш барои хушбахтӣ»-ро, зълон менамуд. Изҳороти аз тарафи оммаи муҳоҷирини ба мубориза хеста бо рӯҳбаландӣ пазируфта шуд, дар байни нерӯҳои мутараққии Европа ҷонибдорӣ хайрхоҳона пойдо намуд.

Мубориза барои истиқлолият ва муносибати Европа ба он. Бо оғози низои низомӣ, давлатҳои европой, ба шумути давлатҳои бузург, ҷун Франция, Испания ва Руссия бетарафияшонро зълон намуданд. Сиёсати бетарафӣ аз як тараф асос ба умеди нокомии Англия дар ин чангро дошт, ки ба заифии он ҳамчун давлати мустамликавӣ ва тижоратӣ оварда мерасонд ва ба онҳо имконияти меодод мулкҳои дар Амрикои Шимолӣ ва Европа аз даст додаро дар давраи Чанги ҳафтсола пас гардонанд. Аз ҷониби дигар, режимҳои феодалию монархии европой ошкоро ба тарафдорӣ «исёнгарон» баромад намекарданд. Қушиши подшоҳи Англия Георги III, барои ташкили иттиҳоди кишварҳои европой, бо истифода аз эҳсосоти монархӣ, натиҷа надод. Масалан, Екатеринаи II хоҳиши Георги III - ро дар бораи фирстондани 20 ҳазор корпуси (иборат аз чанд

дивизия) русӣ ба Амрико ҷиҳати мубориза бо мустамликаҳои ба шӯр омада рад намуд. Зарурати Англия ба зиёд намудани корпуси экспедициониро истифода намуда, ландграф Гессенский, ба мақсади манфиатпарастӣ, артиши 17 ҳазор нафариро ба маблағи 2,8 млн. фунт стерлинг ба Англия фурухт.

Қадамҳои аввалини дипломатияи ИМА. Амалиёти ҷангӣ, ки аз ҷониби Иёлоти Муттаҳида аз соли 1775 то 1777 таҳти фармондеҳии Ҷорҷ Вашингтон сурат мегирфтанд, ба ноқомӣ дучор гардиданд ва натиҷаи теъдоди аскаронаш, дар ибтидои соли 1777, аз 34 ҳазор ба 4 ҳазор расиданд.

Дар чунин шароит, дар баробари дипломатияи ҷавони амрикоӣ мағлибӣ, ки иҷрои муваффақонаи он барои ҷумҳурии ҳаётан муҳим буд, қарор гирифт, яъне таъмини ёрии байналмилалӣ дипломатӣ, иқтисодӣ молӣ, таҳвили аслиҳа, либос ва муҳиммоти ҷангӣ.

Ҳанӯз дар моҳи марти соли 1776 «Кумитаи мукотибаи махфӣ бо дигар мустамликаҳо дар Англия, Ирландия ва дигар қисматҳои ҷаҳон», ки вазифаи вазорати қорҳои хориҷиро иҷро менамуд, узви Конгресси континенталӣ Сайлас Динро ба Франция барои ба таври махфӣ гирифтани ёрӣ фиристонд. Мақоми расмӣи давлати бетараф ба ҳукумати франсавӣ имкони ба таври ошкоро ёрӣ расонданро намедод. Аз ин ҷиҳат, он махфиёна ба шахси ҷудоғона, драматурги машҳур Бомарше, муаллифи «Саргароши Севил» («Севильский цирюльник») ва «Зангирии Фигаро» («Женитьба Фигаро») муроҷиат кард, то машғули ташкили ёрӣ ба муҳочирин гардад. Ба ин мақсад, Бомарше хонаи тиҷоратии қалбакии «Родриго Горталес ва К» созмон дод ва муваффақона машғули таҳвилдиҳии аслиҳа, муҳиммоти ҷангӣ, пушук ва ихтиёриён ба Амрико шуд. Аз соли 1776 то соли 1778 ағилҳои махфӣ Дин ва Бомарше бо ёрии хонаи тиҷорат ба исёнгарон, бо назардошти шароити он замон, бори ҳарбии таъсирбахш: 30 ҳазор гуфтанг, 100 тонна борут, 200 туп, пушук барои 20 ҳазор нафарро фиристонданд, ки барои он 21 ҳазор ливр масраф намуданд. Испанияи «бетараф» ба Дин 300 ҳазор доллар ёрӣ расонид. Дин ҳамчунин ба довталобони франсавӣ, ки ташнаи ҷанг бо душмани ашаддӣ – Англия буданд, ёрӣ мерасонд. Амали афсари франсавӣ маркиз Лафает хуб маълум аст, ки аз ҳисоби дорони худ киштиро бо номи маҷозӣ «Ғалаба» муҷаҳаз намуда, худ бо ғуруҳаш барои ҷангидан бар зидди англисҳо ба Амрико раҳсипор гардид.

Пас аз қабули Эъломияи истиқлол аз Иёлоти Муттаҳида имкони ошкоро фиристондани намоёнҳои расмӣ ба Франция пайдо гардид.

Бенчамин Франклин, олими бузург ва ходими ҷамъиятӣ, ки дар Европа бо асарҳо ва баёнияҳои оммавиаш маъруф буд, аввалин сафир таъин шуд. Дар ҳайати сафорат дар Париж дар баробари Сайлас Дин, судьяи олии иёлати Нийю Йорк Чон Чей, ҳамчунин публисисти Артур Ли ва Эдуард Банкрофт, ки баъдан ҳамчун ҷосуси англисӣ ифшо гардид, дохил буданд. Дар баробари дипломатҳои ИМА ду вазифа қарор дошт, ки тақдири инқилоб вобаста ба иҷрои онҳо буд: ҳадди аққал (минимум) аз Франция афзоиши ёрии низомӣ ва пулико моддӣ ба даст овардан ва ҳадди аъзам (максимум) Франсияро ба ҷанги зидди Англия кашидан. Ба ин мақсад, Франклин, Дин ва Ли ба ҳукумати Франция ёддошти дипломатиро фиристонданд, ки дар он ақди шартнома дар бораи савдо ва шартнома дар бораи иттиҳод пешниҳод гардид. Франция омода буд ба муҳоҷирин ёрии ғайри ошкоро расонад. Дар муддати соли 1776 ҳукумати Франция ба амрикоӣҳо 2 млн. ливр ба сифати ҳадя ва 1 млн. ливр қарз дод. Аммо Вержен, вазири қорҳои хориҷӣ, баррасии масъалаи асосӣ — дар бораи бастанӣ шартномаи иттиҳодро қабул накард, зеро ҷунин шартнома маъноӣ ҷанг бо Англияро дошт. Таҳдиди бохтани ҷанг, муҳоҷиринро маҷбур сохт то бо Англия роҳи гуфтушунидро пеш гиранд, аммо Англия ба умеди тамоман торумор намудани қўшунҳои амрикоӣ онро ба зудӣ қатъ нанамуд.

Тағйири муносибот байни ИМА ва Франция. Дар охири соли 1777 дар раванди амалиёти ҷангӣ тағйирот ба миён омад, ки муносиботи Франсияро дар музокироти дипломатӣ бо ИМА тағйир дод. Моҳи декабри ҳамон сол ба Париж хабари пирузии бузурги қўшунҳои амрикоӣ таҳти фармондеҳии Вашингтон наздикии Саратога расид, ки он ҷо генерали англисӣ Бургойн бо артиши 6 ҳазор ғафарӣ таслим шуд. Ин ғалаба боиси аз нави идома ёфтани музокироти англисиро амрикоӣ гардид. Ба назари Вержен, ақди сулҳ байни тарафҳои дохили ҷанг ба Франция таҳдиди аз даст додани мустамликаҳои Вест-индиго менамуд. Бо истифода аз вазъият, Франклин бо кўмаки Бомарше тавонист Людовики XVI-ро ба зарурати бастанӣ иттиҳод бо ИМА розӣ созад. Итминони марбутаро ба даст оварда, конгресс музокиротро бо Англия қатъ намуд. Вале қўшиш дошт ҷангро кашол диҳад ва Англияро бештар заиф созад, қатъи музокироти сулҳи англисиро амрикоиро ба даст оварда, Вержен шитоб надошт, ки ваъдаҳои додашударо иҷро намояд. Дар охир, 6 феввали соли 1778

Франклин бо Франция ду шартномаи барои ИМА фавқуллода муҳим дар бораи тичорат ва иттиҳодро имзо намуд.

Ин пирузии бузурги дипломатияи амрикоӣ буд. Шартнома дар бораи иттиҳод барои Франция маънои даст кашидан аз бетарафӣ ва ба ҷанги муқобили Англия ворид шуданро дошт. Ба он Испания ба умеди пас гардондани мулкҳои аз даст додааш дар Амрикои Шимолӣ ва Европа ҳамроҳ гардид.

Мутобик ба моддаҳои асосии шартнома, Иёлоти Муттаҳида кишвари мустақил ва баробарҳуқуқ эътироф шуд. Франция кафолати мустақилияти онро ба ӯҳда гирифт. ИМА аз ҷониби ҳеш қавмпазирии мулкҳои франсавиро дар Амрико кафолат меод. Амалан шартнома тамоман рондани Англияро аз Амрикои Шимолӣ ва Ҷанубӣ дар назар дошт: ИМА ҳаққи даъво ба мулкҳои Британия дар қитъаи Амрико ва ҷазираҳои Бермуд, Франция ба мустамликаҳои Вест-Ҷиндӣ Англия ва Испания ба Флоридаи аз дастдодаро ба даст оварданд. Пас аз шикасти назди Саратога, англисҳо амалиёти ҷангиро ба ҷануби кишвар равона намуданд, ки дар он ҷо як қатор пирузииҳои таъсирбахш насибашон гардид. Ба Франклин зарур омад ба ҳукумати Франция аз нав барои ёри муроҷиат кунад. Ба ӯ муяссар шуд қарзи калонро гирад, ба ИМА аслиҳа ва лавозимоти аскарӣ барои 20 ҳазор нафар ва тақрибан 30 киштӣ бо ихтиёриёро фириштад.

Муттаҳидини европоии Иёлоти Муттаҳида низ мустақилона бар қитъаи Англия амалиёти ҷангӣ анҷом меоданд. Франция амалиёти дипломатиро дар Ҷиндустон, дар соҳилҳои Ирландия, дар соҳили Атлантикии Англия, дар Вест-Индия анҷом меод. Испания Гибралтарро муҳосира намуд. То андозе ба заиф сохтани қудрати Англия, амали фаъолонаи Лигаи кишварҳои бетараф, ки соли 1770 бо роҳбарии Руссия, ташкил шуда буд, мусоидат менамуд.

Шартномаи Сулҳи Версали 1783. Соли 1781 дар амалиёти ҷангӣ ҷангаруни қатъӣ ба миён омад: бо қўшиши яҷояи қўшунҳо тахти фармондеҳии Вашингтон ва эскадраи франсавӣ тахти фармондеҳии адмирал де Грассе дар наздикии Ёорктаун, дар Виржиния пирузии қатъӣ бар англисҳо ба даст омад. Артиши генерал Корнуолес, ки аз тарафи хушкӣ ва баҳр, аз ҷониби қисматҳои низомии амрикоӣ ва франсавӣ бо нерӯи ҳарбии се баробар зиёдтар муҳосира шуда буд, таълим гардид.

Нокомиҳои низоми дар давраи поёни ҷанг, ба сари ҳокимият расидани ҳизби вигҳо, ки ба тарафдории хатми ҷанг мебаромад, Англияро ба музокироти сулҳ маҷбур сохтанд. Ин музокиротро аз тарафи Амрико Франклин, Чон Чей ва Чон Адамс мебарданд. Шартномаи сулҳ соли 1782 дар Париж тартиб гардид. Варианти охири он дар соли дигар дар Версал имзо шуд ва аз ин сабаб номи Шартномаи Версали соли 1783 – ро гирифт.

Шартнома галабаи ИМА-ро бар Англия дар ҷанг барои истиқлол тасдиқ намуд. Дар моддаи 1 шартнома зикр гардид: «Ҳукумати Чаноби олӣ (аълоҳазрат) Иёлоти Муттаҳидаи тасвируда, ва айнан: Нийю-Гемпшир, Массачусетс-бей, Род-Айленд, Нийю-Ҷерси, Пенсилвания, Делавер, Мериленд, Каролини Шимолӣ, Каролини Ҷанубӣ ва Ҷорҷияро иёлоти озод ва мустақил эътироф менамояд ва ба онҳо чунин муомила менамояд. Подшоҳ барои худ, ворисони худ, ҷонишинони худ аз тамоми даъвоҳо дар идора, моликият ва ҳуқуқи территориявии ин иёлот ва ҳар қисматашон даст мекашад». Англия ўҳдадор шуд қўшунҳои худро аз Иёлоти Муттаҳида барорад.

Қисмати муҳими шартнома моддаҳои буданд, ки дар асоси онҳо даъвоҳои территориявӣ ҳал мегардиданд. Сарҳадҳои ИМА дар ғарб бо дарёи Миссисипи, дар шимол бо Кулҳои Бузург ва дарёи Лаврентияи Муқаддас таъин гардиданд. Канада мустамликаи Англия боқӣ монд. Сарҳад дар ҷануб аз шимолӣ Флорида мегузашт. Ҳаққи моҳигирӣ дар обҳои ҷазираи Нийюфаундленд ва киштиронии озод дар Миссисипи ба амрикоӣҳо дода шуд.

Баҳши молии шартнома бо ҳамдигар танзим намудани ўҳдадорӣҳои қарзӣ байни шаҳрвандони муқобили ҳамдигар ҷанг қарда ва ба лоялисту баргардондани дорони мусодирашудаашон пешбинӣ менамуд.

Он чи ки марбути муттаҳидини ИМА аст, Англия ба Франция Сенегалро дар Африка баргардонд ва ҷазираи Тобагоро дар Вест-Индия гузашт намуд. Ҳар ду ҷониб территорияҳои Ҳиндустонро ба ҳамдигар баргардонданд. Канада, ки франсузҳо ташнаи баргардондани буданд, мустамликаи Англия боқӣ монд. Ба Испания Флорида ва ҷазираҳои Манорка дар Баҳри Миёназамин гузаштанд.

Дар адабиёти илмӣ чандин маротиба масъалаи баҳо додан ба ҷири Европа дар пирузии ИМА дар мубориза барои истиқлол бирдошта шудааст. Баъзе муҳаққиқини амрикоӣ назар доранд, ки имкони муҳоҷирин бо қувваи худ ба даст овардани пирузӣ шубҳавар буд. Барои тасдиқи натиҷагириашон, онҳо ба андозаи ҷири молӣ, моддӣ ва низомӣ ба муҳоҷирин истинод менамоянд, ки вазни хосаш дар масрафҳои умумӣ воқеъан зиёд буд. Мутобиқи рақамҳои дар боло зикр шуда, ҷири муттаҳидин бештар аз 2/3 ҳиссаи тамоми масрафҳои низомии ИМА –ро ташкил меод. Набояд ҷири ҳолиси низомиро низ мидид назар нагирифт: дар соли 1779 флотилияи франсавӣ ва испаниявӣ таҳдиди ҳучум ба Англияро менамуданд, амалиёти низомиро дар Ла-Манше, дар соҳилҳои Ирландия ва Ҳиндустон меузаронданд. Сиёсати бетарафии мусаллаҳона, ки ташаббускораш Руссия шуд ва ба он амалан аксарияти давлатҳои европоӣ ҳамроҳ шуданд, нақши муайянеро дар пирузӣ бар Англия бозӣ намуд.

Пирузии муборизаи Амрико барои истиқлол аҳамияти муҳим ва ноёндою дурраси байналмилалӣ дошт. Пеш аз ҳама бояд ба миён омадани субъекти сифатан нави муносиботи байналмилалиро зикр намуд- яъне Ҷумҳурии мустақили буржуазии Амрико, ки ба пирузӣ расида, моҳирона зиддиятҳои байни давлатҳои мустамликавиرو истифода менамуд. Шикаст дар ҷанг ба заифии бартарии баҳрӣ ва мустамликавии Англия оварда расонд. Шартномаи Версал маънои тақсими нави мулкياتҳои мустамликавӣ дар Амрикои Шимолӣ бар асоси манфиатҳои Англияро дошт. Инқилоби музаффаронаи моҳиятан зиддифеодалӣ ва зиддимустамликадорӣ дар Ҷаҳони Нав тавсири ҷиддии идеологиро ба ҷаҳони атрофиён ворид намуд. Афкори ҷамъиятии Франция дар остонаи инқилоб қарордошта, бо мақбул хоҳиши зиёд идеяҳои нави демократиро пазируфт. Мутафаккирони пешқадами кишвар – Мабли, Кондорсе, Сен-Симон, Гриссо таҷрибаи инқилоби амрикоиро меомӯхтанд ва таблиғ менамуданд.

Нокомиҳои Англия дар ҷанг ба рушди ҳаракати ватанпарастона дар Ирландия ва ҳаракати милли-маорифпарварӣ бар зидди муқаррабии португалӣ дар Амрикои Лотинӣ мусоидат намуд.

Машгулиятҳои семинари, ки оид ба мавзӯи «Муносиботи байналмилалӣ дар Европа дар асрҳои XVI-XVIII» пешниҳод мешаванд:

1. Ҷанги сисола ва Сулҳи Вестфал.
2. Рақобати мустамликадорӣ ва тичоратии кишварҳои пешсафи Европа (дар охири асри XVII – XVIII).
3. Низоми муносиботи байналмилалӣ дар Европа дар асри XVIII.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Дар кадом сана истиқлоли ИМА ба таври расмӣ эълон шуд ва Эломиаи истиқлол қабул гардид?
2. Эломиаи истиқлоли ИМА-ро кӣ тариб дода буд?
3. Муносиботи кишварҳои Европа нисбат ба ҷанг дар Амрикои Шимоли чӣ тавр буд?
4. Нахустин фаъолияти дипломатии вазорати корҳои хориҷии ИМА чӣ гуна буд?
5. Пирӯзии бузурги дипломатияи ИМА дар соли 1778 кадом амал аст?
6. Нақши Лиги давлатҳои бетараф дар эътирофи истиқлоли ИМА чӣ гуна буд?
7. Шартномаи Версал кадом сол имзо шуд ва муҳтавиёти он аз ҷиҳати иборат аст?
8. Дар музокироти сулҳ бо Англия аз тарафи ИМА кӣҳо иштирок карданд?
9. ИМА чун субъекти нави муносиботи байналхалқӣ чӣ нақшро мебозид?

ФАСЛИ ДУВВУМ

ВАЗЪИЯТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ЕВРОПА ДАР ҲУДУДИ АСРҲОИ ХVIII-XIX

Боби 1. Вазъияти байналмилалӣ дар Европа дар ҳудуди асрҳои XVIII-XIX

Инқилоби Франция ҳодисаи муҳими охири асри XVIII мебошад, ки дар муддати солҳои зиёд ба ҳолат ва инкишофи муносиботи байналмилалӣ, ки дар Европа ва ки дар тамоми ҷаҳон, таъсири зиёд расонд. Кишварҳои европой вазифаҳои сиёсати хориҷии худро ҳал намуда, бо ҳамдигар мубориза менамуданд, аммо ҳодисаҳои Франция онҳоро маҷбур сохт зиддиятҳои мавҷударо фаромӯш кунанд. Суҳанони маликаи Руссия Екатеринаи II дар ин бора маълуманд, ки гуфта буд: «заиф гардидани ҳукумати подшоҳӣ дар Франция подшоҳони дигарро таҳти хатар қарор медиҳад».

Иттиҳоди зидди франсавӣ. Таваҷҷӯҳи асосии ҷи Англия, ҷи Пруссия ва ҷи Руссия ба Франция нигаронда шуда буд. Англия шаклҳои худро пинҳон нигоҳ надошта, ба ҷанг тайёри меканд. Аз ҳар имконият истифода менамуд, то пурқувват шудани Руссияро интизориҷад ва қушиш дошт онро дар мубориза бо Францияи инқилобӣ ба тарафи худ ҷалб намояд. Дипломатияи англисӣ бо роҳбарии Уильям Пит ба Руссия пешниҳоди иттиҳодро намуд, аммо ба мақсад нарасид. Дар айни замон, Англия нуфузи худро дар Пруссия ва Голландия тақвият мебахшид. Вай қушиш мекард дар атрофи Франция иттиҳоди давлатҳоро дар муқобили пахншавии мавҷи инқилоб, ки хусусан Белгияро фаро гирифта буд, ташкил намояд. Ба зиддиятҳо ва муборизаи саҳт байни Англия, Руссия, Пруссия ва Австрия нигоҳ накарда, таҳдиди инкишофи ҳодисаҳои инқилобӣ дар Франция ҳукуматҳои ин кишварҳоро маҷбур сохт роҳро барои амали муштаракӣ зидди он ҷустуҷӯ намоянд. Бадин тартиб, наздикшавии ҷи ва дипломатии онҳо шурӯъ шуд.

Инқилоби франсавӣ ва пас аз он ҳодисаҳои инқилобӣ дар Белгия ва дар дигар кишварҳои европой мавҷудияти монархияро дар Австрия таҳти таҳдид қарор дод. Ин ҳол Венаро маҷбур сохт қушиши худро барои истикрори вазъият дар Европани Фарбӣ мутамаркиз созад ва муваққатан таваҷҷӯҳашро ба Туркия суғуст намояд.

Пруссия имконоти истифода аз мушкilotи Австрияро аз даст надод. Дипломатияи Пруссия, ки ба он Герсберг роҳбарӣ менамуд, як қатор қадамҳои амалиро барои заиф сохтани Австрия гузошт. Дар Вена орзуи ҳамроҳ намудани шахрҳои Полша Дансиг ва Торн ба Австрияро доштанд, то мавқеи Пруссияро дар минтақаи дарёи Висла тақвият бахшанд.

Тамоми ҳаракатҳои Пруссияро Лондон бодикқат мушоҳида менамуд. У. Пит ба сабаби таҳдиди ҷанги Англия бо Испания барои нуфуз дар соҳили Укёнуси Ороми Амрико мақсадашро нисбат ба нақшаҳои пруссиягӣ ифшо наменамуд. Аммо ҳангоме ки Пруссия барои ҷанг бо Австрия тайёри медид, февран маълум гардид, ки Англия тақвияти онро намехоҳад ва фикри масрафи маблағ барои ёриро надорад. Пит мехост довари асосӣ дар Европа Англия бошад. Майли ӯ дар амал татбиқ гардид. Мутобиқи шартномаҳои Рейхенбах, ки 27 июли соли 1790 ба имзо расид, Пруссия аз нақшаи ҷанг бо Австрия даст кашид ва Австрия аз васеъ намудани хоки худ аз ҳисоби Туркия рӯ гардонд. Метавон гуфт, ки маҳз дар шартномаҳои Рейхенбах Пит тавонист ибтидои иттиҳод бар зидди Францияро гузорад. Бо мусоидати дипломатияи англисӣ, 7 феввали соли 1792 байни Пруссия ва Австрия Изҳорот имзо шуд, ки дар он омодагиашон барои аз тариқи қувваи низомӣ ба таври комил барқарор намудани ҳукумати подшоҳии Франция ифода гардид. Вале 10 августи соли 1792 монархия сарнагун гардид. Жирондистҳои ба сари қудрат расида, қушиши суст намудани иттиҳоди зиддифрансавиро намуданд. Ба ин мақсад онҳо қушиш мекарданд Шветсия ва Туркияро ба ҷанги нав бо Руссия барангезанд.

Баъд аз қатли Людовики XVI, ибтидои соли 1793, вакили Франция аз Лондон ронда шуд. 1 феввали соли 1793 Конвент (мақоми қонунбарорӣ дар Франция) ҷангро бо Англия эълон кард ва қушунҳои франсавӣ дохили Голландия гардиданд. Англия фаъолияти дипломатияшро барои ташкили иттиҳоди васеътари зидди франсиявӣ тақвият бахшид. Дар натиҷа ҳанӯз то баҳор ба ин иттиҳод Англия, Руссия, Австрия, Пруссия, Испания, Голландия ва дигар давлатҳо дохил шуданд. Иштирокчиёни иттиҳод ният доштанд, на танҳо инқилобро бугӣ намоянд, балки як қисмати территорияи онро гиранд. Пруссия мехост Элзас ва Лотарингияро гирад ва пофишорӣ ба он менамуд, ки Руссия ҳамчун ҷуброн барои иштироки қушунҳои Пруссия дар ҷанги зидди Франция ба тақсими дуввуми Полша ризоият диҳад, ки ба зудӣ сурат гирифт. Дар натиҷаи ин тақсимот ба

Англия Дансиг, Торн ва Познан ва ба Руссия воеводагарии (хокимигарии) Киев, Волин ва қисмати Вилен гузаштанд.

Иттиҳоди зиддифрансавӣ ба амалиёти фаёлонаи чангӣ гузашт. Ба хоки Франсия артиши давлатҳои европой дохил гардиданд. Франсия дар вазъияти хатарнок қарор гирифт. 31 май - 2 июни соли 1793 дар Париж шӯриш сурат гирифт, ки жирондихоро сарнагун сохт. Дар кишвар диктатурияи яқобинчиён барқарор гардид.

24 июни соли 1793 Конвенти миллии Конститусияи нави Франсияро қабул намуд, ки диктатураи яқобинчиёно побарҷо сохт ва усулҳои дипломатияи яқобиниро таъин намуд. Вай ба мубориза бо ҳукмронии мутлақа барои озодии тамоми халқҳо даъват менамуд, шубҳи заминҳои бегонаро маҳкум месохт. Робеспер ба қабули декрет шир бораи ҷазои қатл барои шахсоне, ки тарафдории бастанӣ сулҳ бо кишварҳои мудохилагар дар Франсия ҳастанд, муваффақ гардид.

Дар Конститусия гуфта мешуд: «Халқи Франсия дӯсти табиӣ ва иттифоқии халқҳои озод мебошад». Дар идомаи Конститусия зикр шуда, ки: «он дар қорҳои ҳукумати дигар миллатҳо мудохила намекунад ва намегузорад, ки дигар миллатҳо дар қорҳои он мудохила намоянд» ва дар банди 121 гуфта мешуд, ки: «Халқи Франсия бо душман сулҳ намебандад, ки хоки онро ишғол намудааст».

Робеспер ва Кумитаи наҷоти ҷамъиятии таҳти раҳбарии ӯ зарур медонистанд Франсияро аз ҷудоии (изолятсияи) иқтисодӣ ва сиёсӣ бироваранд; гуруҳи давлатҳоеро ташкил намоянд, ки фаёлияташон муқобили иттиҳоди зиддифрансавӣ бошад; бо тамоми нерӯ зиддияти бинии иштироккунандагонро тақвият бахшанд. Яқобинчиён душмани асосии Франсияро Англия медонистанд. Тирамоҳи соли 1793 Конвент бадақи киштирониро (Навигационный акт) қабул намуд, ки мутобики он омадани киштиҳои англисӣ ба бандарҳои франсавӣ манъ карда мешуд.

Бояд зикр кард, ки чунин иқдом, қаблан аз тарафи Англия ва Руссия нисбат ба киштиҳои Франсия қабул шуда буд. Дар соҳибномаи доир ба амали умумии Руссия ва Англия бар зидди Франсия, ки дар Лондон 27 мартӣ соли 1793 ақд шуд, гуфта шудааст, ки ҳар ду тараф «ӯҳдадор мешаванд мутақобилан тамоми бандарҳои худро барои киштиҳои англисӣ банданд ва ҳеҷ гоҳ намегузоранд, ки аз бандарҳошон ҳеҷ чиз, на захираҳои низомӣ, на баҳрӣ, на нон, на гиша, на гушти намакин ва на дигар захираҳои хӯрокворӣ ба Франсия содир гардад».

Бо пешрафтҳои артиши франсавӣ, ки таҳдиди ҳучуми хоричиро аз байн бурданд, вазъияти дохилӣ ва байналхалқии Франция то андозае беҳбудӣ ёфт. Ба ин вазъ зиддияти ру ба инкишофи байни кишварҳои иттиҳоди зиддифрансавӣ низ мусоидат намуд. Якобинчиён ба тарафдории хатми ҷанг ва муқобили иштироки артиши франсавӣ дар он баромад намуданд. Робеспер умед дошт, ки ба ӯ ташкили иттиҳод бо Шветсия, Генуя ва Туркия муяссар хоҳад шуд. Дар зимн, вай Туркияро дар ҷанг бо Руссия моил месохт, аммо аз ин чизе ба даст наомад.

Қисмате аз буржуазияи калони франсавӣ дар сарҳади Франция таваққуф кардани артиши миллиро маҳкум менамуд ва талаби давоми ҳучумро менамуд, то ки Белгия ва соҳили чапи Рейн ишғол шавад.

Тақсими севвуми Полша. Дар дигар минтақаҳои Европа низ вазъияти муташанниҷи байналмилалӣ боқӣ монда буд. Масалан, дар соли 1794 дар Краков шӯриш сар зад, ки тамоми Полшаро фаро гирифт. Онро генерал Тадеуш Костюшко раҳбарӣ менамуд. Ба муқобили шӯришчиён артиши русӣ таҳти фармондеҳии А. В. Суворов, қушунҳои подшоҳи Пруссия ва артиши императори Австрия фиристонда шуданд. Пас аз сарқуб намудани шӯриш тақсими севвуми Полша сурат гирифт. Дар натиҷаи ин тақсим, Литва, Курляндия ва заминҳои белорусӣ ва украинӣ то Неман ва Буга ба Пруссия, тамоми қисмати шимолии Полша бо Варшава, Люблин ва Краков бо вилоятҳои ба Австрия расиданд. Реч Посполитая аз байн рафт. Тақсими Полша имкон дод зиддият байни Пруссия, Австрия ва Руссия аз байн равад ва заминаро барои дар оянда ба ҳамдигар наздик гардидани се кишвар барои гузарондани амали муштарақ дар Европа ба муқобили Францияи инқлобӣ ба миён овард. Руссия масъалаҳои асосиро дар сарҳадҳои ғарбии худ ҳал намуда, тайёриро барои иштирок дар мубориза бо инқилоби франсузӣ шуруъ намуд. Руссия барои он ки мавқеи худро мустаҳкам наояд ва мубориза бо Англияро хоҳиш диҳад, иттиҳодро бо Англия ва Австрия ақд намуд. Дар кишвар корпуси 60 ҳазор нафариро бо фармондеҳии А. В. Суворов барои фиристодан ба сарҳади Франция омода намуданд. Марги Екатеринаи II дар соли 1796 иҷ амалро боздошт.

Сийёсати хоричии Франция баъд аз табаддулоти термидорӣ. 27 июни соли 1794 табаддулоғи термидорӣ (моҳи ёздаҳуми (19/20 июл-17/18 август) мутобиқи тақвими ҷумҳурии франсавии солҳои 1793-1805) сурат гирифт, ки дар натиҷаи он ба ҳукумат намояндагонӣ

буржуазияи калон расиданд. Замина барои раванди музокирот ба миён омад. Дар чараёни солҳои 1794-1795 бо бисёрии аз инштироккунандагони ҷанг шартномаҳо ба имзо расиданд. Музокирот аз охири сол 1794 бо Пруссия оғоз шуда, ба ақди шартномаи дар Базел байни Францияю Пруссия, ки ба таърихи 5 апрели соли 1795 имзо шуд, оварда расонд. Ҳар ду ҷониб байни худ сулҳ, дӯсти ва созиши нек эълон намуданд. Шартнома баромадани Франция аз хоки Пруссия дар соҳили рости Рейн ва ишғоли қушунҳои Ҷумҳурии Франция қисмати мулкҳои подшоҳии Пруссияро дар соҳили чапи дарё пешбинӣ менамуд. Дар яке аз моддаҳои махфии шартнома навишта шуд, ки «дар сурати андозагирии умумӣ байни империяи Германия ва Франция ва агар соҳили чапи Рейн дар ихтиёри Франция барор гирад, он гоҳ подшоҳи Пруссия бо Ҷумҳурии Франция дар бораи тарзи гузашти мулкҳои прусиягӣ, ки дар соҳили чапи ин дарё ҷойгиранд, ризоият медиҳад ва ҳамчунин ҷуброни территориявии мутаносибанро эътироф мекунад».

Дар Базел ҳамчунон дар моҳи майи соли 1795 шартномаи сулҳ бо Голландия имзо шуд. 22 июни соли 1795 Франция сулҳро бо Испания ақд намуд.

Соли 1795 Конвенти термидорӣ Конституцияи навро тариб дод, ки мутобиқи он ҳокимияти иҷроия ба ихтиёри Директория гузашт, ки аз 5 нафар иборат буд. Дар давраи Директория Франция истилоро чи дар маркази Европа, чи дар Германия ва ҳамчунин дар ҷануб, дар Италия давом медод. Ба хусус, дар ин давра пешравӣ ва муваффақияти генерал Бонапарт шуруъ шуд, ки пирузиро дар Италия ба даст овард ва экспедитсияро ба Миср анҷом дод. Экспедитсияи Миср ба муқобили Англия нигаронда шуда, ба Ҳиндустон таҳдид менамуд. Вале франсузҳо ба нокомӣ дучор шуданд. Эскадраи (иштироки ҷангии) англисӣ таҳти фармондихии генерал Нелсон ғайбӣ франсавиро дар Баҳри Миёназамин торумор намуд.

Иштироки Руссия дар иттиҳоди 2-уми зиддифрансавӣ. Дар ҷабҳаи дипломатӣ Англия қўшиши эҳёи иттиҳоди зиддифрансавиро менамуд, ки ба он бояд Англия, Руссия, Австрия, Туркия ва шохнагии Неаполитан дохил мешуданд. Агарчи Павел I баъд аз марги Екатеринаи II ба таҳти шохӣ баромада, муқобили иштироки Руссия дар ҷанг буд, аммо нисбат ба Ҷумҳурии Франция тамоман ба ғайри дигар дошт. Эскадраи русии Баҳри Сиёҳ таҳти фармондихии адмирал Ушаков Ф. Ф. қазираҳои Ионичро дар баҳри Адриатик аз қушунҳои франсиявӣ озод намуд. Артиши Руссия таҳти фармондихии

А. В. Суворов ба Италия фиристода шуд. Дар муддати як ҳафта қўшунҳои рус тамоми қисмати шимолӣи Италияро озод карданд. Муваффақиятҳои Суворов дар пойтахти Австрия эҳсосоти дучонибаро ба миён оварданд: аз як ҷониб, дар Вена аз пирузии русҳо розӣ буданд ва аз ҷониби дигар аз пурқувват гардидани Руссия дар маркази Европа нигарон буданд. Фармондеҳии австриявӣ нерӯҳои худро аз Швейтсария бароварданд ва корпуси русиро ба танҳои бо душмани сершумор гузоштанд. Дар ин вақт қўшунҳои Суворов дар шароити мушкили зимистон аз ағбаи Сен-Готард дар кӯҳҳои Алп гузашта ба ёрии корпуси русӣ омаданд ва баъд тавонистанд аз тариқи кӯҳҳо аз муҳосира ба водии Рейн бароянд. Бонапарт бо ғуруҳи аскарҳои содиқ аз юриши Миср ба Франция баргашт. Маъруфияти ӯ рӯз то рӯз меафзуд. Таҳти шиори муҳофизати Чумҳурият ӯ табаддулоти 18 брюмери (9 ноябри) соли 1799-ро ташкил ва анҷом дод ва қадами муҳимро дар барқарор намудани ҳукумати номаҳдуди худ гузошт. Расман Франция чун Чумҳурӣ боқӣ монд. Мутобикии Конститутсияи соли 1799 кишварро се консул (шахси олимартаба) идора менамуданд, аммо танҳо консули аввал метавонист қонунҳоро қабул намояд, сиёсати дохилӣ ва хориҷиро раҳбарӣ намояд ва дар айни замон сарфармондеҳи артиш бошад. Консули аввал Наполеон Бонапарт буд, ки ҳокимияти диктаториро гирифта, сиёсати дохилӣ ва хориҷиро раҳбарӣ менамуд. Аз ибтидои фаъолияти сиёсии худ Бонапарт худро ҳамчун дипломати бомаҳорат нишон дод. Ӯ бо Папаи Рим, бо Австрия, бо Таскония созишномаи сулҳ бааст. Бе ризоияти Директория, шартномаҳои оташбас ва сулҳи муқаддамотиро масалан, шартномаи сулҳи Моневил бо Австрия дар соли 1801, шартномаи сулҳи Париж бо Руссия дар соли 1801, шартномаи сулҳи Амен бо Чумҳурии Батав дар соли 1802 ва ғайраро ба имзо расонд. Ҳамроҳи Бонапарт мансабпарастии айёр ва дипломат, вазири корҳои хориҷӣ Ш. М. Талейран ва вазири полис Ж. Фуше фаъолият доштанд ва дар ҳар кор ба ӯ ёрӣ мерасонданд.

Талейран соли 1797 вазири корҳои хориҷии Франция таъин гардида буд. Ин ходими бузурги сиёсати хориҷии асри XIX аз хонадони машҳури аристократӣ (асилзодагон) баромадааст. Ӯ епископ (мансаби олии рӯҳонӣни насронӣ) буд ва ҳамеша ба шўҳрат ва сарват талош дошт. Хосатан, ба мақсади сарватманд шудан Талейран ба тарафи инқилоб гузашт, агарчи аз идеяҳои инқилоб дур буд ва танҳо дар бораи мансаб фикр мекард. Бонапартро ҳамчун шахсияти пуриқтидор дид, ба ӯ наздик шуд, хушомадгӯӣ менамуд ва

баъд аз табаддулошти 18 – и Брюмер Бонапарт уро вазири корҳои хориҷӣ таъин намуд.

Сарфи назар аз он ки дар Руссия муносиботи феодалии қалъаҳои ҳуқуқароӣ буд, он яке аз боқудраттарин кишварҳои Европа буд ва ба ҳалли проблемаҳои асосии Европо таъсири зиёд мерасонд. Руссия муваффақиятҳои муайянро аз тариқи дипломатӣ ба даст меовард. Қўшунҳои русӣ таҳти фармондихии А. В. Суворов ва М. И. Кутузов ва ҳамчунин флот таҳти фармондихии Ф. Ф. Ушаков бо ғулаҳои хеш обрӯи эътибори кишварро баландтар бардоштанд.

Дар айни замон, вазъияти байналамилалӣ Руссия дар охири асри XVIII ва аввали асри XIX мушкул буд. Дар сарҳадҳои ҷанубиаш Туркия бо шӯрандозии Англия ва Пруссия қўшиши ишғоли баъзе қисмҳои дар минтақаи Дунай ва Кафказро дошт. Дар шимол Шветсия, ки онро низ Англия ҷонибдорӣ менамуд, мехост мулкҳои худро дар самти шарқӣ васеъ намояд.

Туркия ҳанӯз дар моҳи июли соли 1787 ба шакли ултиматум (таҳдидомез) аз Руссия баргардондани Қрим ва эътирофи Туркестонро роҷун мулкӣ вобаста ба Туркия талаб менамуд. Ҳуқумати туркӣ артиши 150 ҳазор нафарро омода намуд, умед дошт ба соҳили рости Украина дохил гардад ва дар айни замон дар шарқ Анапаро ишғол ва ба дохили Кубан ҳаракат намояд. Артиши Руссия аз ӯрдуи Туркия ба андозаи қобили мулоҳиза камтар (тақрибан 100 ҳазор нафар) буд. Аммо он хубтар мусаллаҳ ва барои он ҷанг урдуи пешқадам ба ҳисоб мерафт. Ин ҳолат дар ниҳоят ба шитоби ҷанг, ки дар он ба ғайр аз Руссия Австрия низ иштирок дошт, таъсир ворид намуд. Дар вақте ки австриягӣҳо шикаст меҳурданд, ҷангаркони рус И. Я. Румянцев ва А. В. Суворов қўшунҳои туркӣро шикаст доданд ва ба онҳо талафоти вазнин расонданд. Дар Ҷанги Сиёҳ як қатор ғулаҳои дураҳшонро эскадраи адмирал Ф. Ф. Ушков ба даст овард. Дар давраи ҷанги Руссия ва Туркия дар соли 1788 Шветсия бар зидди Руссия баромад.

Муваффақиятҳои А. В. Суворов дар Молдавия ва тақвияти қўшуи Руссия дар Балтика сардори дипломатияи Англия У. Питро ҷангбор сохт василаро барои гирифтани пеши роҳи қўшуи Руссия дар дипломатии шарқии Европа ҷустуҷў намояд. Ҷангҳо бо Пруссия Англия Руссияро бо ҷанг таҳдид менамуд. Дар айни замон, Англия ҷангбарии худро дар музокирот бо Туркия пешниҳод намуд, ки рад гаронид. Дар ин вақт Англия ба таври намоишкорона тайёрии флотро ба амалиёти ҷангӣ шурў намуд. Сафарбарӣ ба ҷанг дар Пруссия низ

эълон шуд. Аммо дипломатияи русӣ тавонист окилона вазъиятро арзёбӣ намояд, то ба ин игво напечатд. Ба муқобилияти Англия нигоҳ накарда, Руссия муваффақ шуд 29 декабри соли 1791 сулҳи Яссро бо Туркия имзо намояд, ки мувофиқи он Очаков ва заминҳои байни Днестр ва Буг ба Руссия гузаштанд. Шартномаи сулҳ Яссқ созишномаҳои қаблан имзошуда дар боран ба Руссия ҳамроҳ намудани Қрим ва Кубанро тасдиқ карда, сарҳади байни Туркия ва Руссияро дарёи Днестр таъин намуд. Руссия мулкҳои соҳили шимолӣи Баҳри Сиёҳ аз Днестр то Кубанро аз даст надод. Туркия аз даъво ба Гурҷистон даст кашид.

Каме пештар, моҳи марти соли 1790, шартномаи Версал бо Шветсия имзо шуд. Ин шартнома ба тағйироти территориявӣ иртибот надошт, вале ба ҳар ҳол нақши муҳимро бозӣ менамуд, зеро ба Руссия имкон дод бо Туркия бичангад. Ин аз он ҷиҳат низ муҳим буд, ки шартнома фикри ташкили иттиҳоди зидди русии Англия ва Пруссияро аз байн бурд.

Дар охири асри XVIII вазъияти байналмилалӣ на танҳо дар Европаяи Марказӣ, балки дар сарҳадоти ҷанубии он низ тағйир ёфт. Ҳаракати Руссия ба Баҳри Сиёҳ дар натиҷаи ҷанги Руссия ва Туркия ба охир расид. Тағйирот дар вазъияти Руссия як қатор вазифаҳои навро ба миён гузошт. Аз ҷумла мустақкам намудани амнияти Моварои шимолии Баҳри Сиёҳ, тарафдорӣ намудани ҳаракатҳои озодибарзи халқҳои Балкан ва дар ниҳоят, ҳалли проблемаҳои амнияти Баҳри Сиёҳ. Дар чунин шароит, Руссия ҳамчунин дар ташкили минтақаҳои буферӣ (мобайнӣ) дар сарҳадҳои ғарбии худ манфиатдор буд. Дар айни замон, тағйирот дар минтақаи ҷанубӣ вазифаҳои навро дар муносибот бо Австрияю Венгрия ва Пруссия дар миён гузошт. Ба ин проблемаҳо, ба сабаби наздик гардидани сарҳадҳои Руссия бо Кафказ ва ҳамроҳ намудани Теберда ва Осетияи Шимолӣ, проблемаи самти Кафказ низ илова шуд.

Он чи, ки марбути муносибатҳои Франсияю Руссия аст, тавре ки зикр гардид, Руссия аз тавсияи инқилоб дар Франсия дар ҳаросу нигарон буд. Екатеринаи II дар ду самт фаъолият дошт. Аввалан, сарҳадҳо боз буданд ва роялистҳои аз Франсия гурехта ва тамоми онҳое, ки подшоҳро тарафдорӣ менамуданд, ба хушӣ қабул мегардиданд. Сониян, Руссия дар тарафдорӣи хонаводаи шоҳӣ ва ташкили иттиҳоди зиддифрансавии кишварҳои европой фаъолона иштирок менамуд. Павел I сиёсати модарашро давом дода, талаби Франсияи инқилобиро дар бораи он, ки ба тарафдорони шоҳ ҳаққи

паноҳгоҳ дода нашавад, қабул нанамуд. Ба ғайр аз ин, ӯ ба шаҳрвандони ба хоки Руссия омада ёрии моддӣ мерасонд.

Дар баробари ин, Павел як қатор чораҳои қотеона дар муқобили Англия ва Австрия қабул намуд. Ӯ иттиҳодно бо Австрия қатъ кард ва баъдан, пас аз он ки англисҳо Малтаро ишғол намуданд, сафири Руссия пойтахти Англияро тарк намуд. Бо ташаббуси Бонапарт, байни Франсия ва Руссия музокирот оғоз шуданд. Павел табаддулотро маъқул донист, ки дар натиҷаи он Бонапарт консули амал гардид. Моҳи декабри соли 1800 ӯ ба иттиҳод бо Франсия розӣ шуд. Тамоми ин амалҳо, ҳамчунин тайёрии юриш ба Ҳиндустон, муносиботро бо Англия, ки бе он ҳам мураккаб буд, тезу тунд сохт ва порозигиро дар дохили Руссия нисбат ба таъйири яқбори сиёсати хориҷӣ ба миён овард.

Баъд аз ба тахти подшоҳии Руссия расидани Александри I-и тоҷон 12 марти соли 1801, хатти маши сиёсати хориҷии Руссия таъйир шуд. Бо фарқият аз падараш - Павели I, ки бештар моил ба инкишофи муносибот бо Франсия буд, Александри 23 сола, баръакс, моил ба инкишофи ҳамкорӣ бо Англия ва мубориза бо Наполеон буд.

Александр дар атрофи худ шахсони бомаҳоратро ҷамъ намуд, ки дар якҷоягӣ бо онҳо самтҳои фаъолияти сиёсати хориҷии Руссияро таъин менамуданд. Дар давраи ӯ омода намудани концепсияи сиёсати хориҷии давлати Руссия шурӯъ шуд. Ба мақсади тақвияти фаъолияти сиёсати хориҷии давлат, Александр 19 сентябри соли 1802 фармонро ҷарбон кард, ки барои ташкили Вазорати қорҳои хориҷӣ имзо намуд. Самтҳои сиёсати хориҷии кишварро император таъин менамуд ва Вазорат ин вазирони машро бояд татбиқ мекард. Дар назди он, мутобик ба фармони ӯ, канцелярия ташкил мегардид, вазифаи муовини вазир (рафик) таъин шуд. Аввалин вазир қорҳои хориҷӣ А. Р. Воронцов таъин шуд.

Яке аз вазифаҳои асосии худро Александр мубориза бо Франсияи наполеонӣ медид, ки барои он амали муштараки кишварҳои европоиро зарур мешумурид.

Ба ин тартиб, дар маркази муносиботи байналмилалӣ дар асоси охири асри XVIII ва ҳамчунин дар солҳои аввали асри XIX Франсия бо ҳодисаҳои таърихӣ он қарор дошт. Проблемаи сиёсати хориҷии Франсия ва ҳодисаҳои баъди он, дар тамоми фаъолияти сиёсати хориҷии давлатҳои европой инъикос мегардид.

Ҳодисаҳои охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX – и Европа ба инкишофи муносибатҳо байни давлатҳо таъсири зиёд ворид

намуданд. Таваҷҷӯхи чомеа ба муносибатҳои байналмилалӣ ба андозаи намоён афзоиш ёфт.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Инқилоби Франция ба вазъият ва инқишофи муносиботи байналмилалӣ чӣ таъсир расонид?
2. Муносиботи байналмилалӣ дар Европа баъд аз Инқилоби Кабири Франция чӣ гуна буд?
3. Тақсими сеюми Полша ва таъсири он дар муносиботи байналмилалиро шарҳ диҳед.
4. Дар сиёсати хориҷии Франция баъд аз табaddулоти термидор чӣ тағйирот ба миён омад?
5. Муносиботи Руссия ва Франция дар солҳои охири асри XVIII чӣ гуна буд?
6. Вазъияти муносибатҳои байни Руссия ва Туркия дар охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX чӣ гуна буд?
7. Шартномаи сулҳи Ясса байни Руссия ва Туркия кадом сол ба имзо расид ва қарорҳои онро шарҳ диҳед.

Б о б и 2. ЕВРОПА ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ НАПОЛЕОН ВА РУССИЯ

Сиёсати хориҷии Наполеон. Наполеон Бонапарт дар ибтидо ба сифати консули аввал ва аз соли 1804 дар мақоми император - дар мuddати 15 сол чун диктатори Франция тамоми кишварҳои европоиро дар ҳолати муташанниҷ нигоҳ медошт. Ӯ на танҳо бо муваффақиятҳои лашкаркашиаш, балки ҳамчун дипломати моҳир низ шӯҳрат дошт. Вазири қорҳои хориҷии ҳукумати ӯ Талейран-Перигар чандин маротиба таъкид менамуд, ки шахсан Наполеон санъати мушкили дипломатию ба ӯ омӯхта буд. Баъзе таърихшиносон дар сиёсати хориҷии Наполеон ду давраро ҷудо мекунанд: 1) то ҷорӣ намудани муҳосираи континенталии Англия; 2) аз моҳи ноябри соли 1806 замоне, ки декрет дар бораи муҳосира имзо шуд.

Аз ибтидои фаъолиятҳои ба сифати консули аввал, Наполеон ба масъалаҳои мушкил дучор гардид. Амалан тамоми давлатҳои европой, бо шурандозии Англия, ки артиши дорой қобилияти ҷангӣ

на флоти неруманд дошт, муқобили Франция бароманд. Зарбаи аввалро Наполеон ба иттиҳоди ташкилнамудаи Англия бо Австрия ворид намуд. Тактикаи Франция дар ин давра иборат аз он буд, ки фавран барои ҷанг бо Австрия омода шуда, муносиботро бо дигар давлатҳо мураккаб насозад. Академик Е. В. Тарле дар навиштаҳои ҷолибаи дар бораи Наполеон, ки барои «Таърихи дипломатия» навишта буд, дар сиёсати хориҷии Наполеон дар даҳаи аввали асри XIX ду вазифаро махсус қайд менамояд. Ӯ аввалан, ба пирузӣ бар Англия ва сониян, ба бастани иттиҳоди ҳучумӣ ва мудофиавӣ бар зидди Руссия саъю талош дошт.

Муносибатҳои Руссия ва Франция. Наполеон вазиятро поксӯбиниона арзёбӣ намуда, дарк менамуд, ки пирузӣ бар Англия бе ба даст овардани иттиҳод бо Руссия ё лоақал бетараф сохтани он – на танҳо мушқил, балки ғайри имконпазир аст. Аз ин ҷиҳат ӯ дипломатҳои франсавиро вазифадор сохт, то бо ҳар васила Руссияро ба тарафи худ моил созанд. Доимо зикр мешуд, ки танҳо қушунҳои Руссия қудрати пирузӣ бар франсуҳо дар Италияро доранд. Ин тактикаро дипломатияи франсавӣ чи дар давраи Павели I ва чи дар давраи Александри I, агарчи Александр тарафдори ташкили иттиҳоди умумиевропой бар зидди Франция буд, пайравӣ менамуд. Александри I аз ибтидои шоҳигарии худ ақди шартномаҳоро бо кишварҳои европой зарур мешумурд, ки бояд барои Руссия серташвиш набошанд ва дар айни замон кишварро аз иштирок дар низоъҳо нигоҳ медоштанд. Александр рӯҳияи тарафдорӣ англисӣ дошта, дар айни замон намехост бо Франция низоъ дошта бошад. Дар тобистон ва тирамоҳ дипломатияи рус бо тарафи франсавӣ музокирот менамуд, ки бо имзои созишномаи дутарафа ба охир расиданд.

Дар шартнома, ки 8 октябри соли 1801 дар Париж байни сафири Руссия дар Франция Марков А. ва вазири корҳои хориҷии Франция Талейран ба имзо расид, гуфта мешуд, ки байни Франция ва Руссия «аз ин рӯз сулҳ, дӯстӣ ва созиши нек» барқарор мегардад. Бояд зикр намуд, ба Александр муяссар нагардид, ки ба тарзе амали Францияро мекуд ё бо ҳам пайваст намояд. Дар созишномаи (конвенсияи) маҳфии дар ҳамон рӯз байни ду кишвар ба имзо расида, Франция ва Руссия дар бораи он ба мувофиқа расиданд, ки бо ризоияти ҳамдигар тоқдири Германия ва Италияро ҳал менамоянд. Ҷолиб аст, ки фавран пас аз имзои конвенсия тарафи франсавӣ қушиши таҷдиди назари баъзе моддаҳои онро ба ғоидаи худ шурӯъ намуд.

Шартномаи Люневил. Наполеон дар маркази Европа зарбаро ба артиши Австрия ворид намуд. Баъд аз пирузии бузурги наздикии Маренго моҳи июни соли 1800 ва баъдтар дар наздикии Гогенлинден франсузҳо австриягӣҳоро маҷбур сохтанд дар шаҳри франсавин Люневил шартномаи сулҳ имзо намоянд, ки мутобиқи он ба Франция территорияи австриягии соҳили чапи Рейн, Белгия ва Люксембург гузаштанд. Қисмати хоки Австрия тобеъи Франция гардид. Бо имзон шартномаи Люневил иттиҳоди дуввуми франсавӣ амалан аз байн рафт.

Шартномаи Амен. Наполеон Австрияро ба зону шинонда, омода буд бо Англия сулҳ бандад, ки он низ пас аз шикасти артиши Австрия ба оғози музокироти сулҳ розӣ буд. Чунин музокирот сурат гирифтанд. Дар ниҳоят дар Лондон шартҳои «шартномаи муқаддамотӣ» имзо гардиданд ва тамоми амалиёти ҷангӣ байни Франция ва Англия аз моҳи октябри соли 1801 хотима ёфтанд. Баъд аз ин, дар шаҳри Амен давраи дуввуми музокироти сулҳ шурӯъ гардиданд ва муддати шаш моҳ давом доштанд. Шартномаи Амен 27 марти соли 1802 аз тарафи Франция ва муттаҳидинаш Испания ва Чумхурии Батава (Голландия) аз як тараф ва Британияи Кабир аз ҷониби дигар имзо шуд. Дар бораи баровардани қўшунҳои франсавӣ аз Миср, аз қазираи Элба, аз Рим ва Неапол онҳо ба созиш расиданд. Франция ҳамчунин ба бозгашти Миср ба Туркия розӣ шуд. Англия ўҳдадор гардид ба корҳои Голландия, Италия, Швейтсария, давлатҳои германӣ мудохила накунад ва ҳамчунин дар оянда қўшунҳояшро аз Малта барорад. Мутобиқи моддаи 3-уми шартнома Англия ўҳдадор шуд тамоми мулкҳо ё мустамликаҳои дар давраи ҷанг забт гардида, ба ғайр аз қазираи Тронса (Тринидад) ва мулкҳои голландӣ дар Сейлонро ба Франция ва муттаҳидинаш пас гардонад.

Ба ҳар тарзе, ки натиҷаҳои сулҳи Амен арзёбӣ гардад, он барои ҳар ду тараф ба ҷуз танаффуси кутоҳмуддат чизи дигаре набуд. Англияро дар ин лаҳза сулҳ қаноат менамуд, зеро он ба бозори европой зарурат дошт, аммо аз даст рафтани Малта онро азоб меод. Ба Франция низ ин шартномаи сулҳ фоида дошт. Он ба Франция имкони ҳалли як қатор проблемаҳои дохилро дод. Наполеон сулҳро бо Англия имзо намуда, ҳатто фикри қушодани бозори европой ба молҳои онро надошт. Бо дарки он, ки ҷудой бо Англия ногузир сурат мегирад, дар Франция флот ва артишро ба ҷанг тайёр менамуданд. Муносиботи Англияю Франция рӯз то рӯз вайрон мешуд ва 12 майи соли 1803 сафири Англия пойтахти Францияро тарк намуд.

Иттиҳоди севвуми зиддифрансавӣ. Дар муқобили ҳамдигар қарор гирифтани Англияю Франция ба таносуби қувва дар Европа таъсир мерасонид. Наполеон кӯшиш мекард ҳарчи зудтар кишварҳои европоиро ба худ тобеъ созад, аммо У. Пит, ки соли 1804 аз нав сарвазир таъин гардид ва ҳатти маши сиёсати хоричии Англияро таъин менамуд, собитқадамона барои ташкили иттиҳоди нав, иттиҳоди севвуми зидди франсавӣ, қор мекард. Австрия низ тарафдори ташкили ин иттиҳод буд ва кӯшиш мекард ҳарчи зудтар шартномаи Люневилро, ки барояш шартҳои вазнин дарбар дошт, аз байн барад. Он чи ки марбути Руссия аст, Александри I қотеонатар маъкеи зиддифрансавиро мегирифт. Тасодуфӣ нест, ки иттилоот дар бораи қатли Павели I ғазоби Наполеонро ба вучуд овард. Ӯ боварӣ дошт, ки дар қафои табаддулоти 2 марти соли 1801 Англия қарор дорад. Дар дастуруламали махфии Александри I барои Новоселсев, ки 12 сентябри соли 1804 бо ҳайати намояндагӣ ба Англия фиристода шуд, зикр гардид, ки «бо ҳам пайвастании васоил ва нерӯи Руссия ва Британияи Кабир албатта нерӯи бузургро ба вучуд меовард ва метавонист натиҷаҳои мусоидтаринро диҳад...». Дар ин дастуруламал дар идома зикр шудааст, ки хоҳиши Руссия пеш аз ҳама иборат аз он аст, ки бояд «аз зулми ин зolim кишвари тахти зулмро отод намуд...» (Озод намудани Франция дар назар аст). Бадин тартиб, Александри I бо Франция музокира намуда, мехост бо он иртиботро барқарор намояд ва дар айни замон, ба иттиҳод бо Англия барои мубориза бо Наполеон кӯшиш менамуд.

Дар ҳамон дастуруламал масъала дар бораи Империяи Усмонӣ низ зикр шуда буд. Пешбинӣ мешуд, ки агар мавҷудияти Империяи Усмонӣ дар Европа ғайри имкон гардад, Англия ва Руссия метавонанд дар бораи «чи тавр беҳтар созмон додани тақдирӣ қисматҳои ҷудоғонаи он» ба мувофиқа расанд. Агар ба тарзи дигар гуфта шавад, Руссия бояд бо Англия дар бораи дар шароити мусоид тақсим намудани қисмати европоии хоки империя мувофиқа намояд.

Шоҳи Пруссия Фридрих Вилгелми III аз дохил шудани Наполеон ба ҳокаш бим дошта, қотеона пешниҳоди се кишварро дар бораи ташкили иттиҳод рад намуд. Ба ғайр аз ин, вай изҳор дошт, ки аришти пруссӣ ба муқобили онҳое мечангад, ки онҳо бетарафии кишвари ӯро ҳалалдор месозанд, вале ҳеҷ гоҳ бар зидди Франция намесбарояд.

Бояд қайд намуд, ки шоҳи Пруссия баъдан на яқбору ду бор маъкеи худро мутобиқ ба вазъияти ба миён омада дар Европа тағйир

медод. Масалан, вақте ки Франция қушунҳояшро аз тариқи Пруссия ба Бавария мефиристод, вай омодагии худро барои дохил гардидани қушунҳои Руссия ба кишвараш эълон дошт. Вале шоҳ аз ин тасмим низ ба зудӣ даст кашид.

Пошхӯрии иттиҳоди севвуми зиддифрансавӣ. Австрия, ки Фридрих Вилгелми III ба ёриаш умед дошт, коре карда натавонист, зеро 20 октябри соли 1805 артиши 32 ҳазор нафарии Австрия дар наздикии Улма аз ҷониби Наполеон муҳосира ва торумор гардид. Қушунҳои франсузӣ 20 ноябр ба Вена дохил шуданд. Агар дар хушкӣ Наполеон пирузӣ ба даст меовард, вале дар баҳр ваъият дигар буд. Дар рӯзи дигари пас аз муҳорибаи наздики Улма флоти англисӣ флоти муттаҳидаи франсузӣю испаниро дар Трафалгария тамоман торумор намуд. Ҷоҷаи Трафалгария нақшаҳои Наполеонро дар бораи ғиёда намудани десант дар Англия бар бод дод.

Пас аз шикасти наздикии Улма, қушунҳои боқимондаи Австрия дигар наметавонистанд ёрии амалиеро на ба Пруссия ва на ба қушунҳои Руссия дар маркази Европа қарордошта, расонад. Бо дарки вазъияти ба миён омада ва бо назардошти бартариҳои қобили мулоҳизаи шумораи қушунҳои франсавӣ, М. И. Кутузов аз бархӯрди низомӣ бо франсузҳо худдорӣ намуда, тавонист қушунҳои худро бо артиши дар Европа қарордоштаи русӣ ва ҷузъу томҳои австрии пас аз шикаст боқӣ монда, пайваस्त намояд. Кутузов бештар ба тарафи сарҳади Руссия рафтани зарур медонист, то вақтро барои дамгирӣ ва такмили қушун истифода намояд. Вале Александри I аз императори Австрия Франс тарафдорӣ намуда, исрор мекард, ки феврал муҳорибаи зидди Наполеон оғоз шавад ва мақоми сарфармондеҳиро ба души худ гирифт. Дар натиҷа 2-уми моҳи декабри соли 1805 Наполеон ба қушунҳои русӣ ва австрий дар Аустерлис шикасти сахт расонд. Пас аз ин, Австрия таслим гардид, Пруссия ба тарафдорӣ муттаҳидини худ набаромад ва артиши Руссия ба ватан баргашт.

Иттиҳоди севвуми зиддифрансавӣ пош хурд. Петербург маҷбур шуд бо Наполеон музокироти сулҳро шурӯъ намояд. Қушунҳои русӣ ва австрий дар наздикии Аустерлис талафоти зиёд доданд. Беш аз 20 ҳазор аскар ва афсар асири франсузҳо шуданд. Муҳорибаи Аустерлис боз ҳам бештар нерӯ ва обрӯю эътибори Наполеонро баланд бардошт.

Шартномаи Сулҳи Прессбург. 26 декабри соли 1805 Франция ва Австрия шартномаи сулҳи Прессбургро имзо намуданд, ки барои

Австрия аз ҳад зиёд номусонд буд. Австрия ҳаққи марбути Франция будани мулкҳои он тарафи Алп (заалпийские владения) – ро надошт ва императори Франсияро чун шоҳи Италия эътироф намуд. Австрия гузаштхоро ба муттаҳидини Франция намуд. Бавария аз Австрия Тирол ва чанд территорияи хурд, Вюртемберг панҷ шаҳри Дунай ва бигъзе заминҳои хурдро гирифт. Ба ғайр аз ин, Австрия бояд ба Франция 40 млн. форинт товони ҷанг меод.

Огози ҷанги Руссия ва Туркия. Вазъияти байналмилалии Руссия дар Европа ва дар сарҳадоти ҷанубӣ пас аз шикасти саҳти артишаш, ба андозаи қабилу мулоҳиза бад гардид. Байни Руссия ва Туркия шартномаи иттифоқ вучуд дошт, аммо Туркия ҳарчи бештар таҳти таъсири Франция қарор мегирифт. Қушиши дипломатияи наполеонӣ ба ҷудой андохтан дар иттифоқи русию туркӣ нигаронда шуда буд. Франция ба Туркия дар сурати ҷанг бо Руссия, ваъдаи ёрӣ дар баргарадондани Қрим ва ҳамроҳ намудани Гурҷистонро меод. Ва Туркия сарфи назар аз он ки ҷанг хилофи манфиаташ буд, онро оғоз намуд. Ҷанг тӯл кашид, қӯшунҳои туркӣ наметавонистанд ба Гурҷистон ва князигарии Дунай - Молдавия ва Валахия дохил гарданд. Ростӣ, ба сабаби он ки қисми асосии қӯшунҳои русӣ дар сарҳадҳои ғарбӣ мутамарказ буданд ва дар Кафказ шумораи қами ҷарӯҳо буданд, Руссия имконият надошт ба туркҳо зарбаи қатъӣ ворид намояд.

Амалиёти низомӣ дар Пруссия. Дар ин миён, ҳодисаҳо дар Европа ба навбати хеш инкишоф меёфтанд. Пас аз марги сарвазирӣ Англия У. Пит наздикшавӣ байни Англия ва Франция рӯнамо гардид, ва бештар вазъияти Пруссияро, ки дар сарҳадаш қувваҳои зиёди Наполеон ҷамъ шуда буданд, тезу тунд намуд. Шоҳи Пруссия барои ёрӣ ба Александри I муроҷиат намуд ва вай ёриро ваъда дод. Шветсия ва Англия низ розӣ буданд, ки дар сурати ҷанг бо Франция аз Пруссия тарафдорӣ намоянд. Бо ин ҳолат, иттиҳоди нав - чоруми аидиифрансузӣ ташкил гардид. Аммо умри он зиёд набуд. Наполеон аз нав ба Саксония ва Пруссия дохил гардид. Моҳи октябри соли 1806 қӯшунҳои австрийӣ ба таври пурра дар муҳорибаи назди Иен ва Ауэрштедт торумор гардиданд. Франсузҳо дохили Берлин шуданд.

Ҷанги соли 1806, ба ғайр аз баргарасти низомӣ, чи барои Франция ва чи барои Европа, натиҷаҳои дурраси сиёсӣ дошт. Дар Берлин 21 ноябри соли 1806 декрети Наполеон дар бораи ҷорӣ намудани ҷараҳҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ бар зидди Британия Кабир интишор гардид. Он ибтидои ба ном «муҳосираи континенталии ҷазираҳои

Британияи Кабир»-ро гузошт. Дар моддаи 1-уми декрет гуфта мешуд, ки «қазираҳои Британия дар вазъияти блокада эълон мегарданд». Тичорат ва дигар намудҳои иртиботи кишварҳои европой бо Англия манъ шуд. Англичасо, ки дар хоки муттаҳидини Франция буданд, бояд фавран ҳабс гарданд ва тамоми молҳои англисӣ мусодира шаванд. Декрет ба таври фаврӣ ба тамоми кишварҳо фиристода шуд. Наполеон ният дошт муқовимати Англияро аз роҳи ҷанги иқтисодӣ, бо назардошти он ки Европа истифодабарандаи асосии молҳои англисӣ буд, шикаст диҳад.

Дар охири соли 1806 ва ибтидои соли 1807 амалиёти ҷангӣ дар Пруссия давом дошт, ки ба он қўшунҳои русӣ ёрӣ мерасонданд. Мухорибаи хунин дар наздикии Прейсиш-Эйла ба натиҷаи дуранг ба охир расид. Ҳамаро мухорибаи назди Фридрианд 14 июни соли 1807 ҳал намуд, ҳангоме ки Наполеон пирузии навбатиро ба даст овард ва тақдирӣ Пруссияро ба таври ниҳой ҳал кард ва ба тағйири шадиди сиёсати хориҷии Александри I оварда расонд. Императори Руссия надикшавӣ бо Наполеонро ҷустуҷў менамуд.

Самтҳои асосии сиёсати хориҷии Александри I. Дар ин вақт Руссия бо Туркия ва Эрон ҷанг мекард. Дар Кафказ мубориза дар атрофи Гурҷистон сурат мегирифт. Соли 1806 ба қўшунҳои Руссия муяссар шуд Дарбанд ва Боқуро ишғол намоянд. Вазъият аз он ҷиҳат мураккаб гардид, ки Руссия дар маркази Европа ва Балкан низ ҷанг мекард. Соли 1807 ҳучуми қўшунҳои Туркия ба Гурҷистон ва князигарии Дунай пас гардонда шуд, флоти Баҳри Сиёҳ қалъаи Анапаро гирифт.

Ба таҷдиди назар намудани ҳатти маҷби сиёсати хориҷии Александри I сиёсати Англия низ, ки ёриро ваъда намуда, тасмим гирифт бори дигар муваффақиятро бо дастӣ дигарон ба даст оварад, мусоидат намуд. Дар доираи расмӣ империяи Руссия оид ба шартҳои шартнома бо Франция ақидаи ягона вучуд надошт. Ба ҳар ҳол ҳама ҷонибдорӣ он буданд, ки ба ҷанг хотима дода шавад ва сулҳ барқарор гардад. Масъалаи асосӣ барои Руссия ин буд, ки ба кадом гузаштҳо бояд розӣ шуд. Руссия тайёр буд, аз иттиҳод бо Англия даст кашад, тағйироте, ки дар Европа дар солҳои аввали асри XIX сурат гирифтанд, эътироф намояд. Дар Петербург мехостанд аз Франция бетарафиро дар муносибатҳои Руссия ва Туркия ва ҳамчунин ризоият барои ҳифзи мустақилияти Пруссия ба даст оваранд. Бо бастанӣ иттиҳод бо Франция Руссия қўшиш мекард вазъияти худро дар Европа мустаҳкам намояд, ки он аз роҳи мураккаби ҷустуҷўи сулҳ аз

тарики иттиҳод бо Пруссия, Австрия, аз роҳи шикасти иттиҳоди зиддифрансавӣ мегузашт.

Шартномаи Сулҳи Тилзит (8 июни соли 1807). Наполеон мехост муносибати иттифоқонаро бо Руссия барқарор намояд, вале шартҳои асосиаш ҳамроҳ шудани Руссия ба муҳосираи континенталӣ буд. Дар Петербург ба таври воқеӣ амали ҳукумати англисиро арзёбӣ намуда, фаҳмиданд, ки бояд Руссияро начот дод. Дар бораи мулоқоти Наполеон ва Александри I мувофиқа ба даст омад. Чунин вохӯрӣ 25 моҳи июни соли 1807 дар Тилзит дар назди дарёи Неман сурат гирифт. Сулҳ байни ҳар ду давлат ҳам барои Александри I ва ҳам барои Наполеон зарур буд. Наполеон як қатор муҳорибаҳоро бурд, қӯшунҳои русиро маҷбур сохт он тарафи Неман раванд, давоми ҳучум ба Руссияро барвақт мешумурд. Ӯ умед дошт, аввалан, нерӯҳои лозимиро ҷамъ намояд, сониян, Руссияро дар мубориза бо Англия истифода кунад. Александри I ба як идда ноқомҳои низомӣ дучор гардид, аз муттаҳидин маҳрум шуд ва тамоман аз Англия дилхунук гардид, давоми ҷангро имконнопазир медонист, умед дошт вазъияти ҷоҳилии давлатро мустаҳкам ва то ғалабаро бо Туркия таъмин намояд ва ҳамчунин нақшаҳои ҷангро дар шимол амалӣ кунад. Дар Тилзит 8 июни соли 1807 шартномаи сулҳи русӣ – франсавӣ дар бораи иттиҳоди ҳучумӣ ва мудофиавӣ имзо шуд. Дар моддаи 9-уми шартнома дар бораи иттиҳод зикр шудааст, ки ин созишнома махфӣ боқӣ мемонад. Моддаҳои махфӣ дар шартномаи сулҳ низ буданд.

Руссия ӯҳдадор шуд, ки ба муҳосираи континенталӣ ҳамроҳ нагардад ва харитаи тағйирдодаи Наполеонро дар Европаи Ғарбӣ ғайрироф менамояд. Ҳангоми муҳокимаи масъалаи барқарорсозии Пруссия Наполеон дар бораи барқарор намудани Полша ва барзамини он, ки дар натиҷаи тақсими Полша ба Пруссия гузашта буданд, пешниҳод намуд. Наполеон пешниҳод кард, ки тамоми заминҳои аз Неман то Висла ба Руссия ҳамроҳ гарданд, ки амалан ба он байн рафтани Пруссия оварда мерасонд. Аммо Александри I ба ин пешниҳод наҷавоб нафарфт. Ӯ Наполеонро розӣ сохт Пруссияро, ки заминҳои ҷангро дар соҳили чапи дарёи Элба аз даст дода буд, ҳифз намояд. Дар моддаи 4-уми шартнома гуфта шудааст, ки Наполеон барои эҳтиром ба императори Руссия «ва барои изҳори содиқонаи хоҳиши худ ҳар ду давлатро бо риштаи боварӣ ва дӯстии тазалзулнопазир ризоият пешниҳод ба Ҷаноби Олӣ шоҳи Пруссия, иттифоқчи Ҷаноби Олӣ императори Умумируссия тамоми он кишварҳо, шаҳрҳо ва заминҳои ҷангро аз тарафи Франция забтшуда, пас гардонда шаванд: қисмати

Магденбург, Бранденбург, Котбус, Померания, Силезия, округи (виллояти) Нецк то 1 январи соли 1772 марбути Пруссия буданд». Ба ин тартиб Руссия, аз бими тақвияти Франция ва нигоҳ доштани тавозун дар Европа, Пруссияро на танҳо аз даст рафтани хокҳои бузургаш, балки аз байн рафтани он ҳамчун давлати мустақил начот дод. Руссия ба ҳимояти Пруссия баромад, зеро он иттифокчиаш буд, агарчи на ҳамеша ба сабаби заифии худ ба Руссия ёрии зарурӣ мерасонд. Дар айни замон, ду давлат - шоҳигарии Вестфал ва герсоггарии Варшава ташкил ёфтанд. Округи Белосток дар сарҳади Руссия ва Пруссия ба Руссия гузашт. Руссия ба миёнчигарии Франция ҳангоми бастанӣ сулҳ бо Туркия ва Франция ба миёнчигарии Руссия ҳангоми ақди сулҳ бо Англия розӣ шуданд. Бо имзои шартномаи сулҳ дар бораи иттиҳоди ҳучумӣ ва мудофиавӣ байни Франция ва Руссия яке аз мақсадҳои асосии Наполеон амалӣ шуд. Руссия бояд бо Англия ҷанг эълон кунад - агар Англия миёнчигарии Руссия ва бастанӣ сулҳро рад кунад. Франция аз ҷониби ҳеш ӯҳдадор шуд ҳамроҳ бо Руссия зидди Туркия мебарояд, агар он миёнчигарии Руссияро рад наояд ё музокиротро барҳам диҳад.

Шартномаи Тилзит аз тарафи ҷомеаи Руссия яқсон қабул нагардид. Норизоиятии ҳоси соҳибқорон ва тоҷиронро банди ҳамроҳ шудани Руссия ба муҳосираи континенталӣ ба миён овард. Ру гардондан аз тижорат бо Англия зарбаи эҳсосшавандаро ба иқтисоди кишвар мерасонид.

Дар ҳақиқат лаҳзаҳои манфии қарорҳои сулҳномаи талзитӣ ба зудӣ маълум шуданд. Маҳдудшавии гардиши тижорати хориҷии Руссия шуруъ шуд ва нархи молҳои воридотӣ баланд рафт. Дар кишвар норизоиятӣ аз сиёсати Александри I ру ба афзоиш ниҳод. Ба ғайр аз ин, ҷун Англия на танҳо шарикӣ бузурги тижоратӣ буд, балки интиқоли баҳриро низ анҷом меод, ки ин барои Руссия мушқилоти молиро ба миён меовард.

Ба зудӣ пас аз Тилзит дар муносиботи Руссия ва Франция дарзҳо ба миён омаданд. Наполеон ба Александр ваъда дода буд дар муборизаи Руссия бо Шветсия барои Финляндия мудохила наменаояд. Аммо ин барои ҷуброни талафоти Руссия аз қатъи тижорат бо Англия кофӣ набуд. Муҳосираи континенталӣ норозигиро дар дигар кишварҳои европой низ ба миён овард.

Воҳурӣ дар Эрфурт. Наполеон бетарафии Руссияро ба даст оварда, соли 1808 ба забти Испания оғоз намуд. Агар вай Португалияро ба осонӣ ишғол намуда бошад, дар Испания муқобили

кушунҳои франсузӣ чанги воқеан халқӣ сурат гирифт. Дар ин вақт, Австрия мушкилоти Наполеонро дар Пиренея истифода намуда, ба ҷамъ намудани қувва барои муборизаи нав бо ӯ шуруъ кард. Дар Пруссия низ, ки норозигӣ ба сиёсати Франция меафзуд, бетокатона иштизори баромади Австрия ба муқобили Франция буданд. Наполеон, ки аз нияти Австрия бохабар буд, тасмим гирифт муқобили он иттифоқии наваш - Руссияро истифода намояд. Ба ин мақсад вай Александри I-ро ба мулоқоти шахсӣ даъват намуд. Дидор дар шаҳри Эрфурт сурат гирифт. 12 октябри соли 1808 намоёндагони ҳар ду тараф Ж. Б. де Шапаньи аз Франция ва Н. П. Румянцев аз Руссия созишномаи иттиҳоди Руссия ва Францияро имзо намуданд, ки дар он шароити аҳдномаи Тилзит тасдиқ шуд. Нисбат ба Англия ду император аҳд карданд «бо ризоияти комилтарин байни худ» фатволият менамоянд. Шароити бетарафонаи сулҳ бо Англия дар сурате шуда метавонад, ки он бояд дар таркиби империяи Руссия будани Финляндия, Валахия ва Молдавия ва аз тарафи Франция барқарор намудани низоми нави мустамликадорӣ дар Испанияро илтироф кунад. Дар созишнома ҳамчунин мавқеи Руссия ва Франция нисбат ба Туркия ва Австрия зикр шуд. Дар моддаи 10-уми созишнома гуфта шудааст, ки агар империяи Усмонӣ шартҳои Руссияро рад кунад ва «чанг даргирад, онгоҳ император Наполеон дар он иштирок намекунад... Вале агар, Австрия ё дигар кишваре ба империяи Усмонӣ дар чанг ҳамроҳ шаванд, он гоҳ Ҷаноби Олӣ Наполеон фиришад бо Руссия мепайвандад». Ва баръакс, «агар Австрия бо Франция чангро шуруъ намояд, империяи Руссия ӯҳдадор мешавад бар муқобили Австрия бо Франция мепайвандад...».

Вале на имзои созишнома ва намоишкориҳои бо дабдаба вақсиятро нишон намедоданд Воқеият он буд, ки Наполеон аз воқурии Эрфурт қаноатманд набуд.

Шартномаи Шенбрунн. Дар вақти чанги навбатии Наполеон бо Австрия кушунҳои русӣ дар он иштирок надоштанд. Наполеон аз нав ба таври пурра бар Австрия пируз гардида, мутобиқи шартномаи дар Шенбрунн 14 октябри соли 1809 ба имзо расида, хоки Австрияро ба андозаи қобили мулоҳиза кам намуд. Барои он ки ба тавре Александри I - ро ба алам гирифтор намояд, вай Голитсияро мутобиқи ваъдаи пеш аз чангии худ ба Руссия надод ва онро ба герцогигарии Бузурги Варшава дод. Руссия шаҳри Тернополь ва вилояти Тернопольро гирифт. Тавре ки баъдтар худи Наполеон

этироф намуд, Тернополро ба Руссия дода, вай умед дошт Руссияро бо Австрия дар чанчол андозад.

Чанги Руссия ва Шветсия. Ин далелҳо шаҳодат аз он медоданд, ки муносибати Руссия ва Франсия ру ба вайронӣ ниҳодааст. Тамоми ин нокомиҳоро Александри I мехост бо дастовардҳо дар Балтика чуброн намояд, кӯшиш менамуд сарҳадҳои Руссияро аз ҳисоби Финляндия, ки таҳти ҳукумати Шветсия қарор дошт, васеъ намояд. Наполеон ба чанги Руссия бо Шветсия, ки сиёсати ҷонибдорӣ аз Англияро пеш мебурд, ҳавасманд буд. Ин минтақа диққати императори Франсияро ба монанди заминҳои Европай Марказӣ ба худ ҷалб наменамад. Чанги Руссияю Шветсия тӯл кашид, аммо баҳори соли 1809 Руссия шведҳоро аз Финляндия берун намуд ва ҷазираҳои Аланд аз Шветсия ба Руссия гузаштанд. Аз ин вақт Финляндия бо ҳуқуқҳои хоси князигарии Бузурги Финляндия ба империяи Руссия ҳамроҳ шуд.

Сиёсати Руссия дар Шарқ. Чангҳои Руссия бо Туркия ва Эрон низ ба охир расиданд. Мутобиқ ба қарори шартномаи оташбас, ки ҳанӯз дар соли 1807 дар Слободзе (Валахия) ба имзо расида буд, музокироти нав оғоз гардиданд, ки дар Париж мегузаштанд. Музокирот тӯл кашиданд ва баҳори соли 1809 амалиёти чангии Руссия бар зидди Туркия аз нав шурӯъ шуданд. Қӯшунҳои Руссия чандин ғалабаро ба даст оварданд, аммо наметавонистанд дар хоки ишғолшуда мустақар шаванд ва танҳо пас аз он ки дар соли 1811 М. И. Кутузов сарфармондеҳи артиши Дунай шуд, муваффақиятҳои ҳалқунанда ба даст омаданд. Моҳи июни соли 1811 қӯшунҳои Руссия дар наздикии Рулеский ба артиши Туркия зарбаи сахт заданд, ки баъд аз он ба Кутузов муяссар гардид қувваҳои асосии Туркияро дар соҳили чапи Дунай бо макру ҳила ба дом андозад, ки дар он ҷо муҳосира ва таслим шуданд. Чанг бо Туркия дар Кафказ низ давом дошт. Артиши Руссия Сухумиро ишғол намуда, баъд ба Гурҷистон дохил шуд. Моҳи декабри соли 1811 пас аз гузаштан аз гузаргоҳи мушқилтарини кӯҳӣ ва ҳучуми шабона дастаи артиши рус қалъаи Ахалкалакиро гирифт.

Баъд аз музокироти дуру дароз, 16 майи соли 1812 дар Бухарест шартномаи сулҳ ба имзо расид. Руссия хоки байни дарёҳои Днестр ва Прут (Бессарабия), ба шумули қалъаҳои Хотин, Бендери, Аккерман, Камя ва Измаилро ба худ ҳамроҳ намуд. Сарҳад дарёи Прут то пайваст гардидани он бо Дунай ва баъд қадқади маҷрои (Калийский Дунай) Дунаи Калия то Баҳри Сиёҳ таъин шуд. Дар натиҷа, Руссия

дукуки ҳар гуна киштирониро дар тамоми Дунай ва киштиронии инҷомӣ то резишгоҳи Прутро гирифт. Ба Туркия Валахия ва Молдавия баргардонда шуданд. Дар Кафказ ба Руссия Абхазия, Мингрелия, Гурия ва қитъаи 200 километрии соҳили Баҳри Сиёҳ гузаштанд. Ба Туркия Анапа баргардонда шуд. Ин шартнома аҳамияти калон дошт, зеро дар арафаи ҳуҷуми артиши 500 ҳазор нафари Наполеон ба Руссия, он Франсияро аз чунин иттифокчӣ, монанди Туркия маҳрум сохт. Сарҳадҳои Руссия барои як давра дар амният қарор гирифтанд.

Баъдтар Наполеон эътироф намуд, ки ӯ бояд аз лашкаркашӣ ба Руссия даст мекашид, ҳангоме ки на Туркия ва на Шветсия бо Руссия ҷиғ намекунанд. Ҳам Наполеон ва ҳам Александри I қўшиш менамуданд Шветсияро ба тарафи худ ҷалб намоянд, барои ин Франсия ба он Финляндия ва Руссия Норвегияро пешниҳод намуданд. Шветсия пешниҳоди Александрро қабул намуд.

Ҳуҷуми Наполеон ба Руссия. Наполеон амалан соҳиби қомилдукуки Европай Ғарбӣ буда, қўшиши ҳукмфармоии ҷаҳон менамуд. Дар роҳи вай барои расидан ба ин ҳадаф Руссия меистод, ки ӯ меҳост, мутобиқи ифодааш, онро ба хок яксон созад. Наполеон умед дошт аз назари иқтисодӣ Руссияро заиф созад, аз робитаҳо бо кишварҳои дўст маҳрум намояд. Ба ин мақсад Руссияро ба муҳосираи қитъаи ҷалб намуд, ки дар дохили кишвар норизоиятиро ба миён оварда буд. Ба мақсадҳои иқтисодӣ Петербург маҷбур буд боқҳои маҳдудсозандаро барои молҳои франсавӣ таъин намояд. Дар Париж ин амал ҳамчун эълони ҷанги иқтисодӣ фаҳмида шуд. Наполеон тайёри ба ҷанг бо Руссияро суръат бахшид. Ӯ тавонист 1 млн. 200 ҳазор нафарро ба сафи артиш сафарбар намояд. Барои лашкаркашӣ ба Москва 600 ҳазор нафар аз ҷумлаи нерӯҳои бо Наполеон дар ҷангҳо бо кишварҳои гуногун иштирокнамуда, истифода шуданд. Ин артиш бо 1372 тўп мусаллаҳ буд. Дар шаҳрҳои вади ҳамсарҳад бо Руссия маҳалҳои сершумори борфурорию борири ташкил шуданд. Қўшуни Наполеон захираи зиёд дошт. Шумораи қўшуни Руссия нисбат ба шумораи қўшуни Франсия кам буд. Дар ин вақт дар Руссия каме бештар аз 500 ҳазор нафар тахти веша қарор дошт, ки дар айни замон ба таври пароканда ҷойгузин буданд. Аз ин ҷиҳат, фармондеҳии Руссия дар муқобили Наполеон на бештар аз 200 ҳазор нафарро гузошта метавонист. Дар ғарби кишвар тахҳо се артиш: артиши Барклай-де-Толли (тақрибан 120 ҳазор аскар ва 550 тўп), артиши П.И. Багратион (45-50 ҳазор аскар ва 170

тул) ва артиши Л. М. Тормасов (40 ҳазор аскар ва тақрибан 170 тул) ҳузур доштанд.

Шоми 12 июни соли 1812 бе эълони ҷанг ва пешниҳоди қадом шарте қўшунҳои Наполеон аз дарёи Неман гузашта ба самти Руссия ҳаракат намуданд. Александри I ба Наполеон пешниҳод фиристонд, ки тамоми масъалаҳо ба роҳи музокироти сулҳомез ба шартӣ пас баргардондани қўшунҳо ба он тарафи Неман танзим гарданд. Бо боварӣ ба ғалабаи худ, Наполеон ин пешниҳодро рад намуд.

Ба бартарии шумораи франсузҳо нигоҳ накарда, қўшунҳои Руссия ба онҳо як қатор зарбаҳо ворид намуданд ва ҳаракати босуръати онҳо ба сӯи Москва нигоҳ медоштанд. Артиши Руссия қобилияти ҷангӣ ва шумораисафҳояшро нигоҳ дошта, ақибнишинӣ менамуд. Дар наздикии Смоленск онҳо бо ҳам пайвастанд. То ин дам дар Руссия норизоиятӣ аз ҷараёни амалиёти ҷангӣ меафзуд. Дар ин шароит ба раҳбарии қўшунҳои Руссия таъин намудани лашкаркаши машҳур фелдмаршал М. И. Кутузов, ки дар Руссия аз эҳтиром ва боварӣ бархурдор буд, ба миён омад. 8 августи соли 1812 вай сарфармондеҳ таъин гардид.

Бояд зикр намуд, ки назари Кутузов ва Александри I нисбат ба ҷанг ва нақши Руссия дар Европа ба ҳамдигар мутобиқат надоштанд, аз ин ҷиҳат император ӯро дӯст намедошт. Ба корпусҳои ҷудогонаи Наполеон зарба ворид намуда, М. И. Кутузов ба тарафи Москва ақибнишинӣ менамуд. Вазифаи асосиро фелдмаршал дар он медид, ки артиши Руссияро ҳифз намояд, душманро дар наздикии Москва боздорад ва баъд ба ҳучум гузарад. Дар 12 километрии гарбии Можайск дар деҳаи Бородино Кутузов мавқеъро барои муҳорибаи асосӣ интихоб намуд. Субҳдаи 7 сентябри соли 1812 муҳорибаи Бородино шурӯъ шуд. Натиҷаи он аҳамияти бузурги на танҳо миллӣ, балки байналмилалӣ низ дошт. Наполеон бори аввал зарбаи ҷонкоҳ гирифт ва натавонист ғалаба кунад.

Артиши Наполеон талафоти зиёдро дод, аскарони ӯ руҳафтода шуданд. Аммо Кутузов вазъиятро арзёбӣ намуда, тасмим гирифт, ки Москва ро ҳимоя нанамуда ба ҷануби он гузарад, то ба қўшунҳо имконияти истироҳатро диҳад ва онро бо қўшуни эҳтиётӣ такмил намояд. Наполеон Москва ро ишғол намуд, аммо аз назари стратегӣ ҷанг бохта шуд. Ҳатти мудофиавии қавӣ ва хуб мустаҳкамшударо дар Тарутин сохта, Кутузов дар моҳи октябр торумор намудани артиши наполеониро шурӯъ намуд. Артиши аз назари руҳӣ шикастхӯрда ба оҳистагӣ ба тарафи сарҳад ақибнишинӣ менамуд.

Дар ин лаҳза назарҳои гуногуни М. И. Кутузов ва Александри I дар мавриди нақши Руссия дар қорҳои европоӣ ба миён омад. Кутузов назар дошт, ки баъд аз торумор намудани қўшунҳои франсузӣ душмани асосии Руссия дар Европа Англия мебошад. Ӯ пешниҳод намуд, ки Наполеонро аз сарҳади кишвар ронда, дигар ба пеш ҳаракат нааномояд, то ки худи кишварҳои аз ҷониби Франция таътибшуда бо қувваи ҳудашон худро аз асорати Наполеон озод нааноянд. Бо назари Кутузов муфид мебуд, ки Наполеон ҳамчун душмани Англия ҳифз гардад. Вале Александр давоми ҳучум, тамоман шикаст додани Наполеонро зарур мешумурд, то дар Европа ҳукмфармоӣ наанояд.

Шартномаи Камииш ва Теплитс. Пас аз рондани Наполеон аз Руссия Пруссия ва Австрия иттиҳод ва ёриро аз императори Руссия ҷустуҷў менамуданд. Пруссия ва Руссия 15 феввали соли 1813 дар Камииш шартномаро имзо намуданд, ки мутобиқи он тарафҳо ӯҳдадор гардиданд муштарақан амалиёти ҷангиро бар зидди Франция баранд ва шартномаи ҷудогонаро (сепаратиро) ба имзо расонанд. Руссия сарҳадҳои то соли 1806 ва истиқлоли Пруссияро эътироф намуд.

Австрия ба бозии дуҷониба хотима дод ва дар охири моҳи июл бо Франция ҷангро эълон намуд. 18 августи соли 1813 дар Теплитс ду шартнома байни Руссия ва Австрия ва байни Руссия ва Пруссия имзо шуд, ки аз назари ҳуқуқӣ иттиҳоди зидди франсавиро ташкил мекарданд.

Мавзёгирии давлатҳои европоӣ дар солҳои 1813-1814. То сарнагун намудани Наполеон Европа маҷбур буд изтиробии низомии солҳои 1813 ва 1814-ро аз сар гузаронад. Наполеон аз торумор шудан дар Руссия ба худ омада, аз нав артишро барқарор намуда, ҷанд арбало ба қўшунҳои Пруссия ва Руссия ворид намуд. Австрия, ки онсипагашро маҷароҷуи моҳир канслер Меттерних муайян менамуд, минқен интизориро ихтиёр намуд ва ба иттифоқчиёнаш ёри нарасонд. Дар Вена нисбат ба Франция бештар аз тақвияти Руссия метарсиданд. Меттерних чи бо Наполеон ва чи бо иттифоқчиёнаш дар иттиҳоди иттифрансузӣ музокира менамуд. Ва дар ниҳоят, Австрия бо пешниҳоди Руссия ва Пруссия дар бораи ба Наполеон пешниҳод намудани шартҳои зайли сулҳ розӣ шуд: Наполеон бояд аз герцогии Варшава даст кашад, ба Пруссия мустақилият ва ба Австрия Илирияро баргардонад, қўшунҳоро аз Гамбург ва Любек барорард. Ин шартҳо барои Франция баъд аз шикаст дар Руссия ва аз даст додани як қатор заминҳо ба таври пурра қобили қабул буданд.

Вале император онҳоро қатъан рад намуд. Ӯ бе торумор намудани Англия мақсади ҳукумати худро намедид. Ҳама чиз ё ҳеч чиз! Дар чунин ҳолат ҳатто Австрия низ ба таври расмӣ дохили ҷанг бо Франция гардид. Пас аз муҳорибаи наздики Лейпсиг дар моҳи октябри соли 1813 Наполеон ба Франция ақиб нишаст ва дар он ҷо ҷузъу томҳои бехтаринро ҷамъ намуда, зарбаро ба австриягӣҳо расонд. Матонату истодагарии Наполеон ва ғалабаҳои ӯ давлатҳои европоиро маҷбур сохтанд, ки аз нав ба ӯ пешниҳоди сулҳро намоянд. Аммо шартҳои ҳоло дигар буданд: Империяи Франция бояд дар сарҳадҳои соли 1792 боқӣ монад ва аз тамоми дастовардҳои даст кашад. Наполеон ин пешниҳодро низ рад кард.

Созишномаи Шомон. Дар вазъияти дар боло зикр шуда, дипломатияи Англия хеле фаъол шуд ва намояндагонаш талаби имзои шартнома бо тамоми давлатҳои европоиро намуданд, ки он то ғалабаи пурра бар Наполеон эътибор дошта бошад. Тамоми аъзои иттиҳод (коалитсия) – Британияи Кабир, Руссия, Австрия ва Пруссия 1 марти соли 1914 дар Шомон шартномаи мудофиавӣ ва ҳуҷумиро имзо намуданд. Созишномаи Шомон ба муддати 20 сол бо тамдиди муҳлаташ баста шуда, барои муддати ҳашт сол самти асосии сиёсати хориҷии давлатҳои европоиро муайян намуд.

Шартномаи 18 майи соли 1814. Иштирокчиёни созишнома Ӯҳдадор шуданд ҷанг бо Францияро то ғалабаи пурра давом диҳанд ва бо ин кишвар ҳеҷ гуна шартномаи махфиро имзо нанамоянд. Се кишвар – Руссия, Австрия ва Пруссия барои мубориза бар зидди Наполеон 150 ҳазор нафар сарбозро ҷудо намуданд. 30 марти соли 1814 қушунҳои се кишвар бо мадади молии бонқдорони англис дохили Париж гардиданд. Наполеон аз тахт даст кашид. Дар пойтахти Франция аз нав Бурбонҳо пайдо шуданд. Дар Париж 18 майи соли 1814 байни Франция ва иштирокчиёни иттиҳоди 6-уми зиддифрансузӣ шартномаи сулҳ имзо шуд (баъдан ба ин шартнома Шветсия, Испания ва Португалия ҳамроҳ шуданд). Шартҳои ин шартнома дар бисёр мавридҳо қарорҳои Конгресси Венаро таъид менамуданд. Ҳамин тавр, давраи мураккаб ва тӯлонии ҷангҳои наполеонӣ ба охир расид. Нақши асосиро дар ғалаба бар Наполеон Руссия бозӣ намуд.

Таърихшиноси франсавӣ А. Дебидур дар китобаш дар бораи таърихи дипломатияи Европа навиштааст, ки дар соли 1812 «тамоми ва ё тақрибан тамоми боқимондаи Европа мехост ва ё намехост аз паси голиб (Наполеон) мерафт. Бо гузашти як сол Франция тамоман

танҳо монд ва мавриди ҳучуми миллионҳо аскари душман қарор гирифт».

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Мақсади асосии сиёсати хориҷии Наполеони Бонапарт аз чӣ иборат буд?
2. Муносиботи Руссия ва Франция ва ҳадафи имзои шартномаи 8 октябри сол 1801-ро тавзеҳ диҳед?
3. Шартномаи Люневил кай ва байни кадом давлатҳ имзо шуд ва қарори он чӣ буд?
4. Шартномаи Амен кай, байни кадом давлатҳо ба имзо расид ва чӣ тасмим гирифт?
5. Мақсади иттиҳоди сеюми зиддифрансавӣ (1804) чӣ буд ва чаро ин иттиҳод аз байн рафт?
6. Шартномаи Прессбург кай имзо шуд ва чӣ тасмим гирифт?
7. Мақсади эълони декрети Наполеон дар бораи муҳосираи Континенталии қазираҳои Британия (21 ноябри соли 1806 дар Берлин) чӣ буд?
8. Шарти асосии Наполеон барои барқарор намудани иттиҳод бо Руссия чӣ буд?
9. Шартномаи Тилзит байни Франция ва Руссия кай имзо шуд ва мазмуни он чӣ буд?
10. Созишномаи Эрфурт байни Руссия ва Франция кай ва ба кадом мақсад ба имзо расид?
11. Шартномаи Шенбрун байни кадом давлатҳо имзо шуд ва мазмуни он чӣ буд?
12. Натиҷаи ҷанги Руссия ва Шветсияро шарҳ диҳед.
13. Шартномаи сулҳи Бухарест кадом сол ба имзо расид ва қарори он чӣ буд?
14. Шартномаи Камиш ва Теплитса кай ва байни кадом давлатҳо имзо шуд ва мазмуни он чӣ буд?
15. Шартномаи Шомон кай, байни кадом давлатҳо ва ба чӣ мақсад имзо гардид?

Б о б и 3. КОНГРЕССИ ВЕНА ВА РУССИЯ

Аз сентябри соли 1814 то 1 июни соли 1815 дар Вена конгресси байналхалқӣ баргузор шуд, ки вазъи сиёсии Европаро баъд аз торумори империяи Наполеон баррасӣ менамуд.

Масъалаҳои асосии Конгресс. Вазифаҳои муҳими Конгресси Вена барқарор намудани монархия, озод кардани заминҳои ишғол намудани Наполеон, мубориза бо ҳаракатҳои инқилобӣ, пешгирии эҳси бонапартизм дар Франция ва ҳалли даъвоҳои территориявӣ ва дигар масъалаҳо буданд.

Руссия, ки ибтидои торумори артиши франсавиро гузошт ва дар ғалабаи пурра бар Наполеон нақши таъинкунандаро дошт, давлати неруманди европой гардид. Дигар давлатҳои европой чун Австрия, Пруссия ва худи Франция дар натиҷаи ҷангҳои тулонӣ хароб ва заиф шуданд. Дар Австрия, Пруссия, Англия ва Франция намуҳостанд, ки нуфузи Руссия дар қитъаи Европа афзоёд. Онҳо барои ҳалли қисми аз масъалаҳои худ аз ҳисоби Руссия кушиш намуда, суиқасдҳо ташкил медоданд ва дасисаҳои мебофтанд.

Мушовири канслери Австрия К. Меттерних Ф. Генс, ки қотиби умумии Конгресси Вена буд, моҳи феврالی соли 1815 навиштааст: «Ибораҳои баланду бодабада дар бораи «азнавсозии тартиботи иҷтимоӣ, нав намудани низоми сиёсии Европа», «сулҳи доимӣ, бар пояи тақсими одилонаи қувва» ва ғайра шиори онҳо ба мақсади ором намудани тӯдаҳо буданд, вале мақсади аслии Конгресс тақсими мероси мағлубшуда байни ғолибон аст». Ва воқеъан, тамоми ишғирочиёни Конгресс ба ҳар сурат кушиш мекарданд, ки ба андозаи имкон барои худ «луқмаи» қалонтар ба даст оранд.

Муносиботи давлатҳои европой ба ҳалли масъалаҳои баъдҷангӣ. Дар Вена 216 нафар намояндагони кишварҳои ғолиби европой ҷамъ омаданд. Ҳайати намояндагони Руссияро Александри I, Британияи Кабир – дар аввал Каслри ва баъдан Веллингтон, Австрия – Франси I ва Пруссияро Гарденберг раҳбарӣ менамуданд. Омода намудани санадҳо бо даъватҳо ва зиёфатҳои бошукӯҳ дар қасрҳои базеби Вена, бо сайрҳо ва вохӯриҳои пурмағал сурат мегирифт. Чунин намояндагҳои серодам аз зоти подшоҳон, графҳо, князҳо, лордҳо ва дигар намояндагони ашрофиёни кишварҳои европоиро Вена ҳеҷ гоҳ надида буд. Нақши асосиро дар ҳалли масъалаҳои муҳим дар Конгресс Александри I ва канслери Австрия Меттерних доштанд. Талейран сарфи назар аз он ки аз Францияи мағлуб намояндагӣ

мекард, тавонист дар мавриди баъзе масъалаҳо манфиати Франсияро ҳимоя намояд. Нобоварии байни ҳамин кишварҳои ғолиб ва индияҳои байни ҳамдигарии онҳо ба Талейран имкон дод, ки иштироки баробари намояндагони Франсияро дар Конгресс фароҳам оварад. Талейран манфиатҳои Франсияро ҳимоя намуда, пешниҳод намуд, ки бояд сарҳадҳои нав бо назардошти ҳолати то соли 1792 вуҷуд дошта, таъин гарданд. Ба ин тартиб, Франсия территорияи худро хифз намуд, вале Руссия ва Пруссия бояд бо манфиатҳои худ боқӣ мемонданд. Ин усул ҳамчун «усули легитимизм» ё «мудохила нагардан» маъруф аст. Франсия на танҳо аз тақвияти Руссия, балки беш аз ҳама аз Пруссия дар ҳарос буд. Ба ин мақсад Талейран мутоқиrotи махфӣ бо лорд Каслри ва Меттерних анҷом дод ва чун устоди собиқадори дасисаву найранг, кӯшиш мекард амалиёти муштараки Франсия, Англия ва Австрияро бар зидди Руссия ташкил намояд. Масалан, дар маҷлиси комиссия онд ба масъалаи территорияи намояндагони Руссия ва Пруссия муқобили иштироки Талейран дар ин маҷлис буданд, вале Каслри ва Меттерних тарафдори иштироки вай дар маҷлис буданд. Гап бар сари он аст, ки Англия ва Австрия намехостанд шохигарии Саксония ба Пруссия дода шавад.

Тамоми ҳайати намояндагон кӯшиш доштанд Ҷоидоҳон шаҳиро ба даст оваранд ва бо нақшаҳои муайян ба Вена омада буданд. Александри I, ки қушунҳои дар маркази Европа қарор доштанд, намехост территорияи забт намударо аз даст диҳад. Ӯ мехост герсогигарии Варшаваро таҳти назорати Руссия дароварда, дар он Конституцияро қорӣ намояд. Дар ивази он, барои он ки иштироки худ -Фридрих Вилгелми III –ро наранҷонад, Саксонияро ба Пруссия пешниҳод намуд. Австрия умед дошт заминҳои, ки Наполеон забт намуда буд, пас гардонад ва нагузорад Руссия ва Пруссия зиёд қудратманд гарданд. Пруссия аз қониби хеш бисёр мехост на танҳо Саксонияро гирад, балки заминҳои Полшаро бо тасарруфаш дароварад. Англия кӯшиш дошт дар Европа статус-кворо ҳифз намояд, нагузорад Руссия пурқувват гардад ва кафолати дар Франсия барқарор намудани низоми пешинаи то давраи Наполеонро ба даст оварад. Франсия умеди ба даст овардани ягон сарзаминро надошт ва дар айни замон намехост мавқеи яке аз кишварҳои европоӣ аз ҳисоби дигаре мустаҳкам шавад. Ҷангоми ҳалли масъала дар бораи тақдири давлати Германия тамоми иштироккунандагони Конгресс якдилона барои парокандагии Германия сухан гуфтанд. Фақат Пруссия тарафдори як давлати воҳид боқӣ монд. Пешниҳоди

Меттерних дар бораи ташкили ба ном Иттиҳоди Германия, ки 38 давлати Германия ва ҳамчунин Австрия ва Пруссияро муттаҳид менамуд, қабул гардид. Ин давлатҳоро бояд сейм, иборат аз тамоми намояндагони давлатҳои дохили иттиҳод, идора менамуд.

Франсия бештар аз тақвияти Пруссия дар харос буд, ки мустақиман бо он сарҳад дошт. Дар чунин шароит Талейран ба маълумоти Александри I расонид, ки Франсия пешниҳодҳои Англия ва Австрияро, ки муқобили ташкили герсогигарии Полша дар сарҳади Руссия мебошанд, қабул надорад. Дар айни замон, Франсия ба дохил шудани Саксония ба Пруссия розӣ намешуд. Александри I боварӣ дошт, ки Пруссия Саксония ва Руссия шоҳигарии Полшаро мегирад, ки ба таркиби он дохил намудани вилоятҳои Белосток ва Тернопольро дар назар дошт.

Созишномаи махфӣ соли 1815. Пас аз музокироти дуру дароз Талейран ризоияти Меттерних ва Каслриро барои дохил шудан ба иттиҳоди Англия, Австрия ва Франсия муқобили Руссия ва Пруссия дарёфт ва 3 январи соли 1815 созишномаи махфӣ дар бораи ӯҳдадорӣ се давлат бар зидди (ба ҳар шарте, ки набошад) додани Саксония ба Пруссия, имзо шуд. Се давлати европоӣ ӯҳдадор шуданд, ки намегузоранд тағйироте дар сарҳадҳои вучуддошта сурат гирад, яъне на ҳамроҳ шудан ва на ҷудо шудан. Дар ин ҷо суҳан ба хусус дар бораи Саксония мерафт. Дар сурати ба таври зӯрӣ ҳамроҳ намудани он ба Пруссия Франсия, Англия ва Австрия ният доштанд ба теъдоди 150 ҳазор сарбоз артиши иттиҳодро ташкил намоянд. Ба Англия иҷозат шуд қисмати худро ба қўшунҳои кироии дигар кишварҳо иваз намояд ва ё барои як аскарӣ пиёда 20 фунт стерлинг ва савора 30 фунт стерлинг пардохт намояд (моддаи 5-уми шартномаи махфӣ). Тамоми иштирокчиёни шартномаи махфӣ ҳамчунин ӯҳадор гардиданд, ки санади сулҳи ҷудогоноро ба имзо намерасонанд.

Ин ҳол Александри I-ро дар вазъияти мушкӣ қарор дод. Худӣ императори Руссия мақсадҳои барор ба даст овард, аммо кори иттифокчиаш – Пруссия барор нагирифт. Александри I наметавонист ва намехост муқобили се давлат барояд ва ё зидди онҳо дохили ҷанг гардад. Дар ниҳоят ӯ маҷбур шуд, гузашт намояд.

Ба ин тартиб, ба Меттерних муяссар шуд Франсияро тарафдорӣ намояд ва ба тақвияти Пруссия - иттифокчиҳои Руссия аз ҳисоби Саксония роҳ надихад. Аммо шартномаи махфӣ Англия, Австрия ва Франсия пас аз се моҳ фош гардид ва ба кори ояндан

Конгресси Вена таъсир ворид намуд. Ин ҳодисаҳо дар Париж дар дигар таърихи маъруф ба «сад руз» ба миён омаданд.

Наполеон бо ғуруҳи хурди аскарон ва афсарони вафодораш ба Франция дохил шуда, 19 март соли 1815 ба Париж ворид гардид. Дар ҳоли қори Людовики XVIII-и фирор намуда, аз се нусхаи шартномаи сирӣ як нусхааш пайдо шуд. Бо фармони Наполеон он нусха ба Александри I фиростода шуд ва Александри I онро ба Меттернихи дигар ҳайратафта дод. Вале мавқеи императори Руссия тағйир нахурд.

Санади (Акти) хотимаӣ. Ҳодисаҳо дар Франция, ки ба барқарор намудани империяи Наполеон анҷомиданд, кишварҳои европоиро маҷбур сохтанд, ки дар ҳалли масъалаҳо дар Вена ва ҷи дар саҳнаи амалиёти ҷангӣ қотёбонатар ва зудтар амал намоянд. Охири муҳорибаи Наполеон наздикии Ватерлоо, ки бо шикасти вай ба охир расид, Бурбонҳоро аз нав ба Париж баргардонд.

Дар Вена омода намудани санадҳои асосӣ барои имзо ба охир расид, ки муҳокимааш тақрибан як сол тӯл кашид. Ҷанг руз пеш аз муҳорибаи Ватерлоо, 9 июни соли 1815, намояндагони Руссия, Австрия, Испания, Франция, Британияи Кабир, Португалия, Пруссия ва Шветсия Санади умумии хотимавии Конгресси Венаро имзо карданд.

Ин санад, ки асоси онро усули легитимизм ташкил меёрад, дигар таърихи беохири 25 соларо ба охир расонд ва вазъияти дар Европа ба миёномадари инъикос намуд.

Франсия аз тамоми дастовардҳои маҳрум гардид. Белгия ва Голландия ба шоҳигарии Нидерландия муттаҳид гардиданд, ки ба он Люксембург низ ҳамроҳ шуд. Дар соҳили рости Рейн вилоятҳои Пруссия ва Швейтсария мавқеъ доштанд. Иштироккунандагони Конгресси Вена бетарафии Швейтсарияро қафолат доданд. Шоҳигарии Сардиния барқарор гардид, ки Савойя ва Нисса (Ницца) аз нав ба он дода шуданд. Ламбардия ва Венетсия бо герсогигарӣҳои хурди италияӣ таҳти ҳокимияти Австрия гузаштанд. Давлатҳои германи дохили иттиҳоди Германия шуда, низ таҳти раҳбарии Австрия қарор гирифтанд.

Пруссия танҳо Саксонияи Шимолиро гирифт ва аз тарафи дигар ба он Познан баргардонда шуд ва ҳамчунин Померанияи шведӣ ва қазираҳои Рюгенро ба даст овард. Норвегия, ки вобаста ба Дания буд, ба Шветсия дода шуд. Англия низ дар қанор намонд. Он

қазираҳои Иония ва Малтаро гирифт ва мустамликаҳои забт намудан
Голландияро дар Осие вобаста ба худ намуд.

Ба Руссия бошад, заминҳои Полша бо Варшава, ки ба
шоҳигарии Полша муттаҳид шуданд ва аз тариқи унияи сулолави бо
Руссия пайвандӣ доштанд, ҳамроҳ гардиданд. Бо назардошти моддаи
1-уми Санади хотимавии Конгресси Вена, ки мутобики он
Конститусияи Полша бояд робитаи қатънашавандаи Шоҳигарии
Полшаро бо Русияро қарорат диҳад, Шоҳигарии Полша бо ворисон
ва қониқонаш абадан ба мулкياتи императори умумируссия дона
шуд. Полшагиро ҳуқуқи доштани намоёндогони дар идораҳои
миллӣ ва давлатии Руссияро гирифтанд. Краков абадан шаҳри озод,
мустақил ва тамоман бетарафи тахти ҳимояти Руссия, Австрия ва
Пруссия эълон гардид. Мутобики Конститусияи Полша, ки онро
Александр I дар соли 1815 қарор намуд, мақоми таъинкунандаи
дворянигарии полякӣ ҳифз гардид, ки ба император имкон меод ба
тарафдории он таъин намояд. Конститусия то шӯриши солҳои 1830-
1831 амал намуд.

Санади умумӣ моддаҳои хос низ дошт, ки ба муносиботи
ҳамдигарии давлатҳои европай иртибот доштанд. Қондаи
ҷамъоварии бочи ғумрукӣ ва киштиронӣ дар дарёҳои сарҳадӣ ва
байналмилалӣ Мозил, Маас, Рейн ва Шелд қарор шуд. Дар санади
усулҳои киштиронии озод таъин гардид. Дар замимаҳо ба Санади
хотимавии Конгресси Вена маъни савдои ҳабашиҳо ва таъини он
дараҷаи ягонаи агентҳои дипломатӣ зикр шуда буд. Ба дараҷаи якум
сафирҳо ва легатҳои (нунцияҳои) папӣ; ба дуввум - фиристода
(посланник); ба севвум вакил (поверенные в делах) дохил мешуданд.
Тартиби воҳиди қабули дипломатҳо низ муайян гардид. Тамоми он
навоариҳо ё тавре ки онро «Регламенти Вена» меномиданд, меъри
ҳуқуқи байналмилалӣ гардиданд ва барои давраи гузашта усули амали
дипломатӣ шуданд.

Конгресси Вена асосан дар қарорҳои вазъиятеро, ки дар он
ҷаҳон, хусусан Европа, пас аз ҷангҳои наполеонӣ қарор дошт,
побарҷо намуд. Иштирокчиёни Конгресси Вена ғумон доштанд, ки ба
онҳо муяссар гардид дар кишварҳои европай тартиботи собиқаро
барқарор намуданд ва аз нооромии нав ҷаҳони ғарбиро дар амон
гузоштанд. Бо ҳусни нобоварӣ ва муносиботи ғайри дӯстонаи
ҳукмфармо дар дахлезҳои (қулуарҳои) маҷлисҳо нигоҳ накарда.

амаи онҳо ваъда меоданд, ки ба мақсади ҳифзи тартиботи нав, барои инкишофи муносиботи оддӣ кӯшиш менамоянд.

Вале мубориза ва дасисаву найранг, маккорӣ ва дурӯягию бесадоқатӣ, ки аз аввал то охири рӯзи қор ҳамқадами Конгресс буданд, асари вазнинро аз худ боқӣ гузоштанд. Александри I бо ғайриқоди комил ба хиёнаткорию Меттерних ва бо ин боварӣ, ки Австрия душмани имконпазири Руссия мебошад, ба Руссия баргашт. Дар айни замон, ҳар дуяшон ба хубӣ зарурати нигоҳ доштани сулҳи ғайрӣ ва ноустуворо дарк мекарданд ва аз ин ҷиҳат муносиботи дугонаро нисбат ба ҳамдигар намоиш меоданд.

Ташкили Иттиҳоди Муқаддас. Александри I дарк менамуд, ки қарорҳои Конгресс бояд аз назари созмонӣ - ташкилӣ ба расмият дароварда шаванд. Ӯ ташкили иттиҳоди давлатҳои европоиро зарур медонист. Ба ин тарғиб, идеяи ташкили Иттиҳоди Муқаддас ба миён омад. Санади таҳия намудаи Александри I - Иттиҳоди Муқаддас дар Париж 26 сентябри соли 1815 аз ҷониби императорҳои Руссия, Австрия ва шоҳи Пруссия имзо шуд.

Иттиҳоди Муқаддас, ба фикри созандагони он, аз як ҷониб бояд барои пешгирии инкишофи ҳаракатҳои миллию озодибаш ва инқилобӣ нақши ҳимоякунанда дошта бошад. Аз ҷониби дигар, бафолати сиёсӣ мебахад, ки дар сурати зарурат, тамоми интирокчиёни онро барои ҳифзи устувории сарҳадот ва тартиботи мавҷуда бо ҳамдигар муттаҳид месозад. Дар санад гуфта мешуд, ки дар натиҷаи тағйироти бузург дар кишварҳои европоӣ дар муддати се сол гузашта, аъзои Иттиҳоди Муқаддас қарор доданд, ки «дар ҳар ҳодиса ва дар ҳар ҷо ба ҳамдигар мадади ҳарбӣ ва барои нигоҳ доштани ақида (дин), сулҳ ва ҳақиқат ёрӣ мерасонанд». Дар моддаи 3-ми санад омада буд, ки «тамоми давлатҳо, хоҳиши бо тантана ғайрироф намудани қоидаҳои муқаддаси дар ин санад зикршударо қабулдоранд, ҳамашон метавонанд бо ҷону дил, бо садоқат ба ин Иттиҳоди Муқаддас қабул гарданд». Пас аз ду моҳ, дар моҳи ноябри соли 1815, шоҳи Франция Людовики XVIII ба Иттиҳоди Муқаддас қарор дод. Баъдан ба таркиби он тақрибан тамоми шохони европоӣ дохил гардиданд. Англия бошад, агарчи зоҳиран ба иттиҳод дохил набуд, вале намоёндагони он дар қарорҳои иштирок менамуданд ва дар бисёр мавридҳо дар фаъолияти сиёсати хориҷиаш муттаҳид бо қарорҳои он амал мекард.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дошиш:

1. Конгресси Вена кай доир гардид ва кадом масъалахоро баррасӣ намуд?
2. Дар чараёни Иҷлосия байни намоёндагони Конгресс оид ба кадом масъала ихтилофи назар ба миён омад?
3. Дар мавриди ҳалли масъалаи вобаста ба давлатҳои Германия иштироккунандагони Конгресс чӣ назар доштанд?
4. Кадом давлатҳо муқобили додани Саксония ба Пруссия бароманд ва таҳдиди ҷанг мекарданд?
5. Пас аз кадом ҳодиса сулолаи Бурбонҳо ба Париж баргаштанд?
6. Санади умумии хотимавии Конгресси Вена кай ва аз ҷониби намоёндагон кадом давлатҳо ба имзо расид?
7. Масъалаи таъини сарҳадҳо дар санади хотимавии Конгресс чӣ таарф хал шуд?
8. Оид ба фаъолияти дипломатӣ дар замимаи санади хотимавии Конгресс кадом нуктаҳо пешниҳод шуданд?
9. Вобаста ба кадом масъалаҳои муносибати ҳамдигарии давлатҳои европой дар санади хотимавии Конгресс моддаҳои хос вучуд доштанд?
10. Санади Иттиҳоди Муқаддас кай, аз ҷониби кадом давлатҳо ва ба кадом мақсад ба имзо расид?

Б о б и 4. АЗ ИТТИҲОДИ МУҚАДДАС ТО ИНҚИЛОБИ СОЛҲОИ 1830

Давлатҳои европой баъд аз ташкили Иттиҳоди Муқаддас. Дар солҳои аввали баъди ташкили Иттиҳоди Муқаддас, сарфи назар аз ақидаҳои гуногуни иштирокчиёнаш, давлатҳои европой дар ҷабҳан воҳид, баҳусус, дар мубориза бо афкори озодандешӣ, муттаҳид буданд. Дар айни замон, аз болои фаъолияти ҳамдигар бодикқат мушоҳида мекарданд, пешбиниҳои худро омода менамуданд ва нақшаҳои худро хуб фикр мекарданд.

Канслери Австрия, Меттерних таҳдидро барои Австрия дар ҳаракати инқилобии рӯ ба афзоиш дар Руссия меидид. Александри I нороҳат аз вазъияти дохили кишвар, дар айни замон, ба аъзон Иттиҳоди Муқаддас ва пеш аз ҳама, ба Меттерних боварӣ надошт, ки аз вай ҳар гуна тасмими ғайри қобили пешбинӣ интизор шудан

мумкин буд. Шоҳи Пруссия Вилгелми III на танҳо аз инқилоби русӣ ва императори Руссия, балки аз шоҳи Франция низ хатар эҳсос менамуд.

Конгрессҳои Иттиҳоди Муқаддас. Дар давраи мавҷудияти Иттиҳоди Муқаддас чор конгресс доир гардид: соли 1818 дар Аахен; соли 1820 дар Троппау; соли 1821 дар Лайбах; соли 1822 дар Верон.

Конгресси якуми Иттиҳоди Муқаддас. Конгресси якуми Иттиҳоди Муқаддас дар моҳҳои сентябр – октябри соли 1818 дар Аахен доир гардид. Дар он намоёндагони Руссия, Австрия, Пруссия, Британияи Кабир ва Франция иштирок доштанд. Конгресс дар бораи ҳамроҳ шудани Франция ба Иттиҳоди Муқаддас ҳамчун узви комилҳуқуқ қарор қабул намуд. Ҳамчунин қарор дода шуд, пеш аз муддат, на дертар аз таърихи 30 моҳи ноябри соли 1818 қўшунҳои иттиҳодӣ аз хоки Франция бароварда шаванд. Андозаи товони ҷанг аз Франция ба маблағи 265 млн. франк таъин гардид.

Қарор дар бораи ҳамроҳ намудани Франция ба Иттиҳоди Муқаддас аз ҷониби чор кишвар бо эҳтиёт қабул шуд. Ҳанӯз дар моҳи сентябр ҳукумати Франция ба Австрия, Руссия, Пруссия ва Англия бо пешниҳоди табиқ намудани иттиҳоди чоргона ба панҷгона муроҷиат намуд. Руссия ҷавоби ризоият дод. Дигар давлатҳо дудилагиро зоҳир намуданд ва ба додани ҷавоби мусбат шитоб надоштанд. Англия ва Иттиҳоди Россия ва Францияро намехост. Ин наздикшавӣ Австрия ва Пруссияро низ дар ҳарос меандоخت. Пас аз музокироти тӯлонӣ, намоёндагони Австрия, Руссия, Пруссия ва Англия 1- ноябри соли 1818 созишномаро имзо намуданд, ки мазмуни он тақрибан калима ба калима такрори шароити санади ҳуди ҳамин давлатҳои буд, ки ҳанӯз дар соли 1814 имзо шуда буд. Чор давлат иттиҳоди худро таъид намуданд ва ӯҳдадор шуданд, ки дар сурати зарурат барои нигоҳ доштани тартибот дар Франция, агар дар он ҷо тағйироте ба вуҷуд ояд, иттиҳоди низомӣ ташкил намоёнд. Ҳангоме ки ба ҷунин мувофиқа расиданд, аз Иттиҳоди Муқаддас қарорро дар бораи ҳамроҳ шудани Франция ба он қабул намуданд, вале тамоми қайдҳои шартҳои дар он нигоҳ доштанд.

Дар изҳороти дар Аахен имзо шуда, иштироккунандагони Иттиҳоди Муқаддас ботантана қотеияти амал намудан дар руҳияи иттиҳоди самимӣ ва ягонагӣ барои ҳифзи сулҳ бар асоси ҳуқуқи байналхалқиро тасдиқ намуданд. Агар бо ибораи дигар гуфта шавад, инчӣ давлат аз нав дар бораи қотеияти худ дар мавриди нигоҳ

доштани тартиботи мавҷуда ва нагузоштани тағйироти ҷамъиятию сиёсӣ на дар Европа ва на дар давлатҳои ҷудогона изҳор доштанд.

Ҳаёати намоёндагони Англия ба қабули қарор, ки мутобиқи он мудохилаи як давлат ба қори давлати дигар танҳо бо хоҳиши ин давлатҳо ва бо иштироки намоёндагонашон дар музокирот сурат гирифта метавонад, муваффақ шуд. Аммо пас аз ду сол дар конгресси дуввум он тағйир дода шуд.

Конгресси дуввуми Иттиҳоди Муқаддас. Ин Конгресс дар моҳҳои октябр-декабри соли 1820 дар шаҳри Троппауи Силезия бо ташаббуси Австрия доир гардид. Тайёрӣ барои гузарондани онро Меттерних аз охири тобистони соли 1820 шурӯъ намуд. Гап бар сари ин аст, ки Австрия шитоб дошт, то вазъияти дар натиҷаи болоравии ҳаракатҳои миллию озодихаҳш ва ҳодисаҳои инқилобии ба миён омада дар шоҳигарии Неаполитанро барои дохил намудани қўшунҳои австриягӣ, истифода намояд. Ба конгресс Александри I, Франс I ва Фридрих Вилгелми III ва инчунин ҳаётҳои сершумори намоёндагии дипломатӣ омаданд.

Дар Троппау се кишвар – Руссия, Австрия ва Пруссия – протоколро имзо намуданд, ки дар он муносиб будани истифодаи қувваи ҳарбӣ бар зидди исёнгарони инқилобии шоҳигарии Неаполитан эътироф гардид. Дар Протокол зикр гардид, ки: «Барои кафолати тартиботи мавҷуда, қўшунҳои ишғолӣ ба шоҳигарии Неаполитан дохил мегарданд. Амалиёти низомӣ аз номи давлатҳои бо ҳамдигар мувофиқа намуда сурат мегирад...», яъне аз номи Руссия, Австрия ва Пруссия. Ба ин тартиб, ҳуқуқи мудохилаи ҳарбии як давлат дар қорҳои дохилии давлати дигар бидуни қадом даъват ё музокироти муқаддамотӣ эътироф шуд.

Англия ва Франция ризоияти худро барои дохил шудани қўшуни Австрия ба шоҳигарии Неаполитан баён дошта, дар айни замон, изҳор доштанд, ки онҳо зидди «усули мудохила» дар давлатҳои дигар ба шакли номаҳлуди низомӣ мебошанд. Бо назардошти ин, Александри I тавонист, дар протокол тарзуламал дар бораи ҳифзи тамомияти шоҳигарии Неаполитанро дохил намояд. Ба ғайр аз ин, барои ошкор нашудани маълумот дар бораи мавҷудияти ихтилофт байни аъзои Иттиҳоди Муқаддас, тасмим гирифта шуд, ки протоколҳои махфии конгресс нашр нагарданд.

Ба ғайр аз Неапол, баромадҳои инқилобӣ дар Испания ва Пемонте низ сурат гирифтанд. Тасодуфӣ набуд, ки масъала дар бораи паҳн намудани баромадҳо ва барқарор намудани режимҳои мавҷуда

дар конгресси Троппау ва баъдан, дар Лайбах ҷои асосиро ишғол намуд.

Конгресси севвуми Иттиҳоди Муқаддас. Конгресси севвуми Иттиҳоди муқаддас дар Лайбах (Люблинаи ҳозира) дар моҳҳои январ-марти соли 1821 доир гардида, давоми конгресси Троппау буд. Аз ин ҷиҳат онҳоро чун як конгресс, конгресси Троппау – Лабахи конгресси Иттиҳоди Муқаддас ном мебаранд. Дар Лайбах императорҳои Руссия ва Австрия, намояндагони Англия ва Франция бо шоҳи Неаполитан, бо дигар шоҳони италиявӣ ва ҳамчунин бо папаи Рим музокира намуданд. Қарор қабул шуд, ки бояд дар паҳш намудани баромадҳои инқилобӣ дар шоҳигарии Неаполитан ва Испания иштирок намуд. Дар натиҷа, ба Неапол қушунҳои австрийӣ ва ба Испания нерӯҳои ҳарбии франсавӣ фиристода шуданд. Руссия, Австрия ва Пруссия аз нав садоқати худро ба усулҳои Иттиҳоди Муқаддас ва изҳороти 12 майи соли 1821 собит намуданд.

Конгресси чоруми Иттиҳоди Муқаддас. Ин Конгресс дар соли 1822 дар Верон доир гардид. Дар арафаи конгресс воқеаҳои сурат гирифтанд, ки ба вазъияти умумии Европа таъсир расониданд. Дар Англия пас аз худкушии Каслри, аз моҳи сентябри соли 1822 статс-секретар оид ба корҳои хориҷии Британияи Кабир Чон Кеннинг вазирӣ корҳои хориҷӣ таъин гардид. Вай тағйироти дар ҷаҳон сурат гирифта ва тақвияти нақши буржуазияи калонро оқилона ба назар гирифта, аз он тарафдорӣ менамуд. Ӯ медонист, ки ин ба Англия имкон медиҳад, ки баъди мустақкамтарро дар Европа ишғол кунад ва робитаҳои тичоратиро ба андозаи қобили мулоҳиза мустақкам месозад.

Дар ин миён, муҳолифат байни иштирокчиёни Иттиҳоди Муқаддас бештар мешуд. Дар сиёсати давлатҳои ҷудоғона калавиш ба миён омад. Чунин калавишҳо ба императори Руссия Александри I шик хос буданд. Тасодуфӣ набуд, ки дар як вақт дар Руссия ду вазирӣ корҳои хориҷӣ фаъолият мекарданд. Яке – К. В. Несселроде, маъмури (чиновник) дорои назариёти консервативӣ, ки комилан сиёсати Меттернихро қонибдорӣ менамуд ва дигаре И. А. Каподистрия, ҷонибдор дорои назариёти либералӣ, тарафдори ёрии фаъолона ба ғалабҳои пайраи дини насронӣ дар мубориза ба муқобили Туркия буд.

Дар конгресси Верон аз Англия Веллингтон намояндагӣ мекард, ки Кеннинг ба ӯ ҳидоятӣ ҷиддий имзо нанабудани ҳеҷ гуна санади ғалаба ба фирстондани қушунҳои Иттиҳоди Муқаддас ба Испания ва ба қадри имкон барои баромадани Руссия ба муқобили Туркия

мамониат карданро дода буд. Раҳбарии ҳайати намояндагони Руссияро Александри I, Австрияро Франси I, Пруссияро Фридрих Вилгелми III бар уҳда доштанд. Дар кори конгресс сарони давлатҳои италиявӣ, намояндагони Франция ва як идда давлатҳои дигар низ иштирок доштанд.

Конгресс дар шароити вазнини сиёсати хориҷӣ, ки ҳодисаҳои инқилобӣ дар Испания, шӯриш дар Юнон, шиддат ёфтани низои Руссияю Туркия ба миён оварда буд, мегузашт. Ҳамчунин масъалаи дар бораи тақдир мустамликаҳои Испания дар Амрикои Ҷанубӣ муҳокима шуд. Руссия, Австрия ва Пруссия, хоҳиши ҳарчи зудтар паҳш намудани шӯриш ва барқарор намудани монархияро дар Испания дошта, қарорро дар бораи дохил шудани қўшунҳои Франция ба Испания қабул намуданд. Онҳо инчунин паҳн намудани амалиёти ҷангӣ ба мустамликаҳои испанӣ дар Амрикои Ҷанубиро ба нақша гирифта буданд.

Мудохила ба қорҳои дохилии Испания. Руссия, Австрия, Пруссия ва Франция 1-уми декабри соли 1822 протоколи Конгресси Веронро дар бораи инқилоб дар Испания имзо карданд. Ҷор давлат дар бораи дохил намудани қўшунҳои Франция ба Испания, дар сурати таҳдид ба низоми мавҷудаи он ҷо ё «раванди муқобили зоти ҳазрати ҳумоюнӣ, ё чунин сӯйқасд муқобили аъзои хонаводаи ӯ» ба мувофиқат расиданд. Ин қарорро иҷро намуда, Франция дар моҳи феввали соли 1823 таҷовузро ба Испания шурӯъ намуд ва пас аз се моҳ қўшунҳои франсавӣ дохили Мадрид шуданд. Тирамоҳ ба шоҳи Испания Фердинанд аз нав тахти шоҳӣ баргардонда шуд.

«Доктринаи Монро». Масъалаи марбути мустамликаҳои испанӣ дар Амрикои Ҷанубӣ мураккабтар буд. Ба фиристодани қўшунҳои Франция ба он ҷо Англия муқобилият менамуд. Ба дасисаҳои Меттерних бар зидди Кеннинг нигоҳ накарда, (ба ин дасиса шоҳи англисӣ Георг IV низ ҷалб шуда буд) ба сардори идораи сиёсати хориҷии Англия муяссар гардид қорҳои худро амалӣ намояд. Вай аз тариқи сафири ИМА ба ҳукумати амрикоӣ пешниҳоди гирифтани мавқеи муштаракро нисбат ба мустамликаҳои испанӣ намуд. Дар натиҷа, президенти Амрико Ҷ. Монро пас аз машварат бо президентҳои собиқ ва аъзои ҳайати ҳукумат 2 декабри соли 1823 бо паём ба конгресс муроҷиат намуд, ки дар он сиёсати усулии ИМА дар нимқўаи Ғарб муайян ва мушаххас шуд. Ин сиёсат, ки чун «доктринаи Монро» маъруф аст, манфиатҳои сиёсии муқобили ҳамдигари Амрико ва Европаро инъикос менамуд. Дар доктрина қайд

шуд, ки Иёлотҳои Муттаҳида даъвои муҳофизат намудани дар қорҳои
иқтисодии давлатҳои европоиро надорад, аммо қиддан муқобили паҳн
намудани низоми европой чи дар Амрикои Шимолӣ ва чи дар
Амрикои Ҷанубӣ мебошад. Идея дар бораи зарурати муайян
намудани сиёсат дар Амрикои Ҷанубиро асос қарор дода, ИМА аз
ҷониби статс-котиб Ҷ. К. Адамс изҳор дошт, ки ин сиёсатро на
қарорҳои Англия, балки мустақилона татбиқ хоҳад кард.

«Доктрини Монро» дар замонаш нақши мусбат бозӣ намуд,
зеро ба мустамликаҳои испанӣ дар мубориза барои мустақилият ёрӣ
расонд. Он ҳамчунин ба пошхӯрии Иттиҳоди Муқаддас мусоидат
намуд. Иштироккунадагони конгресси Веронии Иттиҳоди Муқаддас
мунҷиб гардиданд аз нақшаи афзоиши амалиёти низомӣ дар
кишварҳои Амрикои Лотинӣ ба ғайри Испания даст кашанд. Дар
айни замон, ИМА барои худ имконоти муҳофизат дар қорҳои дигар
иқтисодии Амрико, ба хусус Амрикои Лотиниро боқӣ гузошт. Чунин
таълиқ, табиатан, дар муқобили ҳамдигар қарор гирифтани ИМА ва
Англияро дар Амрикои Марказӣ ва Ҷанубӣ ба миён овард. Ба ғайр аз
ин, ҳукумати Амрико «доктринаи Монро» -ро барои инкишофи
қудрат ва беҳбудии шароити кишвар истифода менамуд.

Пас аз гузашти ҳафтаду се сол, ин идея ифодаи хоси худро дар
«доктринаи Олнӣ» ёфт, ки ба номи ходими давлатии Англия ва
муллофи ёрдошти (нотаи) ҳукумати Англия нисбат ба даъвои
қарорҳои байни Венесуэла ва Гвианаи британиявӣ, номгузори шудааст.
Алӣ мақсади ин доктрина иборат аз танг карда баровардани
кишварҳои европой аз Амрикои Лотинӣ буд. Дар айни замон, ин
доктрина ба муқобили худӣ кишварҳои Амрикои Лотинӣ нигаронда
шуд.

«Доктринаи Монро» воқеъан, ба бартарии ИМА барои
инкишофи бо суръати робитаҳои тижоратӣ бо мустамликаҳои собиқӣ
иқтисодӣ мусоидат менамуд. Ҳамаи ин, зиддият байни Амрико ва
Англияро бештар тезу тунд менамуд.

Хатти маши сиёсати хориҷии Ҷ. Каннинг. Сиёсати Каннинг
қисмати пайгирона дошт. Ҳанӯз дар моҳи март соли 1823 вай ба
шафари англисӣ дар Франция Ҷ. Стюарт навишт, ки вилоятҳои
Амрико вобастагии вассалиро аз тоҷу тахти испанӣ қанда, аз
метрополия ҷудо мешаванд, вале давраи эътирофи ин вилоятҳо аз
қарорҳои гуногуни хориҷӣ вобаста аст ва Испания «барвақт аз чунин
нуқтаи назари ҳукумати Англия иттилоъ ёфта буд». Пас аз гузашти
шафари моҳ, дар моҳи октябри соли 1823, дар ёрдошти (меморандуми)

конференсияи дурӯзаи Каннинг бо сафири Франсия дар Англия, ба княз Ч. Полинж ҳар ду ҷониб мавқеи худро нисбат ба мустамликаҳои собиқи испанӣ дар Амрикои Лотинӣ тавзеҳ доданд. Англия тасдиқ намуд, ки аз фикри ба ҳар мақсад барқарор намудани «робитаҳои сиёсии хорич аз (берун аз) муносиботи корӣ ва тижоратӣ» бо Амрикои испанӣ даст мекашад. Франсия, аз ҷониби худ, изҳор дошт, ки ақидаи дорад «баргардондани Амрикои Лотинӣ ба вобастагии пештараи он аз Испания тамоман ғайри имкон аст» ва «ҳеҷ нияту хоҳиш ё истифодаи вазъияти ҳозираро надорад, ки яке аз мулкҳои испаниро дар Амрико ё бартарии хосро ба даст оварад».

Баъдтар Каннинг чандин хоҳиши Англияро барои имзо намудани шартнома бо кишварҳои Амрикои Лотин, аз он ҷумла бо Аргентина (дар он вақт номаш Чухурии Буэнос-Айрес буд) такрор намуд. Бо оғози соли 1825 Англия ба таври расмӣ Аргентина, Колумбия ва Мексикаро чун давлатҳои мустақил эътироф намуд. Бо амалӣ намудани чунин сиёсат Каннинг чи муқобилияти дохилии кишвар ва чи хоричи онро аз байн бурд. Меттерних, Фридрих Вилгелми II ва маъмуриони зиёди олиуртбаи дигари давлатҳои европой кӯшишҳои зиёди боздоштани Кеннингро намуданд. Бояд қайд намуд, ки Александри I моҳияти ҳодисаро дарк намуда, онҳоеро тарафдорӣ наменамуд, ки дар масъалаи мустамликаҳои собиқи испанӣ бар зидди Англия мебаромаданд.

Дар мубориза бо муҳолифини дохилӣ ва пеш аз ҳама бо подшоҳ Георгии IV, Кеннингро доираҳои бонкӣ, саноатӣ ва тижоратӣ, ки дар сиёсати ӯ имкони инкишофи бомуваффақияти иқтисоди Англия ва ҳамчунин парламентаро меиданд, тарафдорӣ мекарданд. Муваффақияти Кеннинг зарбаи вазнине ба Иттиҳоди Муқаддас расонд.

Масъалаи Юнон. Дар Европа ҳанӯз проблемаҳои ҳалталаб, пеш аз ҳама, шуришҳо муқобили зулми туркӣ, кам набуданд. Дар солҳои 1821-1822 туркҳо тавонистанд ба шуришчиён талафоти бузург расонанд. Султон Маҳмуди II фармон дод дар назди омма патриархи Константинополро ба дор кашанд. Истибдоди султон дар бисёрии кишварҳои европой эътироз ва қаҳру ғазабро ба миён овард. Дар Руссия доираҳои васеи зиёиён ва раҳбарони динӣ (маҳкумияти) ваҳшигарии қўшунҳои туркӣ ва фармони Маҳмуди II-ро мазаммат ва маҳкум мекарданд. Аз амалҳои султон Александри I низ ба қаҳру ғазаб омад, аммо ба қабули қадамҳои қотеона барои гирифтани пешни роҳи онҳо шитоб намекард. Нисбати тамоми ин ҳодисаҳо Кеннинг

бисёр зуд ва қотеона аксуламал нишон дод. 25-уми моҳи марти соли 1823 ӯ бо тантана изҳор дошт, ки Британияи Кабир баробарҳуқуқии ду тарафи дохили қангро, чи туркҳо ва чи юнониҳоро, эътироф менамояд. Дар айни замон, Англия шӯриши юнониро қонунӣ шумурд ва ин чунин маъно дошт, ки Англия Юнонро ҳамчун давлати мустақили озодшуда, мушуморад.

Ин тасмим як зарбаи дигареро ба Иттиҳоди Муқаддас расонд ва Балқинии махфиянаи солҳои зиёд қамъшуда ва душмании байни Меттерних ва Александри I ва аз он ҷумла мавқеъгирии гуногуни ошкоро нисбат ба Туркия ошкор сохт. Сиёсати Каннинг ва шӯриши юнониҳоро тарафдорӣ намудани ӯ Александри I-ро маҷбур сохт ба ҳодисаҳои Юнон диққати бештар диҳад. Дар охири соли 1823 дар Руссия нақшаи се тақсим намудани вилояти юнонии Туркия тартиб дода шуд, ки ба онҳо бояд худмухторӣ (автономия) дода мешуд. Меттерних муқобили ин нақша баромад, зеро дар ин пешниҳод тақдирӣ тақвияти нуфузи Руссия дар Балқанро меидид. Дар Лондон тақрибан ба тарзи дигар аксуламал нишон дода шуд. Каннинг дарк менамуд, ки мавҷудияти Юнони озод барои Англия фоида дорад ва дар ҳақиқат алоқа бо Руссия шуд. Дар солҳои 1824-1825 мавқеъгирии ду давлат ба иртиботи масъалаи юнонӣ зуд ба ҳамдигар наздик гарид.

Сиёсати хоричии Руссия дар давраи Николаи I. Дар охири соли 1825 дар Руссия ҳодисаҳои сурат гирифтанд, ки тақсимбандӣ ва ҷабҷошавии қувваҳоро дар Европа тағйир доданд.

Моҳи ноябри соли 1825 Александри I дар Таганрог ногаҳон вафот кард. Ин императори Руссия ба муттазодияти хислати худ ва амалҳои нигоҳ накарда, шахси доно буд. ӯ тавонист дар вазъияти мушкил ва бисёр мураккаби муносиботи байналмилалӣ ҳудро чун дипломати моҳир нишон диҳад. Шохигарии нав бо паҳши Ҷаҳоннамои шӯришчиёни декабристҳо оғоз шуд, ки ба муқобили Ҷаҳоннамо (мутлақият) ва барои ҷорӣ намудани конституция баромаданд. Императори нав Николаи I ҳудро ҳамчун шахси бераҳм ва тарафдори ҳукумати пурқуввати шохӣ нишон дод.

Дар ибтидои подшоҳии худ Николаи I ба проблемаҳои мушкил ва мураккаб рӯ ба рӯ шуда, чун таҷрибаи фаъолияти сиёсати хоричӣ надошт, эҳтёткорӣ менамуд. Вай қадам ба қадам проблемаҳои сиёсати ирриҷиро пайгирӣ менамуд. Николаи I қобилияти хуби шинохти Ҷаҳоннамо дошт, аз ин ҷиҳат тавонист зуд ба афкори ҳақиқии аъзои ҳукумат, канслер Несселроде, дигар қормандони олигуртба ва

хамчунин Меттерних баҳо диҳад. Дар сиёсати хоричӣ ӯ ду вазифаи асосиро дар назди худ гузошт. Аввалан, мубориза бо Туркия ва пешравии Руссия ба Балкан ва дуввум, саркубии ҳар гуна ҳаракати инқилобӣ, дар ҳар чое ки сурат мегирифт. Дар масъалаи Юнон Николайи I самти наздикшавӣ бо Англия ва Франсияро пеш гирифт. Дар мулоқот бо сафири Франсия Ла Феррон шоҳи рус ба вай таваҷҷуҳи махсус мекард ва аз ҳар ғарик манфиатдории шахсии худро барои инқишофи муносиботи дӯстона байни Руссия ва Франсия зоҳир менамуд. Барои наздик шудан бо Англия ҳукумат сафири Руссия дар Лондон ва занашро, ки бо Каннинг муносиботи дӯстона дошт, истифода менамуд. Кушиши императори Руссия барои ҳамкории зичтар бо Англия, хусусан ба иртиботи корҳои туркӣ, аз ҷониби Каннинг пазируфта мешуд. Ӯ бо супориши махсус герсоги бозътимоди худ Веллингтонро ба Петербург фирисод, ки ба ӯ салоҳияти хос дар музокирот бо Николайи I дода шуда буд. Ҳидояти Каннингро иҷро намуда, Веллингтон бояд дар бораи амалиёти яқҷоя бо Руссия муқобили Туркия аҳду паймон мекард, то султонро маҷбур намоянд, ки дар оянда аҳолии юнонии нимҷазираи Морееро нобуд накунад. Дар сурати нобарории чунин иқдом Англия зарур медонист, ки бояд Руссия ба Туркия ҷанг эълон намояд ва Юнонро озод кунад. Вале тамомияти империяи туркиро бояд ҳифз намуда, гулӯгоҳҳои онро ишғол накунад.

Мавқеи императори Руссия иборат аз он буд, ки амалиёти ҷангӣ зидди Туркия мумкин аст, вале танҳо яқҷоя бо Англия. Дар мавриди тақдир ояндаи Туркия ақидаи императори рус чунин буд, ки ин мавзӯ бояд дертар ҳал гардад.

Вай дар сӯҳбат бо Веллингтон изҳор дошт, ки юнониҳои ба по хестаро исёнгар мешуморад, аммо бо Туркия ҳисоби худро дорад. Аз ҷавоби рӯирост ба пешниҳоди Англия дар бораи ғайолияти муштараки ду кишвар канорагирӣ намуда, Николайи I ба зудӣ санадеро ба Туркия фирисонд, ки моҳиятан як ултиматум (талаби таҳдидомез) буд. Дар он шартҳои зерин гузошта шуданд: аввалан, барқарор намудани идораи мухторӣ (дар соҳаи сиёсӣ, маданӣ ва низомӣ) ба шакле, ки то соли 1821 вучуд доштанд; сониян, баргардондани тамоми имтиёзҳо ба Сербия, ки мутобиқи сулҳи Бухарести соли 1812 ба он ваъда шуда буданд ва озод намудани тамоми вакилони дар ҳабс қарор дошта; солисан, омадани ҳайати намояндагони туркӣ барои музокирот ба сарҳади Руссия. Барои ҷавоб ба ин талабҳо ба Туркия шаш ҳафта мӯҳлат дода шуд.

Протоколи Петербург. Баъд аз фиристондани ултиматум Николаи I омодаи имзои шартнома бо Англия буд. Ва 4 апрели соли 1826 Руссия ва Британияи Кабир протоколи Петербурго имзо намуданд, ки дар он муқаррар шуд, ки Юнон бояд давлати махсус бо ҳукумат, конститутсия ва қонунҳои худ бошад. Ба султони пешниҳод шуд, ки сӯзерени (ҳокими) олии он боқӣ монад. Ба Руссия муяссар шуд ба протокол бандеро илова намояд, ки дар сурати сарпечии Туркия аз миёнчигарии Англия дар воғузорию ҳуқуқ ба Юнон, ҳар ду тарафи имзоқунандагони протокол, «муштарақан ё ҷудогона» амал хоҳанд намуд. Протокол махфияна имзо шуд. Он аз ҷониби қамасрони он давра ва баъдан аз тарафи муҳаққиқон ба таври гуногун арҷбӣ мегардид.

Матни протокол дар Лондон умуман, мусбат қабул шуд, аммо дар айни замон, эҳсосоти ғайри қаноатмандиро ба миён овард. Каннинг дарк намуд, ки на Англия Руссияро, балки Руссия Англияро бо Туркия ба ҷанг кашид. Воқеъан, барои ҳама маълум буд, ки султони Маҳмуди II бо гузашти қисмати қобили мулоҳизаи ҳокаш розӣ намешавад. Пас мутобиқи протокол, Англия бояд ба ҷанг дохил шавад ва Руссияро тарафдорӣ намояд.

Меттерних бо мазмуни протокол шинос шуда, фаҳмид, ки ба Иттиҳоди Муқаддас зарбаи навбатӣ расонда шуд, зеро Руссия муштарақан бо Англия амал хоҳанд кард ва Каннинг барвақт шӯриши юнониҳо бар зидди туркҳоро тарафдорӣ мекунад.

Созишномаи Аккерман. Маҳмуди II пас аз дарёфти ултиматуми Николаи I ва огоҳӣ аз иттиҳоди Руссия ва Англия, ба барқарор намудани идораҳои мухтор дар князигарихои Дунай ва барқарордондани имтиёзот ба Сербия розӣ шуд. Қушунҳои Туркия аз Молдавия ва Валахия броварда шуданд ва вакилони сербӣ озод гардиданд.

Аммо султони Туркия дарк менамуд, ки проблемаҳои асосии ӯ дар пешанд, бинобарин тасмим гирифт вақтро истифода намуда, артишашро барои ҷанг омода созад. Ба ин мақсад ӯ музокиротро тул мекушонад ва Эронро ба ҷанг бо Руссия таҳрик мекард. Вале Маҳмуди II ҳато кард: ӯ яничарҳоро пароканда сохта, натавонист ба зудӣ артиши дорой қобилияти ҷангиро ташкил намояд. Дар Эрон русҳо шӯриши яқинро ба даст оварданд.

Музокирот байни Руссия ва Туркия дар Аккерман 1 августи соли 1826 оғоз гардиданд. Вазъияти мушкили Туркияро фаҳмида, Руссия талабҳои саҳттарро пешниҳод намуд. Охируламу, 7 октябри

соли 1826 Туркия маҷбур шуд созишномаи Аккерманро имзо кунад. Баъдтар Франция, пас аз музокирот дар Лондон ва Петербург, барои иштирок дар иттиҳоди зидди туркӣ ризоият дод.

Чанг бо Туркия. Ба марги ногаҳонии Каннинг дар моҳи августи соли 1827 нигоҳ накарда, се давлат чангро бо Туркия шуруъ намуданд ва 20 октябри соли 1827 флоти туркиро мисрӣ дар халиҷи Наварино аз тарафи эскадраи муттаҳида несту нобуд гардид. Дар Вена ба татбиқи ин нақшаҳои Николайи I бодикқат мушоҳида менамуданд. Меттерних аз тамоми имконот истифода менамуд, то ки Руссия натавонад ба туркҳо зарба расонад, ба Балкан пешравӣ кунад ва Юнонро тамоман озод намояд. Марги Каннинг, ҷонибдори бозтиқоди озодии юнониҳо, умеде ба султони гардидани тавачҷӯҳ ба масъалаи Юнонро ба миён овард, вале дар ин вақт вазири аввали Англия герсог Веллингтон таъин шуд, ки тарафдори чанг бо Туркия буд.

Чанги Руссия ва Туркия, ки 7 моҳи майи соли 1828 оғоз гардид, дар рӯзҳои аввал барои қушунҳои рус бебарор буд. Русҳо муддати дароз наметавонистанд муқовимати қушунҳои туркиро шикананд. Ивазшавии раҳбарияти Англия ва нокомии қушунҳои русӣ дар Балкан Меттернихро ғаъол сохтанд. Вай барои ба даст овардани тарафдорӣ Англия, Франция ва Пруссия, бо онҳо бар зидди Руссия имзо намудани шартнома ва ноил шудан ба хатми чанг қушиш мекард. Вале дар пойтахтҳои се кишвар наметавонистанд ба рафти чанг мудоҳила намоянд, зеро онҳо торумории Туркия, хотима додан ба ваҳшигарии зидди юнониҳо ва озод намудани кишварашонро мехостанд.

Дипломатияи Руссия аз ин ниятҳои Меттерних оғоҳӣ дошт ва амалҳои мутақобилро рӯи даст гирифт ва ба сарони давлатҳои европой дар бораи ғаъолиятҳои дасисакоронаи канслери австрий ва робитаи махфии ӯ бо нерӯҳои муҳолифин иттилоъ дод. Ба шоҳи Франция Карли X, хосатан, маълумот дар бораи робитаҳои Меттерних бо писари Наполеони I, герсоги Рихштадт, ки канслери австрий мехост вайро ба тахти шоҳии Франция расонад, таъсир намуд. Ин ва дигар маълумотҳои интишор намудаи дипломатҳои рус вазъияти Меттернихро мушкил месохтанд. Дар архивҳои номаҳои Меттерних ба подшоҳони Франция, Англия ва Пруссия ҳифз шудаанд, ки дар онҳо ӯ аз худ дифоъ менамуд ва қушиш дошт онҳоро ба он бовар кунонад, ки ҳеҷ коре ба муқобили Руссия анҷом намодааст.

Тобистони соли 1829 қўшунҳои рус тахти фармондеҳии генерал И. И. Дибич артиши туркиро шикаст дода, Адрианоподро ишғол карданд ва ба Константинопол наздик шуданд. Маҳмуди II оташбас ва ақди шартномаи сулҳро хост. Шартнома 14 сентябри соли 1829 дар Адрианопол ба имзо расид. Ҳанӯз то имзои шартнома, дипломатияи рус барои бо Англия мувофиқа намудани талабҳои Руссия аз Туркия, қори зиёде анҷом дод. Мутобиқи ин шартнома, резишгоҳҳои дарёи Дунай ва ҷазираҳо ба Руссия гузаштанд. Руссия ҳуқуқи гузаштани киштиҳои худро аз гулгоҳҳои Дарданелл ва Босфор гирифт. Князигарҳои Дунай, Молдавия ва Валахия мухториятро гирифтанд. Аз нав ҳаққи тиҷорати озод дар хоки империяи Усмонӣ тасдиқ шуд.

Соҳилҳои кафказии Баҳри Сиёҳ то сарҳади шимолии Аҷария ба Руссия гузаштанд. Туркия ҳамроҳ шудани Гурҷистон, Имертия, Мингрел, Гурия, хонигарии Эрван ва Нахчивонро ба Руссия ʻтироф намуд.

Ба ин тартиб, ғалабаи Руссия дар ҷанги солҳои 1828-1829 бар Туркия ба андозаи қобили мулоҳиза хоки Руссияро дар Дунай ва Кафказ васеъ намуд, Юнонро озод кард ва нуфузи Руссияро дар ҷануби Европа мустаҳкам кард.

Муносиботи Руссия ва Эрон. Ҳанӯз дар солҳои 1826-1828 муносибатҳои Руссия ва Эрон мураккаб гардид. Руссия ҳавасманди қифзи оромӣ дар сарҳади Эрон, чун қафили сулҳ дар Кафказ, буд. Он ҳадмияти хосро дар шароити муракаб гардидани муносибот бо Туркия доро гардид.

Дар Эрон равияи барангехтани ҷанги интиқомталабӣ бо Руссия бо мақсади пас гардондани Гурҷистон ва Озарбойҷони Шимолӣ тақвият меёфт. Нақши калонро дар инкишофи рӯҳияи зидди русӣ мавҷудияти колонияҳои васеи англисӣ доштанд, ки дар баробари намояндагони сиёсӣ мушовирони низомӣ низ буданд. Мушовирини англисӣ қўшунҳои эрониро тарбия намуда, дар мустаҳкам намудани қалъаҳо ба онҳо ёрӣ мерасонданд. Петербург ба мақсади роҳ надодан ба амалиёти низомӣ ва ҳал намудани тамоми масъалаҳои ба миён омада, ҳатто бо қимати гузашти территориявӣ, қўшиш намуд ба Техрон сафири фавқуллода княз А. С. Меншиковро фиристонд. Аммо ин иқдом натиҷа надод.

Шартномаи сулҳи Туркманҷой. Тобистони соли 1826 артиши бештар аз 60 ҳазораи эронӣ дохили сарҳадҳои Руссия гардид. Шумораи қўшунҳои русӣ аз 10 ҳазор бештар набуд. Ба ин нигоҳ накарда, қаҳрамонӣ ва матонати русҳо пеши роҳи қўшунҳои эрониро

гирифт. Артиши русӣ мадади ҳарбиرو гирифта, ба ҳучум гузашт на тирамоҳи соли 1827 ба хоки Озарбойҷони Шимолӣ дохил шуд. Дар шароите, ки ҳучуми русҳо инкишоф меёфт, дипломатияи англисӣ сиёсати худро тағйир дода, чораҳо барои хатми ҷанг ва бастанӣ сулхро пеш гирифт.

10 февралӣ соли 1828 байни Руссия ва Эрон шартномаи сулҳи Туркманҷой имзо шуд, ки натиҷаи ҷангро байни ду кишвар ҷамъбаст намуд. Шартнома иборат аз 16 модда буда, дар он сулҳ байни Руссия ва Эрон эълон шуд. Ба Руссия хонигарии Ереван ва Наҳҷивон гузаштанд, сарҳад байни ду кишвар дарёи Аракс таъин гардид. Руссия ҳуқуқи киштиронии озоди тижоратӣ ва доштани ҳуқуқи инҳисории флоти низомӣ дар баҳри Каспийро гирифт. Мутобиқи шартнома Эрон бояд ба Руссия 20 млн. рубл (ба нукра) товони ҷанг мепардохт. Ҳар ду тараф табодули намояндагӣҳои вакилон намуданд.

Дар тартиб додани шартҳои шартнома нависандаи маъруфи рус, муаллифи асари машҳури «Дод аз дасти ақл» - А. С. Грибоедов иштирок дошт, ки дар моҳи майи соли 1828 аз нав ба Эрон бо рутбаи вазир - резидент (намоянда) фиристода шуд. 11-уми февралӣ соли 1829 ҳангоми ғорати намояндагии Руссия аз ҷониби эрониеӣ муттаасиб А. С. Грибоедов ба таври фоҷиавӣ ба қатл расид.

Инқилобҳои соли 1830. Соли 1830 шаҳодат аз шӯришҳои инқилобӣ дар Европа меод, ки то соли 1848 давом доштанд. Аз нап ҳама чиз дар Франсия шурӯъ шуд, ки дар он ҷо Карл Х ордонансхоро (фармонҳои шоҳиро) имзо намуд, ки конституцияи Франсияро манъ менамуданд. Дар натиҷа дар кишвар баромадҳои оммавӣ шурӯъ шуданд ва пас аз се рӯзи дар Париж инқилоб пирӯз шуд. Шоҳ фирор кард. Ба тахти подшоҳӣ герсог Орлеанский нишаст, ки номи Луи Филиппи I -ро қабул намуд.

Николайи I бисёр зуд ба ҳодисаҳои Париж ақсуламал нишон дод. Аввалан ӯ фармон дод, ки ба вакили Франсия дар Руссия Бургоен дар бораи қатъи муносиботи дипломатӣ иттилоъ дода шавад ва паспорташро ба ӯ диҳанд. Аммо баъд аз мулоқоти шахсӣ бо ӯ, қарори ибтидоиашро тағйир дод ва изҳор намуд, ки ӯ наметавонад Луи Филиппро подшоҳи Франсия эътироф намояд. Руссия кушиш кард, то мудохилаи муштаракӣ русӣ-австрий-пруссиро муқобили Франсия ташкил намояд. Аммо на Вена ва на Берлин пешниҳоди Руссияро қабул накарданд. Илова бар он, сафири Франсия дар Англия, ки Талейран буд, тавонист муносиботи Англияю Франсияро хеле беҳтар намояд. Ин хатой ва пофишории бефоидаи Николайи I дар оянда

барои Руссия гарон афтод. Муносибот бо Франсия ба таври бунёди ва ғарозмуддат вайрон шуд. Аз Руссия Англия низ дури мечуст. Он чи ки мегрифт, Австрия буд, он ҳамеша зидди Руссия қарор дошт. Аммо Пруссия, вақте ки Руссия дар шароитҳои ҷудой (изолятсия) қарор мегирифт, аз иртибот бо ҳамсафони собиқааш худро дур мекашид.

Агар тобистони соли 1830 ҳодисаҳои инқилобӣ дар Париж вуқуат ёфта бошанд, охири ҳамон сол онҳо дар мулкҳои императори Руссия-дар Полша якбора авҷ гирифтанд. Шӯриши Полшаро метавон ба ду давра тақсим намуд. Давраи аввал аз моҳи ноябри соли 1830, вақте ки сейми Полша қарорро дар бораи сарнагун намудани Николаи I аз тахти шохигарии Полша қабул намуд, шуруъ шуд ва то моҳи январӣ соли 1831 давом дошт; давраи дуввум то сентябри соли 1831 давом дошт ва бо ишғоли Варшава аз тарафи қўшунҳои рус ба охири расид. Дар давоми шӯриш дар Полша ҳеҷ яке аз кишварҳои европавӣ ба ҳодисаҳои суратгирифта мудохила нанамуданд. Императори Руссия бо ризоияти хомӯшонани раҳбарони давлатҳои европавӣ нисбатан зуд аз ўҳдаи полякҳои шӯришчи баромад ва низоми ҷуҳна ва таркиби империяи худро ҳифз намуд.

Вале ҳаракатҳои инқилобӣ бо ин тамом нашуданд. Онҳо инкишоф менамуданд ва ба раванди инкишофи таърих ва ба муносиботи байналхалқии чи минтақаҳои ҷудогона ва чи тамоми ҷаҳон, бештар таъсир мерасонданд. Шояд ки ин ғайри оддӣ ба назар мерасад, аммо Иттиҳоди Муқаддас, ки нерӯҳои консервативӣ (сўхнапараст) онро барои мубориза бо ҳаракатҳои инқилобӣ ва миллӣ-озодибахш ташкил намуданд, худ қурбони он гардид. Маҳз ҳаракатҳои инқилобӣ ва муборизаи миллию озодибахш дар муддати 15 сол дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон аланга мегрифтанд. Дар ҳудуди солҳои 30-уми асри XIX ин таъягоҳи ҳукмронии мутлақии давлатҳои европавӣ ба мавҷудияти худ хотима дод.

Саволҳои барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Дар давоми мавҷудияти Иттиҳоди Муқаддас чанд конгресс ва дар кадом солҳо ва дар қуҷо доир гардиданд?
2. Конгресси якуми Иттиҳоди Муқаддас қай, бо иштироки намоёндагони кадом давлатҳо ва оид ба кадом мавзӯ доир шуд?
3. Конгресси дуввуми Иттиҳоди Муқаддас дар кадом шаҳр, ба иштироки раҳбарони кадом давлатҳо, қай ва оид ба кадом масъала доир гардид?

4. Конгресси сеюми Иттиҳоди Муқаддас кадом сол, дар кадом шаҳр, бо иштироки раҳбарон ва намоёндагони кадом давлатҳо ва ҷиҳати баррасии кадом масъала доир гардид?
5. Конгресси чоруми Иттиҳоди Муқаддас кай, дар кучо, бо иштироки намоёндагони кадом давлатҳо ва оид ба кадом масъала ташкил гардид?
6. Сиёсати хориҷии ИМА нисбат ба Европайи Ғарбӣ дар доктринаи Монро чӣ гуна инъикос ёфт?
7. Муносибати Англия (Ҷон Кеннинг) нисбат ба мустамликаҳои собиқии Испания дар Амрикои Лотинӣ чӣ гуна буд?
8. Муносибати Руссия ва Англия нисбат ба масъалаи Юнонро (1822-1823) тавзеҳ диҳед.
9. Императори Руссия Николаи I дар сиёсати хориҷиаш ба кадом масъалаҳо диққати асосӣ меод?
10. Протоколи Петербург байни Руссия ва Англия кай имзо шуд? Мазмуни онро гуфта диҳед.
11. Шартномаи сулҳи Андрианопол кай ба имзо расид ва мутобиқи он кадом масъалаҳо ҳал гардиданд?
12. Шартномаи сулҳи Туркманҷой байни Руссия ва Эрон кадом сол имзо шуд ва мутобиқи он чӣ тасмим гирифта шуд?
13. Муносибати давлатҳои Европа нисбат ба шуриши Полша (1830—1831) чӣ тавр буд?
14. Сабаби аз байн рафтани Иттиҳоди Муқаддас чӣ буд?

Б о б и 5. АЗ ҲОДИСАҲОИ ИНҚИЛОБИИ СОЛҲОИ 1830 ТО ИНҚИЛОБИ СОЛИ 1848

Дар ин давраи тақрибан бистсола ҳодисаҳои асосии таърихи Европа инқилобҳо буданд, ки як қатор кишварҳоро фаро гирифтанд ва масъалаи шарқӣ, яъне Туркия буд. Ҳаракатҳои инқилобии солҳои 1830 дар Франция оғоз гардида, Полша, Белгия, Италия ва Испанияро фаро гирифтанд ва муддати зиёд тавачҷӯи тамоми Европаро ба худ ҷалб менамуданд.

Ҳодисаҳо дар Италия. Шароит дар нимҷазираи Апеннин эътирози ҳамдигарии Франция ва Англияро нисбат ба мудохила дар қорҳои Италия ба миён овард. Ҳукумати Франция ибтидои соли 1832 ба Папаи Рим пешниҳод намуд, ки Франция чун давлати католикӣ ва вафодор ба тахти Папа, метавонад якҷоя бо Австрия дар танзими

тартибот дар минтақаҳои ноороми италиявӣ, иштирок наояд. Ин пешниҳод қатъан рад гардид, зеро ба назари Ватикан, муҳоҷилаи Франция баҳонаи изофӣ барои ғаъол гардидани ҳаракати инқилобӣ дар Италия мешавад. Ба зиддият ва манфиатҳои гуногуни дарборҳои европавӣ ба иртиботи саркуб намудани ҳаракатҳои инқилобӣ нигоҳ накарда, онҳо дар шароити барояшон вазнин муттаҳид мешуданд ва ҳамдигарро дастгирӣ менамуданд. Ин раванд ба таври равшан дар авраи шӯриши Полша намудор мегардид. Ташкилдихандагон ва раҳбарони он ба ёрии Франция ва дигар кишварҳо умед доштанд, аммо Австрия ва Пруссия аз ибтидо нисбати шӯришчиён мавқеи душманона доштанд. Англия низ ба онҳо ёрӣ намерасонд. Дар чунин шароит, Франция низ ба полякҳо ёрӣ намерасонд, агарчи раҳбарони шӯриши Полша ба Париж чандин бор ҳайати намоёндагиро бо хоҳиши бо онҳо ёрии амалӣ намудан, фиристода буданд. Яке аз ин намоёндагиро граф Валевский, писари хонум Валевская, маҳбубаи собиқаи Наполеони I роҳбарӣ менамуд. Вале сарфи назар аз ҳамдардӣ бо шӯришчиёни полякӣ аз ҷониби аксарияти қобили мулоҳизаи франсавӣҳо, ҳукумати К. Пере намуҳост барои ҳодисаҳои Полша муносибатро бо шоҳи Руссия Николайи I ва дигар шоҳони Европа вайрон кунад.

Инқилоб дар Белгия. Тақрибан дар як вақт бо шӯриши Полша шӯриш дар Белгия шурӯъ шуд. Инқилобиёни белгиягӣ ба муқобили тобеияти кишвар ба Нидерландия баромаданд. Дар натиҷаи инкишофи инқилоб 4-уми моҳи октябри соли 1830 ҳукумати муваққатӣ қарор дар бораи тамоман ҷудо шудани Белгия аз давлати Нидерландияро қабул намуд. Шоҳи Нидерландия бо дарки он ки ба танҳои наметавонад Белгияро тахти итоати худ нигоҳ дорад, ба давлатҳои европавӣ муроҷиат намуд. Аммо танҳо Пруссия омодагиашро ба фиристондани қўшунҳои ба ёрии у эълон дошт. Ҳангоме ки Франция аз нияти шоҳи Пруссия бохабар шуд, изҳор дошт, ки агар қўшунҳои Пруссия аз сарҳади Белгия гузаранд, нерӯҳои Франция феврал ба хоки он дохил мешаванд.

Шоҳи Франция Луи Филипп қўшиш мекард писараш герсог Наварскийро ба тахти Белгия шинонад. Аммо муборизаи махфиёнаи тамоми давлатҳои европавӣ ба ин мамониат намуданд. 4 июли соли 1831 Конгресси миллии Белгия бо аксарияти овоз (152 овоз аз ҷумлаи 196) шоҳзода Леополд-Саксен Кабурскийро ба тахти шоҳӣ, ки номидиашро ҳама, ба ғайр аз Франция, тарафдорӣ менамуданд, интихоб кард.

Шартнома дар бораи ташкили шоҳигарии Белгия. 15 ноябри соли 1831 дар Лондон Руссия, Пруссия, Австрия, Франция, Британияи Кабир ва Белгия шартнома дар бораи ташкили шоҳигарии Белгияро имзо намуданд. Дар шартнома қайд шуд, ки вобаста ба ҳодисаҳои дар шоҳигарии Нидерландия ва ба мақсади ҳифзи сулҳ шоҳигарии Белгия мустақил ҳисоб мегардад. Сарҳадҳои Белгия таъин шуданд. Зикр гардид, ки он давлати мустақил ва «абадан бетараф» мебошад. Кафилони риояти тамоми моддаҳои шартнома - Руссия, Австрия, Франция, Британияи Кабир ва Пруссия буданд. Ба ин тартиб, ҳодисаҳои инқилобӣ сабаби пайдо шудани давлати нави европавӣ гардиданд. Ҳодисаҳои пуршӯри ибтидоӣ солҳои 30-умро натиҷагирӣ намуда, метавон қайд намуд, ки дар соли 1832 Европа муддате ором гардид. Муқобилияти Полша паҳш гардид, Белгия мустақилият гирифт, Франция метавонист проблемаҳои мустақилона ҳал намояд, Австрия ба танҳои дар Италия фармонравӣ мекард. Кушиши зинда намудани Иттиҳоди Муқаддас барор нагирфт.

Ҳодисаҳои Туркия ва Миср ва мавзъегирӣ давлатҳои дигар. Дар ин замон дар шарқ мубориза байни Миср ва Туркия шиддат меёфт. Бояд гуфт, ки Миср дар муносибати вассалӣ ба Туркия қарор дошт ва Подшоҳи Миср Муҳаммад Алӣ дар соли 1831 қўшунҳои худро ба муқобили султони Туркия сафарбар намуд. Қўшунҳои Миср Сурияро ишғол намуданд ва 21 декабри соли 1832 писари подшоҳи Миср Иброҳим артиши Туркияро дар наздикии Кония торумор кард.

Султон Маҳмуди II саросемавор роҳи баргардондани ҳуҷуми артиши Мисрро ҷустуҷў менамуд. Дар атрафи бӯҳрони Шарқ муборизаи дипломатӣ байни Руссия, Англия ва Франция шўълавар гардид. Франция барвақт Миср ва Сурияро ҳадафи худ қарор дода буд. Ба ин сабаб, он иштироқи Руссияро дар ҳалли низоми шарқӣ намухост.

Англия низ қўшиш мекард ба мудоҳилаи низомии Руссия роҳ надиҳад ва ба ин мақсад, ба Австрия пешниҳод намуд, ки ба Туркия ёрии низомӣ расонад. Аммо Меттерних оқилона вазъиятро арзёбӣ намуда, намухост бо Руссия низоми дошта бошад, ки барои Австрия дар маркази Европа дар мубориза бо ҳаракатҳои инқилобӣ лозим буд.

Руссия аз оғози низоми байни Туркия ва Миср ба Туркия ёрии ҳарбиро пешниҳод намуд. Ниқолайи I ба соҳилҳои Босфор генерал Муравево фиристод, ки ӯ ба султон пешниҳод намуд ба подшоҳи Миср фишор оварад, то ки ӯ феврал қўшунҳои ба Миср пас

гардонад. Дар сурати қабул нанабудани ин пешниҳод, Руссия бояд ба муқобили Муҳаммад Алӣ ҷанг эълон менамуд. Туркия дар ҷавоб додан шитоб надошт. Қўшунҳои Иброҳим бошанд ҳаракатро ба тарафи шимол давом медоданд. Дар ҷунин вазъияти хатарнок султони Туркия дар моҳи феврале соли 1833 ба таври расмӣ аз Николаи I хоҳиши ёрӣ намуд. Флоти Руссия фавран аз Севастопол ба Константинопол баромад.

Пайдо шудани флоти русӣ дар Босфор ташвишро дар Париж ва Лондон ба миён овард. Аз паси он, изҳороти муштараки сафирони Англия ва Франция сурат гирифт, ки агар қўшунҳои русӣ ба ин минтақа дохил шаванд, онҳо Константинополро тарк мекунанд. Дар ҷавоби ин изҳорот, султони Туркия аз Франция ва Англия талаби тарафдорӣ Туркия дар муқобили Мисрро кард. Ҷунин ваъда дода шуд. Аммо на франсузҳо ва на англисҳо ҷиддан дар бораи ёрӣ расондан ба султон фикр намекарданд. Барои онҳо танҳо як чиз зарур буд: флоти русиро аз Босфор бароранд. Инро шояд, Муҳаммад Алӣ мефаҳмид, ки қўшунҳояш муборизаи фаъолона бар зидди султонро давом медоданд. Вазъияти Маҳмуди II руз то руз бадтар мегардид ва ӯ маҷбур шуд ба намояндаи рус дар Константинопол Бутенев, бо хоҳиши нарафтани флоти Руссия аз Босфор, муроҷиат намуд. Бутенев ҷавоби мусбат дод. Ба ғайр аз он, пас аз эскадраи аввали русӣ ба Босфор эскадраи дуввум ворид шуд ва баъд аз он севвум низ. Наздики 40 ҳазор аскарӣ русӣ дар соҳил пиёда шуд. Барои ба даст овардани қоси худро, Англия ва Франция ҷораҳои муқобилро андешиданд. Эскадраи франсавӣ ва англисӣ ба соҳилҳои шарқии Баҳри Миёназамин фиристонда шуданд. Ба сафири Франция Руссен ва сафири Англия Понсонби муяссар гардид Маҳмуди II ва Муҳаммад Алиро ба бастани сулҳ розӣ намоянд. Дар моҳи майи соли 1833 шартномаи туркию мисрӣ имзо шуд, ки мутобиқи он Муҳаммад Алӣ худро вассали султон эътироф намуд ва қўшунҳои худро аз Туркия (Анатолия) баровард ва дар ивази он Сурия, Фаластин ва Киликияро таҳти ҳукумати худ гирифт.

Шартномаи сулҳи 1833 байни Руссия ва Туркия. Бояд қайд намуд, ки дар Константинопол кори зиёдро генерал-адмиралӣ шоҳӣ граф А. Ф. Орлов иҷро намуд. 8 марти соли 1833 ӯ бо намояндаи Маҳмуди II Ункёр-Искелеси шартномаи иттиҳодию мудофиавӣ байни Туркия ва Руссияро имзо намуд. Ин пирузии калони дипломатии Руссия буд, ки бидуни амалиёти ҷангӣ ба даст оварда буд. Шартнома сулҳ, дустӣ ва иттиҳод байни Руссия ва Туркияро эълон кард.

Иттиҳод, тавре ки дар моддаи 1-уми он зикр шудааст, «мақсади ягонаи Ҳимояи давлатҳои аз ҳар гуна суиқасд мебошад», ҳар ду кишвар Ҳададор мешаванд «ба ҳамдигар ёрии хуб ва мадади низомии таъсирбахш расонанд». Моддаи 2-ум шароити шартномаҳои Адрианополи, Константинополи ва дигар созишномаҳои байни Туркия ва Руссияро таъид менамуд. Дар моддаҳои махфии шартнома дар бораи он гуфта мешуд, ки дар сурати ҷанги Руссия бо дигар кишвар Дарданел бояд баста шавад ва ба гузаштани киштиҳои низомӣ аз он ҷо иҷозат дода намешавад. Босфор барои киштиҳои низомии Руссия боз монд.

Шартномаи Ункёр-Искелеси дар Лондон ва Париж душманона қабул шуд. Франсия ва Англия ба Руссия бо намоиши киштиҳои низомӣ дар соҳилҳои Туркия эътироз намуданд. Дар ёддоштиҳо (нотаҳо) ба Руссия онҳо изҳор доштанд, ки агар Руссия муҳофизати низомиро ба Туркия намояд, он гоҳ Англия ва Франсия ба тавре амал менамоянд, ки гуё ин шартнома вучуд надорад. Дар ёддошти ҷавобии Вазорати қорҳои хориҷии Руссия нишон дода шуд, ки Руссия шартҳои шартномаи Ункёр-Искелесиро иҷро менамояд, ки гуё ёддошти франсаӣ ва англисӣ умуман вучуд надошта бошад. Дар солҳои баъди муносиботи Руссия бо Англия ва Франсия бадтар мешуданд. Ин сабаби объективӣ (воқеӣ) ва зехнӣ (субъективӣ) дошт. Ба сабаби воқеӣ зиддиятҳои мавҷуд байни давлатҳои Европа ва инчунин вазъияти Туркия иртибот дошт. Ба ҳайси сабаби зехнӣ (субъективӣ) метавон хайрхоҳӣ ва нафрат ба шахси зоти шоҳон ва наздиконашро ном бурд. Ин, ҳосатан дар таъини Стрэтфорд-Каннинг ба ҳайси сафири Англия дар Руссия дар соли 1832 инъикос ёфта буд, ки ӯро Николайи I нисбати бадбинии русиаш дӯст намедошт.

Наздикшавии Руссия бо Пруссия ва Австрия. Бӯҳрони Шарқи ва пайдоиши аломати муборизаи Руссия бо Франсия Руссияро водор сохт, ки роҳи наздикшавиро бо Австрия ва Пруссия چустуҷу намояд. Ба ин то андозае Меттерних мусоидат намуд, ки қушиш мекард Австрия, Пруссия ва Руссияро барои мубориза ҷиҳати сарқуб қардаши баромадҳои инқилобӣ дар Германия ва Италияи Шимолӣ муттаҳид намояд. Дар соли 1833 дар Мюнхенград анҷумани шоҳон (монархҳо) доир гардид. Шоҳи Руссия ба Меттерних ваъдаи ёрӣ дар мубориза бо ҳаракатҳои инқилобиро дод, дар сурате, ки агар Австрия ба пешрасти Руссия ба Константинопол муқобилият накунад. Вале Меттерних шартро барои Австрия бисёр хатарнок ҳисоб мекард ва пешниҳоди Николайи I-ро қабул накард. Нияти пешравии русҳо ба

Константинопол эътирози шадидро аз тарафи Англия низ ба миён овард. Вазири корҳои хориҷии Англия Палмерстон бим дошт, ки Руссия Константинополро мегирад. Ӯ умед дошт идеяи худро дар бораи тавсеаи шартномаи Ункёр- Искелесиро бо дохил намудани тамоми давлатҳои европоӣ ба он, татбиқ намояд. Бо ин амал Палмерстон мехост аҳамияти шартномаи Туркияю Руссияро аз байн барад, чунки дар кафолати дахлнопазирии Туркия на танҳо Руссия, балки Англия, Франция ва Пруссия низ бояд иштирок мекарданд.

Созишномаҳои Мюнхенград. Дар Мюнхенград чанд созишнома имзо шуданд. Дар созишномаи австрию русии 18 сентябри соли 1833 имзошуда, сухан дар бораи ҳифзи сулолаи мавҷудаи империяи Усмонӣ мерафт. Ҳар ду тараф уҳдадор шуданд дар сурати табаддулот дар Туркия, муштарақан амал хоҳанд кард.

Созишномаи дуввум байни Руссия ва Австрия, 19 сентябр ба имзо расида, вобаста ба кафолати муштараки сарҳадҳои Полша ва пасгардондани ҷинояткорон буд. Дар сурати дар Полша сар задани шӯриши нав, ҳар ду ҷониб уҳдадор шуданд, ба ҳамдигар ёрӣ расонанд. Дар моддаи 1-уми ин созишнома гуфта шуда, ки дарборҳои австрия ва русӣ, ҳар дуяшон ба вилоятҳо (Полша ба онҳо аз соли 1772 дохил буд) кафолати ёрии низомӣ медиҳанд. Мутобиқи моддаи 2-ум ҳар ду тараф бояд «ёрии дучониба ва мусоидат» барои нест намудани амалҳои исёнкорона, ки «дар яке аз вилоятҳои Полша ошкор гарданд», мерасонанд. Барои ин мақсадҳо ҳар яке аз тарафайн уҳдадор шуданд «корпуси қушуни кофӣ»-ро таъин менамоянд. Созишномаро ба намояндагии Руссия граф Несселроде имзо намуд, ки баъд аз он ба Берлин рафт ва дар он ҷо бо Пруссия ҳамин гунна созишномаро оид ба масъалаи Полша низ имзо намуд.

Тамоми иштироккунандагони анҷумани шоҳон ва ҳамчунин ҷонибдорони Иттиҳоди Муқаддас ба «усули мудохила накардан» тарафтиданд. Ба ин нисбат дар Мюнхенград шартнома ба мувофиқа расид ва 15 октябри соли 1833 он байни Руссия, Австрия ва Пруссия дар Берлин имзо шуд. Шартнома ба ҳар кадом аз подшоҳон ҳуқуқ дод, ки дар сурати таҳдиди ошӯбҳои дохилӣ ё хатари хориҷӣ, Австрия, Руссия, Пруссия ё ҳар давлати дигарро ба ёрӣ даъват менамоянд. Давлатҳо метавонистанд, бо назардошти манфиатҳои худ ин хоҳишро ё иҷро менамоянд ва ё рад кунанд. Ба ин тартиб, се шоҳ (монарх) қабули чораҳои қатъитаринро барои гирифтани пеши роҳи ин давлатҳое, ки ба ёрӣ барои муборизаи умумӣ монеа ба вучуд менамоянд, эълон карданд. Чунин давлатҳо бояд душмани умумии

иттифоқчиён эълон мешуданд. Ин амал аз қарори се император дар бораи барқарор намудани Иттиҳоди Муқаддас шаҳодат меод, агарчи ба бисёриҳо равшан буд, ки замони он гузашта буд.

Созишномаи русӣ – туркии соли 1834. Пас аз ҳодисаҳои пурталотуми атрофи Туркия ва низои султон бо подшоҳи Мисри вассалӣ, вазъият дар Шарқ барои як даврае нисбатан ором гардид. Нақши муайяно дар ин кишварҳои европой, аз он ҷумла Австрия, низ бозӣ карданд, ки намехостанд русҳо дар замони барои Европа ноором, қувваҳои худро дар Шарқ парешон созанд. Ҳатто Меттерних, ки хайрхоҳиашро ба Руссия бо мушқил метавон қабул намуд, кушиш дошт муносиботро байни Петербург, Лондон ва Париж оддӣ созад. Руссия низ намехост муносиботро бо Англия ва Германия тезугунд намояд ва талош менамуд давраи оромиро барои ҳалли вазифаҳои иқтисодии дохилӣ ва низомӣ истифода намояд. 29 январи соли 1834 Руссия бо Туркия созишнома имзо намуд, ки он то андозае шиддати вобаста ба шартҳои шартномаи Ункёр-Искелеси ва дигар шартномаҳоро коҳиш бахшид. Масалан, Порто аз он қисмати товони ҷанг, ки ҳанӯз пардохт нашуда буд, озод гардид. Руссия ӯҳдадор шуд қушунҳои худро аз князигариҳои Дунай хорич қунад. Дар Англия ва Франция низ муташанничиат коста шуд. Эскадраи ҳар ду кишвар аз соҳилҳои шарқии Баҳри Миёназамин боз хонда шуд.

Манфиатҳои Англия ва Франция дар Испания. Дар солҳои минбаъда тавачҷуҳои кишварҳои европой ба Испания нигаронида шуд, ки дар он ҷо пас аз марги Фердинанд мубориза барои тоҷу тахт авҷ гирифта, бо манфиатҳои Франция ва Англия бармехӯрд. Дар натиҷаи дасиса ва созиши махфӣ Палмерстон тавонист пинҳонӣ аз сафири Франция дар Лондон - Талейрани зирак ва таҷрибадор, бо Испания ба созиш расад. Дар апрели соли 1834 дар Лондон байни Англия, Испания ва Португалия аҳднома имзо шуд, ки мутобиқи он нимҷазираи Пиреней тамоман вобаста ба Англия гардид. Ягона ҷизеро ки Талейран тавонист ба даст оварад, дохил намудани Франция ба сифати иттифоқчии ҷорум дар шартнома буд, агарчи он аҳамияте надошт ва фақат ба ном буд.

Ҷанги Туркия ва Миср дар солҳои 1839-1841. Дар охири солҳои 30-ум диққати давлатҳои европой аз нав ба Шарқ нигаронида шуд, ки дар он ҷо мубориза байни султони Туркия Маҳмуди II ва подшоҳи Миср Муҳаммад Алӣ шиддат ёфт. Гап бар сари он буд, ки Маҳмуди пир мехост дар шикасти худ аз вассалаш Миср дар солҳои 1832-1833 интиқом гирад. Туркия шаш сол барои ҷанг бо Миср омодагӣ

мегирифт, то соли 1839 барои он замон артиши бузургро созмон дод ва дар моҳи апрел чангро шуруъ намуд. Туркҳо аз дарёи Фурот гузишта, ба тарафи Миср ҳаракат намуданд ва дар моҳи июни соли 1839 ба Сурия дохил шуданд. 17 июл Маҳмуди II манифест дар бораи чангро нашр намуд. Дар Европа хабарҳоро аз Туркия бо ташвишу ингаронӣ қабул менамуданд. Шоҳони Европа пеш аз ҳама аз он метарсиданд, ки чанг дар Шарқ тарафдоронро дар Европа пайдо мекунад. Дар Англия, Франция, Австрия, шартҳои шартномаи Ункёр-Никелесии ханӯз мавриди эътиборро ба хотир оварда, аз амали Руссия метарсиданд, ки метавонист ба осонӣ чангро барои гирифтани Константинопол истифода намояд. Англия кушиш дошт, ки имкони амалҳои Николаи I-ро муайян намояд ва ба Франция пешниҳоди муборизаи якҷоя бо Руссияро намуд. Палмерстон дар навбати худ ба ҳукумати Луи Филипп пешниҳоди фиристондани эскадраи франсавӣ ба англисиро ба Дарданелл намуд, то ки бо пайдо шудани киштиҳои русӣ дар Константинопол, аз гулгоҳҳо ба Баҳри Сиёҳ гузарад. Аммо Франция розӣ нашуд.

Дар Австрия Меттерних кушиш менамуд идеяи худро дар бораи даъват намудани конференсияи панҷ давлат дар Вена, ки меҳостарии (протекторати) якҷонибаи русӣ бар Туркияро ба ҳимояти дастаҷамъӣ таъдил диҳад, амалӣ намояд. Франция даъвати конференсияро тарафдорӣ намуд. Николаи I меҳостарии иртиботи як ба якро бо Англия барқарор намояд, то ки чизеро ба он гузашт намояд ва нуфузи каме маҳдудшудаи худро дар Туркия ҳифз кунад. Дар охири моҳи июн аз Туркия ду иттилоъ расид, ки кишварҳои европоиро ба амали қатъитар водор намуд. Писари Муҳаммад Алӣ -- Иброҳим, артиши Туркияро дар Сурия мағлуб сохт. Пас аз чанд рӯз дар Константинопол султони Туркия Маҳмуди II вафот кард. Писари 16 солаи Маҳмуди II Абдулмаҷид султони нав шуд Иброҳим ба амри шудараш пешравиҳои қӯшунҳои худро ба Сурия қатъ намуд. Дар айни замон, сардори флоти Туркия - Аҳмад бо ёрии франсузҳо фирор кард.

Дар муддати кӯтоҳ Туркия бидуни артиш ва флот боқӣ монд.

Созишномаҳои солҳои 1840 ва 1841-и Лондон. Ҳукумати Луи Филипп махфиёна тасмим гирифт, ки мавқеи худро дар Шарқ мустаҳкам намояд. Вале ниятҳои Франция маълум шуданд ва Палмерстон тасмим гирифт интиқом гирад. 15 июли соли 1840 Британияи Кабир, Австрия, Пруссия ва Руссия дар Лондон созишномаҳо ба тарафдорӣ султони Туркия ва ба муқобили

подшоҳи Миср имзо намуданд. Дар байни вакилони салоҳиятдор намояндаи Туркия Хекип-Афандӣ низ буд, ки созишнома ро имзо кард.

Чор кишвар созиш намуданд, ки ба Муҳаммад Алӣ фишори дипломатӣ ва низомиро ворид намоянд. Дар моддаи 3-уми созишнома зикр гардид, ки агар Муҳаммад Алӣ қушунҳои хушқигард ё баҳрии худро ба Константинопол фириствад, дар ин ҳолат тарафҳои олии бо ҳамдигар мувофиқанамуда розиянд ба ҳимояти тахти султони туркӣ «бо амалҳои муштарақан таъиннамуда, ба мақсади муҳофизати гулӯғоҳҳои Босфор ва Дарданелл ва дар айни ҳол, пойтахти империяи Усмонӣ аз ҳар гуна ҳучум» мусоидат намоянд. Хосатан, моддаи 4-ум зикр мекард, ки «ба киштиҳои низомии давлатҳои хориҷӣ ҳамеша дохил шудан ба гулӯғоҳҳои Босфор ва Дарданелл манъ аст». Бо ин тазаккур моҳиятан шароити марбути шартномаи Ункёр-Искелеси катъ шуд.

Созишномаи соли 1840-и Лондон бидуни Франция ақд гардид. Танҳо 17 июл Палмерстон ба сафири франсавӣ Гизо дар бораи имзои он хабар дод. Дар баробари ин, ба франсузҳо тамоми муҳтавою мазмуни созишнома иттилоъ дода нашуд. Комилан маълум аст, ки муносибат ба созишномаи имзошуда ба таърихи 15 июли соли 1840 дар Лондон якхела набуд. Вақте, ки дар Франция аз ин огоҳ шуданд, на танҳо дар ҳайрат монданд, балки ба қаҳру ғазаб омаданд. Аввалан, барои он ки ин созишнома пинҳонӣ аз Париж ақд шуд ва сониян, муқобили Муҳаммад Алӣ будани он зидди манфиатҳои Франция буд, ки барвақт умеди паҳн намудани нуфузи худ дар Миср ва Сурияро дошт. Дар Петербург хурсандӣ менамуданд. Николаи I ба тирагии робитаҳои байни Франция ва Англия ва мустаҳкам намудани дӯстӣ бо Англия бар асоси мавқеи зиддифрансузӣ, аз ҳад зиёд баҳо мебуд. Оҳиста-оҳиста ташвишу нигаронӣ ҳомӯш шуд ва пас аз як сол, дар моҳи июли соли 1841 Россия, Британияи Кабир, Австрия, Пруссия ва Франция бо Туркия шартнома ро дар бораи режими гузаштани киштиҳо аз гулӯғоҳҳои Босфор ва Дарданелл имзо намуданд. Мутобиқ ба ин, созишномаи дуввуми Лондон дар бораи гузаштани киштиҳои тамоми кишварҳо аз гулӯғоҳҳои Босфор ва Дарданелл дар замони сулҳу оромӣ аз эътибор соқит эълон шуд. Аммо Туркия ҳуқуқи додани иҷозат барои киштиҳои хурди марбути сафоратҳо ва кишварҳои дӯстро дошт. Николаи I аҳамияти муҳимро дар он меид.

ки Франция дар ҳалли масъалаи шарқӣ дигар нақши таъинкунандаро боъӣ намекард. Франция низ наметавонист муқобили фаъолияти муштараки чор давлат барояд ва аз ин рӯ аз тарафдорӣ намудани Муҳаммад Алӣ даст кашид.

Инкишофи муносиботи Руссия ва Англия. Дар ин солҳо Петербург наздикшавиро бо Англия ҷустуҷӯ менамуд. Дар моҳи майи соли 1844 Николайи I бо аҳли рикобаш ба Лондон омад. Аз ӯ бо ҷиромоти олии ашрофӣ истиқбол шуд. Дар байни проблемаҳое, ки дар Лондон муҳокима мешуданд, муҳимаш масъалаи Туркия буд. Дар сӯҳбатҳо бо сарвазири Британияи Кабир Ч. Эбердин Николайи I дар бораи Туркия ҳамчун як мурда сӯҳбат менамуд. Ба ақидаи Императори Руссия, барои он ки Туркияро ба зону шинонд, дар сафи пеш гузоштани артиши русӣ кифоят мекунад. Дар бораи манфиатҳои Франция дар Миср ва Сурия сухан гуфта, ӯ ба Англия пешниҳод намуд, ки барои он ки баъди шикасти Туркия кӣ кадом минтақаро бояд бигирад, мувофиқат ва созиши муқаддамотӣ имзо шавад. Вазирни корҳои хориҷии Англия Р. Пил изҳор дошт, ки дар тақсими ояндаи Туркия Англия муқобили гирифтани Миср намебошад. Аз Лондон ба Петербург баргашта, Николайи I созиши шифоҳиро мехост ба санадҳои хаттӣ табдил диҳад. Аммо татбиқи ин умедҳо муяссар нашуд. Тобистони соли 1846 дар натиҷаи табдили ҳукумат Р. Пилро Ч. Россел иваз намуд ва Палмерстон статс – котиб таъин шуд. Палмерстон бодикқат афзоиши нуфузи Руссияро дар қорҳои европӣ мушоҳида менамуд ва мустаҳкамшавии нуфузи онро дар Шарқ намехост.

Баъдтар, дар моҳи декабри соли 1846, дар Вена Николайи I дар сӯҳбат бо Меттерних дар бораи пошхӯрии Туркия изҳори назар карда, гуфт, ки Константинополро ба ягон давлат намедихад.

Дар он вақт дар кишварҳои европӣ инкишоф ва тавсеаи ҳаракатҳои инқилобӣ идома меёфт, ки ҳукуматҳои Пруссия ва Австрияро ба изтироб андохт. Ҳукуматҳои ин давлатҳо, аз инкишофи ҳодисаҳо нороҳат гардида, ҳарчи бештар диққати худро ба Руссия ҷалб мекарданд ва чунин назар доштанд, ки танҳо Николайи I метавонад аз ӯҳдаи паҳши инқилоб барояд. Дар соли 1848 дар кишварҳои европӣ баромадҳои фаъоли инқилобӣ оғоз шуданд.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Муносиботи Франция ва Англия нисбат ба вазъият дар Италия чӣ тавр буд?
2. Баъд аз инқилоб дар Белгия муносибати давлатҳои Европа нисбат ба ин кишвар чӣ тавр шуд?
3. Кай, дар кучо ва кадом давлатҳо шартномаҳо дар бораи ташкили шоҳигарии Белгия имзо намуданд ва мазмуни он чӣ буд?
4. Муносибати Англия, Россия ва Францияро нисбат ба ихтилофоти байни Миср ва Туркия шарҳ диҳед.
5. Шартномаи Ункёр Искалеси кадом масъаларо дарбар мегирифт ва муносибати Англия ва Франция нисбат ба он чи гуна буд?
6. Сабаби бо Пруссия ва Австрия наздик шудани Россия чӣ буд?
7. Анҷумани подшоҳҳо дар Мюнхенград кай доир гардид ва кадом созишномаҳо ба имзо расонд?
8. Шартномаи Берлин кай, аз ҷониби кадом давлатҳо ва оид ба кадом масъала ба имзо расид?
9. Сабаби ба имзо расидани созишномаи соли 1834 байни Россия ва Туркия чӣ буд?
10. Муносибати Англия, Франция ва Австрия нисбат ба ҷанги солҳои 1839-1841-и Туркия ва Мисрро тавзеҳ диҳед.
11. Созишномаи Лондони соли 1840-ро кадом давлатҳо ва оид ба кадом масъала имзо намуданд?
12. Созишномаи Лондони соли 1841-ро кадом давлатҳо ва оид ба кадом масъала ба имзо расонданд?
13. Мақсади мусофирати императори Россия Николаи I ба Лондон дар моҳи майи соли 1844 чӣ буд?

Б о б и 6. АЗ ИНҚИЛОБИ СОЛИ 1848 ТО ҶАНГИ ҚРИМ

Ибтидои инқилобҳои соли 1848-ро Франция гузошт, ки дар пойтахташ 12 феврал бо баромади коргарон, донишҷӯён ва косибон шурӯъ шуд. Мавҷи инқилоб шиддати бештар мегирифт ва дар моҳи март ба Австрия, Пруссия ва тамоми шаҳрҳои Иттиҳоди Германия расид. Яке аз мубаллиғини зидди инқилоб - Меттерних, маҷбур шуд Венаро тарк намояд ва Фердинанди I аз тахт даст кашид. Франс

Носифи 18 сола императори Австрия шуд. 15 март инқилоби Венгрия ва пас аз чанд рӯз - 18-19 март, дар Берлин шӯриш сар шуд. Барои як ширае, тайи солҳои 1848-1849 дипломатия дар муносиботи байналмилалӣ ҷои худро ба муборизаи ярқнок дод ва худ дар ҷои дуҷумм қарор гирифт.

Муносиботи Австрия ва Германия. Инқилоб тағйироти худро дар муносиботи байни Австрия, Пруссия ва дигар кишварҳо ворид намуд. Ҳодисаҳои инқилобӣ дар давлатҳои Германия ва дар Италия ҳукумати Австрияро маҷбур сохт фишорро ба венгерҳои шӯришҷӯи хоҳиш диҳад ва қисмате аз қушунҳояшро ба шимоли Италия ва ба Рейн фириштад. Ҳаракатҳои инқилобӣ дар давлатҳои германӣ тахти шори муттаҳид намудани Германия зери ҳимояи Пруссия мегузашт. Рақибони инқилоб дар назар доштанд, ки муттаҳид намудани кишварҳо дар атрофи Австрия сурат гирад. Дар чунин шароити мураккаб дар давлатҳои германӣ интиҳобот ба Маҷлиси Миллӣ доир гардид, ки ҷаласаи аввалаш 18 майи соли 1848 дар Франкфурти лаби Майн ифтитоҳ гардид. Сарвазири нави Австрия княз Шварсенберг 27 ноябр ба парламенти франкфуртӣ ёддошт фиристонд, ки дар он гуфта менбуд: «аввалан, мақсади Австрия унификатсия намудани (ба як шакл даровардани) империяи Австрия мебошад; сониян он метавонад конститусияи ояндаи Германияро эътироф намояд, агар ҳукуки императори австриягӣ дар бораи ворид намудани тағйирот дар он дар назар гирифта шавад.»

Комилан табиист, ки ин ёддошт муносиботи байни Иттиҳоди Германия ва Австрияро ба андозаи қобили мулоҳиза тира намуд ва нақши Пруссияро чун маркази ташкили империяи Германия баланд бардошт. Ҷолиб аст қайд намуд, ки хосатан дар ин вақт фаъолияти Отто фон Бисмарк шурӯъ гардид, ки пас аз чанд сол муттаҳид намудани тамоми давлатҳои германиро амалӣ менамояд.

Австрия ва Руссия. Императори Австрия Франс Иосиф ва канслери нави австрий Шварсенберг тамоми нақшаҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ худро ба Руссия иртибот меоданд. Австрия мушқилоти зиёдро аз сар гузаронда, маҷбур буд аз императори Руссия фиристондани қушунҳоро ҷиҳати паҳши шӯриши Венгрия, ки ҳануз давом дошт, хоҳиш намояд. Бояд гуфт, ки дар Петербург дар ин маврид назари яхела вучуд надошт. Баъзе чунин мешумурданд, ки ба австриягӣҳо бояд ёрӣ расонида нашавад, зеро дар вазъияти вазнин

онҳо наметавонад ба қушунҳои русӣ ҳангоми пешравӣ ба ҷануб
фишор ворид намоянд. Дигарон расондани ёри ба Австрия ва пахши
шуриши венгерҳо зарур мешумурданд.

Дар моҳи майи соли 1849 Николай I қушунҳояшро барои пахши
намудани инқилоби Венгрия, ки он ҷо қушунҳои австрий шикаст
хурданд, фиристонд. Шоҳи Габсбург начот дода шуд. Бо пахши
шуриши венгерҳо императори рус ба рақибонаш - австриягиро ёри
расонд, ки баъдтар на якбор ба муқобили Руссия баромаданд ва ба
муддати тӯлонӣ тухми нобоварӣ ва душманиро бо халқи рус коштанд.

Созишномаи Лондон ва Олмиусаи соли 1850. Дар давлатҳои
бешумори германӣ ҳарчи бештар зарурати муттаҳидшавӣ дар
мешуд, ки ба он ба ҳар шакле як қатор кишварҳои европоӣ
муқобилият менамуданд. 2 августи соли 1850 Англия, Руссия,
Франсия ва Австрия дар Лондон созишномаи муқобили муттаҳид
шудани давлатҳои германӣ нигарондашударо имзо намуданд. Чор
давлат дар бораи ба Дания додани Голштейн, ки аз ин тарз
Пруссияро дар ҳолати мушқил қарор меод, созиш намуданд. Аммо
ин танҳо оғоз буд. Пас аз низои навбатии Австрияю Венгрия, 29
ноябри ҳамон сол, дар шаҳри Олмюс бо иштироки Николай I байни
Австрия ва Пруссия созишнома имзо шуд. Пруссия маҷбур гардид ба
парокандагии давлатҳои германӣ муқобилият нишон надиҳад ва ба
гузаштани қушунҳои австрий дар Гессен-Кассел барои пахши
баромадҳои инқилобӣ розӣ шуд. Ба Австрия бо дастгирии Руссия ва
дигар кишварҳо муяссар гардид, ки ба муттаҳидшавии давлатҳои
германӣ роҳ надиҳад.

Муваффақиятҳо ва иштибоҳҳои дипломатияи Руссия. Дар
худуди ним аср Руссия пурқувваттарин артиш дошт ва як қатор
муваффақиятҳои низоми ва дипломатиро ба даст овард. Дар айни
замон, Англия ва Франсия мисле, ки дар ҷои дуҷуми ҳодисаҳои
европоӣ қарор доштанд, бодикқат ғаъолияти сиёсати хориҷии
Русияро мушоҳида менамуданд. Англия ба пахши шуриши Венгрия
ҳалал нарасонда, барои худ ҳифзи тамомияти Австрияро мусбат
мешумурд, ки ба қушиши ҳаракати Руссия ба ҷануб, ба гулӯгоҳҳо,
муқобилият менамуд. Хосатан, дар ин вақт Николай I ба
иштибоҳҳои дипломатии хислати тактикӣ ва стратегӣ дошта роҳ дода
буд, ки онҳо ба зудӣ Руссияро ба ҷудоии (изолятсия) намоён ва ба
таври умум ба ҷанги Қрим расонданд.

Дар мохи августи соли 1849 Николай I ба таври дағалона аз султон Абдулмачид талаби баргардондани инқилобиёни полякӣ ва венгериро намуд. Мутобиқ ба машварати дипломатҳои франсавӣ ва англисӣ султони Туркия баргардондани муҳоҷиринро рад намуд. Ҳукумати Англия ба Вена ва Петербург пешниҳоди катъи фишор ба Туркияро намуд. Эскадраи англисӣ роҳи Дарданеллро пеш гирифт.

Муносиботи Николай I бо Франция низ бад шуд. Ҳарф бар сари он буд, ки 10-уми декабри соли 1848 Луи Наполеон президенти Ҷумҳурии Франция интихоб шуд.

То ин вақт ҳодисаҳои зерин ба амал омаданд. Дар натиҷаи шиддат гирифтани инқилоб, шоҳи Франция Луи Филипп, ба Англия гурехта, аз тахт даст кашид. Монархия аз байн рафт, конститусияи нав қабул ва интихобот ба Маҷлиси муассисон доир гардид ва мутобиқ ба конститусияи нав 1 декабр интихоботи президенти Ҷумҳурии гузаронда шуд. Овози аз ҷама бештарро (74,4%) набераи Наполеони I шоҳзода Луи Бонапарт гирифта, ба номи Наполеони III император шуд.

Россия, аз тағйироти дар Франция сурат гирифта, розӣ буд.

Австрия ва Пруссия сарфи назар аз он ки байни онҳо ва Россия дар бораи риояи навиштани «дӯсти азиз» ва «Луи Наполеон» мувофиқа ҳосил шуда буд, онҳо ба императори Франция чун «фародари азиз» ва «император Луи Наполеони III» муроҷиат менамуданд ва танҳо Россия ин одоби муоширати байни шоҳонро риоя намекард. Дар Париж инро фаромӯш накарданд. Николай I интиқоби худро дарк намуд, аммо бисёр дер.

Россия, Англия ва Франция доимо машғули қорҳои Европайи Марказӣ буда, аз манфиатҳои худ дар Шарқ, пеш аз ҷама дар Туркия фаромӯш намекарданд. Англия ва ба андозаи камтар Франция бодикқат ҳаракати қўшунҳои Россияро ба князигариҳои Дунай мушоҳида менамуданд. Николай I бо матонати зиёд кушиш менамуд, ки созишро бо Англия дар бораи амали муштарак дар Шарқи Наздик ба даст оварад. Вай дар сўхбатҳо бо сафири Англия дар Петербург Г. Сеймур доимо вазъи иқтисоди хориҷӣ ва дохилии Туркияро баррасӣ намуда, дар айни замон, изҳор медошт, ки ба касе иҷозати ишғоли Константинополро намендиҳад. Императори Россия ба Англия пешниҳод менамуд, ки Миср ва ҷазираи Критро гирад. Аммо Булғория, Сербия, Валахия ва Молдавия бояд тахти ҷимояи Россия қарор дошта бошанд. Дар сўхбат бо сафирон Николай I аз манфиатҳои Франция дар Шарқи Наздик сарфи назар менамуд. Ба

гайр аз ин, ӯ чунин назар дошт, ки Франсия бисёр заиф аст. Аз сӯи дигар, императори рус мавқеъи Австрияро нисбат ба Руссия нодуруст арзёбӣ менамуд. Ӯ чандин маротиба аз Австрия дастгириро интизор шуда, иштибоҳ намуда буд. Ба гайр аз ин, Николайи I ақида дошт, ки ба сабаби зиддияти ҷиддӣ байни Франсия ва Англия онҳо наметавонанд якҷоя муқобили Руссия бароянд.

Дар ибтидои соли 1853 Николайи I кушиши моил намудани Англия ба иттиҳодро давом дод. Бо Лондон музокираро оғоз намуда, ӯ иштибоҳан ба нияти Англия дар бораи муборизаи якҷоя ба муқобили Туркия тақдир менамуд. Николайи I ҷавоби статс-котиб оид ба қорҳои хориҷӣ лорд Ч. Росселро 19 моҳи феврал гирифт. Англия ба пешниҳоди Руссия ҷавоби рад дод. Аввалан, англисҳо фикр намекарданд, ки Туркия «рузҳои охиринаи зиндагиро ба сар мебарад». Сониян, онҳо ба таври қатъӣ муқобили ишголи Константинопол аз ҷониби Руссия буданд. Солсан, шакку шубҳаи зиёде нисбат ба мавқеъи Франсия ва Австрия баён доштанд. Баъд аз гирифтани ҷавоб аз Лондон, императори Руссия, вазъияти ба миён омадаро нодуруст арзёбӣ намуда, тасмим гирифт бо истифода аз қувва амал намояд.

Дар натиҷаи ин иштибоҳ муносиботи Руссия ба дигар кишварҳо ба андозаи қобили мулоҳиза тира гардид. Масъала дар бораи маконҳои муқаддас, дар бораи бартариҳои калисои православӣ ва католикӣ баҳона барои низоъ бо Франсия гардид.

Ҷанҷол дар бораи маконҳои муқаддасро Франсия ҳануз дар соли 1850 матраҳ намуда буд. Дар ҳақиқат муҳолифати франсавию русӣ решаҳои амиқтар дошт. Наполеони III лаҳзаро истифода намуд, то дар ҷомеаи европояи ҷудой андозад ва Англияро бо Руссия ҷанҷандозад. Николайи I тасмим гирифт ҷанҷол дар бораи маконҳои муқаддасро дар мубориза бо Туркия истифода намояд. Ҳукуматдорони туркӣ таъсири франсавиҳо дар музокирот бо намояндаи Руссия пофисшорӣ менамуданд. Барои намоиш додани қувваи худ Николайи I бо киштии ҳарбии калон як ҳайати намояндагони сершуморро бо раҳбарии вазири баҳр, генерал-адютант княз Меншиков ба Туркия фиристод.

Генерал-лейтенанти 65 сола княз Меншиков шахси бомаълумот ва дорои хиради фавқуллодда буд. Вале тавре ки ҳамзамононаш зикр менамуданд, ӯ шахси беилтифот ва ба ҳарчи ки дар кишвар мегузашт, бепарвоёна назар менамуд.

Ба Меншиков пеш аз сафар тарзуламал аз ҷониби Несселроде омодашуда супурда шуд. Мутобиқи он, сафири фавқуллодда бояд ба

масъалаи чанчол дар бораи маконҳои муқаддас хотима диҳад ва шартнома ро байни шоҳ ва султон имзо намояд, ки мутобиқи он император бояд ҳуқуқи ҳимояти тамоми православҳои дар тобеияти султони Туркия бударо дошта бошад.

Дар Константинопол Меншиковро на танҳо ҳукуматдорони расми Туркия, балки шумораи зиёди аҳолии юнонигарон низ бо ӯ ҳамоҳангӣ қабул намуданд. Меншиков салоҳияти васеъ дошта, аз мулоқот бо вазири корҳои хориҷии империяи Усмонӣ Фуад-Эффенди, ки ҷонибдори Франция дар бораи маконҳои муқаддас буд, рӯ гардонд.

Бо назардошти ҷамъшавии қушунҳои русӣ дар Бессарабия, султон Абдулмаҷид розӣ шуд дар масъалаи ибодатхонаи Байтулмақаддас ва Вефлеем ба русҳо гузашт намояд. Аммо Николай I аз он фарохтар по гузошт. Дар моҳи март соли 1853 ду ёддошти шифоҳӣ (вербальная нота), яке паи дигаре, бо талаби қатъӣ, ба султон ирсол шуданд, ки дар сурати қабули онҳо, ба тобеияти пурраи императори русӣ гирифтӣ мешуд. Англичҳо барои он ки ба таквияти нуфузи Руссия дар Туркия роҳ надиҳанд, феврал оғоз ба фаъолият намуданд. Дипломатияи англисӣ, мақсади ниҳони сафари Меншиковро пай бурда, султони Туркияро ташвиқ менамуд, ки шартҳои Руссияро напозирад. Дар айни замон, Меншиков талабҳои нав ба навро, ки аз доираи муносиботи қабулшудаи байни давлатҳои хориҷ мегардиданд, пешниҳод менамуд. Дипломатҳои англисӣ, ки чунин амалро бисёр вақтҳо анҷом медоданд, ба Лондон иттилоотро бо рангу бори зиёд ва ҳатто баъзе санадҳои қалбакии русиро медоданд. Меншиков аз ин оғоз шуд ва ҷораҳои имконпазиро медид, то мақомоти туркиро бовар кунонад, ки дар сурати ҷанг Англия Туркияро тарафдорӣ намекунад.

Фаъолияти рӯиристи дипломатияи русӣ дар Туркия ба он оварда расонд, ки ҳодисаҳо на ба тарзи диди Петербург, балки ба тарзи диди Лондон сурат гирифтанд. Дар натиҷа, султон пешниҳодҳои Руссияро қабул накард ва хоҳиши додани муҳлат барои баррасӣ намудани онҳоро намуд. Меншиков музокироти бесамарро дар Туркия хотима дода, 24 майи соли 1853 Константинополро тарк намуд.

Султон, бо машварати англисҳо, 4 июн, фармонро дар бораи қафолати ҳуқуқ ва имтиёзоти калисои православӣ нашр намуд. Аммо, барои Петербург дар ин лаҳза на музокирот, балки баҳона барои ишголи Молдавия ва Валахия лозим буд. 21 июли соли 1853 русҳо

Прутро фатҳ намуда, князигариҳои Дунайро бе эълони ҷанг ишғол намуданд.

Франсия аз ин ҳодисаҳо дар канор намонд. Ҳанӯз дар моҳи март Наполеони III флоти франсавиро ба баҳри Эгей фиристонд, то ки он дар ҳар лаҳза омодаи расидан ба соҳили туркӣ бошад. Ба соҳилҳои шарқии Баҳри Миёназамин аз پاسи франсузҳо эскадраи англисӣ нисбатан раван гардид.

Австрия ва Пруссия дар фикри тасмимгирӣ ба тарафдорӣ қадоме аз ин кишварҳо буданд. Пруссия пас аз калавишҳо тасмим гирифт, ки Англия ва Франсияро тарафдорӣ нанамояд. Ин ҳол вазъияти Австрияро мураккаб сохт, ки ба иттиҳоди зидди русӣ нигоҳ накарда, бидуни Пруссия наметавонист ба амалиёти низомии муваффақона умед дошта бошад. Ба ин тартиб, тобистон ва тирамоҳи соли 1853 бо музокироти беохир ва дар вазъияти муташанниҷ гузашт.

Ҷанги Қрим. Дар ниҳоят ба англисҳо ва франсузҳо муяссар гардид, султонро бовар кунонданд, ки бо Руссия ҷанг эълон намоянд. Ҷанг 4 октябри соли 1853, пас аз он ки сарфармондеҳи Руссия М. Д. Горчаков баровардани қўшунҳоро аз князигарии Дунай рад намуд, оғоз шуд. 30 ноябр эскадраи русӣ таҳти фармондеҳии вitse-адмирал П. С. Нахимов дар халиҷи Синоп флоти туркиро торумор намуд ва истеҳкомоти соҳилиро нобуд сохт.

Ғалабаи русҳо дар муҳорибаи Синоп Франсия ва баъдан Англияро ба мудохила дар ҷараёни амалиёти ҷангӣ тела дод. 4 январи соли 1854 киштиҳои франсавӣ ва англисӣ дохили Баҳри Миёназамин гардиданд. Ба Петербург иттилоъ дода шуд, ки қисмҳои ҳарбии ду давлат киштиҳо ва бандарҳои туркиро аз ҳучуми эскадраи русӣ ҳимоя мекунанд.

Шартномаи Константинопол ва иттиҳоди зидирусӣ. 12 марти соли 1854 Британияи Кабир, Франсия ва Туркия дар Константинопол шартномаи иттиҳодро имзо намуданд. Англия ва Франсия ўҳдадорӣ ёрӣ ба Туркия гирифта, қасд доштанд «ҳучуми қўшунҳои русро ақиб мепартоянд», қўшунҳоро фавран баъд аз имзои сулҳ аз Туркия хориҷ менамоянд. Султон аз ҷониби худ ўҳдадор шуд, ки сулҳи ҷудогонаро имзо намекунад. Англия ва Франсия расман ҷангро мутаносибан 27 ва 28-уми марти соли 1854 бо Руссия эълон намуданд. Дар ин давра барои онҳо ҳама чиз муяссар мешуд. Онҳо фаъолияти дипломатии худро муттаҳид намуданд, муваффақона амалиёти ҷангиро мекунанд, муштарақан дохил шудани Австрияро ба ҷанг дар

муқобили Руссия ба даст оварданд. Ҳамаи ин дар дипломатияи Бенидешонаи рус сурат гирифт.

Сафирони англис ва фаронса дар Туркия Стрэдфорд ва Б. де Нилье, агарчи дар мавриди бисёр масъалаҳо ҳамфикр набуданд, аммо мавқеи ягонро пеш мебуданд. 10 апрели соли 1854 байни Франция ва Англия шартномаи иттиҳод имзо шуд, ки амалан муқобили Руссия интиронда шуда буд. Дар он кӯшиши ҳар ду давлат барои «расидан ба барқарорӣ сулҳ байни Руссия ва Порти Шариф бар пояи мустаҳкам ва дарозмуддат» зикр гардид, аммо ба хусус, қайд шуд, ки Франция ва Англия чораҳои заруриро барои «озод намудани хоки султон аз қучуми хориҷиён», яъне Руссия, қабул менамоянд. Барои ин мақсад шумораи кофӣи нерӯҳои заминӣ ва баҳрӣ дар Туркия пешбинӣ шуд, дар ҳоле ки ҳар ду ҷониб ба мувофиқа расиданд, ки амалиёти ҷангири бидуни ризоияти муқаддамотӣ қатъ намекунанд.

Англия ва Франция барои «қабули давлатҳои европоӣ, ки майли дохил шудан ба иттиҳод доранд», изҳори омодагиро намуданд. Хоҳишмандон пайдо шуданд. 2 декабри соли 1854 дар Вена шартномаи иттиҳод байни Австрия, Франция ва Британияи Кабир имзо шуд. Австрия ӯҳдадор шуд, ки Молдавия ва Валахияро ҳимоя менамояд.

Руссия ба иттиҳоди зиддирусӣ ҳамроҳ нашуд ва проблемаҳои Туркия манфиатҳои ҳаётии онро ҳалалдор намасохтанд. Ба вучуди мавқеи номаълум ва калавандаи шоҳ Фридрих Вилгелми I, фишори Англия, Франция ва Австрия дар мавқеи ҳукумати Пруссия инъикос шуд. Нақши калонро дар бетараф боқӣ мондани Пруссия Бисмарк бозӣ намуд, ки ба назари вай муқобили Руссия баромадани Пруссия танҳо ба манфиати дигарон ва ғайрилозиму зараровар аст. Ӯ дидани Австрияро заифро беҳтар мешумурд. Бисмарк гарчи идеяи муттаҳид намудани давлатҳои германӣ гирди Пруссия буда, мефаҳмид, ки муҳолифат бо Руссия ғоидаи надорад, зеро он дар давраи ҷанги ҷитмии Францияю Пруссия лозим мешавад. Аз ин ҷиҳат, Бисмарк муқобили ҳамроҳ шудани Пруссия ба иттиҳоди зиддирусӣ буд.

Ҷанги Қрим аз моҳи октябри соли 1853 то моҳи феврالی соли 1856 давом дошт. Дар ин ҷанг муқобили Руссия Туркия, Англия, Франция ва шохигарии Сардиния иштирок доштанд. Ҷанги Қримро метавон ба ҷор давра тақсим намуд.

Давраи аввал – давраи ибтидои ҷанг аз моҳи октябри соли 1853, яъне аз рузи зълони ҷанг бо Руссия то моҳи марти соли 1854, вақте ки Англия ва Франция дохили ҷанг гардиданд; давраи дуввум аз моҳи

март то августи соли 1854 вақте ки Англия ва Франция ҷаблонии амалиёти ҷангии зидди Россияро дар князигариҳои Дунай муборизанд, давраи севум – аз моҳи сентябри соли 1854 то августи соли 1855 замоне, ки Севастопол мудовия мешуд; ва дар ниҳоят, давраи чорум аз моҳи сентябри соли 1855 то моҳи феввали соли 1856 - замоне, ки дар Париж музокироти расмӣ дар бораи сулҳ шурӯъ шуд.

Дар ҷараёни тамоми ҷанг музокираҳои гуногун ҷаблонии сурати мегирифтанд. Англия қушиш менамуд, ки муқобили Россия иттиҳоро ташкил намояд, ба Австрия фишор меовард, бо Дания, Швейтсия ва Пруссия гуфтушунид мебуд. Аммо ягона чизе, ки ба он муяссар шуд, шохигарии Сардинияро ба ҷанг ҳамроҳ сохт.

Дар давраи аввали ҷанг Англия ва Франция мутафайқона амал менамуданд, агарчи ҳар кадомашон дунболи мақсади худ меафтанд. Ҳукумати англис бо раҳбарии Палмерстон, идеяи ҷангии умумӣ бар зидди Россияро дар сар мебарваронд, аммо Франция, дар навбати худ, тақвияти Англияро дар Шарқ намехост. Бо гузашти замон, Франция аз амалиёти муштарақ бо Англия дур мешуд.

Россия дар ҷараёни ҷанг қушиш дошт ба Австрия таъсир расонад. Дар моҳи январи соли 1854 граф Орлов, ки дипломати бомаҳорат, дар Вена ба императори Австрия Франс Иосиф пешниҳод тақдим намуд, ки мазмунаш иборат аз он буд, ки Австрия бояд ба Россия бетарафӣ эълон намояд. Россия аз тарафи худ кафолати дахлнопазирии мулкҳои австриягиро медиҳад. Ва ниҳоят, дар сурати ғалаба ва пошхурии Туркия таҳти ҳимояти муштарақи Россия ба Австрия қарор гирифтани Сербия, Булғория, Молдавия ва Валахия дар назар гирифта мешуд. Дар ҷараёни музокирот канслери Австрия Буол аз Орлов пурсид: оё ӯ метавонад аз номи шоҳ уҳдадор шавад, ки қушунҳои русӣ аз Дунай намегузаранд? Ба ин савол граф Орлов ҷавоби мусбатро дода натавонист. Дар натиҷа, Буол аз номи Франс Иосиф кафолати бетарафиро наод.

Тобистони соли 1854 Франция ва Англия ба бартари қувва ва аслиҳа нигоҳ накарда, натавонистанд дар князигарии Дунай афзалияти қобили мулоҳизаро ба даст оваранд. Тирамоҳ расид, аммо Австрия аз иштирок дар амалиёти ҷангии муттаҳидин худдорӣ менамуд. Дар қароргоҳи иттифоқчиён дар Варна ба ин натиҷа расиданд, ки бидуни Австрия пешравӣ ба дохили Россия хатарнок ва мушкил мебардад. Тасмим гирифта шуд, ки ба мақсади ишғоли зуд ва хароб намудани Севастопол, феврал пиёда намудани қушун дар нимҷазираи Қрим оғоз гардад. Аммо ин ният дар амал татбиқ нашуд.

Миллоҳон ва аскарони рус муъҷизаи далерӣ ва қаҳрамонӣ нишон доданд. Мудофиаи Севастопол 349 рӯз давом дошт. Душман талафоти зиёди ҷонӣ ва техникаӣ дод. Ва танҳо 27 августи соли 1855 гарнизони мудофиавии Севастопол, шаҳрро ҳолӣ намуд ва баъд аз тарқондани истехкомҳо, ба тарафи шимоли халиҷи Севастопол рафт.

Дар моҳи феввали соли 1855 Николайи I вафот кард. Бо марги ӯ давран сисолаи ҳукуматаш ба охир расид, Дар ин муддат Руссия дар зимояи тартиботи кӯҳнаи кишварҳои европой қарор дошт. Фаъолияти сиёсати хориҷии Николайи I – ро натиҷагирӣ намуда, бояд қайд кард, ки баробари як қатор муваффақиятҳо сиёсати иқтисодӣ, нооқилонаи ин император бо шикасти дипломатӣ, ба ҷанги Крим, шикасти Севастопол ва сулҳи нангин оварда расонд. Дар моҳи феввали соли 1855 тахти Руссияро Александри II ишғол намуд, ки нисбат ба падараш, ҳодисаҳои сурат гирифтаре воқеъбинонатар баҳо меод. Ӯ мехост шартномаи сулҳ зудтар ақд шавад.

Тирамоҳи соли 1855 барқароршавии иртибот байни Александри II ва Наполеони III оғоз гардид. Ба ин тӯл кашидани ҷанг ва ҳамроҳ нашудани Шветсия ва дигар муттаҳидин ба он мусоидат намуд. Дар доираҳои ҳуқумрони кишварҳои ҷангкунанда фикри хатми ҷанги харобиовар ба миён омад. Масалан, дар Париж дарк мекарданд, ки мавқеи Англияро на танҳо дар Баҳри Сиёҳ, балки дар тамоми Шарқ мустаҳкам менамояд. Аз ин ҷиҳат, Франция имконияти оғози музокироти сулҳро ҷустуҷӯ менамуд ва ташаббускори имзои созишномаи сулҳ дар ҷанги Крим баромад шмуд.

Шартҳои сулҳи ҷанги Крим. Ошкор гардид, ки канслери Руссия Несселроде ба австриягӣҳо дар бораи шуруғи музокироти сулҳ байни Франция ва Руссия ба кишварҳои Европа хабар додааст. Канслери Австрия Буол фавран дигар кишварҳо аз ҷумла Пруссияро низ аз ин иттилоъ дод ва таҳияи шартҳои сулҳ оғоз гардид.

Дар моҳи декабри соли 1855 Австрия аз номи кишварҳои ҷангкунанда шартҳои музокираҳои сулҳро ба Руссия пешниҳод шмуд. Онҳо аз панҷ фасл иборат буданд:

1. Князигариҳои Дунай. Манъи ҳимояти русӣ ва манъи ҳар гуна мудохила дар қорҳои дохилии князигарӣ, ки «баргарӣ ва имтиёзоти худро таҳти ҳукумати олии Порто (Туркия) ҳифз менамоянд». Руссия «ба ивази қалъаҳо ва заминҳои ишғолнамудаи қушунҳои Иттиҳод ба таъин намудани сарҳади нав дар Бессарабия розӣ мебошад».

2. Дунай. Озодии киштиронӣ дар Дунай барои комиссияҳои европоӣ таъмин мегардад.

3. Баҳри Сиёҳ. Баҳри Сиёҳ бетараф эълон мегардад. Он барои киштиронии тичоратии тамоми кишварҳо боз мебошад ва барои рафту омади киштиҳои низомӣ манъ аст. Дар сарҳадҳои он сохтани истехкомҳои ҳарбӣ- баҳрӣ манъ аст ва истехкомҳои мавҷуда бояд аз байн бурда шаванд.

4. Насрониҳои табаъи Порта. Ҳуқуқ ва имтиёзҳои насрониҳои раияти Порта бидуни ҳалалдор намудани мустақилият ва манъалати ҳукумати Туркия таъмин мегардад. Руссия дар нашри фармонҳои, ки аз ҷониби Австрия, Франция, Британияи Кабир ва Порта барои таъмини ҳуқуқи динӣ ва сиёсии насрониҳо қабул мешаванд, иштирок менамояд.

5. Шартҳои махсус. Давлатҳои дохили ҷанг ҳуқуқ доранд, ба ғайр аз чор шартӣ дар боло зикршуда, шартҳои махсусро пешниҳод намоянд.

Ба ғайр аз он, иттилоъ дода шуд, ки дар сурати аз тарафи Руссия қабул нашудани шартҳои пешниҳодшуда, Австрия ба он ҷанг эълон мекунад. Шоҳи Пруссия дар мактуб ба Александри II низ ба зарурати қабули ултиматуми Австрия ишора намуд. Александри II тасмим гирифт, ки ин талабҳоро ҷун сулҳи муқаддамотӣ қабул намояд.

Конгресс ва шартномаи Париж. Барои иштирок дар конгресси Париж, ки кори худро 25 феввали соли 1856 оғоз намуд, граф Орлов ва сафири Руссия дар Лондон барон Брунов фиристода шуданд. Ба Орлов муяссар гардид, ки муносибати наздикро бо Наполеони III барқарор намояд. Дар вохӯриҳои шахсӣ Орлов як қатор масъалаҳоро ба мувофиқа расонд ва назари императори франсавиро дар мавриди моддаҳои ҷудоғонаи шартномаи сулҳи дар ҳоли таҳия фаҳмид. Бахсҳо дар конгресс ихтилофоти ҳайати намояндагони англисӣ ва франсузиро дар мавриди баъзе масъалаҳо нишон дод. Наполеон давоми ҷангро намехост. У чунин мепиндошт, ки Франция хости худро ба даст овард ва акнун барои он наздикшавӣ ба Руссия зарур аст. Вазири корҳои хориҷии Франция, набераи Наполеони I Валуевский, ки раёсати конгрессро бар ӯҳда дошт, ба Руссия хушбинона муносибат мекард ва Австрияро тарафдорӣ нанамуд.

30 марти соли 1856 шартномаи сулҳи Париж имзо шуд. Мазмуни асосии он иборат буд: Руссия ба Туркия шаҳри Карсро баргардонад, Франция, Англия ва Сардиния бояд ба Руссия шаҳрҳо ва бандарҳои Севастопол, Балаклав, Камиш, Евпатория, Керч, Еникале,

Кинбури, ва ҳамчунин тамоми заминҳои ишғолнамудаи қўшунҳои муттаҳидинро баргардонанд. Руссия, Австрия, Англия, Франция ва Пруссия уҳдадорӣ гирифтанд, ки мустақилият ва тамомияти империяи Усмонию эҳтиром намоянд. Султон бояд дар бораи баробархукуки аҳолии насронӣни империяи Туркия фармон бароварад. Ба ин тартиб кишварҳои имзонамудаи шартномаи Париж, солишномаи 13 июли соли 1841-ро дар бораи бастании гулӯгоҳҳои Босфор ва Дарданел барои киштиҳои ҳарбӣ, тасдиқ намуданд. Баҳри Сиёҳ бетараф ва барои киштиронии тижоратии тамоми кишварҳо боз тилло гардид. Гардиши киштиҳои низомӣ чи барои кишварҳои соҳилӣ ва чи барои тамоми кишварҳои дигари дунё манъ карда шуд.

Руссия ба муайян кардани сарҳади нав дар Бессарабия розигӣ дод. Вале қисмати Бессарабияи гузашт намудааш ба князигарии Молдавия тахти ҳукумати Порт ҳамроҳ шуд. Князигарии Валахия ва Молдавия тахти ҳукумати Порто қарор гирифтанд. Князигарии Сербия мустақилият, идораи миллӣ, озодии пурраи динӣ, конунгузорӣ, савдо ва киштирониро ҳифз намуд, вале тахти ҳимояти Порто гардид.

Ба ин тартиб Руссия аз флоти худ дар Баҳри Сиёҳ маҳрум гардид, қисмати Бессарабияро гузашт намуд, ба Туркия Карсро баргардонд, ҳукуки ҳимояи Валахия, Молдавия ва Сербияро аз даст дод.

Шартҳои сулҳи Париж вазнин буданд, вале онҳо метавонистанд бо бадтар бошанд. Аз ҷумлаи вақеъаҳое, ки то андозае вазиятро ба фоидаи Руссия тағйир дод, пеш аз ҳама мудофиаи қаҳрамононаи Севастопол буд, ки тамоми Европаро дар ҳайрат андохт, ихтилофоти ру ба афзоиши байни Франция ва Англияро ба миён овард. Ҳамчунин бояд аз дипломатияи муваффақонаи граф Орлов ва барон Бруннов ёдовар шуд.

Ба он нигоҳ накарда, ки иттифокчиён тавонистанд ҷанги Кримро низ бурд намоянд, Англия натавонист иттиҳоди амалкунандаи устувори зиддирусиро ташкил намоянд, то дар як вақт ғарабро ба шимол ва ҷануб ворид намоянд.

Мавзӯҳои ки барои семинар дар масъалаи «Муносиботи байналмилалӣ дар нимаи аввали асри XIX» пешниҳод мегарданд:

1. Муносибатҳои байналмилалӣ дар ҳудуди асрҳои XVIII – XIX.
2. Ҷангҳои Наполеон ва сиёсати Англия, Руссия ва Австрия.

3. Мухосираи Континенталӣ.
4. Хучум ба Руссия ва шикасти Наполеон.
5. Вазъияти Европа дар солҳои 1813-1814.
6. Конгресси Вена.
7. Низоми венагии муносибатҳои байналмилалӣ.
8. Ташкилҳои Иттиҳоди Муқаддас.
9. Аҳамияти байналмилалӣ инқилоби июли соли 1830 дар Франция.
10. Инқилоби соли 1848 дар Франция ва сиёсати давлатҳои европоӣ.
11. Дасисаҳои сиёсати хориҷии Наполеони III.
12. Ҷанги Қрим. Сулҳи Париж.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Муносиботи Австрия ва Пруссияро шарҳ диҳед.
2. Муносиботи Австрия ва Руссия чӣ гуна буд?
3. Созишномаи Лондон кай, байни кадом давлатҳо ва оид ба кадом масъала имзо шуд?
4. Созишномаи Олминос кадом сол, байни кадом давлатҳо ва оид ба кадом масъала имзо гардид?
5. Муносиботи Руссия бо Англия, Франция, Австрия ва Туркия то оғози Ҷанги Қрим (октябри 1853-феврари 1856) чӣ тавр буд?
6. Муносиботи Англия, Франция, Австрия ва Пруссияро нисбат ба Ҷанги Қрим шарҳ диҳед.
7. Шартҳои музокироти сулҳомез оид ба Ҷанги Қрим, ки аз номи давлатҳои ҷангкунанда пешниҳод шуданд, чӣ буд?
8. Конгресси Париж кадом сол доир гардид ва кадом масъаларо баррасӣ намуд?
9. Шартномаи Париж кадом сол имзо шуд ва мазмунӣ асосии он чӣ гуна буданд?

ФАСЛИ САВВУМ

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ДАР НИМАИ ДУВВУМИ АСРИ XIX

Боби 1. ЕВРОПА БАӢД АЗ ҶАНГИ ҚРИМ ВА СУЛҲИ ПАРИЖ

БаӢд аз хатми ҷанги Қрим ва имзои Сулҳи Париж, дар Европа оқиста-оқиста вазъияти нав барқарор мегардид. Мавқеи пас аз Конгресси Вена пойдоршудаи Руссия бисёр заиф шуд ва иттиҳоди Австрия ва Пруссия пош хӯрд. Австрия дар сиёсати хориҷии худ ба Англия майл менамуд, яъне ба тарафи рақибони Руссия гузашт. Иттиҳоди англисӣ-австрий-франсавӣ ба номи «системаи римӣ, ки шифаҳояшон дар оянда ҷудо намудани Руссия, ноҳал боқӣ гузоштани масъалаҳо дар бораи гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ ва хоҳиши нуфузи русӣ ба халқҳои Балқан буд», ба миён меояд.

Наздиқшавии Франция ва Руссия. Бо назардошти сафороии (ҷойгиршавии) нави қувваҳо, ки пас аз Ҷанги Қрим дар Европа сурат гирифт, Руссия дар нимаи дуввуми аср XIX дар баробари зарурати ҷустуҷӯи иттифоқчиёни нав, ки бояд кӯшиши онро барои манъи шароитҳои маҳдудкунандаи Сулҳи Париж ва баромадан аз ҷудои байналмилалӣ тарафдорӣ менамуданд, қарор гирифт. Руссия чунин иттифоқчиरो дар симои Франция пайдо намуд.

Хатти маши сиёсати хориҷии императори Руссия Александри II ва вазири нави қорҳои хориҷӣ А. М. Горчаков, ки нисбат ба вазири қорҳои хориҷии собиқ Несселроде мустақилияти бештар дошт, ҳифзи манфиатҳои миллий буд.

Самтҳои асосии сиёсати хориҷии кишварро Горчаков дар ҷуғриш ба император фавран баӢд аз таъинаш ба мақоми вазорат мӯйян намуд. Дар ёддоштҳои дастурии ба сафирони давлатҳои европавӣ фиристода, ӯ қайд намуд, ки дар ояндаи наздиқ Руссия на бояд амали ғайлопро дар Европа барои ғоидаи дигар давлатҳо ва барқарори манфиати худ анҷом диҳад. Руссия, мутобиқ ба андешаи вазир, ҳудудаш бояд тасмим гирад, ки бо кадом кишварҳо наздиқ шудан лозим аст ва бо кадом не. Ин аз он шаҳодат меод, ки Руссия дигар наметавонад манфиатҳои худро ба хотири Иттиҳоди Муқаддас қурбон намояд.

Беҳбудии муносибат ба фондаи ҳар ду ҷониб буд, чунки дар сиёсати европой манфиатҳои умумӣ пайдо шуданд. Масалан, Руссия ва Франция дар ин вақт нисбат ба Австрия даъвои худро доштанд. Наполеони III кушиш дошт Австрияро аз Италия барорад ва ҷои онро ишғол кунад. Руссия хиёнати Австрияро дар арафа ва ибтидои давраи ҷанги Қрим фаромӯш накарда буд. Палмерстон бештар аз наздикшавии Руссия бо Франция метарсид ва барои Англия беҳтар мешумурд, ки бо Наполеон дар ихтилоф набошад. Дар соли 1856 дар даъвати (зиёфати) тағтанавии сафири нави Франция дар Петербург Александри II ва III. Морни ҳамдигарро бо муносиботи хайрихоҳонаи ду кишвар бовар кунанд. Баҳори соли 1857 ҳайати намоёндагони Вазорати баҳрӣ таҳти раёсати князи бузург Константин Николаевич бо даъвати Наполеони III ба Париж омад, ки нияти ҳамкории зичро бо Руссия нишон меод.

Дар соли 1857 ваҳӯрии императорҳо ва вазирони қорҳои хориҷии Руссия ва Франция дар Штутгарт сурат гирифт. Ҳар яке аз тарафайн он масъалаҳоеро барои муҳокима мегузоштанд, ки дар доираи манфиаташон қарор доштанд. Барои Франция ин масъала пеш аз ҳама, мавзӯи Италия ва вазъият дар князигарихҳои Дунай, яъне соҳаи нуфузи таърихиаш буд. Александри II ва Горчаков кушиш доштанд, ки диққати императори франсавиро ба зарурати таҷдиди назари моддаҳои шартномаи Сулҳи Париж дар бораи бетарафии Баҳри Сиёҳ муттамаркиз созанд. Агарчи шартнома ва созишнома имзо нашуд, аммо ин мулоқот асос ва оғози ҳамкории наздики дипломатиро гузошт.

Англия низ ба наздикшавии Руссия ва Франция мусоидат намуд. Пас аз Сулҳи Париж Палмерстон амалӣ намудани сиёсати зиддирусиро дар Кафказ, Эрон ва Туркия, яъне дар ҷойҳое, ки манфиатҳои ду кишвар ба ҳамдигар бармехӯрданд, давом меод. Дар ин миён, муносиботи байни Франция ва Англия ру ба сардӣ ниҳод. Барои Наполеон, ки ба ҷанг бо Австрия тайёрӣ меидид, мавқеи Англия бетафовут набуд.

Тассодуф ба ҳукумати Франция ёрӣ дод, то макони аслиҳаи инқилобиёни италиявиро, ки меҳостанд барои суиқасди ба Наполеони III истифода баранд, пайдо кунанд. Ин аслиҳа аз Англия оварда шуда буд. Ин ҳодиса дар байни асилзодагони англисӣ даҳшат эҷод намуд, ки дар натиҷа, лоиҳаи қонуни парламенти тартиб гардид, ки моддаи ҳуқуқи паноҳдиҳиро манъ менамуд. Аммо қонун қабул нашуд.

парламент маҷбур шуд дар моҳи феввали соли 1858 ба истеъфо равад. Лорд Дерби сарвазири нави Англия ва лорд Малмсберн вазири корҳои хориҷӣ интихоб шуданд. Наполеон аз ин ҳодиса ба хулосае омад, ки аз Англия бояд ҳароси зиёд надошта бошад.

Муборизаи (муқобилистии) Австрия ва Франция. Ба сари Австрия бало меомад. Ба сабаби талош барои зудтар муттаҳид намудани давлатҳои германӣ муносибот байни Австрия ва Пруссия тезу тунд мешуд. Ҳар ду ҷониб кӯшиш мекарданд, ки онҳоро тахти қимояти худ муттаҳид намоянд. Аммо аксарият моил ба он буданд, ки муттаҳидшавӣ дар атрофи Пруссия сурат гирад. Аз ин ҷиҳат, дар ҷанги мунтазира байни Франция ва Австрия, Руссия ва Пруссия Австрияро тарафдорӣ наменамуданд.

Дар ин вақт Наполеони III фаъолии дипломатӣ зоҳир намуд. Бо таъвати ӯ 20 июли соли 1858 дар Пломбер музокирот байни императори Франция ва нахуствазири шоҳигарии Сардиния Кавур доир гардид. Шоҳигарии Сардиния то ин вақт ба андозаи қобили мулоҳиза қудратманд шуд ва дар нақши маркази муттаҳидкунандаи ҷаҳонҳои италиявӣ баромад менамуд ва дар ҷунин вазъият дар низол бо империяи австриягӣ қарор дошт. Дар натиҷаи музокирот ба созиши зайл расиданд: Ба Франция ду вилоят – Савоя ва Нисса дода мешаванд. Наполеон аз ҷониби хеш розӣ шуд муштарақан бо Сардиния ба Австрия ҷанг эълон менамояд ва то замоне ҷанг хоҳад кард, ки Австрия аз Италия бароварда шавад ва Ломбардия ва Венетсия пурра озод гарданд. Шартнома мӯддати зиёд маҳфӣ буд.

Ба татбиқи ниятҳои Наполеони III нисбат ба Австрия ба расмият дароварда нашудани созишнома бо Руссия ҳалал мерасонд. Тасодуфӣ набуд, ки вай дар нимаи дуввуми соли 1858 ва моҳҳои январ ва феввали соли 1859 кӯшиши худро ба имзои шартномаи Франция ва Руссия раван менамуд. Музокирот ба мушкилӣ сурат мегирифт. Ҳар кадом аз тарафайни музокирот кӯшиш дошт манфиатҳои худро ҳимоя намояд. Франция меҳост ӯҳдадорҳои мушаххаси Руссияро дар сурати ҷанги Франция ва Австрия ба даст оварад. Руссия талош мекард тарафдориро дар масъалаи манъи моддаҳои шартномаи Париж ва бетарафии Баҳри Сиёҳро ба даст оварад. 19 феввали соли 1859 Франция ва Руссия дар Париж шартномаи маҳфиро дар бораи бетарафӣ ва ҳамкорӣ имзо намуданд. Мутобиқ ба шартҳои шартнома Руссия дар сурати ҷанги Франция ва Сардиния бо Австрия, бетарафиро ба ӯҳда гирифт. Дар ин ҳол Руссия ӯҳдадор шуд корпуси

мушқодакунандаи русиро дар сарҳади Австрия ҷойгир кунад. Франсия уҳдадорихои начандон равшанро нисбат ба Руссия дошт. Ин ҳар ҳол, ба имзо расидани ин шартнома барои Руссия маънои баромадан аз вазъияти ҷудоиро дошт.

Австриягиҳо фарорасии хатарро эҳсос намуда, тайёриро ба ҷанг шуруъ намуданд. Амалан сурат гирифтани ҷанг маълум буд ва танҳо савол дар он буд ки онро аввал кӣ оғоз менамояд. Муҳимаш ин ки мутобик ба созишнома бо Иттиҳоди Германия дар сурати ҷанги мудофиавӣ Австрия метавонист барои ёрии низомӣ ба давлатҳои немисӣ муроҷиат кунад. Шоҳи Австрия, ки аз ҷанг ҳарос дошт, эҳтиёт мекард ва интизор буд. Дар ин вақт шоҳигарии Сардиния аз ҳила кор гирифт. Кавур бо ҳар васила овозаҳои бардурӯғро дар мавриди сустию заифии артиши Сардиния, дар бораи бенизомӣ дар он, мавҷуд набудани ваҳдат дар дарбори Виктор Эммануили II, дар бораи он ки ӯ гуё ҳамчун хоини давлат, Савойя ва Ниссаро ба Наполеон фурухта, ба наздики муҳокима мешавад, паҳн менамуд. Тамоми ин маълумоти дуруғин ба дарбори Вена расиданд ва боиси оғози ҷанг гардид. 21 апрели соли 1859 Австрия ба Сардиния ултиматум фиристод. Наполеон ва Кавур ба мақсадашон расиданд. Қўшунҳои онҳо барвақт дар сарҳад бо Австрия ҷойгир буданд ва Австрия бо оғози ҷанг ба ёрии кишварҳои Иттиҳоди германӣ маҳрум гардид. Дар натиҷа, Австрия танҳо монд. Чуноне ки интизор буданд, артиши Австрия натавонист ба фишори артиши муттаҳиди Франсия ва шоҳигарии Сардиния тоб оварад. Австрия дар наздикии Монтебелло ин Манженте ва баъдан наздики Солферино шикасти сахт хурд. Қисмҳои парокандаи Австрия ақибнишинӣ намуданд. Чунин ба назар мерасид, ки Франсия ва шоҳигарии Сардиния ба ҳадафшон наздик шуданд. Аммо ҳодисаи тамоман ғайри интизор ба вуқӯъ пайваст. Дар қароргоҳи императори Австрия Франс Иосиф, флигел-адютанти Наполеони III - герсог де Кадор пайдо шуд. Ӯ ба императори Австрия аз номи Наполеони III имзои созишномаи оташбасро пешниҳод намуд, ки он дар шаҳри Вилла-Франке имзо шуд. Хабар дар бораи ин ҳодиса ба мисли инфичори бомба ғайримунтазира буд. Тамоми нерӯҳои демократии Италия аз амали Наполеони III ба шӯру ғазаб омаданд, ки ӯ иттифоқчи худро фурухтааст.

Пас, чаро Наполеони III баъд аз пирузии осон ва қотёна бар артиши Австрия чунин кард? Сабабҳои амал чунинанд. Пеш аз ҳама, ӯ аз ҷанги дуру дароз метарсид. Дар ин муддат имкони ба миён

омадани таҳдид ба Франция аз тарафи давлатҳои Иттиҳоди германӣ вазуд дошт. Наполеон намоҳост ба хоҳири шоҳигарии Сардиния ва иттиҳоди франсавиро қурбон созад. Ба ғайр аз он, императори Франция муттаҳидшавии давлатҳои италиявии Таскония, Парма, Маденаро бо шоҳигарии Сардиния ва ба миён омадани давлати нави бузург дар оғоздашро намоҳост. Агар чунин муттаҳидшавӣ сурат мегирифт, Франция бояд Римро тарк мекард, ки ин ба аз байн рафтани ҳукумати луизиини папа оварда мерасонд. Наполеон Савойя ва Ниссаро забт намуд.

Ба ин тартиб, Франция сазамини худро ба андозаи қобили мулоҳиза васеъ намуд, пеши роҳи муттаҳидшавии Италияро нагузошт ва имкони таҳдиди Иттиҳоди германӣ дар Рейназ миён бардошт. Иттиҳоди Австрия Пруссияро қанеъ мекард. Руссия низ аз муваффақияти Наполеони III розӣ буд.

Наполеони III, тавре ки зикр шуд, ба таври ҷиддӣ муқобили муттаҳидшавии давлатҳои италиявӣ буд ва Виктор Эммануили II-ро маҷбур сохт Гарибалди ба Рим роҳ надиҳад. Ин албатта ба муваффақияти Наполеони III дар Италия мусоидат накард ва баръакс ҳосоти душманонаи италиявӣҳоро нисбат ба императори Франция ба пучуд овард. Ҳамин, ки дар Италия ҳаракати инқилобӣ барои муттаҳид намудани давлатҳои пароканда шурӯъ шуд, Александри II, императори Руссия муқобили он баромад. Вазири корҳои хориҷии Руссия Горчаков баромади қушунҳои Австрияро ба Ламбардия ва Венетсия боқидошт. Ҷ 22 октябри соли 1860 дар Варшава воҳурии се император: русӣ, австриягӣ ва пруссиро ташкил намуд, ки дар он Александри II, Франс Иосифро розӣ намуд, ки ҳеҷ гуна амалиётеро дар Италия иҷро надиҳад.

Сиёсати Наполеон дар Шарк ва дар Мексика. Наполеон, мавқеи худро дар Европа мустаҳкам намуда, бо кушиши ҷалби тарафдории буржуазияи калон, як қатор ҷангҳои мустамликавиро анҷом дод. Дар охири солҳои 50-ум ва ибтидои солҳои 60-уми асри XIX Франция дар Ҳиндучин ҷанг мебард. Франсавӣҳо пас аз ҷанги тулонӣ ва саҳт Кохингинаро ишғол намуданд ва аз шоҳи Камбоҷа эътирофи зоҳирини тақтӣ Ҳимояти Франция буданашро ба даст оварданд.

Аммо дар баробари муваффақият, Франция нокомӣ низ дошт. Баҳори соли 1860 Франция кушиш намуд, то дар Сурия мавқеаашро мустаҳкам намояд. Барои ин Наполеон муборизаи байни дӯзхо ва миссионерҳоро истифода намуд, ки онҳоро миссионерҳои

(мубаллиғини) англиканӣ (мансуби мазҳаби протестантизми Англия) ва католикӣ муқобили ҳамдигар таҳрик менамуданд. Воқеан, мубаллиғини англиканиро намояндагони дипломатии Англия ва католикиро Франция тарафдорӣ менамуданд. Ин мубориза ба ҷанги хунин табдил ёфт, ки дар натиҷаи он бештар аз 5 ҳазор маронитҳо кушта шуданд. Куштор дар Димишқ, Бейрут ва дар дигар шаҳрҳо сурат гирифт. Ҳамин тавр, вазири корҳои хориҷӣ Тувенел аз тариқи сафири англис дар Париж лорд Каули, тақозои таъкили комиссияи давлатҳои бузург ва фиристодани гурӯҳҳои низомӣ барои поён додани хунрезиро намуд. Ба бемайлӣ Англия нигоҳ накарда, Франция бо он созишнома имзо кард. Бо вучуди ин, ба англисҳо муяссар шуд ба Наполеони III имконияти тезу тунд намудани муносибот бо Англияро надода, дар моҳи июни соли 1861 қушунҳои худро аз Сурия бароварад.

Баҳс аз барои Сурия байни англисҳо ва франсавиҳо ба фиристодани экспедисияи муштарак ба Хитой, ки дар он ҷо муборизаи доимии дохилӣ ҷараён дошт, халал наросонд. Париж ва Лондон ҳанӯз дар соли 1858 Хитойро маҷбур сохтанд, ки ҳамзамон ду шартномаи тижоратӣ ва сӣёсиро ба Франция ва Англия имзо кунанд. Қушишҳои баромадани хитойӣ ба муқобили ин шартномаҳо ба он оварда расонд, ки франсавиҳо ва англисҳо қушунҳои худро дар Хитой пиёда намуданд, экспедисияҳои ҷазодиҳиро анҷом доданд ва ба Бейпин (Пекин) расида, дар он ҷо қасри тобистонаи императорро сӯзонданд. Амалиёти яқояи ду давлат таҳти раҳбарии ду сафир-сафири Франция барон Гро ва сафири Англия лорд Элчин мегузашт.

Ба зудӣ, дар соли 1862, Наполеон дасисаи бузургтари нав шурӯъ намуда, тасмим гирифт Мексикаро забт намояд ва онро ба давлати таҳти ҳимоят табдил диҳад. Дар ин кор Наполеонро намояндагони буржуазияи бузург ва бонқдорон, ки қушиш доштанд фоидаи зиёдро ба даст оваранд, дастгирӣ менамуданд. ИМА, ки гирифтори ҷанги шаҳрвандӣ буд, натавонист барои пешгирии экспедисияи мустамликавии Франция чораҳо андешад. Чун манфиати франсавиҳо ва англисҳо нисбат ба ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА ба ҳамдигар мутобиқат дошт, Наполеони III натавонист аз мавқеи Англия тарсу харос надошта бошад.

Ба мақсади маҷбур сохтани ҳукумати Б. Хуарес ба баргардондани пулҳои бонқдорони европоя, ки қаблан ба дохил шурӯшчиён клерикал Мирман дода шуда буданд, Франция яқоя бо

Испания ва Англия намоиши ҳарбиرو дар сохилҳои Мексика ташкил намуданд ва қўшунҳои худро дар он ҷо пиёда намуданд. Вале дар натиҷаи муқобилияти саҳти мексикагӣҳо иттиҳоди сегона зуд пош хурд. Испания ва Англия қўшунҳои худро бозхонданд, Франция танҳо монд. Наполеон андеша дошт, ки Франция танҳо метавонад Мексикаро, бо тақия бар доираҳои клерикалӣ ва иртиқои кишвар, таъсис намояд. Мексика аз нав империя эълон гардид. Императорро франсузҳо аз Европа оварданд, ки он эксгерсоги австрий Максимилиан Габсбург буд. Таҳти раҳбарии президент Хуарес мексикагӣҳо мардонавор на танҳо муқобили франсузҳо, балки бар қидди муттаҳидинашон - яъне заминдорони бузург ва клерикалҳо, низ муқориба менамуданд. Ҷанги тӯлонии мексикаии Наполеони III ба охири расид.

Ба қудрат расидани Бисмарк. Дар Европа дар он замон ҳодисаҳои ба амал омаданд, ки таҳдиди ташкили давлати бузург дар сарҳадҳои Францияро менамуд. 24 сентябри соли 1862 граф Отто фон Бисмарк президенти Шӯрои вазирони Пруссия шуд. Вай 29 сентябри соли 1862 дар ландтаг (мақоми намоёндагии маҳалҳо) баромад намуда, изҳор дошт, ки «Пруссия бояд нерӯҳои худро барои лаҳзаии мусоид ҷамъ оварад, ки он чандин бор аз даст рафтааст. Сарҳадҳои таъиннамудаи созишномаи Вена барои ин мусоид нестанд. Масъалаҳои бузурги замон на бо баёнияҳо ва на бо дастгирии фармонҳо, ки ин иштибоҳ солҳои 1848 ва 1849 рӯй дода буд, балки бо оҳан ва хун ҳаллу фасл мегарданд». Тамоми фаъолияти Бисмарк ба ин масъала нигаронда шуд.

Созишномаи Алвенслебен. Дар охири соли 1862 дар Полша шуриш сурат гирифт ва Бисмарк қобилияти пешбинӣ дошта, тасмим гирифт, ки ба Пруссия аз ҳама фоидаовар мусоидат намудан ба Руссия мебошад, дар ҳоле ки Англия ва Франция зимни тарафдории Австрия муқобили Пруссия баромаданд. Пруссия 8 феввали соли 1863 дар Санкт-Петербург созишномаро ба Руссия оид ба корҳои Полша (созишномаи Алвенслебен, ба номи генерали пруссӣ, ки ба Руссия барои имзои он омада буд) имзо кард, ки дар он гуфта мешуд: «Ба сардорони гурӯҳҳои русӣ ва пруссӣ иҷозати мусоидати ҳамдигарӣ ва ҳангоми зарурат барои таъқиби шуришчиён дар сурати гузаштанашон аз сарҳади як кишвар ба кишвари дигар дода мешавад».

Кушиши ташкили иттиходи зиддирусӣ. Бо тавсеаи шӯриши Полша Наполеони III мехост муносибати хайрхоҳонаи худро нисбат ба шӯришчиён намоиш диҳад ва дар айни замон кушиш дошт то ки русро озурда насозад. Императори Франсия бо талаби (демарши) дӯстона ба Александри II мурочиат намуда, хоҳиши барқарорни шоҳигарии Полшаро намуд. Императори Руссия ин пешниҳодро қатеона рад намуд. Наполеони III нақшаҳои гуногуни барқарор намудани шоҳигарии Полшаро тарҳрезӣ менамуд. Вай зимни ба даст овардани иштироки Австрия дар татбиқи фикрҳои, ба пешниҳодҳо дар мавриди ворид намудани тағйироти қобили мулоҳиза дар маркази Европа умед дошт. Зеро дар сурати барқарор намудани мустақилияти Полша Австрия Галитсияро аз даст меод ва Наполеон нақша дошт Селезияро ба он баргардонад. Дар ивази вилояти Венетсия, ки ба Италия гузашта буд, Австрия бояд вилоятҳои Туркия дар соҳили баҳри Адриатикаро мегирфт. Тағйироти дигари территориявӣ низ дар назар гирифта шуд. Аммо тамоми ин пешниҳодҳоро Англия рад намуд. Австрия, агарчи муқобили нақшаи франсузӣ набаромада бошад ҳам, вале изҳори баррасии бодикқатонан онро намуд. Пас аз андешаву машварати тӯлонӣ дар Париж, Вена ва Лондон тасмим гирифта шуд, ёддошти мушобех ба императори Руссия низ фиристонда шавад. Сафирони Англия ва Франсия 17 апрели соли 1863 оид ба масъалаи Полша ба Горчаков эътироз баён намуданд. Пас аз гузашти ду рӯз вай эътирозро аз тарафи Австрия низ гирифт. Горчаков дарк намуд, ки на Лондон, на Париж ва на Вена нияти бардоштани қадамҳои ҷиддӣ надоранд ва изҳороти онҳоро нодида боқӣ гузошт.

Барои Александри II нақшаҳои Наполеони III ва музокироти ӯ бо Франс Иосиф дар бораи амалиёти яқоя бар зидди Руссия махфӣ намонданд. Гузашта аз ин, ӯро бештар ёддошти Франсия ба ҳашим меовард. Агарчи Александр хунсардиро нишон меод, вале ранҷишро ба Наполеон намебахшид. Мавқеи Руссия дар оянда ба ҳодисаҳое, ки дар Франсия сабаби изтиробӣ бузург шуданд, таъсир намуд.

Мавқеи зиддирусии бештарро Англия дошт. Вазири корҳои хориҷии ин кишвар лорд Ч. Россел мепиндошт, ки Руссия қобилияти ҷангиданро бо Англия надорад, музокиротро бо Франсия ва Австрия дар бораи баромади муштарақ муқобили Руссия шуруъ намуд. Горчаков ёддошти се давлатро рад намуда, мавқеи интизориро

истиср намуд. Россия афви тамоми шуришиёро ваъда дод, ба шарте ки онҳо дар вақти таъиншуда аслиҳаро ба замин гузоранд.

Горчаков иттилооти заруриро гирифта, ба хулосае омад, ки Англия наметавонад иттиҳоди сегонаи зиддируссиро ташкил намояд. Барои Наполеони машғули ҷанг бо Мексика, рафтан ба ҷанги мубоҳили Россия зарурат надошт. Албатта, ҳукумати англисӣ низ қўниши ҷанг бо Россияро надошт, хусусан, бидуни муттаҳидин. Аммо ба Петербург ёддоштҳои (нотаҳои) нав, бо мазмуни шадидтар аз аввалааш, ирсол мешуданд. Масалан, ёддошти вазири қорҳои қоричии Англия Россел 17 июни соли 1863 шаш банд дошт, ки дар асоси онҳо ақди шартнома оид ба оштидиҳӣ дар Полша пешниҳод шуд: «1. Афви пурра ва умумӣ. 2. Намояндагии миллии босалоҳият, монанди он ки дар хартияи (эъломияи) 27 ноябри соли 1815 таъин шуда буд. 3. Таъини полякҳо ба вазифаҳои давлатӣ, то ки идораи миллии дорони эътимоди кишвар ташкил гардад. 4. Озодии комили ақда ва манъи маҳдудият барои калисои католиқӣ. 5. Ётирофи шубони полякӣ ҳамчун забони расмӣ идора, коргузори судӣ ва омӯзиш. 6. Таъини низоми доимӣ ва дурусти сарбозӣ (рекрути)».

Сарфи назар аз ин ёддоштҳо, байни Париж, Лондон ва Вена нисбат ба Россия ва ҳодисаҳои Полша нуқтаи назари гуногун вучуд дошт.

Бо дарки ин, Горчаков мустақилона ва часурана амал менамуд. Дар ин хусус ёддошти ҷавобии ӯ ба кишварҳои европоии 13 июли соли 1863 шаҳодат медиҳад. Дар он чунин пешниҳодҳои мутақобили ҳукумати русӣ зикр гардидааст: музокироти вобаста ба Полша ба шарте метавонанд оғоз шаванд, агар шуришиён қаблан таслим шаванд; дар музокироти конференсия танҳо намояндагони се давлати қаблан дар тақсими Полша иштирокдошта, метавонанд ширкат дошта бошанд.

Ҳукуматҳои англисӣ ва франсавӣ ҳудашон худро дар вазъияти мушкил қарор доданд. Аввалан, барои он ки онҳо бо фаволияти худ мехостанд ва ё намехостанд, полякҳоро ба давоми мубориза ва рад намудани пешниҳоди Россия дар бораи авф ташвиқ менамуданд. Сониян, бо изҳороти тезу тундашон ҳар бор ҷавоби қотеи радро мегирифтанд. Ба ҳар ҳол Россел ёддошти дигарро таҳия намуд, ки дар он Россияро ба он айбдор менамуд, ки ӯҳдадорӣҳои қаблан нисбат ба Полша гирифташро вайрон менамояд ва аз ин ҷиҳат дигар ҳаққи идораи онро надорад. Ёддошт ҳануз ба гиранда (ба нишонии худ)

нарасида буд, ки Наполеони III аз мазмуни ёддошти англисӣ оғоз ёфт ва ништирок дар ҷанг ба муқобили Руссияро рад намуд. Барои раҳой аз ин бунбаст, ки Англия дучори он гардид, вазири корҳои хориҷӣ лорд Россел дар суҳанронии умумӣ, дар моҳи сентябри соли 1863, изҳор дошт, ки кишвари ӯ намехоҳад барои Полша бо Руссия ҷанг кунад. Наполеон бори дигар кушиши ташкили конгресси давлатҳои европой намуд, то ки Руссияро манфиатдор созад. Ӯ пешниҳод кард, ки дар ин конгресс дар баробари масъалаи Полша қарори бекор кардани моддаҳои Сулҳи Парижи соли 1856 дар бораи манъи мавҷудияти киштиҳои низомии Руссия дар Баҳри Сиёҳ қабул гардад. Аммо ин кушиши Наполеонро Англия фавран рад намуд, ки намехост дар бораи пайдо шудани флоти Руссия дар Баҳри Сиёҳ суҳане шунавад. Ҳамчунин раҳди доир намудани ин конгрессро Наполеони III на аз Петербург, балки аз Лондон гирифт.

Ба ин тартиб, ба Александри II ва А. М. Горчаков муяссар гардид пирузии дипломатиро бар Наполеони III, Палмерстон ва Россел ба даст оваранд. Дар айни замон, дар сиёсати Англия нисбат ба Руссия хусумату душманӣ ба миён омад. Дар ин миён, Наполеон бо ҷорабиниҳои дасисакорона ва амалҳои нооқилона Франсияро заиф сохт. Аз ин ҳолат дар солҳои баъдӣ Бисмарк истифода намуд.

Саволҳои барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Муносиботи байналмилалӣ Руссия пас аз имзои шартномаи Париж чӣ гуна буд?
2. Сабаби бо ҳамдигар наздикшавии Руссия ва Франсияро тавзеҳ диҳед.
3. Чаро Австрия ва Германия дар муқобили ҳамдигар қарор гирифтанд?
4. Шартномаи махфӣ дар бораи бетарафӣ ва ҳамкорӣ байни Руссия ва Франсия кадом сол, дар қуҷо ва ба чӣ мақсад имзо шуд?
5. Мақсади асосии ҷангҳои мустамликавии Франсия дар Ҳиндучин ва Мексика чӣ буд?
6. Муносиботи Пруссия ва Руссия ба шӯриши Полша (1862) чӣ гуна буд?
7. Чаро кушиши ташкили иттиҳоди зиддирусӣ ҷомаи амал напушид?

Боб и 2. ЧАНГИ ШАХРВАНДИ ДАР АМРИКОИ ШИМОЛИ ВА МАВКЕИ ДАВЛАТҲОИ ЕВРОПОИ

Дар миёнаҳои асри XIX Иёлоти ҷанубии Амрикои Шимолӣ як қатор заминҳои дар қисмати ҷанубии кишварро ишғол намуд. Соли 1845 аз Мексика Техасро гирифт ва дар натиҷаи ҷанги дусола, яъне то соли 1848, як қатор заминҳои ҳосилхези кишоварзии хокҳои Мексика шуданд.

Зиддият байни иёлоти Шимол ва Ҷануби Амрико. Дар ҳуди Иёлоти Муттаҳида (ИМ) зиддият байни Шимолӣ саноатӣ ва Ҷануби ғироти ғуломдорӣ шиддат меёфт. Мутобиқ ба тамоми меъёрҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ Шимол бартарӣ дошт. Дар 23 иёлоти Шимол 22 млн. нафар зиндагӣ мекарданд. Аҳолии 11 иёлоти ҷанубӣ 9 млн. нафарро ташкил мекарданд, аз ҷумла 4 млн. нафарро ғуломон - негрҳо ташкил мекарданд. Тамоми саноати кишвар дар Шимол мутамарказ ёфта буд. Мубориза байни Шимол ва Ҷануб сол то сол меафзуд. Раҳбарони Ҷануб бидуни шакку тардид дар бораи талабаи пурраи Ҷануб бар Шимол, умед мебастанд. Ҷар ду тараф ба пирузӣ боварӣ доштанд. Шимол ба бартариҳои худ дар техника, аслиҳа ва сомондихӣ бехтари артиш ва Ҷануб ба нақши пахта дар иқтисоди кишвар умед доштанд. Ба ғайр аз он, ҷанубӣҳо ба имлои Англия ва Франция умед доштанд.

Мавқеи Англия. Англия ба заиф шудан ва дурусташ ба аз байн бурдани рақибаш, яъне иёлоти саноатии шимолӣ Амрико ҳавасманд буд. Пирузии Ҷануб барои буржуазии Англия имконоти номаҳдуди муҳолиаи иқтисодиро фароҳам меовард. Амрикои Шимол ба побастагии мустамликавӣ аз Англия дучор мегардид.

Дар моҳи январӣ соли 1861 дипломатҳои Руссия аз Вашингтон ба Лондон ба Петербург дар бораи мавзӯи Англия нисбат ба Амрикои Шимол, дар сурати ҷанги шахрвандӣ, иттилоъ доданд. Фиристодаи Руссия дар Вашингтон Э. Стэкел ба Руссия иттилоъ дод, ки ҳукумати Англия бо таваҷҷӯҳ ихтилофоти дохилӣ дар Америка мушоҳида менамояд ва «интизори бегоҳонаи натиҷаҳои он аст». Англия дар ивази пахта Ҷанубро эътироф менамуд ва омода буд ба он срии низомӣ расонад. Барои пахта шуда, он ҳатто муқобили озод намудани ғуломон мебаромад. Яке аз дипломатҳои ботаҷрибаи русӣ, сафир дар Лондон Бруннов, ба Петербург иттилоъ дод, ки Англия бегоҳона интизори лаҳзаест, ки кай манфиатҳои иёлоти шимол ва

чануб бо ҳамдигар бармеҳуранд бар ва ба пошхӯрии Иттиҳоди Амрико оварда мерасонанд. «Ҳукумати Анлия аз тахти дил хоҳони пошхӯрии Амрикон Шимол ба ду ҷумҳурӣ мебошад, то ки онҳо болои ҳамдигар назорат менамуданд ва бо ҳамдигар муборизи мебурданд». Дар он сурат, Англия муносиботи сулҳомези тичоратиро бо ҳар ду кишвар барқарор менамуд.

Муборизаи Ҷануб ва Шимол. Дар интиҳоботи президентии соли 1860 номзад аз ҳизби ҷумҳурихоҳон сиёсатмадори бузург, тарафдори маъруфи маҳдуд сохтани ғуломдорӣ, А. Линколн пируз гардид. Фаъолияти А. Линколн ҳамчун президент дар шароити ғайри оддӣи ҷанги шаҳравандӣ сурат гирифт. Сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ӯ ба мубориза барои пирузии демократияи буржуазии Шимол нигаронда шуда буд.

Заминдорон – ғуломдорони Ҷануб кушиш менамуданд, ки аз Шимол ҷудо шаванд. Дар моҳи феввали соли 1861 онҳо дар Монтгомери конгресс гузаронида, Конфедерасияи иёлотҳои Амрикоро ташкил намуданд. Президенти Конфедерасия яке аз бузургтарин ғуломдорон полковник Ҷ. Денис интиҳоб шуд ва ҳукуматро ташкил намуд. Раҳбарони Ҷануби ғуломдорӣ давлати худро ташкил намуд, бо суръат ба ҷанг бо Шимол тайёри мекунанд.

Аммо раҳбарияти Шимол дар ин давра сустӣ ва бечуръати зоҳир намуда, умед дошт аз роҳи сулҳомез бо Ҷануб мувофиқа ва давлати воҳидро ҳифз менамоянд ва дар ин ҳол, лоихаҳои гуногун имконияти созиш байни Шимол ва Ҷанубро таҳия менамуданд. Аммо вақт аз даст рафт. Ҷанубиҳо бо ҳамлаи ногаҳонии 11 моҳи апрели соли 1861 ба форти (қалъаи) Самтери Каролинаи Ҷанубӣ, ки дар он ҷо захираи зиёди аслиҳа нигоҳ дошта мешуд, ҷангро шурӯъ намуданд. Форт ихота ва забт гардид. Ҷанг оғоз гардид.

Президент Линколн заминҳои ҷанубиро муҳосира эълон намуд ва ба артиш 75 ҳазор ихтиёриёро сафарбар намуд. Ба тамоми шаҳравандони иёлотҳои ҷанубии дар ҳамла иштирокдошта 20 шабонаро вақт дода шуд, то ки муборизаро қатъ намоянд ва ба ҷойҳои истиқомати худ баргарданд. 17 апрели соли 1861 президенти Конфедератсия санадро дар бораи додани ҳуқуқи капери (ичозати ҳучуми киштиҳои баҳрии хусусӣ ба киштиҳои низомӣ тичоратӣи давлати хориҷӣ ҷангоми ҷанг) – мубориза бо киштиҳои тичоратӣи низомии Иёлотҳои Муттаҳидро содир намуд. Линколн амали капериро ҳамчун роҳзанӣ ҳисоб мекард. Ба сабаби амалиёти роҳзанӣ

киштиҳои чанубиҳо Иёлоти Муттаҳида маҷбур шуд, чораҳои эҷиётиро андешад. Масалан, дар номаи котиби давлати Стюард, ки аз номи президент ба губернатори Нийю - Йорк ирсол гардид, гавачҷӯхи вай ба зарурати беҳтар сохтани истеҳкомҳо ҷиҳати мудофияи иёлот (штат) нигаронда шуд.

Сиёсати давлатҳои европоӣ. Ҷанги шахрвандии Амрико, ки сиёсати таҷовузкоронаи давлатҳои европоӣ ба миён оварда буд, дар ниҳоят ба мудохилаи низомии хоричӣ оварда расонд. Испания, ки дар Куба платсдарм (майдон барои амалиёти ҷангӣ) дошт, тасмим гирифт мулки худро аз ҳисоби қисми шарқии Ҷумҳурии Ҷабашаи Сан-Доминго тавсеа бахшад. Ин кор сабаби эътироз аз ҷониби ИМ гардид ва ба сафири Испания дар Вашингтон ёддошти эътирозӣ супорида шуд. Сарфи назар аз ин, Испания вазъияти мушкили ИМ-ро истифода намуда, ба таври расмӣ аннексиаи Ҷумҳурии Ҷабашаро эълон намуд. Англия ва Франция низ қушиш доштанд аз муборизаи Шимол ва Ҷануб ба ғоидаи худ истифода намоянд.

Англия хайрҳои Ҷануб буда, умед дошт, ки тақсими Иттиҳоди Амрико ба вобастагии қитъаи Амрикои Шимолӣ аз Англия оварда мерасонад. Дар моҳи майи соли 1861 Англия бетарафии худро нисбат ба низои Шимол ва Ҷануб эълон намуд. Дар айни замон, Конфедератсия на ҳамчун тарафи исёнгар, балки тарафи дохили ҷанг ғайрироф мешуд. Ҷанубиҳо дар ҷустуҷӯи ёрии кишварҳои европоӣ буданд. Ҷануз 3 май, яъне баъд аз се рӯзи оғози амалиёти ҷангӣ ба Лондон намояндагони иёлоти балвогар Янси ва Рост омаданд. Онҳоро Россел ба таври ғайри расмӣ (ба сабаби эътирози сафири ИМ дар Лондон Даллас) қабул намуд. Ҳукумати Англия изҳорот дар бораи бетарафиро қабул намуда, дар айни замон ба соҳилҳои ИМ киштиҳои низомиро (мутобиқ ба суҳанони Россел, гӯё барои муҳофизати киштиронии англисӣ) фиристод.

Пас аз Англия дар моҳи июн ҳукумати Франция низ бетарафиро эълон намуд. Дар изҳороти он гуфта шуд, ки «Франсия бо назардошти муносиботи сулҳомез байни Франция ва ИМА тасмим гирифт аз бетарафии ҷиддӣ нисбат ба мубориза байни ҳукуматҳои Иттиҳод ва Иёлотҳо, ки меҳоҳанд конфедератсияи хосро ташкил намоянд, пайравӣ намоянд».

Мудохилаи сегона дар Мексика. Дар охири моҳи октябри соли 1861 се давлат – Англия, Франция ва Испания дар Лондон созишнома дар бораи мудохилаи низомӣ ба Мексикаро имзо намуданд. Ба зудӣ

дар соҳилҳои мексикӣ қушунҳои испанӣ пиёда шуданд ва дар моҳи январӣ соли 1862 қушунҳои Франция ва Англия низ дохили Мексика шуданд. Мутобиқ ба созишномаи байни Англия, Франция ва Испания, ки 31 октябри соли 1861 дар Лондон вазири корҳои хориҷии Англия граф Россел, сафири Франция дар Англия граф де ла Билярдери ва фиристодаи Испания Истуриси – Монтеро имзо намуданд, мақсади умумии кишварҳои имзокардаи созишнома сарнагунии ҳукумати Хуарес ва иваз намудани он ба шаҳри фармонбардори давлатҳои европавӣ буд. Палмерстон ва Наполеон III ҳамчунин мехостанд Мексикаро чун тахтаи кез (трамплин) барои истифодаи муҳолилаи имконпазир дар корҳои ИМА ба қонибдорӣ иёлотӣ ҷанубӣ истифода намоянд. Наполеон умуман ниёт дошт Конфедератсияро аз байн барад ва нуфузи Франсияро дар Амрико барқарор намояд.

Дар созишномаи се давлат изҳор шуд, ки онҳо ба мақсади ҳамоҳанг соختани баромади умумӣ, яъне амалӣ намудани муҳолилаи низомӣ, бо ҳамдигар дар бораи фиристодани нерӯҳои хушкӣгард ва баҳрӣ ба соҳилҳои Мексика, ки шумораи онҳо дар созишномаҳои баъдӣ муайян мегардад, созиш намуданд. Дар моддаи 2-ум ҳамчунин қайд гардид, ки тарафҳо «барои худ ба даст овардани ягон заминҳо ва ҳеҷ гуна имтиёзотеро», ки метавонанд ба ҳуқуқи халқи Мексика дар интиҳоб ва озодона таъин намудани шакли ҳукумат таъсир ворид намоянд, ҷустуҷӯ надоранд. Дар айни замон, мутобиқи моддаи 3-ум комиссия иборат аз як намоёндагӣ аз ҳар кишвар ҷиҳати тақсими маблағ, ки аз ҳукумати Мексика гирифта мешавад, таъкид шуд. Ҳамчунин пешбинӣ шуд, ки матни созишнома ба ҳукумати ИМА фиристода шавад, ки мутобиқи хоҳиши худ метавонад ба он ҳамроҳ шавад.

Нияти иштирокчиёни созишнома барои ба тахти шоҳии Мексика шинондани герсог Максимилиан аксуламали фаврии раҳбарияти ИМА-ро ба вучуд овард. Котиби давлатии ИМА дар номаи таъҷилий худ ба намоёндаи ИМА дар Лондон Адамс навишта буд: «намоишоти қувваҳои мусаллаҳи Франция, Испания ва Британия дар Мексика дар ниҳоят ба барқарор намудани ҳукумати монархӣ (шоҳӣ) ва гузоштани тоҷ ба сари шоҳзодаи хориҷӣ мегардад». Котиби давлатӣ аз фиристода хоҳиш намуд ба тарафҳо назари президентро дар бораи он ки ҳукумати шоҳӣ бо муҳолилаи низомии хориҷӣ таъкидшуда дар Мексика ҳеҷ ояндае нахоҳад дошт, расонда шавад.

Англия бодикқат аз болои он мушоҳида менамуд, то дар натиҷаи эълони муҳосираи Конфедератсия аз ҷониби ИМ, ба тичорати Англия бо иёлоте ки пахтаро содир менамоянд, зарар расонда нашавад. Саноти бофандагии англисӣ ба ашён хоми босифат ва арзони иёлотӣ ҷанубӣ эҳтиёҷи зиёд дошт.

Дар моҳи сентябри соли 1861 фармондеҳии киштии ҳарбии ИМ «Син-Часинто» аз киштии тичоратии англисӣ «Трент» эмиссарҳои (намояндагони) гуломдоронро боздошт намуд. Ин ҳодиса қаҳру қатби амикро дар Франция ва Англия ба миён овард. Матбуоти расмии англисӣ ва франсаӣ ҳукуматро ба ҷанг бо ИМА даъват намуд. Вазири қорҳои хориҷии Англия Россел талаб намуд, ки эмиссарҳои гуломдорон дар муддати ҳафт рӯз пас баргардонда шаванд. Ба Канада қўшунҳои англисӣ фристода шуданд. Аммо дар Лондон ва Париж ба натиҷагирии ниҳой шитоб надоштанд ва интизори инқишофи ҳодиса шуда, ба муваффақияти ҷанубиён умед доштанд. Дар айни замон, Англия бо суръат барои Конфедератсия киштиҳо месохт. Ба эътирозоти сафири ИМ Адамс нигоҳ накарда, дар моҳи июли соли 1862 аз Ливерпул крейсери «Алабама» ба соҳилҳои амриқой раҳсупор гардид. Линколн натавонист барои ба бандарҳо омадани ду крейсери ҷанубиҳо - «Алабама» ва «Флорида» мамониат намояд.

Лондон ва Париж доимо табодули назар намуда, бодикқат инқишофи ҳодисахоро мушоҳида менамуданд ва интизори лаҳзаи мусоид барои дохил шудан ба ҷанг бар зидди Иёлотӣ Муттаҳида буданд. Наполеони III агарчи бо эмиссарҳои ҷанубиён мулоқот менамуд, аммо аз эътирофи расмии онҳо чун намояндаи давлати мустақил худдорӣ мекард. Ӯ ошкоро мефаҳмонд, ки Франция танҳосг ва бидуни Англия, ки он флоти қавӣ дорад, наметавонад ба иёлотӣ шимолӣ ҷанг эълон намояд. Императори Франция аз тариқи сафири худ дар Лондон Тувенел дар бораи мавқеи ҳукумати Англия огоҳӣ дошт, ки ба қабули тасмими ниҳой дар муносибат бо ҷанубиён шитоб надошт.

Фаъолияти Линколн. Дар иёлотӣ шимолӣ вазъият мураккаб буд. Дар шароити пирӯзии ҷанубиён, ки ба он ба андозаи зиёд сиёсати Франция ва Англия мусоидат намуд, муборизаи сиёсӣ тезу тунд гардид. Намояндагони ҷумхуриҳоҳои радикал- Ч. Самнер, Т. Стивенс, Б. Уейд, З. Чандлер ва дигарон талаби ҷораҳои ҷиддитарро аз ҳукумат менамуданд, то чараёни ҷангро тағйир диҳанд. Дар чунин

шароит, ҳукумати Линколн дар моҳи майи соли 1862 қонунро қабул намуд, ки мутобиқи он ҳар шаҳрванди ИМА бо пардохти 10 доллар метавонад 160 акр заминро (як акр баробари 4014 метри мураббаъ) гирад ва дар сурате, ки муддати панҷ сол доиман онро кишту кор намояд, соҳиби комилҳуқуқи ин қитаъи замин мегардад. Бо ин амал Линколн тарафдорони худро аз ҷумлаи фермерҳо ва шаҳрвандони хоҳишманди соҳиби мустақили замин шудан, афзун кард.

Бо назардошти зарурати низомӣ, Линколн 22 сентябри соли 1862 «Эъломия дар бораи озодиро» - ро имзо намуд, ки аз 1 январи соли 1863 қобили эътибор гардид. Дар натиҷа, бештар аз 4 млн. нафар ҳабаш аз ғуломӣ бидуни ҷуброне озод гардиданд. Ин тасмими Линколн на танҳо аҳамияти дохилӣ, балки аҳамияти байналмилалӣ дошт. Дар Европа хушбинӣ нисбат ба ИМА ва президенти он, ки дар роҳи азнавсозии инқилобии муттараққӣ қарор дошт, меафзуд.

Фаъолияти Наполеони Ш ба тарафдори Ҷануб. Тирамоҳи соли 1862 Наполеон пешниҳод намуд, ки се давлат – Франция, Англия ва Руссия ҷанубиёро тарафдорӣ намоянд. Ӯ пешниҳоди оташбас дар ҷанги шаҳрвандӣ ба муддати шаш моҳ, манъи муҳосираи иёлоти Ҷануб ва кушодани бандарҳои амрикоӣ барои тиҷорат бо кишварҳои европоиро намуд.

30 октябри соли 1863 вазири қорҳои хориҷии Франция бо депеш ба сафирони кишвараш дар Лондон ва Петербург ҳидоят дод, ки пешниҳоди императорро ба ҳукуматҳои Англия ва Руссия расонанд. Руссия ин пешниҳодро рад намуд. Ҳукумати Англия низ бо ишора ба Руссия ин пешниҳодро қабул накард. Аммо дар воқеият ба тасмими Англия ба андозаи қобили мулоҳизае ҳодисаҳои дохилӣ таъсир намуданд. Дар бисёр шаҳрҳо баромадҳои инқилобии коргарон сурат гирифтанд. Иштирокчиёни эътирозот намехостанд, ки Англия аз Амрико Ҷануби ғуломдорӣ тарафдорӣ намояд.

Дар ҳуди Амрикои Шимолӣ низ тағйироти қобили мулоҳиза сурат гирифтанд. Манъи ғуломдорӣ дар Шимол вазъияти Конфедератсияро хароб сохт. Дар миёни раҳбарони иёлоти Ҷануб садоҳо ба тарафдори манъи ғуломдорӣ баланд гардиданд. Ин ҳолат ба пирузиҳои муҳими шимолӣ ва тағйирот дар раванди ҷанги мусоидат намуд.

Муносибатҳои Руссия ва ИМА. Дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ наздикшавии муайяне байни Руссия ва ИМА сурат гирифт. Ба ин як қатор ҳолатҳо мусоидат намуданд. Аввалан, мавқеи Англия,

Франсия ва Испания ИМА – ро маҷбур сохт такагохро дар дигар кишварҳо, пеш аз ҳама дар Руссия, чустучу намоёд. Сониян, Руссия, ки бо Англия ва Франсия муносиботи хуб надошт, низ ба иттифокӣ зарурат эҳсос менамуд.

Дар номаи А. М. Горчаков, 28 июни соли 1861, ба фиристодаи Руссия дар Вашингтон Э. Стэкел зимни таъкид бар зарурати ҳифзи Иттиҳод гуфта мешуд: «Иттиҳоди Амрико на танҳо унсуре муҳими мутавозинияти сиёсии ҷаҳонӣ мебошад, балки аз он миллате намояндагӣ мекунад, ки ба он подшоҳи мо ва тамоми Руссия тавачҷуҳи дустонатарин доранд ...». Горчаков баъдан аз фиристодаи русӣ хоҳиш намуд, ки ба маълумоти ҳама расонанд, ки «Иттиҳоди Амрикоӣ метавонад ба хайрҳои самимитарин аз ҷониби подшоҳ дар давоми ин бӯҳрони ҷиддӣ, ки ба он дучор аст, умед дошта бошад». Дар Петербург тасмим гирифтанд ду эскадраи русӣ ба соҳилҳои ғарбӣ ва шарқии Амрико фиристонда шаванд. А. М. Горчаков ба фиристондани киштиҳои низомӣ ба соҳилҳои Амрико боэҳтиёт, аз бими он ки ба вазъияти Руссия дар Европа зарар нарасонад, муносибот менамуд. Бисёр амалдорони олимақоми Руссия ба ҷанубиён хайрхоҳ буданд, аммо ба ҳар ҳол тасмими дуруст гирифтанд. Дар моҳи сентябри соли 1863 як эскадраи русӣ ба Нийю-Йорк ва дигараш ба Сан-Франсиско расид. Акнун, Франсия ба тарафдори ИМА таъя намуда, метавонист робитаҳои Англияро дар Укёнуси Ором ва Атлантика таҳти назорати худ нигоҳ дорад. Дар айни замон, он ба мавқеи Англия дар масъалаи Полша таъсир ворид менамуд ва таркиши иттиҳоди зиддирусиро пешгирӣ намуд.

Дар тарзуламали Вазорати баҳрӣ ба контр-адмирал С. С. Лисовский, 23 июли соли 1863, ба муносибати фиристондани эскадраи русӣ ба Амрикои Шимолӣ, ба хусус, дар бораи он ҳидоят дода шуд, ки эскадра аз халиҷи Фин ба соҳилҳои амрикоӣ равон шуда, дар роҳ ба бандари дигаре дохил нашавад. Ҳангоми расидан ба Нийю-Йорк бояд лангар андозад, бо фиристодаи русӣ дар Вашингтон дар тамос шавад ва музокирот оид ба масъалаи Полшаро бодикқат мушоҳида намоёд. Аммо дар сурати эълони ҷанг амалиётро муқобили тижорати душманон шурӯъ кунад.

Киштиҳои русӣ фишори муайяно ба киштиҳои низомии ҷанубиён меоварданд, ки бидуни шакк, обрӯю эътибори Руссияро дар кишварҳои европоӣ баланд бардошт. Метавон гуфт, аз ин вақт

барқароршави муносибатҳои дӯстона байни Руссия ва ИМА шурӯшуд.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Мавзъгирии Англия нисбат ба муносибот байни Шимол ва Ҷануби Амрико чӣ тавр буд?
2. Ҷанги шаҳрвандӣ дар Амрикои Шимолӣ дар кадом шароит ва кай шурӯшуд?
3. Муносиботи ИМА бо Испанияро тавзеҳ диҳед.
4. Муносиботи Англия нисбат ба ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА-ро баён намоед.
5. Ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА ва муносибати Франсияро ба он шарҳ диҳед.
6. Ҳадафи шартномаи муштараки Англия, Франсия ва Испания, ки охири моҳи октябри соли 1861 дар Лондон имзо шуд, чӣ буд?
7. Муносибати ИМА ба шартномаи Лондони моҳи октябри соли 1861 чӣ гуна буд?
8. Пешниҳоди Наполеони III оид ба тарафдорӣ аз Ҷануб чӣ буд? Муносибати Англия ва Руссияро ба ин пешниҳод баён намоед.
9. Сабаби наздикшавии муносиботи байни ИМА ва Руссия чӣ буд?

Б о б и 3. ҚАДАМҲОИ АВВАЛИНИ МУТТАҲИДШАВИИ ГЕРМАНИЯ

Сиёсати давлатҳо европой. Ҳодисаҳои асосии ҳаёти байналмилалӣ дар солҳои 60-ум ва ибтидои солҳои 70-ум дар маркази Европа муттамаркиз буданд. Онҳо вобаста ба муттаҳид шудани заминҳои немисӣ таҳти ҳимояти Пруссия буданд. Бояд қайд намуд, ки вазъияти байналхалқӣ ҳалли вазифаҳои дар баробари Пруссия қарордоштаро осон сохт. Муносибот байни Франсия ва Англия бадтар мешуд. Англия аз иштирок дар конгресси давлатҳои европой, ки аз тарафи Наполеони III пешниҳод шуда буд, рӯ гардонда, ба татбиқи идеяи императори Франсия имконият надод.

Агарчи Ҷанги Қрим ба охир расид ва конференсияи сулҳи Париж гузашт, ки тағйироти территориявиро дар Европа истикрор

намуд, дар айни замон, ниятҳои сиёсии муттаҳидини собик нисбат ба
Руссия бидуни тағйир боқӣ монданд. Онҳо кушиш мекарданд мавқеи
Руссияро дар арсаи ҷаҳон сусту заиф созанд. Ин ҳолат, ҳосатаҷ, ба
тағйир барҷаста дар вақти шуриши Полша зоҳир гардид. Давлатҳои
ғарбӣ вазъияти ба миён омадаро барои муҳофизат дар қорҳои Руссия
истифода мебарданд. Онҳо мехостанд ба баҳонаи барқарор намудани
шоҳигарии Полша харитаи Европаро ба манфиати худ тақсим
намоянд. Тобистони соли 1863 Франция ва Англия ба Руссия доир
намудани конференсияи европоии давлатҳои, ки созишномаи соли
1815-ро имзо карда буданд, пешниҳод карданд. Дар чунин шароит А.
М. Горчаков, ки то шуруи шуриш ба тарафдорӣ «то андозае гузашт
намудан» ба полякҳо мебаромад, мавқеи қотеона ва ҷиддӣ муқобили
ҷудошавии Полшаро гирифт. Ӯ масъалаи Полшаро ҳамчун қори
дохилӣ империяи Руссия медонист. Горчаков ба ҳар восита
мувоқиротро давом меод. Пруссия дар чунин вазъият мавқеи
шиғарро ишғол намуд. Он бо Руссия созишномаро имзо намуд, ки
муқобили он Руссия имкон дошт шуриширо дар хоки Пруссия низ
таъқиб намояд.

Пруссия мехост тарафдорӣ империяи русро барои муқоризааш
ҷиҳати муттаҳид намудани заминҳои германӣ ба даст оварад.

Мавзегирӣ Пруссия дар масъалаи Полша ба муносибатҳои
Александри II бо шоҳи Пруссия Вилгелми I ва умуман, бо Пруссия
таъсири мусбат расонид. Вазири қорҳои хориҷӣ Горчаков мавқеи
шиғарро дошт, ки дар шахси Бисмарк барои Руссия рақиби пурқувват
на хатарнокро меид. Ӯ ба ваъдаҳои канслери Пруссия бовар надошт,
онҳоро дуруғин ҳисоб менамуд. Бисмарк, аз ҷониби ҳеш, Горчаковро
дӯст намедошт, чунки дар шахси ӯ душмани доно, дурандеи ва
перумандро меид. Дар айни замон, Бисмарк дуруст дарк мекард, ки
Руссия муқобили татбиқи нақшаҳои ӯ намебарояд. Дар ҷавоби
тарафдорӣ, А. М. Горчаков бетарафии Руссияро дар нисби Пруссия
бо Австрия дар соли 1866 ва бо Франция дар соли 1870 риоят намуд.

Франсия, Англия ва ба ҳусус, Австрия манфиатҳои худро
доштанд, ки бо нақшаҳои Бисмарк муқобил буданд. Аммо
муносибаташон ба ҳалли қорҳои европоӣ мутафовит буд. Австрия
умед дошт давлатҳои Иттиҳоди германиро таҳти ҳимояти худ
муттаҳид созад, аммо ба танҳои на муқобили Пруссия баромада
метавонист ва на дар шахси Франция ва Англия иттифоқҷӣ пайдо
намуда метавонист.

Ибтидои муттаҳидшавии Германия. Дар охири соли 1863 ҳукумати Пруссия бо роҳбарии Бисмарк, ба фаъолият дар самти муттаҳид намудани давлатҳои парокандаи Германия таҳти Ҳимояти Пруссия қадам гузошт.

Отто фон Бисмарк дӯст меошфт худро «аскари оддии пруссӣ» хонад ва бо ин қайд менамуд, ки дар хизмати манфиатҳои Германия қарор дорад. Ӯ сиёсатмадори оқил буд, аз ҳеч василае барои ба даст овардани мақсадаш рӯ намегардонд. Бешак, худи чараёни муттаҳид намудани заминҳои германӣ амали муттарақӣ буд, аммо он «аз боло», таҳти Ҳимояти шоҳи Пруссия, «бо оҳан ва хун» анҷом меёфт, ки аз ин ҷиҳат Бисмарк номи «канслери оҳанин»-ро гирифт.

Қадамҳои аввалин дар ин роҳ ҳамроҳ намудани князигарии Голштейн ва Шлезвиг буданд. Ин герсогигариҳо (князигариҳо) бо баромад ба баҳрҳои Шимол ва Балтика, аҳамияти бузурги стратегӣ доштанд. Онҳо бо шароити мухторият дар итоати Дания буданд (ин ҳолат аз ҷониби тамоми давлатҳои германӣ, ба шумул Пруссия, Эгирוף ва тасдиқ шуда буд). Пас аз марги шоҳи Дания Фридрихи VII таҳти даниягиро Христиани IX ишғол намуд. Бисмарк сарфи назар аз он ки ҳуқуқи меросӣ ба моликияти Голштейн ва Шлезвиг дошт, тасмим гирифт ин князигариҳоро ба Пруссия ҳамроҳ намояд. Бисмарк кушиши гурез аз муқобилияти Франция ва Англия нисбат ба нақшаҳои намуда, роҳи фиребро пеш гирифт. Ӯ бовар мекунонд, ки танҳо як мақсадро – яъне муттаҳид намудани давлатҳои германӣ ва таъмини аҳолии моварои элбрусиро ба инкишофи озод дар пеши худ гузоштааст. Имрӯз шояд тааҷҷубовар бошад, ки чӣ тавр Англия ва Франция ба дилпуркунии Бисмарк бовар карданд ва ба қудратмандшавии давлатҳои германӣ ва Пруссия роҳ доданд.

Дар нома ба вазири корҳои хориҷӣ Россел сарвазири Англия Палмерстон, 13 сентябри соли 1865 навишт, ки аз Дания гирифтани Шлезвиг ва Голштейн «қори бевичдонона буд». Рафтори Австрия ва Пруссияро нисбат ба князигариҳо маҳкум намуда, ӯ ҳамроҳ намудани онҳоро ба Пруссия мехост. Он чи ки вобаста ба тақдири ояндан давлатҳои германӣ ва Пруссия буд, Англия ҷонибдори Германияи неруманд буд, то ки он «қобилияти дар муқобили ду давлати шӯҳратпараст ва ҷангҷӯ – Франция ва Руссия, ки онро аз Ғарб ва Шарқ фишор медиҳанд, дошта бошад...». Танҳо баъд аз гузашти солҳои зиёд англисҳо фаҳмиданд, ки бо додани иҷозат барои баромадани давлатҳои германӣ ба баҳри Шимолӣ, Палмерстон ва

Руссия чӣ иштибохро содир намуданд. Дар сарҳадҳои шарқии Франсия давлати боқувват ва хатарнок пайдо гардид.

Пруссия ва Австрия дар муқобили Дания ва мавқеи дигар давлатҳо. Моҳи ноябри соли 1863 дар Дания конституцияи нав қабул гардид, ки мутобиқи он Шлезвиг комилан ба Дания ҳамроҳ шуд. Дар ҳоки ин князигарӣ шумораи зиёди немисҳо зиндагӣ мекарданд, ки қотеона муқобили дохил шудани Шлезвиг ба шоҳигарии Дания биромаданд.

Мақсади воқеъиро ошкор насохта, Бисмарк ба Австрия иштироки муштарақ дар ҷанг барои ҳамроҳ намудани Шлезвиг ва Гольштейн пешниҳод намуд. Пруссия ҳудудҳои метавонист Данияро ба осонӣ мағлуб намояд, аммо вазифаи бетараф намудани империяи Австрияро дар назар гирифта, Бисмарк ба он пешниҳод иштироки муштарақ дар ҳимояи «немисҳои таҳти зулми Дания» намуд. Австрия розӣ шуд. Ба шоҳи Дания бо талаби манъи конституцияи ултиматум ирсол шуд. Англия ва Франсия Данияро тарафдорӣ нанамуданд, ва он дар муқобили душмани қавӣ танҳо монд.

Руссия дар ин вазъият бетарафии сиёсиро пайравӣ намуд. Дар ин вақт Руссия аз нав сиёсати худро дар Осиёи Миёна ҷаъл сохт, дар ҳоле ки ҳанӯз вазъияти дохилӣ пас аз шӯриши Полша устувор нагардида буд. Дар Пруссия мефаҳмиданд, ки мавзъегарии Руссия ҳеле муҳим аст. Дар ҷандин қабулҳои (пазириҳои) расмӣ, ки барои сиёсати Руссия П. П. Убри дар Пруссия ораста мешуд, вазир-президенти пруссӣ ишора менамуд, ки дар сурати баромадани Руссия ба тарафдорӣ давлатҳои ғарбӣ кишвари ӯ маҷбур мегардад бо Франсия иттифоқ бандад. Барои Руссия ин маънои тезтунд шудани масъалаи Полша ва умеди қандан аз таҷдиди назари моддаҳои созишномаи Парижро дошт. Бисмарк ба Горчаков ошкоро мегуфт: «Ҳама чиз вобаста ба он аст, ки оё Руссия санги худро дар паллаи тирозу мегузорад ё не».

Шоҳи Дания пас аз як силсила шикастҳо, мустақиман ба Наполеони III бо хоҳиши ёрӣ муроҷиат намуд, аммо ҷавоби рад гирифт. Дар натиҷа, Дания 12 майи соли 1864 маҷбур гардид созишномаи оташбасро имзо кунад ва тамоми талабҳои Пруссия ва Австрияро қабул намояд.

30 октябри соли 1864 дар Вена шартномаи сулҳ байни Австрия ва Пруссия аз як тараф ва Дания аз тарафи дигар имзо шуд. Дар моддаи 3-и ин шартнома гуфта мешуд, ки шоҳи Дания «аз тамоми ҳуқуқи худ

ба герсогигарии Шлезвиг-Голштейн ва Лавренбург ба фоидаи Пруссия ва Австрия даст мекашад».

Қисмати қарзи давлатии монархияи Дания ба герсогигарӣ ба маблағи 29 млн. талери даниягӣ таъин гардид. Истиқоматкунандагонаш аз хизмати аскарӣ дар артиши Дания озод гардиданд ва ҳуқуқи баргаштан ба ватанашонро гирифтанд. Шахрвандоне, ки мехостанд чун табааи Дания боқӣ монанд, метавонистанд ба Дания баргарданд.

Шартномаи соли 1865-и Австрия ва Пруссия. 14 августи соли 1865 байни Австрия ва Пруссия дар Голштейн созишнома ба имзо расид. Шлезвиг ба Пруссия ва Голштейн ба Австрия гузашт. Ҳар ду давлат дар бораи ташкили флоти немисӣ ва таъдили Кили ба бандари иттифокӣ розӣ шуданд. Пруссия ҳуқуқи сохтани канал байни баҳрҳои Шимолӣ ва Балтика аз хоки Голштейнро гирифт. Императори Австрия ҳуқуқи худро нисбат ба герсогигарии Лавренбург ба шоҳи Пруссия дод. Пруссия аз ҷониби ҳеш ӯҳдадор шуд 2 миллиону 500 ҳазор талери даниягиро ба Австрия диҳад.

Австрия ба Пруссия дар шикасти Дания ва ба даст овардани баромад ба баҳри Шимолӣ ёрӣ расонид, ки дар он ҷо дар оянда истеҳкомоти низомии баҳрӣ сохта шуданд. Бо ин Австрия, худаш шикасташро дар ҷанги ногузири оянда бо Пруссия омода сохт. Голштейни ба Австрия додашуда байни давлатҳои германӣ ва Пруссия тақсим гардид. Комилан мумкин буд, ки барои Австрия дар ихтиёри худ доштани Голштейн амали хатарнок буд. Тартиби ҳуқуқии андешидани Бисмарк, баъдтар аз ҷониби ӯ ба фоидаи Пруссия истифода гардид. Гап бар сари он аст, ки ҳуқуқи моликият бар хоки Голштейн ва Шлезвигро ҳар ду давлат – Австрия ва Пруссия доштанд. Аммо дастгоҳҳои идора гуногун буданд. Дар Голштейн австриягӣ ва дар Шлезвиг пруссӣ. Дар Вена мураккабии вазъиятро медонистанд ва омода буданд Голштейнро бо Пруссия дар ивази мукофот гузашт намоянд.

Ба ин тартиб, қадамҳои аввалин барои иттиҳоди Германия таҳти Ҳимояти Пруссия гузошта шуданд. Ҳоло дар сари роҳи он Австрия истода буд.

Омодагии Пруссия барои ҷанг бо Австрия. Бисмарк дар ҷабҳаи дипломатӣ ба ҷанг бо Австрия омодагӣ медид. Ӯ мефаҳмид, ки рондани Австрия аз Иттиҳоди германӣ танҳо бо қувва мумкин аст, ки ба ин метавонанд Франция ва Руссия зид бароянд. Бисмарк бештар аз Руссия метарсид.

Дар Петербург дар бораи ин ки чӣ тавр бо Пруссия дар рохи муттаҳид намудани давлатҳои германӣ муносибат намуд, назари ӯксон вучуд надошт. Александри II, тавре ки зикр гардид, фаромуш накарда буд, ки Пруссия дар соли 1863, дар ҳодисаҳои Полша, Руссияро тарафдорӣ менамуд ва дар айни замон, хиёнати Австрия дар шакли Ҷанги Қрим ва дар конгресси Парижро низ дар хотир дошт. Аз ин ҷиҳат, императори Руссия майл ба сӯи тарафдорӣ аз нақшаҳои Бисмарк дошт. А. М. Горчаков аз муттаҳидшавии Германия, бо дарки ин ки давлати нерӯманди германӣ, бидуни шакк, барои Руссия моёи таҳдид хоҳад буд, ташвиши зиёд дошт. Ӯ чунин назар дошт, ки василаҳои дипломатиро истифода намуда, ба муттаҳидшавӣ монеъ бояд шуд.

Наполеони III дар ин вазъият, хоҳиши гирифтани фоидаи территориявӣ дошта, дохили музокира бо Пруссия ва Руссия гардид. Ӯ кушиш мекард ризоияти онҳоро дар бораи даъвои территориявии Франция ба мулкҳои австрий ба даст оварад. Руссия, бо умеди тул қашидани ҷанги Австрия ва Пруссия, мавқеи бетарафиро ишғол намуд. Барои ҷалби бетарафии Франция, Бисмарк дар моҳи сентябри соли 1865 ба шаҳри истироҳатии соҳили Баҳри Миёназамини Биаррис рафт, ки Наполеони III дар он ҷо буд. Ҷангоми воҳурӣ бо император, Бисмарк ба ӯ дар ивази бетарафӣ, ҳамроҳ намудани Люксембург ба таркиби империяи Францияро пешниҳод намуд. Наполеон ин пешниҳодро кам шумурд ва талаби ҳамроҳ намудани Белгияро намуд. Аммо ин талаб Францияро то андозаи қобили мулоҳиза тақвият менамуд, ки бо нақшаи канслери Пруссия мувофиқ набуд. Бисмарк ҷавобе надод. Наполеон аз ҷониби худ низ пофишорӣ нанамуд. Ба ин тартиб, воҳурии Бисмарк ва Наполеони III ба натиҷае нарасид. Аммо он нишон дод, ки дар сурати ҷанги тулонӣ байни Австрия ва Пруссия, Франция метавонад муқобили Пруссия барояд. Бисмарк ва фармондихии пруссӣ зарурати ҷанг бо Австрияро мефаҳмиданд.

Бо назардошти ин, се вазифа ба миён гузошта шуданд: аввалан, бояд артиши Пруссияро бо назардошти он ки тавонад бо амалиёти худ ва муассир ба артиши австрий зарба ворид намояд, омода кард; сониян, бояд чораҳои андешид, ки Австрия бояд дар ду ҷабҳа - бо Пруссия ва Италия муҳориба намояд; ва дар ниҳоят, баъд аз ҷандин зарба фавран ҷангро ба охир расонд ва ризоияти Австрияро ба бетарафӣ нисбати фаъолияти ояндаи Пруссия оид ба муттаҳид намудани Иттиҳоди германӣ ба даст овард. Бисмарк Италияро фаъолона ба ҷанги муштараки зидди Австрия ҷалб менамуд. Пас аз

калавиши тулонӣ, шоҳ Виктор Эммануил пешниҳоди Бисмаркро қабул кард.

Наполеони III бо дарки тамоми амалҳои Бисмарк, Франс Иосифро дар бораи хатар оғоҳ сохт, ба ӯ пешниҳоди ихтиёран ба шоҳи Италия додани вилояти Венетсияро намуд, то аз ҷанг дар ду ҷабҳа худдорӣ намояд. Виктор Эммануил ба Бисмарк иттилоӣ дод, ки Наполеони III на танҳо ба Франс Иосиф, балки Виктор Эммануилро низ иттилоӣ додааст. Чунин инқишофи ҳодиса Бисмаркро маҷбур сохт аз нав равонаи Биаррис гардад. Ба ӯ муяссар гардид бо Наполеон мувофиқа намояд, ки дар сурати ҷанги мушқил ва тулонии Австрия ва Пруссия, Франсия метавонад имконоти даъвои территориявиширо дар Рейн ба даст оварад. Ин пирузии дипломатии Бисмарк буд.

Шартномаи соли 1866-и Пруссия ва Италия. 8-уми апрели соли 1866 Пруссия ва Италия шартномаи иттиҳод дар бораи ҷанг бо Австрияро бо дасткашӣ аз сулҳи ҷудогона (сепаратӣ) имзо намуданд. Пруссия розӣ шуд ба Италия 120 млн. франк пардохт намояд. Бисмарк, бо дарки он ки шояд вазъият тағйир ёбад, шитоб дошт ҷангро ҳарчи зудтар шурӯъ намояд ва 16 июн артиши пруссӣ амалиёти ҷангиرو зидди Австрия оғоз кард. Муттаҳидаш – Италия дафъатан шикаст хурд. Вазъияти Пруссияро генерали маъруф Г. фон Молтке начот дод. Ӯ тавонист дар моҳи июл дар муҳорибаи наздики Садова бар австриҳо ғалабаи бузург ба даст оварад.

Ин ғалаба на танҳо ба Бисмарк муваффақиятҳои бисёр овард, балки ҳаёти ӯро начот дод, зеро ӯ дар кисааш захр дошт ва тайёр буд, дар сурати шикаст, захр бихурад. Ҳанӯз то шурӯи ҷанг ӯ меғуфт: «Муборизаи вазнин дар пеш аст. Истисно нест, ки Пруссия бохт мекунад. Аммо ба ҳар ҳол, Пруссия диловарона ва бошарафона набард мекунад... Агар моро шикаст диҳанд, ман ба ин ҷо барнамегардам. Ман дар ҳучуми охири мемурам. Мурдан танҳо як маротиба аст ва барои мағлубшуда марг авлотар аст».

Баъд аз ин пирузии бузург шоҳ ва фармондеҳии олии Пруссия ниёт доштанд ҷангро то гирифтани Вена давом диҳад. Бисмарк тақозои фавран қатъ намудани амалиёти низомӣ ва пешниҳоди талаботи зеринро ба Австрия намуд: баромадан аз Иттиҳоди германӣ, даст кашидан аз Голштейн ва ризоият бо муттаҳидшавии кишварҳои Иттиҳоди германӣ таҳти ҳимояти Пруссия. Ӯ бовар мекунонд, ки агар ҷанг каме тӯл кашад артиши Наполеони III амалиётро дар Рейн шурӯъ мекунад. Бисмарк ҳамчунин тарс дошт, ки дар сурати тамоман торумор намудани Австрия ҳодисаҳои инқилобӣ сар мезананд.

Пас аз шикасти наздики Садова, Франс Иосиф ба машваратҳои Наполеони III гуш кард ва розӣ шуд Венетсияро ба Италия диҳад,

вале Виктор Эммануил акнун аз Австрия ба гайр аз Венетсия, Триент ва Триестро низ талаб менамуд. Дар ин замон австрихо флоти италийёихоро шикаст доданд. Бисмарк қотеона амал намуда, 26 июл дар Николсбург ба имзои созишномаи оташбас муваффақ шуд. Австрия талабҳои пешниҳодшударо қабул намуд. Бисмарк дар давраи дуввум низ дар мубориза барои муттаҳидии Германия пируз гардид.

Шартномаи 1866-и Прага. 26 августи соли 1866 Австрия ва Пруссия дар Прага шартномаи сулҳ ақд намуданд, ки мутобиқи он Австрия расман аз байн рафтани Иттиҳоди германиро ба шакли қаблан вучуддошта эътироф намуд ва ба муттаҳид намудани давлатҳои германӣ бидуни иштироқаш ризоият дод. Вай тамоми ҳуқуқро дар герсогигарии Шлезвиг ва Голштейн ба Пруссия дод ва ӯҳдадор шуд ба он 40 млн. талери пруссиро бипардозад. Ҳар ду давлат Венетсияро ҷузъи хоки Италия шинохтанд.

Ба ин тартиб, Австрия аз мақоми маркази муттаҳидкунандаи аминҳои германӣ даст кашид.

Шикаст дар ҷанг ҳамчунин бӯҳрони ҷиддии сиёсии дохилиро ба миён оварда, императорро водор ба ислоҳоти ҷиддӣ намуд. Дар натиҷа, империяи Австрия ба шоҳии дугона (дуалистӣ) – Австро - Венгрия мубаддал гардид. Ҳокимияти мутлақи император ҳифз гардид ва дар ихтиёри он сиёсати хоричӣ боқӣ монд ва қувваҳои мусаллаҳ ба ӯ итоат менамуданд. Ҳалли масъалаҳои зиёди дохилӣ ба салоҳияти воҳидҳои мухторӣ гузашт.

Муносиботи Пруссия ва Руссия пас аз ҷанги Австрияю Пруссия. Дар Руссия тамоми хатари ташкили давлати нерӯманд дар маркази Европаро мефаҳмиданд, аммо дар айни замон дар мавҷудияти Пруссия санги мувозинаро бо давлатҳои ғарбӣ медиданд.

Баъд аз 26-уми июл Александри II ба Берлин телеграммаи табрикӣ фиристод, ки дар он изҳори умедворӣ намуд, ки Пруссия «нерӯманд, тавоно, комёб» мешавад. Вазири корҳои хоричӣ Горчаков таҳти фишори ҳарифонаш мавқеи сиёсати хоричиро дар сиёсати европой таҷдиди назар намуд ва маҷбур шуд «эътироф» намояд, ки «ризоияти ҷиддӣ бо Пруссия беҳтарин иқдом ва шояд ягона тадбир (бошад).»

Дар моҳи августи соли 1866 аз Берлин ба Петербург ҳайати намоёндагон бо роҳбарии генерал Э. Майнтейфелм - шахси бозътимоди Вилгелми I омад. Дар натиҷаи музокирот, Пруссия ба Руссия ваъда дод, ки талабашро дар бораи манъи моддаҳои созишномаи Париж оид ба гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ тарафдорӣ менамояд. Дар ҷавоб А. М. Горчаков оид ба масъалаи

муттаҳидшавии Германия тарафдории бетарафии хайрхоҳонаро ваъда дод.

Ҷанг тамом шуд, аммо то татбиқи комили нақшаҳои Бисмарк ҳанӯз дур буд. Акнун Франция рақиби асосии Бисмарк гардид.

Баъдтар Бисмарк дар ёддоштҳои ба вазъияти байналхалқии Пруссия дар охири ҷанги австрио-пруссии соли 1866, ишора карда, қайд намуд, ки танҳо имкони мудохилаи Франция ӯро маҷбур сохт дар самти хатми ҷанг ва ақди сулҳи зарурӣ бо суръати бисёр зуд амал намояд: «Ман дигар шак надоштам, ки дастовардҳои ин лашкаркаширо мо бояд дар ҷангҳои оянда ҳифз намоем..., ки аз мантиқи таърихӣ бармеомад, ҷанги франсавӣ пас аз австрия ба амал хоҳад омад».

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Вазъияти байналмилалӣ барои муттаҳид шудани заминҳои немисӣ чӣ гуна буд?
2. Қадамҳои аввалин барои муттаҳид намудани заминҳои Германия кай ва ба чӣ тавр сурат гирифтанд?
3. Назари ҳукумати Англия оид ба муттаҳид намудани заминҳои Германия чӣ гуна буд?
4. Чаро Бисмарк ба Австрия пешниҳод намуд, ки муштарақан барои ҳамроҳ намудани Шлезвиг ва Голштейн муқобили Дания ҷанг кунанд?
5. Сабаби бетарафии сиёсӣ ихтиёр намудани Руссия нисбат ба масъалаи Шлезвиг ва Голштейн чӣ буд?
6. Шартномаи сулҳи байни Австрия ва Пруссия аз як тараф ва Дания аз тарафи дигар кадом сол ба имзо расид ва мазмуни он чӣ буд?
7. Созишнома байни Австрия ва Пруссия, ки 14 августи соли 1815 дар Голштейн имзо шуд, кадом масъалаҳоро дарбар мегирифт?
8. Бисмарк пас аз феврал катъ намудани ҷанг (июли соли 1866) аз Австрия чиро талаб намуд, ки сабаби бастании сулҳи муқаддамотӣ дар Николсбург (26 июли соли 1866) гардид?
9. Шартномаи сулҳи Прага байни Австрия ва Пруссия кадом сол имзо шуд ва тасмими он чӣ гуна буд?
10. Муносибот байни Руссия ва Пруссияро тавзеҳ диҳед.

Боби 4. Ҷанги Франция ва Пруссия

Пас аз ҷанги Австрия ва Пруссия ва имзои шартномаи сулҳ дар Прага дар моҳи августи соли 1866, дар маркази Европа тағйироти ҷида мулоҳиза ба фоидаи Пруссия сурат гирифтанд. Аммо Австрия баъд аз ҷанги хавотирии Бисмаркро ба миён меовард. Ӯ бидуни далел аз Австрия тарс надошт.

Зиддиятҳо дар Иттиҳоди германӣ. Чун Австрия дигар узви Иттиҳоди германӣ набуд, Пруссия метавонист давлатҳои германиро ба таҳти ҳимояташ муттаҳид наояд. Вале дар дохили Иттиҳоди германӣ ихтилофот вучуд доштанд. Агар кишварҳои шимолӣ ба иттиҳод дар атрофи Пруссия манфиатдор буданд, вале давлатҳои ҷанубӣ чун Баден, Бавария, Вюртемберг ва Гессен тақвияти Пруссияро намехостанд ва аз тобегият ба он метарсиданд. Хатар вучуд дошт, ки доираҳои партикуляризм (маънаи ҷудо шудан ба давлати ҷудогона) Бавария метавонанд бо табақоти зиддипруссии ҷомеаи австрий ва Францияи бонапартӣ созиш наоянд. Бисмарк дурандеш мефаҳмид, ки ба душманон ба танҳои зарба задан хубтар аст, аммо байни давлатҳои шимолӣ ва ҷанубии Германия созишномаи ниғомӣ дар бораи мудоғибаи муштарак баста шуда буд. Сабаби мавҷудияти тамоили оппозисионӣ дар давлатҳои ҷанубӣ як иллати дигар буд, ки Бисмаркро ба тайёри ба ҷанги нав таҳрик менамуд.

Конститусияи Иттиҳоди германи Шимол. Ба Бисмарк лозим омад, то нерӯи зиёдро ба харҷ диҳад, ки князигариҳои майдаи германӣ ба қабули конститусияи пешниҳоднамудааш розӣ бошанд. Намояндагони босалоҳият дар моҳи декабри соли 1866 барои муҳокимаи лоиҳаи конститусия дар Берлин ҷамъ омаданд. Мутобиқ ба лоиҳаи конститутсия, ҳар кадом аз давлатҳои иттиҳод мухторияти худро ҳифз менамуданд. Аммо тамоми масъалаҳои асосӣ (ичрои қори назорати хоричӣ, идораи артиш, флот, шаҳрвандӣ, андоз, корғузориҳои ҳуқуқӣ, моликияти ақлонӣ, патентҳо барои ихтироот, гумрук, ниҷорат, муомилоти молӣ, алоқаи почта ва телеграф, боркашонӣ бо тимоми намудҳои нақлиёт, киштиронии дохилӣ, низоми пулӣ, масъалаҳои бимаи моликият) таҳти салоҳияти шоҳ қарор гирифтанд. Намояндагони босалоҳият кушиши муқобилият карда, конференсияро тарк намуданд. Аммо таҳти фишори Пруссия

музокирот аз нав оғоз шуд ва пас аз чанд ҳафта, 8 феввали соли 1867, лоиҳаи Бисмарк қабул шуд.

Конститусия ҳукумати мутлақро дар ихтиёри шоҳи Пруссия гузошт. ӯ ҳуқуқ дошт сиёсати ягонаи хоричиро барад, фармондеҳии воҳиди артиш ва флотро анҷом диҳад, ҷангро эълон ва сулҳро ақд намояд, тамоми ҷораҳои қонунгузорӣ ва низомиро бо ҳамкориҳои қувваҳои федералӣ бар зидди иштирокчиёни иттиҳод қабул намояд.

Қудрати қонунгузориро ду маҷлис амалӣ менамуданд: рейхстаг (парламент) ва бундесрат (палатаи болоии парламент). Бисмарк тавонист фаъолияти ин ду маҷлисро ба тавре сомон диҳад, ки тамоми қарорҳои ӯ қабул мешуданд. Дар натиҷа, Иттиҳоди германия Шимол ташкил гардид, ки тахти нуфузи Пруссия қарор дошт.

Ба таркиби Иттиҳоди германия Шимол ба ғайр аз Пруссия, шоҳигарии Саксония, герсогигариҳои бузург: Мекленбург-Шверин, Мекленбург - Стрелис, Саксен-Веймар, Олденбург; герсогигариҳои Бравуншвейг, Саксен-Майнинген, Саксен-Алтенбург, Саксен-Кобург-Гота, Анталг; князигариҳои Шварсбург-Рудолштадт, Шварсбург-Зондерсгаузен, Валдек, Рейс-Шлейс, Рейс-Грейс, Шаумбург-Липпе-Детмолд, қисми герсогигарии бузурги Гессин-Дармштадт, ки дар шимол аз Майн қарор дорад ва шаҳрҳои озод Гамбург, Бремен ва Любек дохил мешуданд. Агарчи ин иттиҳод аз давлати бузурги германӣ намояндагӣ менамуд, аммо вакилони давлатҳои ҷанубӣ муқобили муттаҳидшавӣ буданд. Дар рӯзномаи вақт масъала дар бораи муттаҳидшавии тамоми Германия қарор дошт.

Дипломатияи европой. Бисмарк вазъият дар Лондон, Париж ва Петербурдро бодикқат мушоҳида менамуд ва дар он кишварҳо низ фаъолияти ӯро мушоҳида менамуданд. Монеаи асосӣ дар роҳи муттаҳид шудани Германия дар атрофи Пруссия Франция буд. Ҳанӯз то шуруи ҷанг ва дар ҷараёни ҷанги Австрия ва Пруссия бисёре аз наздикони Наполеони III дохил шудани Франция ба ҷанги муқобили Пруссияро бисёр зарурӣ мешумурданд. Вале назарҳои дигар низ буданд. Дар натиҷаи манёври Бисмарк ва муҳолифати Тюилри лаҳзаи мусоид аз байн рафт. Барои бетарафии Франция Наполеон мехост ҷуброн ё подошери ба даст оварад. ӯ мехост бо ризоияти Пруссия вилояти Ландау ва герсогигарии Люксембургро ба Франция ҳамроҳ кунад. Аммо Бисмарк дигар ба бетарафии Франция зарурат надошт.

та тасмим гирифт ба он чизеро надихад, дар ҳоле, ки дар Биаррис ӯ худаш ба Наполеони III дар сурати бетарафиаш, Люксембургро пешниҳод намуда буд.

Франсия дарк кард, ки Пруссия нуфузашро мустаҳкам менамояд ва дер ӯ зуд давлатҳои Германияро муттаҳид мекунад, тасмим гирифт, чораҳои андешад, ки дар оянда аз ин давлати ғуруқват ба тавре худро дар канор гирад ӯ эҳтиёт намояд. 8 августи соли 1866 вазири корҳои хориҷии Франция Друэн-де Люис меморандумро интишор дод, ки дар он ташкили давлати бетараф дар соҳили чапи Рейн, ки шақли буфериро байни Франция ва Пруссия иҷро кунад, пешниҳод шуд. Ин пешниҳод ба шикаст рӯ ба рӯ гардид, зеро худи Бисмарк шақли ҳамроҳ намудани давлати соҳили чапи Рейн ба Германияро иҷонаро кашада буд.

Баъд аз чанд рӯз Наполеони III идея дар бораи ақди иттиҳоди махфӣ байни Франция ва Пруссия барои ҳамроҳ намудани Белгияро пешниҳод намуд. Музокирот байни сафири Франция Бенедети ва Бисмарк дар Берлин бидуни натиҷа ба охир расид. Бисмарк чун дипломати моҳир, аз гузаштҳои Франция рӯ гардонд, аммо чараҳои музокиротро қатъ намекард. ӯ моҳирона вақтро тӯл мекашид ва ба тезугунд шудани муносибот байни ду кишвар намерафт, чуноне ки ӯ мегуфт, «Пруссия ҳанӯз ба ҷанг омода нест». Бисмарк аз нав қадами моҳирона гузошта, аз сафири Франция хоҳиш намуд ёддошти расмиро бо зикри тамоми пешниҳодҳои Франция, омода намояд, то ӯ тавонад онҳоро ба Вилгелми I иттилоъ диҳад. Ҳукумати Франция дар шақли нома ба Пруссия пешниҳодҳои расмиро тақдим намуд, ки дар он хоҳиши Франция дар бораи ҳамроҳ намудани Белгия зикр шуда буд. Бисмарк ин санадро дар муқобили Франция истифода бурд ва дар бораи он ба Англия хабар дода шуд. Сафири Англия дар Париж бо Наполеони III мулоқот намуда, аз ӯ эзоҳро талаб намуд. Императори Франция ӯро бовар мекунонд, ки Франция фикри аз тариқи қувва муттаҳид намудани хоки навро надорад. Баъд франсузҳо расман ба Лондон иттилоъ доданд, ки ҳеҷ гоҳ аз тариқи қувва ҳамроҳ намудан сурат намегирад. Ин ҳама ба Бисмарк маълум шуд, ки зоҳиран ба он таваҷҷӯҳ наменамад.

Дар Европа бархӯрд байни давлатҳо шакл мегирифт, ки дар натиҷаи он имкони сурат гирифтани тағйрот дар сафороии нерӯҳо дар қитъаи Европа вучуд дошт. Руссия итифокчиёро ҷиҳати манъи

моддаҳои маҳдудкунандаи созишномаи Париж ҷустуҷӯ менамуд. Пирӯзии Франция бар Пруссия метавонист вазъияти Наполеони III-ро мустаҳкам намояд. Руссия истисно наменамуд, ки Франция дар сурати пешравӣ ва муваффақиятҳои бо Австрия наздик шавад. Бо пирӯзии Пруссия дар сарҳадҳои ғарбии Руссия давлати нави тавоно ва дар оянда рақибӣ эҳтимолнаш ташкил гардид. Ин таҳдидро дар Петербург ба эътибор намегирифтанд. Наздикшавии Руссияро бо Пруссия на танҳо тамоили хушбинонаи деринаи дарбор, балки ваъдаи тарафдорӣи Пруссия аз Руссия дар масъалаи манъи бетарафии Баҳри Сиёҳ қувват меод. Дар моҳи апрели соли 1867 Горчаков аз наинимкони муайян намудани мавқеи Пруссияро дар масъалаи манъи моддаҳои маҳдудкунандаи созишномаи Париж пайдо кард. Ӯ ба таври равшан ба Бисмарк фаҳмонд, ки дар сурати наздикшавии Австрия ва Франция Руссия метавонад барои Австрия «мушқилоти ҷиддиро» эҷод намояд. Бисмарк дар навбати ҳеш ҷавоб дод, ки «Пруссия метавонист хоҳиши Руссияро тарафдорӣ намояд».

Ҳукумати баъди марги Палмерстон ташкилшудаи Англия ақидаи дошт, ки тақвияти Пруссия ба ғоидаи Англия мебошад, зеро муқобили Франция ҳоҳад буд. Англия ба сабаби амали ғайолонан ширкати Лессепс, ки канали Суэсо месохт, бо Франция боэҳтиётона муносибат менамуд. Дар Лондон ин амалро чун таҳдид ба Ҳиндустон мешумориданд.

Пруссия ва Франция. Хабарӣ нохуш барои канслери Пруссия аз Петербург расид, ки дар он ҷо бо тавачҷуҳӣ ҷиддӣ нақшаҳо ва амалҳои Пруссияро мушоҳида менамуданд. На танҳо А. М. Горчакови дурандеш нороҳатиро зоҳир менамуд, балки императори Александри II низ хоҳиши барқарор намудани муносиботи дӯстона бо Францияро зоҳир менамуд.

Аммо ҳодисаҳо бо гуноҳи Франция ба тарзи дигар инкишоф ёфтанд. Франсавиҳо барои дасисаҳои Наполеон III ва баёнҳои бемавриди вай подоши худро гирифтанд. Ин ҳама ба он овард, ки Бисмарк ба вайрон намудани муносибати Франция, чи бо Англия ва чи бо Руссия ноил гардид. Ба ин нигоҳ накарда, Наполеони III ба ҳамроҳ намудани Люксембург, Ландау ва Саарбрюккен ба Франция пофшориро давом меод.

Ба Иттиҳоди германиӣ дар ибтидои соли 1867 ташкил шуда, Люксембург дохил нашуда буд. Франция тавонист ризоияти ҳукумати

Голландияро барои дохил шуданаш ба таркиби Франсия ба даст оварад. Пас аз ин дипломатияи франсавӣ фаъолияти асосии худро ба тарафи Берлин равона намуд. Дар ин ҷо низ Бисмарк Наполеони III-ро фиреб дод. Ҳангоме ки шартномаи бо Голландия мувофиқа намударо оварданд, Бисмарк онро рад намуд ва имзо накард. Дар айни замон, ӯ нерӯҳои муҳолифини Германияро муқобили гузашти қисми заминҳои хоси немисӣ ба Франсия барангехт. Дар чунин вазъият Бисмарк имзо намудани шартнома бо голландиҳоро рад намуд.

Конференсияи давлатҳои европой. А. М. Горчаков бохти Наполеони III – ро дар масъалаи Люксембург мушоҳида карда, чиҳаги муайян намудани мавзеи давлатҳои бузург пешниҳоди даъвати конференсияро намуд. Ӯ аз тариқи сафири Руссия дар Англия Бруннов ба сарвазири Англия Дерби мурочиат намуд, ки ташаббуси даъвати конференсияи давлатҳои европоиро тарафдорӣ намояд. Дар айни замон, Бруннов лоиҳаи русии шартнома оид ба Люксембургро ба Дебри тақдим намуд. Ба даъвати конференсия тамоми кишварҳои розӣ шуданд ва 7 августи соли 1867 он дар Лондон ифтихоҳ гардид. Дар конференсия Британияи Кабир, Франсия, Пруссия, Руссия, Австрия-Венгрия, Белгия, Нидерландия, Италия ва Люксембург иштирок доштанд. Руссия кафолати бетарафии Люксембургро аз ҷониби тамоми кишварҳои иштироккунанда пешниҳод намуд, ки яқдилона пазируфта шуд. Ҳуқуқи шоҳи Люксембург меросӣ шинохта шуд ва ҳуди Люксембург барои асрҳо, таҳти кафолати тамоми иштироккунандагони конференсияи Лондон, давлати бетараф эълон гардид. Люксембург шаҳри озод эълон гардид ва қарор шуд, ки Пруссия бояд қушунҳоиашро аз он ҷо барорад.

Ба бемуваффақиятии дипломатияи Наполеони III шикасти дасисаи мексикаии вай илова гардид. Мудохилаи низомӣ ба Мексика зарарҳои зиёди инсонӣ ва молиро расонд. Баҳори соли 1867 бозгашти қушунҳои франсавӣ ба ватан оғоз ёфт. Дастнишонандаи Наполеон Максимилиан шикаст хурда, асир афтид ва ба қатл расонда шуд.

Тамоили зиддифрансавӣ дар Италия меафзуд, ки дар он ҷо қушунҳои франсавӣ монеаи асосӣ дар роҳи муттаҳид гардидани кишвар буданд. Наполеон аз нав қушиш мекард, ки бо Австро-Венгрия созиш намояд, аммо канслер Бейст муқобилият менамуд. Ӯ

мавқеи худро бо он асоснок месохт, ки ин муносиботи австрию италиявиро вайрон месозад. Дар мавриди Руссия Наполеон чорае барои беҳбуди муносиботи дучониба намеандешид.

Руссия ва Пруссия. Пруссия ба чанг бо Франция тайёри дида, баръакс, бо Руссия ба мақсади амалиёти муштараки дипломатӣ, фаёлона музокирот мебурд. Дар ин музокирот сафири Руссия дар Берлин П. П. Убри ва сафири Пруссия дар Петербург Г. Рейс мустақиман иштирок доштанд. Ҳангоми музокирот тарафҳо мавқеи худро мушаххас месохтанд. Горчаков ба иттилои Бисмарк расонд, ки Руссия дар сурати ишғоли Австрия-Венгрия Босния ва Герсоговинияро наметавонад бетараф монад. Бисмарк дар ҷавоби бетарафии хушбинонаи Руссия дар сурати ҷанги Франция ва Пруссия, тарафдорӣ дар масъалаи шаркиро ваъда дод ва ӯҳдадорӣ нисбат ба Австрия – Венгрияро гирифт. Дар натиҷа, дар соли 1868 ду тараф дар бораи он ба созиши шифоҳӣ расиданд, ки дар сурати ҷанг байни Пруссия ва Франция Руссия на танҳо бетарафиро риоя менамояд, балки дар сурати зарурат ба сарҳади Австрия-Венгрия артиши 100 ҳазориро мефиристад ва ҳатто дохили ҷанг мегардад ва Голисияро ишғол мекунад. Пруссия аз ҷониби хеш ба Руссия ваъдаи тарафдорӣ ҳангоми таҷдиди назари моддаҳои созишномаи Парижро дод. Ба ин тартиб, Франция дар ҷудой қарор гирифт, вале Пруссия ақибгоҳро барои худ таъмин намуд. Бисмарк баҳонаро барои ҷанг мечуст. Ва ба зудӣ онро пайдо кард.

Баҳона барои ҷанг. Тобистони соли 1870 шоҳзода Леополд ба тахти шоҳии Испания нишаст, ки ба авлоди Гогенсоллерҳо иртибот дошт. Наполеон фавран муқобил баромад, зеро Гогенсоллерҳо на танҳо дар Пруссия, балки дар Испания низ ҳукмронӣ мекарданд. Ҳанӯз дар моҳи март дар Берлин ҳангоми баррасии масъала дар бораи он ки оё ба Леополд Гогенсоллер барои шоҳии Испания шуданаш ризоият дода шавад ё не, тасмим гирифта шуд, ки ба ин пешниҳоди ризоият дода шавад. Бисмарк мефаҳмид, ки хашми Наполеон ногузир аст. Ӯ инро низ аз назар дур намеандохт, ки Франция ҳудуд ба муқобили Пруссия ҷанг шуруъ менамояд. Бисмарк Наполеонро ба ҳучум ба Пруссия ташвиқ намуда, боварӣ дошт, ки Руссия Франсияро тарафдорӣ наменамояд, зеро Пруссия дар ин сурат тарафи мудофиакунанда мебошад.

Дар Франсия бо ташаббуси Наполеон нашри мақолаҳои зидди Пруссия оғоз гардид, ки дар онҳо Наполеони III ва сиёсати ӯро танкид менамуданд. Ба назар мерасид, ки Бисмарк ба мақсади муайяне расид. Аммо ҳодиса ба тартиби дигаре сурат гирифт. Сафири франсавӣ Бенедетти аз Париж ҳидоят гирифт фавран ба Эмс равад, ки дар он ҷо Вилгелми I табобат менамуд. Шоҳи Пруссия сафирро назарифт. Шоҳ сафирро ба он бовар кунонд, ки ҳеҷ гоҳ тахти шоҳии Испанияро барои хешовандонаш талаб накардаст ва ӯ тасмими шоҳзода Леополдро барои қабул нанамудани пешниҳод ба тахти шоҳӣ маъқул мушуморад. Ба назар мерасид, Наполеон дар ниҳоят пирузии дипломатиро ба даст овард. Аммо бо фаъолияти баъдиаш ҳама чизро аз байн бурд ва ба иштибоҳи ислохнопазир роҳ дод.

12 июл Леополд Гогенсоллер ба таври расмӣ эълон дошт, ки ӯ қабули тахти шоҳии Испанияро рад мекунад. Дар он рӯз дар Париж тахти риёсати Наполеони III иҷтисоии Шӯрои амалдорони олимартаба доир гардид. Дар Шӯро ҳамчунин масъала дар бораи Леополд баррасӣ гардид: оё ин масъаларо ба таври ниҳой ҳаҷшуда ҳисб намуд ё онро ба мақсади муташанниҷ шудани муносибат бо Пруссия истифода намуд? Аксарияти амалдорони олимартаба ба тарафдории ҷанги Франсия бо Пруссия сухан гуфтанд. Наполеони III ба сафири худ дар Берлин Бенедетти ҳидоят дод аз нав ба Эмс равад ва ба шоҳ Вилгелми I талабро пешниҳод намояд, ки моҳиятан ултиматум буд. Франсия ба шоҳи Пруссия пешниҳод кард, ки Леополд на танҳо дар ҳоли ҳозир, балки дар сурати пешниҳоди такрорӣ низ бояд қабули тахти шоҳиро рад намояд. Вилгелми I пас аз гуш кардани талаботи нав Наполеони III, пеш аз баргаштан ба Берлин вазорати корҳои хориҷиро вазифадор сохт дар бораи музокирот бо Бенедетти Бисмаркро оғоҳ созанд. Бисмарк маълумот-телеграммаро гирифта, тавре ки ҷандин сол баъд дар ёддоштҳои навишта буд, дар иттилооти Эмс ислоҳот ворид намуд, « аз телеграмма баъзе чизҳоро хат кашид, аммо ягон суханро илова ва тағйир надод». Он қисмати телеграмма хат кашида шуд, ки дар он ҷо Вилгелм ба Бенедетти дар бораи давоми музокирот дар Берлин сухан гуфта буд. Дар натиҷа, лаҳн ва маъноии телеграмма шадидан тағйир ёфт. Матни аз Эмс гирифташуда, дар шакли тағйирёфта барои нашр ба рӯзномаҳо дода шуд. Амалҳои фитнаангезонаи нави Бисмарк зарбаи охириро расонданд ва сулҳи болои мӯй нигоҳ доштаро

барканд. Ҳар касе ки ин телеграммаро дар рӯзнома мехонд, чунин ба назар мерасид, ки гуё талабҳои Франсия хислати ултимативӣ доранд. Мавҷи нафрати миллӣ дар тамоми Германия паҳн гардид. Он давлатҳои ҷануби германиро низ фаро гирифт, ки ба хусус, барои Бисмарк муҳим буд. Тақаллуби ёддошти Эмс баҳона барои ҷанг гардид.

Оғози ҷанг. 15 июли соли 1870 Маҷлиси қонунгузори Франсия кредитҳои низомӣ барои ҷанг бо Пруссияро қабул намуд. Панҷ рӯз баъд, 20 июл Франсия расман бо Пруссия ҷангро эълон намуд. Бисмарк ҳақиқатан Наполеони III –ро ба ин маҷбур сохт.

Агар дар Франсия бештар дар бораи ҷанги оянда сухан мегуфтанд ва шояд чорае барои мустаҳкам намудани артиш меандешиданд, вале дар Германия, баръакс фармондеҳиро мустаҳкам намуданд, тамоми ҷузъи тоҷҳои артишро омодабош ба ҷанг сохтанд. Фарқият дар тайёри ба ҷанг даъфатан дар ҷараёни амалиёти ҷанг намудор гардид.

Дар ҳуди ибтидои ҷанг Франсия се муҳорибаи сарҳадиро бохт. Немисҳо ба зудӣ дохили сарҳадҳои Франсия ва Белгия гардиданд ва 1 сентябри соли 1870 дар наздикии Седан артиши 120 ҳазор нафарии франсузхоро муҳосира намуданд, ки Наполеони III низ бо он буд. Пас аз ҳамлаи саҳти тӯпӣ, франсавиҳо таслим шуданд. Хабарҳои аввалин дар бораи шикастҳо дар хатти саҳадӣ дар Париж бо хашму ғазаб қабул гардиданд. Фочиаи Седан тақдири монархияи франсавиро ҳал намуд. 2 сентябри соли 1870 дар Франсия Ҷумҳурии Севвум эълон шуд.

Дар роҳи сулҳ. Муваффақиятҳои зудии Пруссия на танҳо ба вазъияти Франсия, балки ба тамоми Европа таъсир расонид. Дар Франсия ҳодисаҳо бисёр бошиддат ва зуд инкишоф меёфтанд. Ҳукумати ташкилшудаи буржуазӣ кӯшиш дошт ба ошӯбҳои мардумӣ роҳ надиҳад ва роҳи начотро дар гуфтушунид бо Пруссия меидид. Муовини сарвазир ва вазири корҳои хориҷӣ Ж. Фавр бо Бисмарк вохӯрд, то ки оид ба оташбас (сулҳи муваққатӣ) ба мувофиқа расанд. Пас аз музокироти дуру дароз, 26 феврал сулҳи муваққатӣ имзо шуд. Франсия дар баробари аз даст додани Элзас ва Лотарингия, бояд 5 млрд. франк товони ҷанг меод ва то охири пардохти он қўшунҳои ишғолгари Пруссияро дар таъминоти худ гирад. Немисҳо ҳуқуқи

дохил намудани қушуни худро ба Париж то тасдиқи шартномаи сулҳ ба даст оварданд.

Ҳанӯз то оғози ҷанг Франция музокиротро дар бораи иттиҳоди Франция ва Италия оғоз намуда буд, ки дар он Австрия низ иштирок мекард. Бисмарк тамоми фаъолиятҳои дипломатии Парижро бодикқат мушоҳида менамуд. Вай аз иштироки Италия дар ҷанг ба муқобили Пруссия дар ҳарос буд ва ба ҳар васила қушиш менамуд ҳаракати инқилобиро дар Италия тарафдорӣ намояд. Аммо ҳодисаҳо дар ҷабҳаҳо ва фочиаи Седан вазъиятро ногаҳон тағйир доданд. Аммо вазъият тағйир хурд. Қушунҳои Италия ба Пруссия ҳучум накарда, ба қушунҳои франсавӣ ҳамла намуданд ва онҳоро маҷбур сохтанд аз Рим бароянд. Чи Петербург ва чи Лондон ба тарафдорин зудтар хотима додан ба ҷанг ва бастании сулҳ баромаданд. Аммо талабаҳои зуд на танҳо генералҳоро дар вазъияти саргумӣ қарор дод, балки ҷунунияти (худхоҳии) шовинистӣ тамоми Пруссияро фаро гирифт. Дар тамоми кишвар даъватҳо барои ба зону шинондани Франция ва гирифтани (аннексия) баъзе территорияҳои он танинандоз гардид.

Ҳукумати мудофияи миллии Франция барои роҳ надодан ба ақди шартномаи нангин, ба Руссия муроҷиат намуд. Бо ин мақсад Тьер февран ба Петербург омад. Руссия чун миёнарав баромада карда, ба шӯҳи Германия ҷавоб фиристод, ки сулҳ бастан мумкин аст.

Ҳукумати франсавӣ қушиш дошт бо Бисмарк шароити мусоидтари шартномаро ба даст оварад. Дар айни замон, барои Тьер сулҳ лозим буд, то ки қувваро барои торумор намудани Коммунаи Париж равона намояд. Ба ин мақсад ӯ омода буд тамоми шартҳоро қабул кунад.

Тьер ба Бисмарк, бо хоҳиши ёрӣ барои паҳши (саркубии) Коммунаи Париж, муроҷиат намуд. Дар чунин вазъият Бисмарк як қисми асирони низомии франсавиро барои истифодаи онҳо дар мубориза бар зидди Коммуна ҷудо намуд. Ба ғайр аз ин, ба қушунҳои пруссӣ, ки Парижро муҳосира намуда буданд, фармон дода шуд иқозат надиҳанд, ки корвони хурокворӣ дохили шаҳр гардад.

Бисмарк низ мехост сулҳ зудтар баста шавад. Ӯ бим дошт, ки мумкин иттиҳоди зиддипруссии давлатҳои европой ташкил гардад. Вазъиятро воқеъбинона арзёбӣ намуда, Бисмарк мефаҳмид, ки

Франсия дер ё зуд чангро муқобили Германия шуруъ менамояд, то аз дастрафтаро баргардонад.

Тавре ки аз номаи вакили Франсия де Габриак ба вазири корҳои хориҷӣ 14 августи соли 1871 маълум аст, Бисмарк мегуфт, ки зуд ё дер чангро оғоз мекунад, аммо барои Германия беҳтар аст чанг зудтар шуруъ шавад на дертар. Бозпас гирифтани Элзас ва Лотарингия аз Франсия барои Германия иштибоҳ мебуд, агар сулҳ тӯлонӣ бошад, чунки ин ду вилоят барои Германия бори гаронанд. Таърих шаҳодат медиҳад, ки Бисмарк дурандешона назар мекард.

Аз ин ҷиҳат, мақомоти салоҳиятдори Пруссия - Бисмарк ва Аргим ва ҳамчунин сардори ситоди умумӣ шартҳои сулҳро пешаки муайян намуда, кушиш мекарданд Франсияро аз сарҳадҳои стратегии мудофиавӣ ва маконҳои мусоид барои ҷойгузин намудани қушунҳо маҳрум созанд. Ҳамроҳ намудани Элзас ва Лотарингия ва қалаби Метс ба Франсия ҷавобгӯи ин талабҳо буд.

Шартномаи Сулҳи Франкфурт. Байни Германия ва Франсия 10-уми майи соли 1871 дар Франкфурти лаби-Майн шартномаи сулҳ ба имзо расид. Мутобиқи ин шартнома, франсавиҳое, ки дар территорияҳои ба Германия гузаштнамуда зиндагӣ мекарданд, бо ҳифзи моликияти ғайри манкули худ метавонистанд ба Франсия кучанд. Франсия уҳдадор шуд ба Германия товони чанг пардохт кунад. Аммо 500 млн. франкро бояд дар муддати 30 рӯз «пас аз барқарор намудани ҳукумати франсавӣ дар Париж», 1 млрд. дар муддати як сол ва ним млрд. то 1 майи соли 1872 ва 3 миллиарди охириро бояд то 1-уми моҳи марти соли 1874 мепардохт.

Мутобиқ ба моддаи 2-уми шартномаи сулҳ ҳукуматҳои франсавӣ ва германӣ уҳдадор шуданд дар тичорат режими мусоидати ҳамдигариро барқарор намоянд.

Тачдиди назари шартномаи Париж. Вазири корҳои хориҷии Руссия сафорои нерӯхоро дар қитъаи Европа дуруст арзёбӣ намуд. Франсия тарумор шуд. Бе ёрии он Австрия-Венгрия ҷуръати баромади мустақилона намекард. Англия дар ҷудои муайяне қарор дошт. Баромади мустақилонаи Туркия низ бисёр шубҳаовар буд. Шароити мусоиди ба миёномадаро истифода намуда, Горчаков 31-уми октябри соли 1870 дар фармони (сиркуляри) худ бо ишора ба ин ки созишномаи Париж аз ҷониби дигар кишварҳо вайрон мешавад, изҳор дошт, ки аз қабули тамоми моддаҳои маҳдудкунандаи ҳуқуқи

Руссия дар Баҳри Сиёҳ даст мекашад. Ин ташаббуси Горчаков иқсуламалҳои гуногунро дар кишварҳои европоӣ ба миён овард. Дар натиҷаи музокират, дар бораи даъвати конференсия дар моҳи январӣ соли 1871 дар Лондон ба мувофиқа расиданд. Конференсия қарорро қабул намуд, ки мутобиқи он моддаҳои шартномаи Парижӣ соли 1856, ки доштани киштиҳои низомии Руссияро дар Баҳри Сиёҳ манъ менамуд, бекор шуданд. Дар айни замон, конференсия баста будани гулӯгоҳҳо барои киштиҳои низомии хориҷиро тасдиқ намуд.

Ҷанги Франция ва Пруссия на танҳо харитаи Европаро ба андозаи қобили мулоҳиза тағйир дод, балки сафороии нерӯҳои ин ҷиҳтаро низ тағйир дод. Дар ивази масоҳати хурди Пруссия, дар маркази Европа давлати бузурги тавоноии Германия ташкил гардид. Ҷанги Франция ва Пруссия ба хатми ҷанги дигар – дар Италия ва ба муттаҳидшавии кишвар овард. Вазъияти Австрия ба андозаи зиёд бад шуд. Ҷанг нишон дод, ки дар оянда барои Франция бидуни тарафдорӣи Руссия ба муқобили Германия муқовимат намудан мушқил хоҳад шуд.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Дар Иттиҳоди Германия чӣ зиддиятҳо вучуд доштанд?
2. Конститусияи Иттиҳоди Шимоли Германия ба шоҳи Пруссия кадом ҳуқуқҳоро дода буд, ки дар муносиботи дипломатӣ нақши таъинкунанда дошт?
3. Кадом давлат муқобили иттиҳоди тамоми Германия буд?
4. Ба наздикшавии муносиботи Руссия ва Пруссия кадом масъала мусоидат менамуд?
5. Сулҳи муқаддамотӣ байни Франция ва Пруссия (26 февралӣ соли 1871) аз Франция чиро талаб менамуд?
6. Шартномаи сулҳи Франкфурт кадом сол имзо шуд ва мазмунӣ он чӣ буд?
7. Конференсияи Лондон кай доир гардид ва кадом қарорҳоро қабул намуд?
8. Дар натиҷаи ҷанги Франция ва Пруссия дар муносиботи байналмилалӣ чӣ тағйирот ба миён омад?

Б о б и 5. ПАС АЗ СУЛҲИ ФРАНКФУРТ

Шартномаи Франкфурт на танҳо тамоми зиддиятҳои вучуддоштаи байни Франция ва Германияро аз байн набурд, баръақс муборизаи ҳамдигарии ду давлатро пурқувватар сохт. Бо шикасти Франция ва ташкили империяи Германия дар Европа сафороии нави қувваҳо ба миён омад, зиддият байни Германия ва Англия бештар гардид.

Германияи муттаҳидшуда давлатдорӣ ва тавоноии низомии худро мустақкам менамуд. Франция бошад февран пас аз Франкфурт нияти гирифтани интиқомро дошт, аммо дар солҳои наздик наметавонист фикр дар бораи ҷанг бо Германияро намояд, зеро дар аввал бояд артишро барқарор менамуд. Пас аз соли 1871 дар сиёсати хориҷии кишварҳои европоӣ таҷдиди назар ба амал меомад. Дар Париж бо таваҷҷуҳи бештар ба Руссия муносибат менамуданд ва мехостанд бо он робитаи зичтар дошта бошанд. Франция аз тезу тунд шудани муносибот бо Германия дӯрӣ мегузид ва дар айни замон, мехост онро бо Руссия ҷанҷол андозад. Дар ин қор франсавиҳо танҳо набуданд: австриягӣҳо низ қушиш доштанд Бисмаркро муқобили Руссия таҳрик намоянд. Аммо Бисмарк нақшаҳои худро дошт. Ӯ мехост ҳам бо Австрия-Венгрия ва ҳам бо Руссия муносибати хуб дошта бошад. Руссияро ба иттиҳод бо Германия ва Австрия-Венгрия кашида, Бисмарк умед дошт, ки ба наздикшавии Руссия бо Франция роҳ нахоҳад дод.

Дар доираи дарбории русӣ тамоили наздикшавӣ бо Франция вучуд дошт. А. М. Горчаков хуб дарк менамуд, ки бо ёрии Франция метавон тавозунро дар сиёсати Европа ба даст овард. Ӯ батақроф меғуфт: «Барои мо Францияи пурқувват лозим аст». Аммо Францияи баъди ҷанг заифшуда ҳанӯз омодаи иттифокҳои арзандаи Руссия нашуда буд. Дар чунин шароит дипломатияи Руссия мустақкамшавии низомии Германия, наздикшавии Австрия ва Германия ва қушиши Австрия-Венгрия барои нуғуз дар Шарқи Наздикро бодикқат мушоҳида менамуд. Руссия ҳамчунин қушиш дошт аз бархӯрди манфиатҳои бо Англия дар Осиёи Миёна канорагирӣ намояд. Дар вазъияти нави байналмилалӣ, ба мақсади таъмини амнияти худ, ҳукумати Руссия иттиҳодро бо Германия истисно наменамад.

Иттиҳоди русӣ-австрий-германӣ. Моҳи сентябри соли 1872 дар Берлин се император – Вилгелми I, Франс Иосиф ва Александри II ба вазирони қорҳои хориҷии Руссия, Германия ва Австрия-Венгрия

нохурданд. Ин дидор, агарчи натиҷаи хосро ба сабаби зиддияти Австрияю Руссия дар Балкан наодо бошад ҳам, қадами аввалин дар роҳи созиш байни се император буд. Руссия роҳи иттифоқ бо Германия ва Австрия-Венгрияро бо ду сабаб пеш гирифт. Аввалан, нагузорад ин ду давлат бо ҳамдигар наздикии зич дошта бошанд ва сониян, ба тарафдории онҳо дар мубориза бо Англия дар Осиёи Миёна умед дошт. Горчаков дар номаи худ ба Александри II дар моҳи иррели соли 1873 дар бораи натиҷаҳои вохуриҳои худ бо Бисмарк иттилоъ дод. Бисмарк гуё гуфта бошад, ки ӯ ба шоҳи Руссия содиқ боқӣ хоҳад монд. Дар нома ин суҳанони Бисмарк зикр гардида буд: «созиши наздик бо Руссия чун ягона сиёсати хирадмандона барои Пруссия хоҳад буд... Пруссия ҳеҷ гоҳ хизматқоеро, ки Руссия дар давраи ҷанг барои Франция намуда буд, фаромӯш нахоҳад кард ва ягона васила барои Пруссия ҷиҳати зоҳир намудани эҳтиромоти худ, дар ихтиёри Руссия қарор додани тамоми он нуфузе мебошад, ки Пруссия дар Шарқ дорад.»

Шартномаи русӣ-германӣ. Граф Берг аз Руссия ва Молтке аз Германия шартномаи низомиро байни ду кишвар омода намуданд, ки дар ибтидои моҳи майи соли 1873 дар Петербург ҳангоми мусофирати Вилгелм ба Руссия имзо шуд. Дар созишномаи низомӣ байни Руссия ва Германия гуфта мешуд, ки агар мамлакати европоие ба яке аз ин ду кишвар ҳучум наояд, дар он сурат дигаре дар муддати нӯгоҳ 200 ҳазор сарбози дорои қудрати ҷангиро барои имдод вориди намал менаояд.

Созишномаи сиёсии русӣ-австрий. Пас аз як моҳ Александри II бо ҳамроҳии Горчаков бо боздид ба Вена омад ва 6 июни соли 1873 дар Шенбрунн созишномаи сиёсии русӣ-австри ба имзо расид. Ин санад бо тафовут аз созишномаи русӣ-германӣ уҳдадорӣ мушаххас надошт. Руссия ва Австрия изҳор доштанд, ки ҳатто ҳангоми ба миён омадани ихтилофот оид ба баъзе масъалаҳои ҳаёти байналмилалӣ тамоми ҷораҳоро меандешанд, то ба ҷудошавии ду кишвар роҳ надиҳанд ва тарафдорӣ аз сулҳи европоиро давом хоҳанд дод. Дар сурати ҳучуми мамлакати севвум ҳар ду давлат, созишномаи иловагиро ақд нанамуда, муштарақан ҷораҳои зарурӣ меандешанд. Агар зарурат ба истифодаи қувваи низомӣ афтад, он гоҳ тарафҳо бояд дар бораи фаъолияти оянда мувофиқа наоянд.

Дар охири моҳи октябри соли 1873 император Франс Иосиф ва император Вилгелм санадро дар бораи ҳамроҳ шудани Германия ба

созишномаи русӣ-австриимзо намуданд. Ба ин тартиб, иттиҳоди се император ба таври ниҳой ташаккул ёфт.

Руссия умед дошт, ки хоҳиши ихтилофоти русӣ-австрий нақшашро дар Балкан, ба хусус дар он вилоятҳое, ки ҳанӯз тахти ҳокимияти Туркия қарор доштанд, баланд мебардорад. Австрия – Венгрияи мафиатдор дар таҳкими сиёсаташ дар Балкан, ба тарафдории Германия умед мебаст. Ихтилофоти мавҷуда оид ба масъалаҳои Балкан, муносибати мухталифи Руссия, Германия ва Австрия-Венгрия нисбат ба Франция, барои ҳосил шудани боварии комил байни онҳо ҳалал мерасонданд. Ба ҳар ҳол, дар солҳои 70-уми асри XIX самти сиёсати ин се давлат ба сӯи Европа ва Осиё нигаронда шуда буд. Иттиҳоди аз нав ташкилшуда ихтилофати шадиди байни иштирокчиёни онро аз байн набурд. Ҳар кадом кишвари Иттиҳод мақсадҳои худро дунболоғирӣ мекарданд.

Барои Руссия ин Иттиҳод то андозае амниятро дар сарҳадҳои ғарбиаш таъмин мекард. Дар ин вақт дар Осиёи Миёна байни Руссия ва Англия ихтилофот ба миён омад. Ин низоъ ба фоидаи Германия буд, зеро таваҷҷӯҳи Руссияро аз раванди европой дур месохт.

Муносибатҳои Франция ва Германия. Дар Берлин ҳодисаҳои Франсияро, ки дар он ҷо ҳукумати нави монархистӣ ба қудрат расида, рӯҳияи интиқомчӯӣ авҷ мегирифт, бодикқат мушоҳида мекарданд. Дар кишвар ба суръати тез артиш таквият меёфт, хизмати умумии ҳатмии ҳарбӣ татбиқ мешуд. Агарчи бартарии низомии Германия ба мушоҳида мерасид, вале вазъияти байналмилалӣ акнун дигар шуда буд. Бо мақсади барангехтани низоъ бо Франция, ҳукумати Германия наشري як силсила мақолаҳоро дар матбуоти немисӣ ташкил намуд, ки дар онҳо Франсияро ба тайёри ба ҷанги муқобили Германия гунаҳкор менамуд. Дар Париж ба иқдомоти дипломатӣ даст заданд, то ки таҳдиди ҳучуми Германияро бартараф намоянд. Франция маҷбур буд дар сурати ҳучуми Германия, ба Руссия, Англия ва Австрия-Венгрия бо хоҳиши ёри муроҷиат намояд.

Дар Лондон, Петербург ва Вена таквияти бештари Германияро намехостанд. Барои нишон додани ин, вазирони корҳои хориҷии Руссия ва Австрия ҳангоми боздиди Франс Иосиф аз Петербург дар моҳи феввали соли 1874 ба ӯ изҳор доштанд, ки фаълоияти Бисмаркро маҳкум мекунанд. Маликаи англисӣ ба Вилгелми I бо номаи хусусӣ муроҷиат намуда, ӯро огоҳ сохт, ки ҷанги нав бо Франция ба натиҷаҳои вазнин хоҳад расонид. Дар натиҷаи фаълоияти

муштарақ, таҳдиди ҷанг аз ҷониби Германия ба Франция аз байн бурда шуд.

Аввалин бор дар солҳои охир ба Бисмарк муяссар нагардид (то ҳақде бо «гуноҳи» Россия) нақшаҳои ҷанг дар амал татбиқ намоянд. Ва Бисмарк дар ҳақиқати пайдо намудани баҳона барои аз қорҳои европой дур намудани Россия афтид. Ӯ тасмим гирифт диққати ҳукумати Россияро ба Шарқи Наздик нигаронад. Ба ин мақсад вай дар моҳи феврал соли 1875 шахси бозъитимоди худ Родовисро ба Петербург фиристод. Родовис дар аввал мақсади воқеии мусофирати худро ба Петербург бо ҷиддият пинҳон нигоҳ медошт. Дар суҳбатҳо бо император ва Горчаков ба онҳо изҳори дӯстӣ намуда, бовар мекунонд, ки Германия ҳамеша Россияро тарафдорӣ хоҳад намуд. Тарафи русӣ низ аз ҷониби ҳеш мутаносибан итминон меод. Пас аз ҷанд рӯзи истиқомат дар Петербург асли мақсади мусофирати Родовис ба Россия маълум шуд.

Ба Бисмарк маълум намудани мавқеи Россия дар сурати ҷанги нав бо Франция лозим буд. Родовис дар яке аз суҳбатҳои ошкоро аз Горчаков хоҳиш намуд, ки Россия аз тарафдории дипломатии Франция худдорӣ намоянд. Горчаков мутобик ба суханони худ Родовис, ба баррасии қорҳои франсавӣ таваҷҷӯҳ зоҳир наменамуд ва бо ин нишон меод, ки Россия бағумон аст, ки дар сурати сар задани ҷанги нав, дар он иштирок намоянд.

Бисмарк ният дошт аз нав Парижро то ҳақди низои низомӣ таҳриқ намоянд. Ӯро маълумоти расида аз Франция дар бораи ҷараёни ислоҳоти низомӣ, ки дар натиҷаи онҳо шумораи артиш ба андозаи қобили мулоҳиза меафзуд, ба ташвиш меоварданд. Дар айни замон, Бисмарк қўшиш мекард аз тариқи матбуот ба ҳар восита ислоҳоти низомии Францияро аз ҳақ зиёд нишон диҳад. Тамоми ин ҷиҳатҳои вазъияти байналмилалиро дар Европа мураккаб ва тезтунд менамуданд. Ин давра дар таърихи Европа ва муносиботи байналмилалӣ чун «бонги хатари низомии соли 1875» дохил шудааст.

Сафири Россия дар Берлин Убри дар номаи 20 апрели соли 1875 навиштаи худ ба А. М. Горчаков дар бораи мазмуни суҳбати Бисмарк бо вакили Белгия иттилоъ дод. Канслер иддаъо мекард, ки Франция дар замони сулҳ 700 ҳазор нафарро таҳти аслиҳа нигоҳ медорад. Ин барои кишвар бисёр вазнин аст. Шояд Франция фикри пинҳонӣ дорад ва онро дар вақтҳои наздик амалӣ менамоянд. Ба эътирози вакили белгиягӣ дар бораи ин ки Франция на артиши қўфӣ дорад, на қорпуси нафсарӣ, на таҷҳизоти зарурӣ, на хатти мудофиавӣ, ки дар дасти

немисхо мебошад, канслер Чавоб дод, ки «матбуот барои ӯ хидмати бузург намуд —яъне бонги хатар нисбат ба аслиҳаи Франция ва ба миён омадани хатар аз он».

Пас аз нӯҳ рӯз Горчаков номаи сафири рус дар Париж граф Орловро гирифт. Сафир иттилоъ додааст, ки дар Франция изтироб ва нооромӣ ҳукмфармост, зеро Бисмарк ҳамаро ба он бовар мекунонад, ки Франция қудрат дорад зуд нерӯи худро барқарор намояд ва аз хокистар аз нав эҳё гардад. Дар ин сурат вай метавонад иттифоқчиёнашро пайдо намояд. Орлов хоҳиш намуд, ки ҳангоми омадани Александри II ба Берлин нуфузи худро истифода намояд ва ҷаҳонро ором созад.

Бисмарк ва намояндагони вазорати корҳои хориҷӣ изҳор медошанд, ки Франция мусаллаҳ мешавад ва барои ҳучум ба Германия тайёрӣ мебинанд. Вазири корҳои хориҷии Франция Лекас дар навбати ҳеш аз тариқи сафиронаш ба муайян намудани мавқеи давлатҳои европой дар сурати ҳучуми Германия ба Франция шурӯъ намуд. А. М. Горчаков аз номи император Александри II тарафдории дипломатии Руссия аз Францияро эълон дошт. Дипломатияи англисӣ мутобиқи сиёсати ҳукумат, ба тарафдорӣ ҳифзи тавозуни европой баромад менамуд. Аз ин ҷиҳат ба сафири Англия дар Берлин ҳидоят шуд, то бо истифодаи тамоми василаҳо низои байни Франция ва Германияро бартараф созад.

Умеди зиёд ба мусофирати Александри II ба Берлин буд. Бисмарк ба ҳар васила меҳост ба ӯ собит созад, ки сиёсати Германияро нодуруст нишон медиҳанд, зеро он нақшае барои ҷанги нав бо Францияро надорад ва овозаҳо дар бораи ҷанг аз ҷониби франсавиҳо паҳн карда, асос надоранд.

Дар ин давра обрӯю эътибори Руссия байни кишварҳои европой бисёр баланд буд. Дар паёми президенти Ҷумҳурии Франция маршал Мак-Магон ба Александри II 22 майи соли 1875 ба вай изҳори миннатдорӣ амику табрикот барои тавачҷӯҳи олиҳиматона ва фаровонаш ба раванди корҳои европой баён шуда буд. Мак-Магон императори Руссияро бовар мекунонд, ки Франция кӯшиш мекунад танҳо ҷароҳатҳои аз ҷанг бардоштаро табобат кунад ва амниятро ба даст оварад.

Бӯҳрони шарқӣ. Шиддати вазъият ба таври умум дар Европа коҳиш ёфт. Аммо нобоварӣ байни Руссия ва Германия рӯ ба афзоиш ниҳод.

Ходисаҳои асосии муносиботи байналхалқии миёнаи солҳои 70 – ум дар Шарқи Наздик сурат мегирифтанд. Ин давра дар адабиёти тибрихӣ ба номи «бухрони шарқии солҳои 1875-1877» маъруф аст.

Агарчи бо манъи ҳуқуқи крепостной дар соли 1861 суръати инкишофи Руссия охишта-охиста меафзуд, бо вучуди ин сатҳи имконоти иқтисодӣ ва инкишофи иқтисоди он ханӯз аз кишварҳои пешрафтаи Европа ақиб мемонд. Руссия кушиш мекард дар минтақаҳои ҷанубӣ мустаҳкам шавад, вале ин кор бидуни мавқеи ғайри тижоратӣ гайри имкон буд. Босфор ва Дарданелл барои саноати дар ҳоли рушди Руссия бисёр зарур буданд. Дар навбати худ, дар иқтисоди Туркия ба сабаби тақвияти вобастагии империяи Усмонӣ аз сармояи ғарби европоӣ, бухрон наздик мешуд. Чунин назъият норизоияти шадидро, на танҳо дар доираҳои наздик ба кукумат, балки дар вилоятҳои чудогона низ ба миён овард. Ба гайр аз он, дар ҳудуди европоии Туркия, дар Булгария, Сербия, Босния ва Герсеговина ҳаракати миллий-озодихоҳӣ тавсеа меёфт.

Тобистони соли 1875 аҳолии насронимазҳаб ба мубориза муқобили зулми туркҳо бархостанд. Аз пайи он ҳаракати миллии сербҳо низ ба ҷунбиш омад. Доираҳои иртиқоии Австрия-Венгрия муқобили додани озодӣ ба пайравони дини насронӣ баромаданд, зеро онҳо метарсиданд, ки озодиро славянҳои ҷанубӣ низ, ки дар ҳайати империяшон қарор доранд, талаб хоҳанд намуд.

Порта аз ихтилофоти байни давлатҳои европоӣ дар Шарқи Наздик истифода намуда, аз иҷрои ӯҳдадорие, ки ханӯз дар солҳои 30-40 асри XIX барои барқарор намудани баробарии шароити иҷтимоии мусулмонон ва насронии гирифта буд, рӯ мегардонд. Насронихо наметавонистанд замини шахсиро дошта бошанд, аҳолии Босния ва Герсеговина дар ҳуқуқи таълиму тарбия маҳдуд мешуданд. Агарчи насронихоро ба сафи артиш даъват наменамуданд, аммо онҳоро ӯҳдадор месохтанд андозии махсусро барои озод будан аз хизмати ҳарбӣ пардозанд. Тамоми ин ҳолат норозигии зиёди аҳолии насронии империяи Туркияро ба вучуд овард. Ба гайр аз он дар нимаи аввали солҳои 70-уми асри XIX зулми андозитонӣ бештар гардид.

Аз ин ҷиҳат, вақте ки дар Босния ва Герсеговина шӯриш шурӯш шуд, ҳукумати австрийӣ изҳор намуд, ки ин кори дохилии Туркия мебошад ва Австрия-Венгрия ба он мудохила намекунад. Аммо баъдан қисми бонуфузи доираи элитаи ҳукмрони кишвар тамоми нерӯро ба он раво намуданд, то ки Босния ва Герсеговинаро ба Австрия-Венгрия ҳамроҳ наоянд. Франс Иосиф ва ҳукумати ӯ дар ин

Горчаков тағйиру иловаҳо ворид менамуданд. Ин лоиҳа бо тағйири қобили мулоҳиза, 13 моҳи майи соли 1876, қабул шуда, дар таърих ба номи «меморандуми Берлин» шомил гардид. Мазмуни ёддошт дар яксар маврид нақшаи ислохотро ба хотир мерасонд, ки дар моҳи декабри соли 1876 ба Порта супурда шуд, аммо дар он пешниҳодҳои инв низ вучуд доштанд, ки бо тақозои Руссия ворид шуданд. Масалан, суфита мешуд, ки агар ёддошт натиҷаи мусбатро надидад, он гоҳ «се дарбори императорӣ дар бораи қабули чораҳои муассир, ба мақсади манъи инкишофи ояндаи ҳодиса, ба мувофиқа мерасанд». Мазмуни ёддошт ба иттилои сафирони Британияи Кабир, Франция ва Италия расонда шуд.

Дар ин вохӯрӣ Горчаков изҳор дошт, ки то кунун Порта ягон нафар дар бораи ислохот иҷро нанамудааст. Ба назари ӯ, ёддошти Берлин бояд вазъияти мавҷударо бо таъмини ҳуқуқи оддии насронӣҳо ҳифз менамуд.

Вале на ҳамаи давлатҳо ба ҳалли масъалаи Балкан ҳавасманд буданд. Агар Париж ва Рим бо ёддошти Берлин ризоият дода бошанд, аммо Лондон эълон дошт, ки муқобили мудохила дар қорҳои Туркия мебарояд. Англия манфиатҳои худро дошт, ки ба тарафи шарқтар аз Балкан иртибот дошт. Лондон намехост мавқеи Руссия дар Балкан, ба хусус, дар гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ, мустаҳкам гардад. Англия ҳамеша барои мустамликаи асосиаш Ҳиндустон нигарон буд ва ҳар гуна иштирок ва ё мудохилаи давлати севумро ранҷурона мепазирӯфт.

Дар соли 1869 киштиҳои баҳрӣ аз наздикшавӣ ба даромадҳои Ҳиндустон эҳтиёт намуда, аз канали Суэс мегузаштанд. Англия қушиш мекард мавқеи худро на танҳо дар Миср, балки дар Туркия низ мустаҳкам намояд. Аз ин ҷиҳат, Англия аз барҳурди шадид бо Руссия дар Осиёи Миёна худдорӣ намуда, дар Шарқи Наздик бо он мубориза менамуд, ки дар он ҷо метавонист тарафдории Туркия ва Австрия-Венгрияро ба даст оварад.

Барҳурди манфиатҳои Руссия ва Англия дар солҳои 70-уми асри XIX дар Осиёи Миёна ва Шарқи Наздик аҳамияти муҳимро на танҳо барои ин кишварҳо, балки барои инкишофи муносибатҳои байналхалқии ҳар ду минтақа дошт. Замоне, ки Руссия дар соли 1873 Хиваро ишғол намуд, қушиш дошт аз нав дар минтақаи Осиёи Миёна мустаҳкам гардад. Англия аз тариқи сафираш дар Петербург изҳор дошт, ки ин бар хилофи муносибатҳои русию британиӣ мебошад. Лондон, бо қушиши бехатар нигоҳ доштани Ҳиндустон, изҳори

умедворӣ намуд, ки Руссия истиклолияти Афғонистонро эътироф менамояд, аммо дар айни ҳол амали комилан озоди худро нисбат ба он ҳифз менамуд.

Чунин мавзъгирии Англия, ба Петербург ҳаққи ҳамроҳ намудани хонигарии Куқанд ба Руссияро дод. Ҳукумати Афғонистон дар навбати хеш ба тарафдории Руссия дар мубориза бар зидди Англия умед дошт. Тақрибан дар айни замон вазъият дар Балқин тезутунд гардид. Тарафдории Англияро эҳсос намуда, Туркия шуриш дар Булғорияро бераҳмона саркуб намуд ва дар чанд рӯз 15 ҳазор нафарро ба қатл расонд. Лондон ба ин ваҳшигарӣ диққат наметод, дар бораи он матбуоти англисӣ сукутро ихтиёр намуда, флоти худро ба гулугоҳҳои Баҳри Сиёҳ фиристод.

Ваҳшигарии туркҳо дар байни халқҳои славянӣ аксуламали занҷириро ба миён овард. Баромадҳо дар Сербия ва Черногория шуруъ шуданд. Руссия ва Австрия Сербия ва Черногорияро дар бораи хатари оқибатҳои амалашон огоҳ намуданд. Дар айни ҳол халқҳои славянӣ боварӣ доштанд, ки ба огоҳии расмӣ нигоҳ накарда, Руссия дар сурати ҷанг бо туркҳо онҳоро тарафдорӣ хоҳад кард. Петербург, ки ба амалиёти ҷангӣ тайёр набуд, аз васеъшавии ин низоъ дар ҳавотир буд. Вале дар моҳи июли соли 1876 ҷанг сар шуд. Ҷомеаи русӣ ба таври комил тарафдори ҳамдинони худ буданд ва ба Балқин ихтиёриён фиристода мешуданд. Мавқеи Руссия мураккаб буд. Дар сурати ғалабаи Туркия Руссия наметавонист ба славянҳо ёри нарасонад, аммо дар айни замон наметавонист бо Австрия-Венгрия ҷанг кунад. Вазъият дар Балқинро Александри II ва Франс Иосиф дар моҳи июли соли 1876 дар қалъаи Рейхштадт (Чехияи ҳозира) баррасӣ намуданд. Ягона санад оид ба ин воҳурӣ танҳо ду ёддошт боқӣ мондааст. Якero Андраши ва дигарero Горчаков дикта кардааст. Онҳо дар бораи он шаҳодат медиҳанд, ки ҳар ду тараф усули мудохила нанамуданро тарафдорӣ менамуданд. Бо вучуди ин, дар бораи тавсеаи Сербия ва Черногория ба созиш расиданд. Дар асоси натиҷаҳои ин воҳурӣ созишномаи русӣ-австрий ба имзо расид. Дар сурати ғалабаи шуришчиён, ба нақша гирифта шуд, ки ба Булғория, Босния ва Герсеговина мухторият дода мешавад. Агарчи ҳукуматҳои Австрия-Венгрия ва Руссия имконияти ташкили давлати бузурги славяниро дар назар надоштанд, аммо хоки Сербия, Черногория ва Герсеговина васеъ мегардид. Ба Руссия бояд Бессарабияи Ҷанубӣ мегузашт. Ба Австрия-Венгрия қисми Хорватияи туркӣ ва Босния мегузаштанд. Дар санад имкони ғалабаи Туркия дар назар гирифта

шуд. Дар чунин ҳолат тарафҳо мувофиқа намуданд, ки аз он талаби барқарор кардани чунин идораи мухториро намоянд, ки дар меморандуми Берлини соли 1876 дар назар гирифта шуда буд. Ҷирамоҳи соли 1876 Руссия аз Порта, барои сурат нагирифтани ҷанг, талаби имзои оташбас бо Сербияро намуд. Порта ин пешниҳодро қабул намуд ва аз тарафи хеш ризоият ба ақди оташбаси тўлонитарро кард. Вале Сербия ба оташбас ба муддати 3-5 моҳ розӣ нашуд. Пас аз ин Порта, ки Англия тарафдораш буд, аз нав амалиёти ҷангиро шурӯъ намуд ва сербҳоро шикаст дод. Барои он ки вазъиятро беҳбуд бахшида, славянҳоро Ҳимоят намоянд, Руссия ба Порта ултиматумро дигр бораи февран имзо намудани оташбас фиристод. Барои ҷавоб 48 соат вақт дода шуд. Руссия Туркияро огоҳ сохт, ки қабул нанамудани шартҳои он, қатъи робитаи дипломатӣ байни ду кишвар мегардад. Дар ин ҳол Петербург қисман ба ҷанг омода шуданро эълон намуд. Ин талабҳои қатъии Руссия Портаро маҷбур сохтанд шартҳои ултиматумро қабул намоянд.

А. М. Горчаков идеяи гузарондани конференсия дар Константинополро пешниҳод намуд. Илова бар ин гуфта шуд, ки дар сурати қабул нанамудани иштирок дар конференсия, Руссия ҳуқуқи фаъолияти озодонаро хоҳад дошт. Конференсия дар моҳи декабри соли 1876 доир гардид. Дар он сафирони Руссия, Германия, Австрия-Венгрия, Италия, Франция ва Британияи Кабир иштирок доштанд. Нақли асосиро дар он намояндаи Руссия граф И. П. Игнатов бозӣ менамуд. Мувофиқат дар бораи додани мухторият ба Булғория, Герсеговина ва Босния ба даст омад. Руссия аз ишғоли ин территория даст кашид, аммо пешниҳод кард, дар ҳар мухторият бояд нозир бошад, ки бо ризоияти тамоми давлатҳо таъин мегардад.

Вале иҷрои қарорҳои конференсияи Константинопол амалан татбиқ нагардид, зеро маҳз, дар ин рӯзҳо султони Туркия барои раияти худ конституцияро тўхфа намуд. Бо ишора ба он ҳукумати Туркия аз қабули шартҳои давлатҳои европоӣ рӯ гардонд.

Вазъияти байналмилалӣ аз нав муташанниҷ гардид. Ҳукумати Руссия ҷангро бо Туркия ногузир доништа, музокиротро бо Австрия-Венгрия пеш гирифт. Дар воҳурӣ дар Будапешт ба Руссия муяссар шуд, к созишномаи маҳфино имзо намоянд. Австрия-Венгрия ба бетарафӣ дар ҷанги Руссия ва Туркия розӣ шуд ва ба ивази ин ҳаққи ишғоли Босния ва Герсеговинаро гирифт. Ба ғайр аз он, созишномаи иловагӣ қабул гардид. Он тағйироти территориявиро баъд аз хатми ҷанг чунин пешбинӣ менамуд: Австрия-Венгрия Босния ва

Герсеговинаро ишгол менамояд; Руссия аз нав Бессарабия ва Булгорияро ба даст меоварад, Руминия ва Албания мустақил мегарданд. Дар натиҷа Руссия ба ҳар шакли хатми ҷанг чизеро намегирифт, ба ғайр аз ваъдаи бетарафии Австрия-Венгрия. Ба ин тартиб, кушиши Руссия барои ҳал намудани масъалаҳои зиёди байналмилалӣ аз тариқи сулҳомез натиҷа надод ва кор ба суи ҷанг бо Туркия мерафт.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Чаро Бисмарк кушиш мекард Руссияро ба иттиҳоди Австро-Венгрия ва Германия ҷалб намояд?
2. Созишномаи низомӣ байни Руссия ва Германия кай, дар кучо имзо шуд ва мазмуни он чӣ буд?
3. Мазмуни созишномаи сиёсии Руссия ва Австрия, ки дар Шенбрунн (6 июни 1873) имзо шуд, чӣ буд?
4. Иттиҳоди се император кадом сол ташкил ёфт?
5. Муносиботи Германия ва Францияро шарҳ диҳед?
6. Низои байни Англия ва Руссия дар Осиёи Миёна ба фоидаи кадом давлат буд?
7. Масъалаи Балкан ва муносиботи байналмилалӣ дар солҳои 1875-1877-ро шарҳ диҳед.
8. Таъсири муносиботи байни Руссия ва Англия ба Осиёи Миёнаро шарҳ диҳед.

Б о б и 6. ҶАНГИ РУССИЯ ВА ТУРКИЯИ СОЛҶОИ 1877-1878

Пас аз он ки Туркия пешниҳодҳои конференсияи Лондонро рад намуд, Руссия қисман сафарбарии ҷангро эълон намуда, 24 апрели соли 1877 Александри II, дар шаҳри Кишинёв манифест дар бораи эълони ҷангро имзо намуд.

Муваффақиятҳои дипломатияи Руссия. Руссия бо Австрия тавонист дар бораи бетарафӣ ба мувофиқа расад, аммо бо Англия кор мушқилтар буд. Лондон бодикқат мушоҳида менамуд, то ки Руссия натавонад ба Миср ва Туркия таъсир ворид намояд. Аммо дар Лондон бештар аз ҳаракати русҳо ба Константинопол, ба хусус дохил шудан ба он, метарсиданд.

Дипломатияи моҳиронаи А. М. Горчаков бетарафии Англияро таъмин намуд, ки аз тариқи сафир дар Лондон П. А. Шувалов дар моҳи майи соли 1877 ба иттилои ҳукумати англисӣ расонд, ки дар инқшаи Руссия «бо назардошти манфиати Англия» ҷанг бо Миср ва ҳамчунин ҳаракат қўшунҳои Руссия то Константинопол ба хусус, ба даст овардани баромад ба гулӯгоҳҳо, дохил нест. Тамоми ин масъалаҳо, ба назари Руссия, бояд аз тариқи «созишномаи умумии» давлатҳои европой ҳал гардид.

Қўшунҳои хушкигарди Англия ҳанӯз омода набуданд ва флоташ дар ин вазъият наметавонист Туркияро тарафдорӣ намояд. Аз ин ҷиҳат Руссия аз ташкили иттиҳоди нави европой ҳарос надошт.

Вазъиятро он ҳолат сабуктар менамуд, ки Руминия ва Черногория ба тарафдорӣи Руссия баромад менамуданд, ки дар он ҷо ғуруҳҳои партизанин босниҳо ва черногорҳо ташкил мешуданд.

Афкори омма дар Руссия, ки онро ба назар нагирифтаи ғайри инқсон буд, мудохиларо бо низоъ талаб менамуд. Вазорати мудофия ба қўшиши вазорати корҳои хориҷӣ дар бораи бо роҳи дипломатӣ ҳал намудани масъала ва раванди сусти музокирот норизоги менамуд. Вазорати мудофия андешидани чораҳои қатъии низомиро ба тарафдорӣи халқҳои Балкан талаб менамуд. Ба ақидаи вазорати мудофияи Руссия: «Ҳукуматҳои дигар кишварҳо метавонанд калаванд ва ба таъхир андозанд... аммо барои мо калавидан даркор нест». Дар охири соли 1876 Горчаков дар гузориши солона ба Александри II чунин навишт: «Анъаноти мо ба мо иҷозат намедиханд бетафовут (беъътино) бошем. Эҳсосоти миллӣ, дохили вучуд доранд, ки муқобилашон рафтаи мушқил аст».

Музокираҳои русӣ - англисӣ ва англисӣ - австрий. Ҳодисаҳои низоми бисёр суст инқишоф меёфтанд. Ҳукумати шоҳии Руссия ҳанӯз ба ҷанг дохил нашуда, дар фикри он афтод, ки чӣ тавр онро зудтар ба охир расонад ва сулҳ имзо кунад. Сафири Руссия дар Лондон Шувалов бо сарвазир Дебри музокира менамуд. Дебри ба сафир ёдошт тақдим карда, таъкид намуд, ки ишғоли Миср, муҳосираи қанали Суэс ва ишғоли Константинопол аз ҷониби Руссия мавриди қабули Англия намебошанд ва дар бораи тағйири мақоми гулӯгоҳҳо сухан гуфтаи зарур нест. Шувалов шитоб дошт ҳамкорони англисиро бовар кунонад, ки Руссия фикри ишғоли Константинопол, Миср ва Суэсро надорад.

А. М. Горчаков қотеона ва андешамандона амал менамуд. Ӯ инқор дошт, ки Руссия музокироти сулҳро бидуни пешниҳоди

шартҳои аз ҳад саҳт қабул мекунад, агар туркҳо ақди сулҳро ба гузаштани қўшунҳои русӣ аз қаторқўҳои Балкан, пешниҳод намоянд. Петербург омода буд бо пас гирифтани Бессарабияи ҷануби ғарбӣ ва ҳамроҳ намудани Батум маҳдуд гардад. Аммо дар Лондон ин пешниҳод рад шуд.

Барои он ки ба танҳои амал нанамояд, ҳукумати Дарбин дар миёнаи моҳи май ба Австрия-Венгрия пешниҳоди муштарақан ба муқобили Руссия баромаданро намуд. Артиши австрий бояд аз ақибҳои ба қўшуни Руссия зарба занад ва Англия флоти худро ба гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ фириствад. Тарафҳои «манфӣ» ва «мусбат»-ро санҷид. Вена аз баромадан ба муқобили Руссия даст кашид, аммо ба иштироки дар танзими баъдичангии Балкан ризоият дод.

Амалиёти ҷангӣ. Музокироти Англияю Австрия ба инкишофи ҳучуми артиши Дунаи русӣ ҳалал нарасонд. Қўшунҳои генерал Н. К. Гурко 19 июли соли 1877 ағбаи Шипкаро гирифтанд ва роҳ ба сарҳади туркӣ боз гардид. Дар моҳи январӣ соли 1878 артиши русӣ бо аскарҳои ихтиёрии булғорӣ ба София дохил шуд. Аммо тақрибан дар айни замон артиши Туркия, бо таҳдид ба коммуникатсияи (воситаҳои алоқаи) русӣ, ба Плевна дохил шуд. Ҷанг хислати тулониро гирифт. Тирамоҳ дар ҷанг тағйирот сурат гирифт.

Баъд аз муҳосираи тулонӣ, дар моҳи ноябри соли 1877, Плевна таслим шуд. Дар натиҷа, 48 ҳазор нафар аскар ва афсари туркӣ асир афтид. Гирифтани Шипка, София ва Плевна ба фармондеҳии русӣ имкон дод ҳучуми умумии стратегиро дар самти ҷанубӣ оғоз намояд.

Дар Лондон гоҳе дар васваса меафтиданд ва гоҳе вобаста ба хабарҳои аз Балкан расида ором мешуданд. Дар Вена бошад, интизорӣ мекашиданд, зеро ақсарияти аъзои ҳукумат назар доштанд, ки Австрия-Венгрия бояд ба муқобили Руссия набарояд.

Шартҳои сулҳи Руссия ва Туркия. Ҷангҳо ҳанӯз давом доштанд ва дипломатияи Руссия вазифаҳои ҷудо намуд. Горчаков имкони ҷандин шартӣ сулҳро вобаста ба муваффақиятҳои низомии артиши русӣ ва сафороии нерӯҳо дар арсаи байналмилалӣ дар назар дошт. Варианти аввал барои сурате дар назар гирифта шуд, ки агар Порто то гузаштани қўшунҳои Руссия аз Балкан хоҳиши сулҳро намояд ва ё хоҳиши фаъоли давлатҳои европавӣ барои ақди сулҳ вучуд дошта бошад. Шартҳои зерин пешниҳод мешуданд: Сербия ва Ҷеногория хоки худро каме тавсеа мебахшанд, аммо дар айни замон, мақоми мухторияти вассалиро ҳифз менамоянд. Ба Булғория мухторияти вассалӣ ва ё мухторияти идорӣ дода мешавад. Дар Албания, Эфиопия,

Фессалия ва дар Крит ислохоти пешниҳодшудаи конференсияи Константинопол гузаронда мешаванд.

Варианти дигар аз тарафи канслер, бо дар назар дошти он ки Туркия зуд торумор мегардад ва давлатҳои европой наметавонанд дар амалиёти ҷангӣ фаъолона мудохила намоянд, пешниҳод мегардид. Дар ин сурат Горчаков ҳалли қатъитари масъаларо раво медонист: Ба Сербия, Черногория ва Булгория мустақилият дода мешавад, Эпир, Фессалия ва Крит ба Юнон ҳамроҳ мегарданд.

Чи дар лоиҳаи аввал ва чи дар лоиҳаи дуввум мутобиқ ба вазъият баъзе ҳавасмандҳои Австрия-Венгрия барои мавзегии бетаарафии он аз ҳуди огози ҷанг, пешбинӣ шуда буд.

Аммо дар ҳукумати Англия нисбати ба ин масъала назарҳои гуногун вучуд доштанд. А. М. Горчаков ба Берлин ва Вена дар бораи нақшаи сохтори сулҳи Руссия баъд аз ҷанг иттилоъ дод. Петербург пешниҳод намуд: Шохигарии Булгория бо сарҳадҳои пешниҳоднамудаи конференсияи Константинопол таъкид гардад; ба Босния ва Герсеговина мухторият таҳти идораи Австрия дода шавад; ба Сербия, Черногория ва Руминия мустақилият дода шавад; ба Руссия қисми ҷануби шарқии Бессарабия баргардонда шавад; Добруча ба Руминия ба сифати ҷуброн дода шавад; ба Руссия Кара, Битум, Ардаган ва Баязид дода шавад; тағйирот дар низоми гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ қабул гардад; ба Руссия ҳуқуқи гузаштани киштиҳои низомӣ аз гулӯгоҳҳо бо иҷозати султон дода шавад.

Мавқеи Англия. Ба сабаби дохил шудани қўшунҳои Руссия ба Туркия Лондон изҳор дошт, ки ҳатто ишғоли муваққатии Константинопол аз тарафи русҳо Англияро ба қабули чораҳои махсус водор месозад. Англичҳо ба ҳар восита Австрияро ба ҷанг бо Руссия таъшиқ менамуданд.

Флоти англисӣ кайҳо боз омодаи дохил шудан ба Дарданелл буд. Вале султон аз мураккаб гардидани вазъият бим дошта, ба хоҳиши Лондон розигӣ надод. Ӯ дар назар дошт, ки дар ин ҳолат қўшунҳои русӣ Константинополро ишғол менамоянд.

А. М. Горчаков ба Лондон хабар дод, ки қафолати вуруди қўшунҳои русро ба Константинопол дода наметавонад. 24 декабри соли 1877 Туркия аз Англия хоҳиши миёнҷигариро намуд. Горчаков ҷавоб дод, ки агар Туркия мехоҳад ба ҷанг хотима диҳад, бояд мустақиман ба сарфармондеҳи артиши Руссия муроҷиат намояд ва шартҳои муқаддамотиро қабул намояд. Дар мавриди гулӯгоҳҳо ва дигар проблемаҳои, ки ба манфиати кишварҳои европой бархурд

менамоянд, Руссия омода аст, онҳоро дар конференсия баррасӣ кунад.

Марҳилаи хотимагии чанг. 8 январи соли 1878 Порто дар ниҳоят бо хоҳиш дар бораи оташбас муруҷиат намуд. Оғози музокирот ҳаракати қушунҳои русиро ба Константинопол мутаваққиф насохт. Англия аз як ҷониб Австрияро ба чанг бо Руссия ташвиқ мекард ва аз ҷониби дигар флоташиро ба гулугоҳҳо мефиристонд. Вале ба зудӣ, дар Лондон тасмим гирифтанд, ки флотро фавран ба бандари Безик пас гардонанд. Лондон ва Вена ба Петербург хабар доданд, ки онҳо пешниҳод менамоянд тамоми шартҳои сулҳи русӣ-туркиро дар конференсияи байналхалқӣ муҳокима намоянд. Петербург, ба мақсади зудтар имзо намудани сулҳ ва муташанниҷ насохтани вазъият дар Европа, дар бораи омода будан ба баррасии шартҳои сулҳи оянда дар конференсия, ки манфиатҳои умумиевропоиро дарбар мегирифт, иттилоъ дод.

Қадамҳои дипломатии Горчаков, сиёсати ӯ бо Англия норозигии ҷомеаи Руссия, аз он ҷумла гурӯҳҳои низомииёро ба миён овард. Лоихаҳои пешниҳоднамудаи Горчаков, ба назарашон, ба вазъияти низомии дар Балкан вучуддошта мутобикат надоштанд. Онҳо ақида доштанд, ки муваффақиятҳои Руссия имкони бурдани музокироти устувор ва қотеонаро медиҳад. Аз тирамоҳи соли 1877 дар ҳукумат нуфузи шахсоне тақвият меёфт, ки Александри II –ро ба тактикаи фаъолгари дипломатӣ ташвиқ менамуданд. Д. А. Милютин ва Н. П. Игнатов бо ташаббуси тартиб додани пешниҳодҳои нави шартҳои сулҳ мебаромаданд.

Дар соли 1878 дар Андрианополи оташбас ва «Сулҳи асосӣ» байни Руссия ва Туркия имзо шуд. Мутобик ба шартҳои он ба князигарии Булғория мухторияти васеъ бо баромад ба баҳри Эгей дода шуд; Мустақилияи Сербия, Черногория, Руминия ва ба қадре васеъ шудани хокашон эътироф шуд. Ба ин тартиб, қисмати бузурги нимҷазираи Балкан аз ҳукмфармоии ҷандинсолаи усмонӣ озод гардид. Намояндаи Туркия дар музокирот Савфет-паша инро ҳамчун «ҳукми қатли империяи Усмонӣ» арзёбӣ намуд. Шартҳои пешниҳодшудаи сулҳ ба талаботи русӣ мутобикат доштанд, аммо давлатҳои европой ва пеш аз ҳама, Австрия-Венгрия ва Англияро қонеъ намасохтанд.

31 январи соли 1878 созишномаи оташбас имзо шуд, ки мутобикӣ он артиши русӣ як қатор заминҳоро дар ихтиёраш нигоҳ медошт. Доираҳои рӯҳияи ҷангҷӯёна доштаи Англия аз ҳукумат

чораҳои қотейтарро талаб менамуданд. 8 феввали соли 1878 ҳукумат аз нав тасмим гирифт флотро ба Дарданелл фириштад. Пас аз гирифтани ризоияти султон, киштиҳои низомии англисӣ бояд аз гулӯгоҳҳо ба Баҳри Сиёҳ мегузаштанд. Султон ризоият надод ва пас аз чанд рӯз онҳо ба қароргоҳи худ баргаштанд. Туркҳо аз он метарсиданд, ки дар сурати гузаштани флоти англисӣ аз Дарданелл русҳо пойтахтро ишғол мекунанд ва ба дохили кишвар ҳаракат хоҳанд кард. Ҳаракати флоти англисӣ ба тарафи гулӯгоҳҳо ва баргаштани онҳо дар кишварҳои европой нисбат ба ҳукумати Британияи Кабир норизоиятиро эҷод намуд.

Дар ин вақт дар Петербург ихтилофот байни Александри II ва Горчаков аз як ҷониб ва вазири мудофия Милютин аз ҷониби дигар дар масъалаи дохил гардидани қушуни Руссия ба Константинопол шурӯъ шуд, аммо ин ихтилоф дер давом накард.

15-уми феввали соли 1878 флоти англисӣ аз нав назди гулӯгоҳҳо пайдо гардид ва бе иҷозати султон аз Дарданелл гузаштанд ва султон ба адмирал Хориби бо хоҳиши дуртар бурдани киштиҳо аз гулӯгоҳҳо муроҷиат намуд, ки ин хоҳиш иҷро гардид. Англия ва Австрия-Венгрия Петербургро огоҳ карданд, ки агар қушуни русӣ ба Константинопол дарояд, сафиронашон аз Руссия бозхонда мешаванд. Бирои он ки аз низоъ сар назанад, тасмим гирифта шуд, ки қушунҳо 12 км дуртар аз Константинопол, наздики Сан-Стефан тавақуф намояд, ки дар он ҷо 3-уми марти соли 1878 шартномаи сулҳ имзо шуд.

Сулҳи Сан-Стефано. Қабл аз имзои шартномаи сулҳ дуэли (ҷанги як ба яки ду рақиб) дипломатии бузург сурат гирифт. Ба зудтар ниҷом додани музокирот сарфармондеҳ князи бузург Николай Николаевич, ки қушиш дошт сулҳро ба солрузи озод намудани деҳқонон (19 феврал), ки баробар бо руси таваллуди Александри II буд, пофишорӣ менамуд. Музокирот бо ҷидду ҷаҳд ва тӯлонӣ ҷараён доштанд. Баҳсҳои зиёд дар атрофи территорияи князигарии Булгория ба миён омад.

Имзои шартномаи сулҳ аз тарафи Руссия ба граф Игнатев супурда шуд, ки тарафдори сиёсати ҷангҷӯёна буда, шартҳоро дикта мекард. Дар шартномаи Сулҳи Сан-Стефано гуфта шудааст, ки «Портаи шариф комилан мустақилияти Черногория» ва «мустақилияти Руминия»-ро эътироф менамояд, вале «князи Булгория (қудона аз тарафи аҳоли интиҳоб мешавад ва Портаи шариф онро бо ризоияти давлатҳо тасдиқ менамояд)». Дар айни замон, ҳеҷ яке аз узви

сулолаи шеҳии давлатҳои бузурги европоӣ наметавонанд князи Булғория интиҳоб шаванд ва қўшунҳои Туркия аз Булғория бароварда мешаванд. Булғория Македонияро бо худ ҳамроҳ намуд, князигарин вассали гардид. Аммо Булғория бо баровардани қўшунҳои туркӣ аз хокашон нигоҳ накарда ба Туркия андош мепардохт. Ба ғайр аз он, дар Булғория ҳокимияти интиҳобии князӣ чорӣ шуд, ки таҳти назорати Маҷлиси халқӣ қарор дошт. Шумораи қўшунҳои ишғолии русӣ, ки дар муддати ду сол дар Булғория боқӣ мемонданд, набояд аз 50 ҳазор нафар зиётар бошад. Тамоми қалъаҳои дар Дунай бояд аз байн бурда мешуданд ва дар оянда сохтаношон манъ гардид.

Порта ўҳдадор шуд дар ҳазираи Крит Ойинномаи ҳанӯз дар соли 1868 қабулшударо татбиқ намояд, ба Руссия Карс, Батум ва қисми Бессарабияро гузашт намуд, Босфор ва Дарданелро дар вақти оромӣ ва ҷанг барои рафту омади киштиҳои тиҷорати Руссия боқӣ гардид. Қўшунҳои Руссия дар муддати се моҳ аз тамоми ҳокимии европоии Туркия, ба ғайр аз Булғория, бароварда шуданд.

Руссия он чиро, ки тайи солҳои охир барои он талош менамуд, ба даст овард ва дар қорин озод намудани халқҳои славян аз зулми туркҳо нақши бузург бозид.

Дар Булғория ва Югославияи собиқ ва дигар кишварҳои аҳолиаш славянӣ ин ҳодисаҳои таърихиро то ҳанӯз фаромӯш накардаанд. Дар шаҳри Ловечи Булғория кучае ба номи Александри II вучуд дорад.

Ҷанги Руссия ва Туркия давраи хотимагии бӯҳрони шарқӣ буд. Шартномаи Сан-Стефано харитаи сиёсии нимҷазираи Балканро ба таври қатъӣ тағйир дод.

Тағйири моддаҳои шартномаи Сан-Стефан. Агарчи шартномаи сулҳ ба имзо расид, вале муборизаҳои шадид барои иҷрои шартҳои он, ки муқобиласан Англия ва Австрия-Венгрия мебаромаданд, дар пеш қарор доштанд. Сарҳадҳои нави Булғория, тақрибан то Константинопол мерасиданд, ки на танҳо изтиробии султон, балки эътирози Англияро ба миён овард ва Австрия-Венгрияро бештар тақвияти нуфузи халқҳои славянӣ дар Балкан нороҳат месохт. Ҳанӯз 30 моҳи майи соли 1878 байни Руссия ва Англия созишнома дар бораи ворид намудани тағйирот дар он ба имзо расид. Дар созишнома гуфта шуд, ки Англия тақсими меридиани Булғорияро рад менамояд, вале намоёндаи салоҳиятдори Руссия ҳақ дорад назарашро дар конференсия ҷимоя кунад; сарҳадбандӣ дар ҷануб ба тартибе тағйир

меъбад, то ки Булғория аз баҳри Эгей чудо гардад, вале сархадон ғирбии он бо аломати миллий ислоҳ мегарданд; ҳукумати англисӣ барои худ ҳаққи дар конференсия баррасӣ намудани масъала дар бораи хислати давомдор доштани ишғоли русии Булғорияро боқӣ гузошт.

Созишномаи Руссия ва Англия дар бораи тағйирот дар шартномаи Сан-Стефан бояд барои омода намудани қарори конгресси давлатҳои европой, ки дар Берлин доир мегардид, асос бошад. Доир намудани конференсия оид ба сулҳи байни Руссия ва Туркияро Австрия-Венгрия, Англия ва Германия талаб менамуданд.

Созишномаи Кипр. 4 июни соли 1878 байни Туркия ва Британия; Кабир санаде бо номи созишномаи Кипр имзо шуд, ки дар он зикр гардид, ки агар Батум, Ардаган, Карс ва ӯ кадом ҷои дигар дар дасти Руссия қарор гиранд, ӯ он кӯшиши забти дигар хоки Портаро дошта бошад, он гоҳ султон розаст «Кипро барои ишғол ва идора Англия медиҳад»; агар Руссия ба Туркия ягон музаффарияти дар Арманистон ба дастовардаашро баргардонад, он гоҳ ҷазираи Кипр аз тарафи Англия ишғол мегардад, ва созишнома эътиборашро на даст медиҳад. Англия ҳамчунин барои манъ ӯ сабук намудани як ягон моддаҳои шартномаи Сан-Стефаноро кӯшиш менамуд.

Ба иртиботи танзими проблемаҳои вобаста ба ҷанги Руссия ва Туркия ва тасдиқи шартномаи Сан-Стефано соли 1878 дар Берлин конгресси байналхалқӣ даъват карда шуд.

Конгресси Берлин. Англия омодагии пушти пардагиро ба конгресс медида, дар асл қувваҳои асосиро муқобили Руссия раҳбарӣ меҷамуд. Дар ҷараёни музокирот бо Андраши он ба фаъолияти муштарак дар масъалаи Булғория ба мувофиқат расид. Австрия-Венгрия дар навбати хеш ба Англия ваъда дод, ки дар масъалаи Босния ва Герсеговина онро дастгирӣ менамояд дод.

Конгресси Берлин 13 июни соли 1878 ифтитоҳ гардид. Ҳайати шимоляндагонро инҳо сарпарастӣ менамуданд: Руссия-Горчаков, Германия - Бисмарк, Англия- Беконсфилд (Дизраэли), Австрия-Венгрия - Андраши, Франция- Ваддингтон, Италия- Корти, Туркия- Каратеодори-паша. Ба сифати мушоҳидакунандагон намоёндагони давлатҳои Балкан даъват шуданд. Англия мекӯшид шартҳои ҷудогонаи шартномаи Сан-Стефано тағйир диҳад, дар мавриди масъалаҳои асосӣ талабҳои оштинопазир менамуд. Беконсфилд, кӯшиши гирифтани ҳаққи гузаштан аз гулӯгоҳҳо барои Англия намуда, ба Руссия пешниҳод намуд, ки аз дастовардҳо дар Қарғоз

даст кашад. Пас аз баҳси дуру дароз Руссия ба ҳар ҳол тавонист Батум, Ардаган ва Карсро барои худ нигоҳ дорад. Ва қарори шартномаи Сан-Стефано дар бораи тағйирот дар Балкан эътиборашро аз даст надод: Черногория, Руминия ва Сербия мустақил шуданд, қисмати Бессарабия ба Руссия гузашт. Босния ва Герсеговина тахти идораи Австрия-Венгрия қарор гирифтанд.

Ба ин тартиб, Англия ва Австрия – Венгрия тағйироти зиёдро дар шартномаи Сан-Стефан ба даст оварда, тавонистанд дастоварди қобили мулоҳизаро дошта бошанд ва Руссияро аз як қатор ҳаққи ба даст овардааш маҳрум созанд. Моҳиятан қарорҳои конгресси Берлин ба тақсими мулкҳои Туркия нигаронда шуда буд. Муборизаи дипломатие, ки дар атрофи имзои шартномаи Сан-Стефано сурат мегирифт, сустии иқтисодӣ, сиёсӣ ва низомии Руссияро нишон дод. Он маҷбур буд тахти фишори талабҳои Англия ва Австрия-Венгрия ақибнишинӣ намояд.

Дар бораи аҳамияти конгресси Берлин сухан гуфта, бояд дар хотир дошт, ки давлатҳои Балкан мустақилият ва Булгория мухторияти сиёсиро ба даст овард.

Сафбандии нерӯҳо ва муборизаи дипломатие, ки дар атрофи ҳар банди созишнома сурат мегирифт, ҳукумати Руссияро ба натиҷагирини бисёр муҳими сиёсӣ расонд. Горчаков аз Берлин ба шоҳ чунин навишт: «таассуротӣ умумиеро, ки аз конгресс гирифтаам, ин аст, ки умеди оянда ба Иттиҳоди се император як тахайюл мебошад», Александри II дар хошияи ёддошт имзои худро гузошт: «Назари ман низ чунин аст».

Ба ҳар ҳол, натиҷаи сулҳи Сан-Стефаноро бо созишномаи Париж муқоиса намуда, метавон гуфт, ки ин бидуни қайдӯ шарт шартӣ буд.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Муносиботи байналмилалӣ дар арафаи Ҷанги Қрим чӣ гуна буд?
2. Шартҳои Руссия ва Англияро оид ба сулҳ байни Руссия ва Туркияро баён намоед.
3. Сулҳи муваққатии Андрианопол ва «Бунёди сулҳ» байни Руссия ва Туркия кадом сол ба имзо расиданд ва мазмуни онҳо аз чӣ иборат буд?
4. Шартномаи сулҳи Сан-Стефано кадом сол имзо шуд ва мазмуни онро тавзеҳ диҳед.

5. Созишномаи Британия Кабир ва Туркия кай ба имзо расид ва оид ба кадом масъала буд?
6. Тағйирот дар шартномаи Сан-Стефано кай, аз чониби кадом давлат пешниҳод шуд ва дар созишномаи кадом давлатҳо ифодаи худро ёфт?
7. Конгресси Берлин бо иштироки раҳбарони кадом давлатҳо, кадом сол доир гардид ва чӣ тасмим гирифта буд?

Боб 7. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА СИЁСАТИ ХОРИҶИИ РУССИЯ ДАР ЧОРЯКИ ОХИРИ АСРИ XIX

Дар охири асри XIX вазъият дар Европа муташанниҷ боқӣ монд. Агарчи Руссия ҷанги русӣ – туркиро бурда бошад ҳам, аммо ин оғӯро эътибори байналмилалӣ онро мустаҳкам нанамуд. Аз нав муносибати Руссия бо Англия тезу тунд гардид. Сардӣ байни ду кишвар вобаста ба сиёсати пешбурдаи ҳукумати консервативии Б. Биконсфилд дар тамоми Шарқ: дар Балкан, дар Эрон ва Туркменистон, Афғонистон ва Хитой буд. Шиддати бештар байни ду кишвар дар Осиёи Миёна ва дар Балкан ба миён меомад.

Тезутундшавии муносиботи Руссия ва Германия. Пас аз конгресси Берлин дар сафбандии нерӯҳо тағйироти қобили мулоҳиза сурат гирифт. Қабл аз ҳама муносиботи Руссия ва Германия рӯ ба тирагӣ ниҳоданд ва наздикшавии Германия ва Австрия-Венгрия оғоз гардид. Дар Руссия доираҳои славянофилҳо (дӯстдорони славянҳо) бо ғунаҳкор сохтани дипломатияи Руссия баромад менамуданд, ки ба ҳақидаи онҳо, натавонист ба андозае, ки мумкин буд, манфиати кишварро дар сулҳи Сан-Стефано, ҳимоят кунанд. Дар айни замон, мавқеи Бисмарк танқид мешуд, ки дар давраи ҷанги Францияю Пруссия ба манфиатҳои иттифоқчиаш – Руссия хиёнат намуд. Аммо на Александри II ва на канслер Горчаков нисбат ба Бисмарк сухане намегуфтанд ва баръакс қӯшиш менамуданд, ӯро ба умеди амали мутақобила, тарафдорӣ намоянд.

Вале зиддиати иқтисодии ду кишвар ба муносиботи дутарафаи онҳо таъсири зиёд мерасонд. Ин, қабл аз ҳама, ба сиёсати ҳимоявии Бисмарк, ба риояи манфиатҳои на танҳо саноати дар ҳоли рушди Германия, балки соҳаи кишоварзӣ низ нигаронида шуда буд. Бухрони

чаҳони кишоварзии оғозшудаи соли 1881 ба муборизаи рақобатии шадид барои бозори хурукворӣ ва моли хом оварда расонд. Ҳанӯз дар соли 1879 Бисмарк, ворид намудани ҳайвоноти русиро ба баҳонаи чораҳои эҳтиётии байторӣ (ветеренарӣ) манъ намуд. Каме баъдтар чунин сиёсат дар мавриди содироти ғалла аз Руссия низ ҷорӣ шуд. Германия, ки баъд аз Англия кишвари дуввуми воридкунадаи моли хоми Руссия буд, ба паҳншавии вабо дар вилоятҳои чанубии Руссия ишора намуда, ворид намудани гушти говро манъ намуд. Ин ҳол дар Руссия рӯҳияи зиддигерманиро бештар сохт. Ба зуди Бисмарк андози зиёдро ба ғаллаи русӣ таъин намуд, ки он низ ба иқтисоди Руссия таъсири манфӣ расонд.

Бисмарк император ва афкори оммаро муқобили Руссия бармеангехт. Вилгелми I ва Александри II тасмим гирифтанд, ки барои шахсан баррасии вазъияти ба миён омада, вохӯрӣ доир намоянд. Чунин вохӯрӣ, агарчи бар ҳилофи хоҳиши Бисмарк буд, дар рӯзҳои аввали моҳи сентябри соли 1879 дар сарҳади ду давлат, дар маҳалли русии Александрово сурат гирифт. Ду император фаъолияти муштарак оид ба оштии додани ду давлатро тарҳрезӣ намуданд, вале Бисмарк раванди сиёсати худро пеш мебурд ва бо гузашти 20 рӯз баъд аз вохӯрии императорҳо, барои музокира ба Вена омад.

Дипломати рус П. А. Сабуров ҳанӯз то сафир таъин шуданиаш дар Берлин, ки тирамоҳи соли 1879 сурат гирифта буд, тобистон чанд вохӯриро бо Бисмарк гузаронд. Дар ин вохӯриҳо масъалаҳои ҳамоҳанг сохтани сиёсати Руссия ва Германия дар Балкан, ба мақсади нагузоштани тақвияти нуфузи Австрия дар минтақа ва дохилшавии англисҳо ба гулӯгоҳҳо, баррасӣ гардиданд. Аммо Руссияро таскин дода, Бисмарк чизи дигареро анҷом медод. Ӯ ба бастании Иттиҳоди Австрияю Германия омодагӣ мегирифт.

Шартномаи зиддирусии байни Германия ва Австрия. 7 октябри соли 1879 дар Вена байни Германия ва Австрия шартнома имзо шуд. Бисмарк мехост ин иттиҳоди ду давлат на танҳо муқобили Руссия, балки муқобили Франция низ бошад. Вале канслери австрий Андраши ба иттиҳоди хоси зиддирусӣ пофишорӣ менамуд.

Дар моддаи якуми шартнома дар бораи он гуфта мешуд, ки агар яке аз тарафҳои ба мувофиқа расида аз тарафи Руссия мавриди ҳучум қарор гирад, ҳар ду ҷониб Ӯҳдадор мегарданд «бо тамоми мавҷудияти қувваҳои низомии империяи худ, ба ҳамдигар ёрӣ расонданд. Моддаи дуввум бетаърифи ҳамдигарии Австрия ва Германияро дар сурати

қамлаи давлати дигар ба яке аз онҳо пешбинӣ менамуд. Агар тарафи қамлақунандаро Руссия ё ба шакли мусондати фаъол ё аз роҳи чораҳои низомӣ тарафдорӣ намояд, он гоҳ ўҳдадорӣ тарафайн мутобиқи моддаи якум мавриди эътибор аст. Муддати эътибори шартнома 5 сол, баъд аз тасдиқ таъин шуд. Шартномаро мутобиқи моддаи 4-ум бояд «ҳар ду давлат махфӣ нигоҳ доранд ва ба давлати сеvvум танҳо бо ризоияти ҳар ду давлат хабар дода мешавад». Зоҳиран, ин шартнома сулҳомез менамуд, агарчи ҳислати ҳоси низомӣ дошт ва ба муқобили Руссия нигаронда шуда буд. Ин шартнома, дар миёни як қатор асноди ба имзорасида дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX, аввалин шартномаест, ки ба ташкили ду иттиҳоди муқобилии ҳамдигар оварда расонд.

Бисмарк умед дошт, ки шартномаи ӯ бо Австрия-Венгрия муносиботи Руссия ва Германияро чандон тира намесозад, зеро Руссия дар ин вақт банди ислоҳоти артиш ва мустаҳкам намудани флотии Баҳри Сиёҳ буда, зарурат ба кредити Германия дошт. Ба гайр аз он, шиддат ёфтани муносиботи Руссия ва Англия Руссияро ба инқишофи робитаҳо бо Германия таҳрик менамуд. Яке аз мақсадҳои, ки Бисмарк бо имзои ин шартнома дар наздаш гузошта буд, иборат аз он буд, ки Руссияро маҷбур созад бештар ба Германия рӯ оварад ва дар айни замон аз наздикшавӣ бо Франция онро нигоҳ дорад.

Тағйири ҳатти маши (самти) сиёсати хориҷии Руссия. Дар моҳи март соли 1881 Александри II ба таври фоҷиавӣ фавтид ва ба тахти шохӣ писари ӯ Александри III нишаст. Дар ин вақт дар Руссия ҳодисае ба вуқӯъ омад, ки ба сиёсати хориҷии он таъсири қобили мулоҳизаро ворид намуд. А. М. Горчаков, ки соли 1879 ба синни 81 расида буд, агарчи зоҳиран вазир боқӣ мемонд, вале воқеъан дар фаъолияти сиёсати хориҷӣ иштироки фаъол надошт. Вазорати қорҳои хориҷиро амалан муовини ӯ Н. К. Гирс роҳбарӣ менамуд. 8 март соли 1882 Гирс ҳамзамон бо иҷрои вазифаи мудир департаменти (раёсати) Осиё, ба мақоми вазири қорҳои хориҷӣ таъин гардид.

Гирс агарчи таҷрибаи қорӣ амалӣ дошт чунин ҳислатҳо, монанди фаросату нуқтасанҷӣ, чобукию ўҳдабароиро аз пешгузаштаи маъруфи худ А. М. Горчаков қабул намуда буд, дар айни замон аз масъулият ба хусус, ҳангоми қабул намудани масъалаҳои ноҳамгун ва мураккаб, гурез менамуд.

Тамоюли асосии сиёсати хориҷии Гирс, дар тафовут аз Горчаков, ҳамкорӣ дипломатӣ бо ҳукумати Вена ва ба хусус, бо Берлин буд. Гирс на обрӯю эътибор ва на тарафдорӣ чомеаро дошта,

бидуни зоҳир намудани ташаббус, ҳар амри шоҳро бе гуфтугӯ қабул менамуд. Таъсири зиёдро дар ташаккули стратегияи сиёсати хориҷӣ вазири мудофия Милютин дошт. Вай бар ин ақида буд, то замоне, ки ислоҳоти артиш ҷараён дорад, барои Руссия сиёсати хориҷии ором лозим аст. Барои оддӣ сохтани муносибат бо Германия ба Берлин сафир Сабуров фиристода шуд ва маълум шуд, ки танзими муносибот бо Германия бе Австрия ба даст нахоҳад омад. Ба амали фаёли сафири нави Руссия нигоҳ накарда, наздикшавӣ бо Германия ва Австрия-Венгрия ба сустӣ пеш мерафт. Ба ин фаёлияти муштараки Англия ва Руссия дар Балкан ҳалал мерасонд.

Бо ба сари қудрат расидани ҳукумати либералии У. Гладстон (1880-1885) дар муносибати Англия ва Руссия беҳбудӣ ба миён омад. Англия то андозае аз сиёсати тарафдории фаёли Порта канор рафт, аз он иҷрои баъзе шартҳои конгресси Берлин, ба хусус, ба иртиботи Черногория ва Юнонро талаб менамуд. Дар раҳбарияти Вазорати қорҳои хориҷии Руссия назари ягона оид ба мавқеи равшан дар музокирот вучуд надошт. Масалан, Сабуров кӯшиш дошт таваҷҷӯҳи асосӣ ба ҳалли проблемаҳои гулӯгоҳҳо дода шавад. Гирс ва Милютинро дар навбати аввал ҳавасмандии Австрия ба дохил шудан ба Балкан нороҳат месохт. Он чи ки марбути гулӯгоҳҳо буд, онҳо назар доштанд, ки ҳифзи низоми баста будани гулӯгоҳҳо барои тамоми киштиҳо кифоят мекунад. Горчакови тарафдори наздикшавӣ бо Франция, амалан аз қор рафт. Дар натиҷаи муҳокимаи назарҳои гуногун равиши муътадилӣ Гирс-Милютин дастболо мегардид.

Дар ҳудуди солҳои 80-90-уми асри XIX Англия ва Руссия бо таҳлили истифодаи аслиҳа султони Туркияро маҷбур сохтанд қарори конгресси Берлинро нисбат ба Юнон ва Черногория иҷро намоянд.

Шартномаи иттиҳоди се император. Беҳбудии муносиботи Англияю Руссия Австрия-Венгрия ва Пруссияро водор сохт зудтар бо Руссия наздик шаванд. Танҳо пас аз он ки дар Вена дарк намуданд, ки ба умеди тарафдории Англия шудан мумкин нест, Австрия-Венгрия ба барқарор намудани иттиҳоди Австрия, Руссия ва Германия розӣ шуд.

Шартномаи се давлат 18 июни соли 1881 имзо шуд. Ин шартнома дар адабиёти таърихӣ ба номи «Иттиҳоди се император» ё «Паймони машваратии 1873» маълум аст, ки дар асл иттиҳод набуда, созишнома дар бораи бетарафӣ дар сурати ҷанг буд. Ҳар се давлат ўҳдадор гардиданд бетарафиро дар сурате риоя менамоянд, агар яке дар ҳолати ҷанг қарор дошта бошад. Масалан, Руссия бояд

бетарафиро дар сурати чанги Германия бо Франция рию намояд. Агар Руссия дар чанг бо Англия кашада шавад, онгоҳ Германия ва Австрия бояд бетарафиро рию намоянд. Ин шартномаро ба имзо расонда, Руссия муносибати худро бо Франция мураккаб сохт, ки ба ӯидаи Германия буд.

Сиёсати мустамликавии Англия ва Франция. Дар охири асри XIX кушиши давлатҳои бузург ба забти нави мустамликавӣ тақвият ёфт. Ба манзури пурқувват намудани мавқеи худ дар Шарқи арабӣ Англия дар моҳи ноябри соли 1875 саҳмиаи назоратии канали Суэро харид намуд. Англия ба султони Туркия ёри пулӣ расонда, вайро монанди пештара ба низоъ бо Руссия бармеангехт. Соли 1878 Англия дар Афғонистон чангро оғоз карда мекушид, мавқеашро дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мустаҳкам намояд.

Аз вазъияти мушкили молӣ ва иқтисодии Туркия истифода намуда, Англия сол то сол фишорро ба ин кишвар тақвият мебахшид ва амалан онро таҳти асорат қарор дод. Қурбонии дигари сармояи англисӣ Миср гардид. Англия ҳамеша бо нигаронӣ ба сохтмони роҳ ба тарафи Ҳиндустон муносибат мекард. То миёнаи солҳои 70-уми асри XIX дар Миср сармояи франсавӣ ҳукмфармой менамуд. Ҳукумати Франция бо ҳар васила бонқхоро барои интиқоли сармоя ба кишварҳои вобаста ташвиқ менамуд. Барои он ки Мисро ба даст оварад, Англия бояд бо Франция мубориза менамуд ва охишта-охишта онро аз хоки Миср мебаровард. Варшикастагии молии Мисро ба даст оварда, ҳукуматашро маҷбур сохт барои ёрӣ ба Франция муроҷиат намояд. Дар натиҷа Миср таҳти назорати молии франсавӣ-англисӣ афтид ва дар Қоҳира ду мушовири молии франсавӣ ва англисӣ пайдо гардиданд. Ба тадриҷ нуфузи хориҷӣ дар Миср тақвият ёфт ва дар ниҳоят ба тобеияти комили сармояи хориҷӣ оварда расонд.

Давлатҳои мустамликадор, ки дохили Африқо шуда буданд, доимо байни ҳамдигар мубориза намуда, кишварҳоро пайи ҳам забт мекарданд. Масалан, дар соли 1881 Франция Тунисро забт намуд ва бо тамоми қувва кушиш дошт ҳукмфармоии худро дар Баҳри Миёназамин мустаҳкам намояд.

Иттиҳоди сегона. Австрия кушиш дошт бо Италия ҷиҳати таъмини амнияташ дар Ғарб, дар сурати чанг бо Руссия, наздик шавад. Пас аз музокироти тӯлонӣ ва калавишҳо, чи аз ҷониби австрий ва чи аз тарафи италий, дар моҳи майи соли 1882 Австрия-Венгрия,

Германия ва Италия шартномаи иттиҳодно имзо намуданд, ки ба номи Иттиҳоди сегона маъруф аст.

Воқеъан, ташкили иттиҳоди низомӣ-сиёсии Германия, Австрия-Венгрия ва Италия қадами аввалин дар роҳи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ буд. Тарафайн ӯҳдадор шуданд дар ҳеҷ як иттиҳоде иштирок намекунанд, ки он муқобили яке аз ширкаткунандагони шартнома нигаронди шуда бошад. Ин шартномаи нодир буд, зеро дар он гуфта мешуд, ки давлатҳои имзокунандаи он, дар сурати дар як замон дар ҷанг иштирок доштан, сулҳи ҷудоғонаро имзо нахоҳанд кард.

Европа дар охири асри XIX. Дар солҳои охири асри XIX сафороии нерӯҳои сиёсӣ дар арсаи европой хислати ташкили иттиҳодҳои низомӣ сиёсӣ дошт. Дар охири солҳои 80-ум вазъият дар Балкан муташанниҷ гардид. Дар Руминияи Шарқӣ шуриш ба вуқӯъ пайваст, ки ба якҷо шудани Булғория оварда расонд. Дар Булғория на ба таври умум дар Балкан, муборизаи Австрия-Венгрия ва Руссия тақвият ёфт. Пас аз озод намудани қисмати хоки славяний аз зулми Туркия Булғория таҳти вобастагии зиёди иқтисодӣ ва молӣ аз Австрия-Венгрия қарор гирифт. Дар ин минтақа ва таври умум дар Шарқ, дар баробари ҷораҳои низомӣ аҳамияти ҳарчи бештарро масъалаи молӣ касб менамуд. Байни Англия, Германия ва Руссия барои бартарии иқтисодӣ дар ин минтақа мубориза давом дошт. Дар айни замон муносиботи Германия ва Руссия хароб гардид. Бисмарк кушиш дошт, воридоти Руссияро маҳдуд сохта, ба он таъсири манфӣ расонад.

Франсия вазъиятро дар Европа ба дараҷаи кофӣ воқеъбинона арзёбӣ мекард. Париж дар Ҷиндучин машғули ҷанг буда, дар бораи мустаҳкам намудани сарҳадҳои шарқӣ низ ғамхорӣ менамуд. Ба ин бояд афзоиши қобили мулоҳизаи афкори интиқомталабиро дар кишвар илова намуд. Ҳамаи ин дар маҷмӯъ Франсияро ӯҳдор месохт ба Руссия тавачҷӯхи хос намояд. Имкони бархӯрди навро бо Франсия дарк намуда, вазъияти ба миёномадаро дар назар гирифта, Бисмарк кушиш дошт, агарчи зоҳиран бошад ҳам, муносибатро бо императори Руссия танзим намояд. Дар Руссия низ тарафдорони наздик шудан бо Германия вучуд доштанд. Германия аз тариқи сафиронаш ба сиёсати пешгирифтаи Руссия мусоидат намудан гирифт. Дар айни замон, вазъият дар атрофи Франсия тира мегардид. Бисмарк бо роҳҳои гуногун талқин намояд, Германия хоҳони ҷанг нест ва он фақат бо гуноҳи Франсия сар мезанад.

«Шартномаи гурез аз масъулият». Дар натиҷаи кушиши Бисмарк, ки ба ӯ сафири чонибдори Германия дар Берлин граф Шувалов ёрӣ мерасонд, дар бораи музокирот оид ба имзои шартномаи дучониба, ки бояд санади Иттиҳоди се императорро иваз намуд, ба мувофиқа расиданд. Пас аз музокирот дар Берлин 18 тоби соли 1887 чунин шартнома ба имзо расид.

Дар моддаи 1-уми шартнома зикр шуд, ки дар агар яке аз тарафайн дар ҳолати ҷанг бо давлати бузурги севвум қарор гирад, тарафи дигар бетарафии некхоҳонаро риоя намояд ва кушиши худро ба маҳдуд сохтани он равон намояд. Аммо ин ба ҷанги зидди Австрия ва Франция иртибот надорад, аз ин ҷиҳат дастони Руссия дар сурати ба ҷанг омадани ҷанги Францияю Германия ва дастони Германия дар сурати ба миён омадани ҷанги байни Руссияю Австрия боз мемонд. Ҳар ду давлат дар айни замон ба гартibe аз масъулият гурез нанамуданд. Тасодуфӣ нест, ки ин шартнома дар таърихи муносиботи байналмилалӣ чун «шартномаи гурез аз масъулият» маъруф аст.

Германия ҳуқуқи Руссияро дар Балкан, ки таърихан ба даст оварда шуд, дурустии нуфузи таъинкунандаи Руссия дар Булғория ва Руминияи Шарқиро эътироф намуд. Германия ва Руссия ўҳдадор шуданд ба ҳеҷ сурат намегузоранд, ки тағйироти территориявӣ сурат гирад.

Дар мавриди Босфор ва Дарданелл, ки давлатҳои европой бояд истифода ба даст будани онҳоро риоя мекарданд, Руссияю Германия бо ҳамдигар мувофиқа намуданд, ки муштарақан Туркияро назорат менамоянд, то ки ин усулро вайрон накунад. Тарафайн ўҳдадор шуданд, бояд мазмуни ин шартнома махфӣ нигоҳ дошта шавад. Ба ин шартнома «протоколи комилан махфӣ» замима шуд. Германия монанди пешгара ўҳдадор шуд, ки ба Руссия ба мақсади дар Булғория барқарор намудани ҳукумати қонунӣ мусоидат намояд ва ҳамчунин бетарафии хушбинонаро риоя мекунад. Шартномаи «гурез аз масъулият» ба ғайри ин ҳар ду давлат кор мекард, аммо он натавонист Бисмаркро итминон диҳад, ки дар сурати ҷанги нави Германия бо Франция Руссия бетараф боқӣ хоҳад монд. Манфиати воқеии Руссия ба мустақкам намудани робита бо Франция аз афзалияти муваққатӣ, ки шартнома метод, баландтар буд.

Таърихи муносибатҳои Руссия ва Германия. Воқеъан, баъд аз имзои шартнома, муносиботи Руссияю Германия ба таври намоён бад мешуд. Сабаби аввалинаш ҳодисаҳои Балкан буданд. Байни Руссия ва Австрия-Венгрия барои нуфуз дар Балкан мубориза мерафт. Тағйирӣ

мавзеи қушуни русӣ дар сарҳади Австрия, ки бар асоси нақшаи қаблан қабулшудаи мавзеи тамоми артиши Руссия сурат мегирифт. Нороҳати Австрияро ба вучуд овард. Дар Петербург шитоб надоштанд, то онро аз байн баранд.

Тирамоҳи соли 1887 ба Александри III маълум гардид, ки Бисмарк на танҳо ба Австрия-Венгрия ёрӣ а, балки ҳудаш низ князи Булгарияро, ки Руссия муқобили ӯ мубориза мебард, тарафдорӣ мекард. Дар натиҷаи музокироти пуршӯр ҳар ду ҷониб – Германия ва Руссия, каме ором шуданд, дарк намуданд, ки на фишори Германия ба Руссия ва на фишори Руссия ба Австрия проблемаҳои мавҷударо ҳал карда наметавонад. Илова бар он, маълум гардид, ки бо мавқеи ғайри дӯстонааш Бисмарк Руссияро ба тарафи Франсия тела меод, ки аз он кредитҳои заруриро ба даст меовард. Бо ин Бисмарк иштибоҳи саҳт намуд: муқобили иттиҳоди Руссия ва Франсия мубориза намуд, ҳудаш ба ташкили ҳарчи зудтари он ёрӣ расонд.

Бисмарк ҳанӯз умед дошт, ки бо бастанӣ иттиҳод бо Англия вазъияти Германия дар Европа мустаҳкам мешавад. Вале тамоми қушишҳои ӯ барои ақди чунин иттиҳод аз ҷониби ҳукумати Англия рад карда мешуд.

Баҳори соли 1890 Бисмарк пас аз 28 соли раҳбарии ҳукумати Пруссия ва Германия ба истеъфо баромад. Барои ба истеъфо баромадан сабабҳо зиёд буданд. Сабаби асосӣ вобаста ба вазъияти дохилии Германия буд. Канслер бо императори нав Вилгелми II, ки дар соли 1888 ба тахти шохӣ нишаст ва бо вазирӣ мудуфияи нав Валдерзе, ки ҷои Молткоро ишғол намуд, ихтилофот дошт. Ин ихтилофот ба иртиботи сиёсати Германия нисбат ба Руссия буданд. Агар Бисмарк бо тамоми муносибатҳои манфии худ бо Руссия муқобили ҷанг бо он буд, аммо раҳбарияти нав ба раёсати Вилгелми II баракс тарафдори ҷанг буд. Дар маҷмӯъ Бисмарк барои Германия корҳои зиёдро анҷом дод: асосан он аст, ки ӯ тавонист давлатҳои хурдро ба империяи бузурги Германия муттаҳид намояд. Бисмарк, чи дар сиёсати дохилӣ ва чи дар сиёсати байналмилалӣ, сиёсатмадори мохир ва маккор буд.

Иттифоқи Франсия ва Руссия. Инкишофи воқеи ҳодисаҳои таърихии Европа дар ибтидои даҳаи сирини асри XIX ба иттифоқи Франсияю Руссия оварда расонад. То андозаи муайяне ин равандро ҳукумати нави Германия, тахти раҳбарии Л. фон Каприви, сурат бахшид, ки тамдиди эътибори «шартномаи гурез аз масъулият»-ро ба муддати нав рад намуд. Барои Франсия иттиҳод бо Руссия нисбат

ба Руссия бо Франсия муҳимтар буд. Аз ин ҷиҳат ҷои тааҷҷуб нест, ки ташаббус аз ҷониби Франсия сурат гирифт. Тобистони соли 1891 инкишофи флоти франсавӣ барои боздид ба Кронштадт омаданд, ки сабаби оғози раванди фаъоли дипломатӣ аз ду тараф гардид. Германия барои гирифтани пеши роҳи инкишофи босуръати муносиботи Руссия ва Франсия, ҷанги гумрукиро шурӯъ намуд: чораҳои гумрукиро нисбат ба Руссия таквият дод ва қонунро дар бораи мустаҳкам кардани қувваҳои мусаллаҳи кишвар қабул кард. Пас аз он ки Иттиҳоди сегона дар соли 1891 барои бори севвум тамдид гардид ва иштироккунандагони он ба ҳар восита зикри муносибати дӯстонаро бо Англия менамуданд, Франсия ба инкишофи муносиботи зичи дӯстона бо Руссия тамоюл зоҳир менамуд. Дар муддати ду сол, ки ҳанӯз омодагӣ барои ақди шартнома ҷараён дошт, мавқеи ду кишвар ба ҳамдигар наздик шуд. Иттиҳод дар моҳи августи соли 1891 ва декабри соли 1893 ташаккул ёфт.

Ақди созишнома дар соли 1891 аз тариқи табодули нома байни вазирони корҳои хориҷии Франсия ва Руссия сурат гирифт. Тарафҳои исми гирифтанд онд ба тамоми масъалаҳое, ки метавонанд ба сулҳ таҳдид намоянд машварат кунанд ва агар яке аз тарафҳои тахти таҳдиди ҳучум қарор гирад, Руссия ва Франсия ӯҳдадор шуданд фишан дар бораи қабули чораҳои зарурӣ мувофиқа намоянд.

Баъдтар намояндагони ситодҳои умумӣ созишномаи низомиро тахтия намуданд, ки дар моҳи августи соли 1892 имзо шуд. Дар моддаи 1-уми он гуфта мешуд: «Агар Франсия аз тарафи Германия ё Италия бо ҷонибдорӣ Германия мавриди ҳамла қарор гирад, Руссия тамоми қувваҳои дар ихтиёр доштаре барои ҳамла ба Германия истифода менамояд. Агар Руссия аз тарафи Германия ё Австрия-Венгрия бо ҷонибдорӣ Германия мавриди ҳамла қарор гирад, Франсия тамоми қувваҳои дар ихтиёр доштаре барои ҳамла ба Германия истифода менамояд. Моддаи 2-ум дар як вақт сафарбарии фишрии қушунҳои Иттиҳоди сегонаро пешбинӣ менамуд. Мутобик ба моддаи 3-ум Франсия дар муқобили Германия 1 млн. 300 ҳазор нафар ва Руссия аз 700 то 800 ҳазор нафар сафарбар менамуд. «Ин қушунҳо ба таври пурра ва бо суръати том ба қор дароварда мешаванд, то ки Германия дар як вақат чи дар шарқ ва чи дар ғарб муқороба дошта бошад».

Дар моҳи декабри соли 1893, баъд аз он ки Александри III созишномаро тасдиқ намуд, вазирони корҳои хориҷии ду кишвар ба

ҳамдигар дар бораи қабули он хабар доданд. Ба ин тартиб, иттиҳод байни Франция ва Руссия фаъол гардид. Созишномаҳои соли 1891, 1892 ва 1893 мутлақан махфӣ нигоҳ дошта мешуданд. Ҳатто ворисони тахти шоҳӣ аз мавҷудияти онҳо огоҳӣ надоштанд. Аммо наомини низомӣ-бахрии ду кишвар дар бораи мустаҳкамшавии робитаи Руссия ва Франция шаҳодат меод. Германия ҳосили сиёсати хориҷии индони Руссия ва Франсияро ҷамъоварӣ менамуд. Наздикшавии ин давлатҳо, ҳамчунин идомаи муборизаи ду асрии Англияю Германия ба ташкили иттиҳоди се давлат – Англия, Франция ва Руссия дар муқобили Иттиҳоди сегонаи Германия, Австрия-Венгрия ва Италия оварда расонд.

Мавзӯҳое, ки барои семинар дар масъалаи «Муносибати байналмилалӣ нимаи дуввуми асри XIX» пешниҳод мегарданд:

1. Европа баъд аз сулҳи Париж. Сиёсати хориҷии Наполеони III.
2. Ҷанги шаҳрвандӣ дар Амрикои Шимолӣ ва мавқеи давлатҳои европой.
3. Ибтидои фаъолияти Бисмарк.
4. Ҷангҳои Пруссия бо Дания ва Австрия.
5. Омодагии дипломатии ҷанги Франция ва Пруссия.
6. Ҷанги Франция ва Пруссия ва шартномаи Сулҳи Франкфурт.
7. Бухрони шарқӣ.
8. Европа баъд аз шартномаи Франкфурт.
9. Ҷанги солҳои 1877-1878 –и Руссия ва Туркия.
10. Конгресси Берлини соли 1878.
11. Иттиҳоди Австрияю Германия (моҳи октябри соли 1879).
12. Экспансияи мустамликавии давлатҳои европой.
13. Вазъияти байналхалқӣ дар солҳои 90-уми асри XIX.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Сабаби тунду тез шудани муносибот байни Руссия ва Англия чӣ буд?
2. Чаро муносибот байни Руссия ва Германия тезу тунд шуд?
3. Шартнома байни Германия ва Австро-Венгрия кай ба имзо расид ва мазмуни он чӣ буд?

4. Сабаби тағйири сиёсати хориҷии Руссия чӣ буд?
5. Чаро Австрия ва Пруссия бо Руссия наздик шуданд ва мазмуни шартномаи Иттиҳоди се император чӣ буд?
6. Шартномаи Иттиҳоди сегона (Австро-Венгрия, Германия ва Италия) кадом сол ба имзо расид ва мазмуни он чӣ буд?
7. Шартномаи «гурез аз масъулият» байни кадом давлатҳо ба имзо расид ва мазмуни он чӣ буд?
8. Сабаби тезу тунд шудани муносибот байни Руссия ва Германияро тавзеҳ диҳед?
9. Кадом омилҳо сабаби Иттиҳоди Франция ва Руссия гардиданд ва дар кадом шартнома ифода ёфтанд?

ФАСЛИ ЧОРУМ

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚИ ДАР ЧОРЯКИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Б о б и 1. МУНОСИБОТИ БАЙНАЛХАЛҚИ ДАР ҲУДУДИ АСРИ XIX ВА XX.

Солҳои охири асри XIX ва ибтидои асри XX бо ҳодисаҳои муҳими таърихӣ шӯхрат доштанд. Аксаран онҳо ба вазъияти муташанниҷ дар муносиботи байналмилалӣ вобаста буданд. Чаҳон дохили давраи империализм гардид, ки мустақиман ба сиёсати хориҷии давлатҳо таъсир менамуд. Байни онҳо мубориза барои азнавтасимшавии чаҳон оғоз гардид: мусаллаҳшавии бошитоб, ташкили иттиҳодҳои сиёсӣ низомӣ бо он хос буд. Бахусус дар ин давра давлатҳои бузург ба марҳалаи нави таҷовузи мустамликавӣ гузаштанд, яъне забти кишварҳои, ки қаблан аз тарафи дигарон тасарруф шуда буданд. Аввалин задухӯрд барои Куба байни Испания ва Амрико сурат гирифт.

Сиёсати ИМА дар қитъаи Амрикои Лотинӣ. Дар даҳаи охирини асри XIX дар ИМА иқтисодиёт ба авҷи инкишофи пурҷушу хуруши худ расид. Марҳалаи нави инкишофи иқтисодии ИМА, пас аз хатми давраи Реконструксияи (Ғачдиди) соли 1877, дорони сиёсати ғаъолгари хориҷӣ буд. Аз охири солҳои 80-уми асри XIX дар ИМА барои назарияҳои гуногуни асоснок намудани сиёсати хориҷии таҷовузкорона (назарияи «сарҳади мутаҳаррик»-и Тернер, доктринаи «тавоноии баҳрӣ»-и Мэхен ва дигарон) заминаи мусоид ға миён омад. Ин назарияҳо афкори оммаро барои мудохилаи ғаъоли ИМА ба корҳои байналмилалӣ омода месохтанд. Қитъаи Амрикои Лотинӣ ба минтақаи таваҷҷӯхи хос тааллуқ дошт. Ҳанӯз дар соли 1889 ИМА ташаббускори гузарондани аввалин конгресси Панамрикоӣ буд, ки дар он тамоми кишварҳои қитъаи Амрикои Лотинӣ, ба ғайр аз ҷумҳурии Доминикан, иштирок доштанд. Иттиҳоди Панамрикоӣ, дар ҳайати 18 кишвар ташкил гардид. Ёо ташкили ин иттиҳод, ИМА кушиш мекард шароити ҳукмфармоӣ дар тичорат бо кишварҳои Амрикои Лотинро дошта бошад ва барои корхонаҳои амрикоӣ ва сармоияи амрикоӣ шароити мусоидтарро фароҳам оварад. Яке аз мисолҳои равшани ин, мавзъегирии ИМА дар баҳс байни Англия ва

Венесуэла дар мавриди сарҳадоти Венесуэла бо Гвинеяи британи ба шумор меравад.

Венесуэла ба қисми зиёди ин мустамлика даъво дошт. Дар соли 1886 ҳукумати Англия дар хоки мавриди баҳс дидбонҳон сарҳадии худро гузошт. Кор ба ҷое расид, ки робитаи дипломатӣ байни Англия ва Венесуэла қатъ гардид. Дар чунин вазъият Венесуэла, бо ишора ба он ки иддаои Англия хилофи доктрини Монро мебошад, ба миёнҷигарии ИМА муроҷиат намуд. Англия пешниҳоди президенти ИМА Кливлендро дар бораи аз тариқи ҳакамият (арбитраж) ҳал намудани масъала рад кард. Котиби давлатии ИМА Олни дар соли 1895 як қатор ёддоштҳои ҷиддиро ба ҳукумати Англия фиристонд, ки дар онҳо зикр мешуд, ки ҳар ишғоли зурваронаи қисмати хоки Венесуэл, хилофи доктринаи Монро шумурда мешавад.

Дар даҳаи охири асри XIX ИМА дар Укёнуси Ором ва Атлантика сиёсати фаъолро пеш мебард. Соли 1893 онҳо ҷазираҳои Гвинеяро ишғол намуданд ва соли 1898 испаниҳоро аз Куба ронданд. Барои татбиқи нақшаҳои амрикоӣ, шиддат гирифтани муборизаи халқҳои мустамликаҳои испанӣ барои озодӣ, шароити мусоид фароҳам сохта буд. Дар соли 1895 дар Куба муқобили Испания шӯриш оғоз шуд. Ҳукумати ИМА ба вазъият дар Баҳри Кариб ва халқчи Мексика диққати зиёд дода, тасмим гирифт вазъияти ба миён омадаро барои берун рондани Испания истифода намояд. Ҳануз дар миёнаи аср ИМА ба Испания пешниҳод намуда буд, ки Кубаро ба маблағи 100 млн. долл. фурушад. Дар он вақт Испания розӣ нашуд. Акнун ҳукумати ИМА тасмим гирифт Испанияро ба зӯрӣ аз Куба биронад, ба хусус ба сифати баҳона метавонист шӯриши шуруъшударо истифода намояд. Амрикоӣҳо испаниҳоро ба инфичор дар крейсери «Мэн» гунаҳкор намуданд, ки дар хатти сайри Гавана таваққуф дошт. Испания талаби таҳқиқоти байналмилалиро менамуд ва ба он муваффақ гардид, ки давлатҳои бузурги европой ба ҳукумати амрикоӣ ёддошти муштарақ фиристоданд. Аммо ёддошт, ки хислати сулҳофаринӣ дошт, бидуни тавваҷҷӯҳ боқӣ монд. Давлатҳои европой қадамҳои ҷиддиро нагузоштанд, то ки Испанияро тарафдорӣ намоянд. ИМА корро ба зудӣ ба ҷанг кашид. Дар моҳи апрели соли 1898 муносиботи дипломатӣ байни ду кишвар қатъ гардид ва ҷанг шуруъ шуд, ки дар он ИМА ғалаба намуд. 10 декабри соли 1898 дар Париж шартномаи сулҳи Испания ва ИМА имзо шуд. Испания аз Куба даст кашид. Ҷазира «мустақил» эълон шуд ва ба зудӣ тахти қимояи ИМА қарор гирифт. Ба ғайр аз он, мубоқи сулҳи Париж

Гуам, Пуэрто-Рико, Филиппин умуман ба ИМА гузаштанд. Бадин тартиб, сахнаи аввали мубориза барои тақсими ҷаҳон ба охир расид.

Муқобила дар Европа. Дар ин солҳо давлатҳои бузурги европоӣ ба мубориза барон ба даст овардани бартариҳои иқтисодӣ ва низомиро яке нисбат ба дигаре гардиданд, ки тамоми ҷанбаҳои муносиботи давлатиро фаро гирифта, ва дар ниҳоят, ба Ҷанги якуми ҷаҳонӣ оварда расонд. Мубориза дар тамоми самтҳо ҷараён дошт ва дар музокиротӣ ошкоро ва махфӣ ва ҳамчунин дар майдони набард сурат мегирифт. Муваффақиятро гоҳе ин тараф ва гоҳе тарафи дигар ба даст меоварданд. Ба тадриҷ ду иттиҳод ташаккул меёфтанд: Иттиҳоди сегона ва Антанта.

Зиддияти бештар байни Англия ва Германия, байни Германия ва Франция, байни Россия ва дигар давлатҳои европоӣ ба мушоҳида мерасид.

Тазоди Франсияю Германия бо дарозмуддатӣ ва умқи тафовут дошт. Франсия тавоноии собиқаашро аз даст дода, аз як тараф ошкоро барои мустамликаҳои дар бим буд. Аз тарафи дигар, кушишҳои миллатгароёнаро ташвиқ намуда, умеди баргардондани Элзас ва Лотарингияро дошт.

Британияи Кабир, территорияҳои қобили мулоҳиҷаи мустамликавӣ ва таҳти ҳимоятиро дар ихтиёр дошта, ба тақсими нави мулкҳои мустамликавӣ ҳавасманд набуд. Дар айни замон, ин маънои онро надошт, ки Англия нияти дохил шудан ба ягон иттиҳоди зиддигерманиро надошт бошад. Зиддияти он бо Франция дар мавриди масъалаи мустамликаҳо ва бо Россия оид ба масъалаҳои гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ ва барқарор намудани нуфуз дар Шарқи Миёна ва Дур ва дар Осиёи Марказӣ вучуд доштанд.

Агарчи муносиботи Россия ва Германия нисбатан устувор буданд ва аз ҳар ду ҷониб нороҳатиро ба вучуд намеовард, вале Россия наметавонист аз ғаъолшавии сиёсати Австрия-Венгрия ва Германия нороҳат набошад. Германия на танҳо Австрия-Венгрияро дар муборизаи он бо халқҳои славянӣ тарафдорӣ менамуд, балки умед дошт, ба Австрия-Венгрия таъя намуда, нуфузашро дар байни давлатҳои Балкан ва империяи Усмонӣ бештар намояд.

Вазъият дар Шарқи Дур. Дар Шарқи Дур як гиреҳи дигар ба миён омад. Япония ба хоки Корея, Тайван, Хитой (Манчурия) ҷашм ҷухта буд. Он ғаъолиро зоҳир намуда, бар Хитой пируз шуд. Дар соли 1894 Тайван ва нимҷазираи Ляодун ба Япония гузаштанд. Ба гайр аз он, ба ҷиҳди Хитой, мутобиқи шартномаи сулҳ, товони калони ҷангӣ вогузор

шуд. Фаълоне ба арсаи байналмилалӣ ворид шудани Япония наметавонист давлатҳои европой - Руссия, Англия, Франсия ва Германияро ба ташвиш наоварад. Ба ғайр аз он, ин кишварҳо дар Шарқи Дур манфиатҳои худро доштанд.

Дар натиҷаи музокироти дипломатӣ, дақиқтараш тахти фишори дипломатияи давлатҳои европой нимқазираи Ляодун ба Хитой баргардонда шуд. Ба Германия бандари Хитой Синдао гузашт; ба Руссия Порт-Артур. Ба ғайр аз он Руссия бо ҳукумати Хитой шартнома дар бораи ба иҷора гирифтани нимқазираи Ляодун ва концессия барои сохтмон ва истифодаи роҳи оҳани Шарқиро имзо намуд.

ИМА низ аз давлатҳои европой ақиб намонд. Ҳукумати ИМА ҳанӯз дар соли 1899 «дарҳои боз» ба Хитой сиёсати «дарҳои боз»-ро пешниҳод намуд. Дар таърихи муносиботи байналмилалӣ, он ба номи доктринаи Хэй (котиби давлатии ИМА) маъруф аст.

Ҷ. М. Хэй - яке аз сиёсатмадорони намоёни амрикоӣ, котиби давлатии ИМА аз соли 1898 то соли 1905, тарафдори барқарор намудани муносибати дӯстона бо Англия буд. Ӯ тарафдори иштироки фаълоне ИМА дар қорҳои европой буд. Хэй ба мавҷудияти иқдидатҳо дар дохили кишварҳои Амрикоӣ логинӣ нигоҳ накарда, тавонист бо Панама дар бораи сохтмони канали Панама шартнома имзо намояд. Мутобиқи шартҳои шартнома минтақаи канал на танҳо ба истифодаи абадии ИМА гузашт, балки, ҳуқуқи нигоҳ доштани қушунҳои худ ва бунёди истеҳкомҳои заруриро дар он ҷо ба даст овард. Бонқдорон ва саҳибони қорхонаҳо роҳи баромадро ба бозорҳои Осиёю Уқёнуси Атлантика пайдо намуданд.

М. Хэй ба давлатҳои бузург ёддошти махсусро мефиростод. Мақсади доктрина иборат аз он буд, ки давлатҳо бояд уҳдадор шаванд ба ҳуқуқи дигар кишварҳо, ки аллақай бо минтақаҳои ҷудогона ва бандарҳои Хитой созишнома доранд, ҳалал нарасонанд, доираи манфиати дигар кишварҳоро вайрон нақунанд, бочҳои баландтарро аз киштиҳои воридшуда ба соҳаи нуфузашон наситонанд.

Ба вучуд омадани ин доктрина, ба хусус, дар даврае имкон гардид, ки ИМА ба сатҳи иқтисодии кишварҳои бузурги европой расида метавонист бо онҳо рақобат намояд. Агар қаблан доктринҳои эълоншудаи Монро ва Олни барои мудохила нанабудан дар қорҳои қитъаи Амрикоӣ Лотинӣ нигаронида шуда бошанд, аммо доктринаи

Хэй дар тафовут аз онҳо, барои ИМА баробар бо дигар давлатҳо, имконоти фаъолияти иқтисодиро дар Хитой талаб менамуд.

Дар соли 1902 тамоми кишварҳои европой пешниҳоди Хэйро қабул намуданд. Аммо Руссия як қатор қайду шартҳоро пеш гузошт, чунки молҳои содиротиаш ба Хитой муҳтоҷ ба химояи тааруфани буданд. Япония нисбат ба кишварҳои дигар ба Хитой мавқеи наздиктар дошт ва ба ин сабаб нисбат ба дигар кишварҳо баргари дошт ва ба пешниҳоди амрикоӣ эътироз наменамад. Ба ин тартиб, танҳо Руссия мавқеи хосро ишғол менамуд, ки то андозае ба наздикшавии Англия ва ИМА ба муқобили он дар Шарқи Дур мусоидат намуд.

Муҳолифати Англия ва Германия. Англия, сиёсати тавсеаи нуфузи худ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳонро амалӣ намуда, дар солҳои охири асри XIX бо Германия, ки сиёсати мустамликадории худротавсеа мебахшид, рақиб мешуморид. Вазири баҳрии Германия аз соли 1897 то соли 1916, адмирал А. фон Тирпис дар ёддоштҳои навиштааст: «Бисмарк қайҳо эътироф намуда буд, ки халқи Англия бояд фаҳмад, ки дар Европа фақат ду неруи оштинопазиру муқобили ҳамдигар ва ду миллати бузург мавҷуданд, ки қудрат доранд тамоми ҷаҳонро ба моликияти худ тақдир диҳанд ва аз он боҷи тижоратиро талаб намоянд... - яъне Англия ва Германия...».

Низои шадид ва тулонӣ байни Англия ва Германия барои ҷазираҳои Самоа ба миён омад, ки барои он дар Берлин аз Лондон гузашт меҳостанд. Маълум набуд, чи тавр ин низоъ ба охир мерасид, агар ҷанги англисҳою бӯрҳо намебуд.

Дар ҷануби Африка, дар Уитватерсранд кони парокандаи тилло кашф гардид, ки таваҷҷуҳи хориҷӣро ба худ ҷалб намуд. Аммо ҷумлаи хориҷӣ ба Трансваал сарозер шуда, аксариятро англисҳо ташкил медоданд. Лондон, ки тасмим гирифт ин кишварро пурсарватро забт намояд, дар ҷустуҷӯи баҳона барои огози амлиёти ҷангӣ афтод ва онро ба зудӣ пайдо намуд. Ба гузаштҳои ҳукумати бӯрҳо нигоҳ накарда, англисҳо ба таври ошкоро ба ҷанг тайёрӣ медиданд. Бӯрҳо меҳостанд аз онҳо пешсафӣ намоянд ва дар моҳи октябри соли 1899 бо Англия ҷанг эълон намуданд.

Ба англисҳо муяссар гардид, пойтахти Трансваал Претория ва Блюмофонтейнро ишғол кунанд. Аммо бӯрҳо ба тактикаи ҷанги партизаниро пеш гирифта ва муқобилияти саҳт нишон медоданданглисҳо амалан худро танҳо дар ҷое ором хис менамуданд, ки қўшунҳоиашон дар он ҷо буданд. Ҷанг бештар аз дувуним сол давом

кард ва танҳо 31 майи соли 1902 имкони имзои шартномаи сулҳ ба миён омад. Бурҳо истиқлолиятро аз даст дода ва тобеи Британияи Кабир шуданд.

Хукумати Англия ҷанги вазнинро дар ҷануби Африка оғоз намуда, маҷбур буд аз бими мудохилаи давлатҳои европой дар он ҷо, роҳи хиларо пеш гирад. Асос барои мудохила вучуд дошт. Руссия дар Париж ва Берлин имкони муборизаи муштарақ муқобили Англияро меомӯхт. Ростӣ, дар ҳар ду пойтахти ғарбӣ ба ин ташаббус бидуни ҷавку завқ назар мекарданд ва як қатор қайду шарт пешниҳод менамуданд, вале дар Англия хабар дар бораи музокирот нооромиро ҷӯд намуд. Аз як қатор кишварҳо, аз он ҷумла аз Руссия, ба Трансваал гуруҳҳои ихтиёриён мерафтанд.

Лондон ба фишори Берлин муддати зиёд муқобилият менамуд, аммо дар ниҳоят, дар моҳи ноябри соли 1899 созишномаро ба имзо расонд, ки мутобиқи он Германия соҳиби ду ҷазира дар архипелаги (ғаллаҷазираҳои) Самоа гардид. ИМА низ тавонист аз вазъияти ба миён омада фоида ба даст оварад ва ду ҷазираи дигари ғаллаҷазираҳо ба даст оварад. Аммо тарзи сулҳомези ҳал намудани баҳс натавонист тазодро байни Англия ва Германия аз байн барад. Баръақс, зиддият ва нобоварӣ байни ду кишвар ру ба афзоиш ниҳод.

Дар Лондон ба баъзе гузаштҳо ба Германия розӣ шуданд, то ки бо он иттифоқи низомӣ баста, бо ёриаш Руссияро тарсонад ва роҳи пешрафти Русия ба Осиёи Миёна ва Шарқи Дурро гирад. Немисҳо ба бастанӣ иттифок бо Англия мувофиқат накарданд, вале ба ҳар ҳол англисҳо манфиати муайяно ба даст оварданд, зеро Германия дар давраи ҷанг бо бурҳо бетарафиро ҳифз намуд. Вале ин дар навбати ҳеш, ба мавқеи Руссия ва Франсия таъсир расонид.

Мушкилоти Англия дар Африкаро на танҳо Германия ва ИМА бо гирифтани ҷазираҳои Самоа, балки Руссия низ истифода намуд ва мавқеаҳои дар Осиёи Миёна мустаҳкам сохт. Ба Руссия муяссар гардид, ки муносиботи худро бо Афғонистон ва Эрон) беҳбуд бахшад.

Муносиботи Англия ва ИМА. Лондон бо назардошти мавқеаи дар Шарқи Дур ва душвориҳои муборизаи мураккаб дар Европаро ба назар гирифта, қушиш мекард муносиботашро бо ИМА танзим намояд. Дар давраи ҷанги Испанио ИМА Англия бетарафии хайрхоҳонаро ҳифз намуд.

Ба беҳбудӣ қобили мулоҳизаи муносиботи Англияю ИМА нигоҳ накарда, ИМА қушиш мекард сиёсати худро пеш барад. Масалан, мутобиқи шартномае, ки дар моҳи ноябри соли 1901 дар

бораи канали Панама имзо шуд, ҳукмати ИМА сохтмони онро ба души худ гирифта ва ӯҳдадор шуд озодии гузаштани тамоми киштиҳоро аз канал таъмин намояд. Ба ғайр аз ин, Иёлоти Муттаҳида ҳуқуқи нигоҳ доштани муҳофизини мусаллаҳро гирифт ва дар моҳи январӣ соли 1903 ба муддати 99 сол ҳудуди гарданаи Панамаро ба арзи 6 мил (як мил баробари 7467 м.) ба иҷора гирифт. Чун Колумбия, ки гарданаи Панама хоки он буд, шартномаро тасдиқ накард, ИМА дар гардана давлати мустақили Панамаро ташкил намуд ва онро ишғол кард.

Ташкили иттиҳодҳои сиёсӣ низомӣ. Вазъияти байналмилалӣ дар ҳудуди ду аср аз як ҷониб ҳислати шадидан аз ҳамдигар дур шудани кишварҳо ва аз ҷониби дигар, муттаҳид шудан ба иттиҳодҳои дошт. Имзои созишномаҳои Австрия ва Пруссия дар моҳи октябри соли 1879 ибтидои ин раванд гардид. Пас аз гузашти дувуним сол, бо имзои шартнома байни Германия, Австрия-Венгрия ва Италия Иттиҳоди сегона ба воқеъият табиӣ ёфт, ки давлатҳои ҳамсоя наметавонистанд онро дар назар нагиранд.

Ба тадриҷ ва бо мушкilotи зиёд, иттиҳоди Англия, Франция ва Руссия маъруф ба Антанга ташкил шуд. Ба таври ниҳой он дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ташаккул ёфт. Ибтидои ташкили Антантаро иттифоқи Руссия ва Франция дар соли 1893 гузошт. Ба бастанӣ иттифоқи Руссия ва Франция асосан сиёсати гегемонистии Германия дар маркази Европа ва таҳдиди он ба ҳар ду кишвар, мусоидат кард.

Германия умед дошт, бо истифода аз он ки робитаи Англия бо Франция барои ҳукмронӣ дар болооби дарёи Нил ва ба хотири сиёсати Руссия дар Шарқи Дур мутташанниҷ гардид, муносиботашро бо Англия беҳбуд бахшад. Аммо ба Берлин муяссар нашуд мушкilotи муносиботи Англия бо Франция ва Руссияро ба нафъи худ истифода барад. Ихтилофи Англияю Германия аз ҳад зиёд буд ва дар тамоюли ояндаи сиёсати хориҷии англисӣ нақши асосӣ дошт. Германия робитаро бо Руссия тезу тунд намуда, беҳбудӣ муносибот бо Англияро ба даст наовард.

«Конференсияҳои сулҳ». Ба сабаби дар солҳои охири асри XIX тақвият ёфтани мусаллаҳшавии бошитоҷ ва ба вучуд омадани аслиҳаи нав идеяи даъвати аввалин конференсия дар таърихи байналмилалӣ оид ба маҳдуд сохтани аслиҳа ба миён омад. Ташаббускори даъвати чунин конференсия Руссия буд. Конференсия дар моҳҳои май-июни соли 1899 дар Гаага доир гардид. Дар он намояндагони 27 кишвар иштирок карданд. Конференсия ҳеҷ натиҷаи амалӣро ба даст наовард, зеро давлатҳои бузург намехостанд қарорро дар мавриди

маҳдуд сохтани аслиҳа қабул намоянд. Ба ҳар ҳол, се созишнома имзо шуданд, ки барои аз байн бурдани таҳдиди ҷанг аҳамияти ҷиддӣ надоштанд:

- дар бораи ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналмилалӣ;
- дар бораи қонунҳо ва ҳислати ҷангҳои заминӣ;
- дар бораи татбиқи созишномаи Женева дар мавриди захмдоршудагон ва маризони ҷанги баҳрӣ.

Иловатан се изҳорот ба иртиботи маҳдуд сохтани амалиёти ҷангӣ қабул гардиданд.

Созишнома дар бораи ҳалли сулҳомези низоъҳои байналмилалӣ иборат аз се фасл буд:

- дар бораи ҳифзи сулҳи умумичаҳонӣ;
- дар бораи хизматрасонии наҳуқорона ва миёнҷигарӣ;
- дар бораи комиссияҳои тафтиши байналмилалӣ.

Европа ба остонаи асри нав расида, ба ҷониби ҷанги ҷаҳонӣ лағжида мерафт.

Дар моҳи июни соли 1907 бар асоси ташаббуси президенти ИМА Т. Рузвелт ва бо тарафдории Руссия, «конференсияи сулҳ»-и дуввум даъват гардид. Дар ин коференсия 44 давлат иштирок доштанд. Ин конференсия 10 созишномаро нисбат ба масъалаҳои ҷудогонаи ҳуқуқи ҷанги баҳрӣ қабул намуд.

Дар бораи аҳамияти созишномоҳо ҳақиқат он аст, ки Ҳукумати Иттиҳоди Шуравӣ дар соли 1942 – дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ эълон дошт, ки созишномаи Гаагаро риоя мекунад (нигаред, ба ёддошти расмӣ В. М. Молотов аз таърихи 27 апрели соли 1942). Масалан, моддаи 40-уми созишнома дар бораи нигоҳдории асирони ҷангири Иттиҳоди Шуравӣ «сарфи назар аз ҷиноятҳои даҳшатангези фашистони германӣ ва муттаҳидонаш нисбат ба асирони шуравӣ», бидуни қайду шарт риоя мекард.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Сабаби муташанниҷ гардидани муносиботи байналмилалӣ чӣ буд?
2. Сиёсати ИМА-ро дар Амрикои Лотинро баён намоед.
3. Ихтилофот байни давлатҳои бузурги Европаро тавзеҳ диҳед.
4. Вазъияти байналмилалӣ дар Шарқи Дур чӣ гуна буд?
5. Ихтилофот байни Англия ва Германияро шарҳ диҳед.
6. Муносиботи Англия ва ИМА чӣ гуна буд?
7. Мақсади ташкили Иттиҳодияҳои низомӣ ва сиёсӣ чӣ буд?
8. «Конференсияҳои сулҳ» кадом солҳо доир шуданд ва чӣ натиҷа доданд?

Б о б и 2. ЧАНГИ РУССИЯЮ ЯПОНИЯ

Дар ибтидои асри XIX мубориза барои азнавтаксимкунии ҷаҳон давом карда, иттиҳодияҳои низомӣ бо сӯи ташкил мешуданд, мусаллаҳшавии бошитоҷ сурат мегирифт. Дар натиҷа рақобат байни кишварҳо тезтунд мешуд. ИМА, Германия ва Япония ба сахнаи сӯсати ҷаҳонӣ баромаданд. Хитой, Туркия, Эрон, кишварҳои Африка таҳти таъсири зиёди сӯсӣ ва вобастагии иқтисодии онҳо афтиданд.

Рушди иқтисодии Япония ва Шарқи Дур. Япония барои бозори моли хом дар Корея ва Хитой (Манҷурияи Чанубӣ) ғайилона амал намуда, кӯшиш дошт базаҳои иловагии маъдани оҳан ва ангиштсангро барои саноати дар ҳоли рушди кишвар таъсис намояд. Япония барои мустаҳкам намудани нуфузи худ дар минтақаи Шарқи Дур барвақт – пеш аз ҷанг бо Руссия шуруъ намуда буд.

Шартномаи Симон. Дар соли 1894 ҷанги Япония бо Хитой оғоз шуд (1894-1895). Шумораи кӯшунҳои Япония аз Хитой бештар буданд. Онҳо бо омодагии олидарача ва интизоми низомӣ фарқ мекарданд (аз соли 1873 дар Япония хизмати ҳатмии низомӣ ҷорӣ гардид). Ба ғайр аз ин, артиши Япония бо талаботи охиринаи европоӣ мучаҳаз буд. Дар моҳи апрели соли 1895 дар шаҳри Симон байни Хитой ва Япония шартномаи сулҳ имзо шуд, ки мутобиқи он Япония аз Хитой соҳили Манҷурия бо нимҷазираи Ляодунро гирифт ва Корея таҳти ҳимояти Япония қарор гирифт.

Тавре ки қаблан зикр гадид, Руссия, Франсия ва Германия қотеона ба муқобили чунин кӯшишҳои таҷовузкорона баромаданд. Дар натиҷа Япония маҷбур шуд аз нимҷазираи Ляодун даст кашад ва ба Формоза ва ҷазираҳои Пескадор дар ҷануби Хитой, қаноат намояд.

В.И. Ленин дар соли 1901 навишта буд: «Япония ба миллати саноатӣ табиӣ мегардид... имтиҳон намуд девори Хитойро раҳия намояд ва луқмаи ширин бигирад. Аммо капиталистони Англия, Германия, Франсия, Руссия ва ҳатто Италия ин луқмаро дафъатан бо дандон гирифтанд». (Ленин, Асарҳои мунтахаб ҷилди 14, саҳ. 165).

Тақвияти Япония ба инкишофи руҳияи шовинистӣ мусоидат менамуд. Дар ин ҷо идеяи Японияи бузургро таълиғ менамуданд, ки ба таркиби он бояд ҷазираҳои Курил, ҷазираи Сахалин, Камчатка, Формоза, Корея, Манҷурия ва қисмати бузурги Сибири Шарқӣ дохил

мешуданд. Хукумати Япония ҳануз дар соли 1895 роҳи татбиқи ин нақшаро пеш гирифт.

Япония даромадан ба Хитойро суръат бахшид. Англия, Германия Франсия ва ИМА кушиш доштанд аз он акиб намонанд. Руссия, барои он ки дар дар Укёнуси Ором бандарҳои яхнашаванда дошта бошад ва дар Манчурия побарҷо гардад нуфузашро дар Шарқи Дур мустаҳкам менамуд. Сохтмони роҳи оҳани Сибир давом дошт. Сохтмон аз ду тараф - аз тарафи Челябинск ва Владивосток сурат мегирифт. Бо ин лоиҳа аҳамияти муҳими сиёсӣ медоданд. Таъсири Руссия дар Хитой меафзуд.

Дар ин вақт дар Хитой ҳодисае ба вуқӯъ пайваст, ки ба муддати тӯлонӣ диққати кишварҳои европоиро ба худ ҷалб намуд. Сиёсати давлатҳои бузурги ҷаҳон, ки ба тақсими Хитой равона шуда буд, дар ин кишвар эътирози шадиди табақаҳои васеи аҳолиро ба вучуд овард. Дар охири асри XIX дар як қатор шаҳрҳои Хитой ҳаракатҳои зиддиҳукумати ба миён омаданд. Баҳори соли 1901 онҳо ба шӯриши васеи халқӣ мубаддал гардиданд, ки дар адабиёти таърихӣ ба номи шӯриши боксёрӣ маълуманд. Дар Пекин намояндагиҳои дипломати муҳосира шуданд ва вакили германӣ ба қатл расид.

Киштиҳои низомии давлатҳои хориҷӣ истехкомҳои Хитойро тирборон намуданд, ки баъдан бо пиёда намудани сарбозони баҳрӣ ишғол шуданд. Пас аз баҳси дуру дароз Англия, Франсия, Германия, Руссия ва Япония дар бораи фиристодани қисмҳои низомии худ ба Хитой таҳти фармондеҳии умумии фелдмаршал Валдерзее мувофиқа намуданд. То замоне, ки фелдмаршали немисӣ ба Хитой расид, корпуси экспедиционии байналмилалӣ, ки онро генерали русӣ Линевиҷ фармондеҳӣ менамуд, бар хитоӣҳо ғалабаи зуд ба даст оварда, 14 августи соли 1901 намояндагони хориҷиро озод намуд ва шӯриширо сарқуб кард. Чун шӯришчиён ба роҳҳои оҳани русӣ дар Манчурия ҳучум менамуданд (дар натиҷаи шӯриш роҳҳои оҳан тақрибан то асос аз байн рафт ва Сарвазири Руссия С. Витте маҷбур шуд аз подшоҳ хоҳиши иҷозати дохил намудани қушунҳои русиро ба он минтақаҳое, ки роҳ аз он мегузашт, намояд), Руссия қушунҳои худро ба ин қисмати Хитой дохил намуд ва онро ишғол кард. Пас аз он ки намояндагиҳои хориҷӣ озод гардиданд, Русия баровардани қушунҳои худро аз Пекин эъдон кард ва ба дигар кишварҳо низ муроҷиат намуд, ки ба вай пайравӣ намоянд. Руссия ҳамчунон, изҳор дошт, ки пас аз танзими тартибот дар Манчурия, қушунҳоиашро аз ин қисмати Хитой низ берун мебарад.

Дар Петербург умед доштанд, ки чунин амал аз ҷониби ҳукумати Хитой пазуруфта мешавад ва ин имкони барқарор намудани муносиботи дӯстона ва ҳусни ҳамҷуворӣ байни ду кишварро фароҳам хоҳад овард. Аммо давлатҳои дигар аз Руссия пайравӣ нанамуданд ва қушунҳои онро аз Пекин набароварданд. Валдерзее амалиёти ҷазоиро дар Хитой анҷом меод. Ҳукумати Хитой ба давлатҳо бо хоҳиши оғози музокироти сулҳ муроҷиат намуд, ки бо имзои протоколи хотимавӣ, дар моҳи сентябри соли 1901 ба охир расиданд. Хитой таҳти таҳқир қарор гирифт, ба гардани он бо зурӣ шароити вазнинро ба шакли товони ҷанг бор карданд ва талаби ҷазои саҳти сомондиҳандагони шуриро карданд. Дар муддати ду сол овардани аслиҳа ба Хитой манъ гардид; бояд қалъаҳои Дагу аз байн бурда мешуданд. Маҳалҳои ки дар он ҷо дипломатҳо зиндагӣ мекарданд аз ҷониби полисиаи махсуси кишварҳои дар Хитой намояндагӣ дошта, муҳофизат мешуданд.

Дар давраи шуриши боксёрҳо байни Англия ва Германия музокира ҷараён дошт. Зоҳиран, онҳо ба масъалаҳои кафолати муштарак ва татбиқи усулҳои «дарҳои боз» дар Хитой иртибот доштанд. Воқеъан, ҳар ду тараф қушиш доштанд дар Хитой мавқеи яқдигар ва дигар кишварҳо тақвият наёбад. Англия қушиш мекард Германияро ба созишнома оид ба Манҷурия кашад, вале Германия мувофиқат накард, зеро наметаваст муносиботро бо Руссия мураккаб созад. Дар Берлин умед доштанд, ки ба мубориза бо Руссия кашидани Англия ва Япония муяссар хоҳад шуд.

Муборизаи дипломатии давлатҳо дар атрофи Хитой ба манфиатҳои стратегии Руссия бармехурд. Ба суҳбати гардидани мавқеи Руссия дар Шарқи Дур Япония, ИМА, Англия ва Германия талош доштанд. Сарфи назар аз он ки Франция иттифоқчи Руссия буд, Париж низ тақвияти мавқеи Руссияро дар Хитой наметаваст. Муҳимаш ин буд, ки Франция аз интиқоли нерӯҳои Руссия аз Европа ба минтақаи Шарқи Дур метарсид.

Руссия дар навбати ҳеш қушиш дошт бо Пекин шартнома ақд намояд ва имтиёзоти худро дар Манҷурия ҳифз кунад.

Ҳануз моҳи ноябри соли 1900 Руссия бо ҳукуматдорони вилояти Мукден созишномаи муваққатиро дар бораи Манҷурия ақд намуд, ки мутобики он қисман ҳукумати губернаторҳои хитойӣ барқарор гардид ва дар назар буд, ки пас аз хатми соҳтмони КВЖД ба Манҷурия қушунҳои хитойӣ дохил гарданд, ва шумораашон дар созишномаи иловагӣ таъин мегардид.

Дар айни замон, дар Петербург омодагӣ ба бастанӣ созишномаи ҷудогонаи Руссия ва Хитой дар бораи Манҷурия ҷараён дошт. Лоихаи онро вазорати қорҳои хориҷии Руссия 26 январӣ соли 1901 қабул намуд ва дар моҳи феврал Николайи II онро тасдиқ кард. Хангоми таҳияи ин санад ихтилофоти ҷиддӣ ошқор гардиданд. Вазири мудофия А. Н. Куропаткин зарур мешуморид, ки қисми қушунҳои рус дар Манҷурия боқӣ монанд, сарвазир С. Ю. Витте, ки ӯро вазири қорҳои хориҷӣ В. Н. Ламздорф тарафдорӣ мекард, ҷонибдори баровардани тамоми қушунҳо буд.

Дар лоихаи ниҳони иборат аз 14 модда, гуфта мешуд, ки қушунҳои Руссия пас аз «барқарор намудани амният» дар Манҷурия ва иҷрои қарорҳои ин созишнома аз тарафи Хитой, бароварда мешаванд.

Ҳукумати Хитой бояд мутобиқи моддаи 5-ум «бо пешниҳоди ҳукумати Руссия мақомоти маҳаллии аз ҷониби ҳукумати марказӣ таъиншударо, ки фаъолиятшон ба муносибати дӯстонаи байни ду император мутобиқат надошта бошад, иваз намояд». Вале мутобиқи моддаи 8-ум, ҳукумати Хитой наметавонист консессияеро дар тамоми он тарафи девори Хитой бидуни ризоияти ҳукумати Руссия диҳад.

Дар бораи ақди чунин созишнома музокираҳо ҷараён доштанд, аммо онҳо ба сабаби эътирози Англия, Япония, ИМА ва дигар кишварҳо хотима ёфтанд. Англия бо Германия дар бораи баромади якҷоя бар зидди Руссия музокира мекард. Япония ҳукумати Пекинро огоҳ намуд, ки дар сурати низоъ бо Руссия Хитойро тарафдорӣ хоҳад кард.

Дипломатияи рус роҳро барои танзими масъалаҳои баҳсталаб бо кишварҳои дигар, қабл аз ҳама бо Япония, ҷустуҷӯ менамуд. Дар Петербург умед доштанд, ки гузашт дар Корея Японияро дар Манҷурия бетараф месозад. Аммо вақт аллакай гузашта буд. Руссия дар ҷудой (изоляция) қарор гирифт.

Сиёсати давлатҳои европӣ нисбат ба Япония. Германия ҳилагарӣ ва дуруғӣ мекард. Бо Япония музокира намуда, дар айни замон, ба ҳар васила Руссияро бо ваъдаи амният дар сарҳадҳои ғарбӣ ва додани қарзи зарурӣ, ба ҷанг бо Япония ташвиқ мекард. Германия алоқаманд буд, ки Руссияро ба ҷанг дар Шарқи Дур бикашад, то ки барои худ озодии фаъолият дар муқобили Франсияро таъмин намояд.

Франсия сарфи назар аз иттифоқии Руссия будан, намехост артиши рус ба Шарқи фиристода шавад, зеро медонист, ки ин ба фоидаи Германия хоҳад буд. Вале худаш амалан қореро анҷом

намедод, то ки чанги Россияю Японияро пешгирӣ кунад ва ба Россия ёрӣ расонад.

Дар доираҳои ҳукмрони Япония ду нуктаи назар дар мавриди муносибат бо Россия вучуд дошт. Тарафдорони назари аввал боварӣ доштанд, ки бо Россия метавон мувофиқат намуд ва ба фоидаи Япония шартнома ро имзо кард. Аз ин нуктаи назар сарвазири Япония Х. Ито тарафдорӣ мекард. Дар моҳи августи соли 1900 барномаи ӯ ба нашр расид. Ито ташаббускори ташкили ҳизби нави «Риккэн Сейюкай» («Ҷамъияти дӯстони сиёсӣ») ва президенти он буд. Дар ин сол вай бори чорум ҳайати ҳукуматро сарварӣ менамуд (1900-1907). Ито ба тарафдории музокира бо Россия мебаромад. Ӯ тарафдори созиш бо формулаи «Корея – Япония, Манчурия – Россия» буд. Ба ибораи дигар агар гуфта шавад, ӯ ба тарафдории иваз намудани Манчурия ба Корея мебаромад. Тарафдорони назари дуввум тақия бар он мекарданд, ки чангро бо Россия бояд шуруъ намуд, чунки Япония ба чанг хубтар омода аст. Аммо барои Япония пул зарур буд. Аз ин ҷиҳат, Токио аз як ҷониб, бо ҳар васила оғози музокира бо Россияро ба таъхир меандоخت ва ба бастанӣ шартнома бо Хитой монёз мешуд ва аз тарафи дигар, бим дошт, ки дар сурати оғози чанг Россия метавонад ёрӣ ва тарафдории кишварҳои европоиро ба даст оварад. Япония ҳам бо Германия ва ҳам бо Англия музокира менамуд.

Германия, ки мехост Японияро ба муқобили Россия барангезад, ба ҳукумати Япония дар сурати чанг, ваъдаи бетарафии хайрихоҳонаро дод.

Англия бо Япония дар бораи бастанӣ иттиҳоди Англияю Япония ба музокира пардохт, аммо шитоб намекард ва тамомӣ ҷонибҳои «мусбӣ» ва «манфӣ»- и ин масъаларо дар тароқ бармекашид. Ҳанӯз дар Лондон музокирот давом дошт, ки дар Япония ғуруҳи рӯҳияи милитаристӣ дошта таҳти сарвазири Касура ба қудрат расид ва сарвазир Иторо, ки тарафдории созиш бо Россия буд, иваз кард. Ҳукумати нави Япония манёври (ҳилаи) моҳиронаро анҷом дод. Сарвазири собиқ ба Петербург фиристода шуд то ин ки аввалӣ, Петербургро то андозае ором созад ва сониян, нақшаи таҳриқкунандаро бозӣ намояд, яъне ба Англия, ки ҳанӯз барои имзои созишнома бо Япония дудила буд, фишор оварад. Япония тавонистанд мақсадашонро ба даст оваранд. Сарфи назар аз пешниҳодҳо ва ваъдаҳои зиёди Петербург барои гирифтани ёрӣ ва кредити франсавӣ, музокироти Россияю Япония натиҷа нади.

Англия, ки намехост Россия ва Япония созишноमारо имзо намоянд ва ҳатто аз он бим дошт, дар ниҳоят ба иттиҳод бо Япония ноил шуд.

30 январӣ соли 1902 вазири қорҳои хориҷии Англия Г. Ленсдаун шартнома ро бо Япония имзо намуд, ки амалан иттиҳоди низомии сиёсиро муқобили ИМА, Германия ва асосан муқобили Россия мустаҳкам намуд. Дар шартнома соҳаҳои нуфуз дар Хитой ва манфиатҳои Япония дар Корея муайян шуд. Намояндаи англисӣ махфиёна амал менамуд. Барои парламенти Англия иттилоӣ дар бораи имзои шартнома тамоман ногаҳонӣ ва гайри интизор буд. Вақилон дар муқобили амали анҷомшуда қарор гирифтанд.

Мазмуни шартнома чунин буд: Англия ва Япония мустақилияти Хитой ва Кореяро эътироф намуда, изҳор доштанд, ки «онҳо ҳеч як қушиши таҷовузкоронаро дар ин ё он кишвар раҳбарӣ намекунанд». Дар айни замон, манфиати ҳоси худ дар соҳаҳои муносибати сиёсӣ, савдо ва саноатро ба назар гирифта, (Британияи Кабир дар Хитой ва Япония дар Хитой ва Корея) тарафҳо ҳаққи «қабули чораҳои зарурӣ барои ҳифзи манфиатҳои савдо, агар ба онҳо амали таҷовузкоронаи ягон давлат ё беназмӣ дар Хитой ё Корея таҳдид намоянд, хоҳанд дошт». Ба ин тартиб, Британияи Кабир ва Япония бо хости худ метавонистанд ваъзйати Хитой ва Кореяро барои мудохила дар ин кишварҳо истифода намоянд.

Дар шартнома зикр шуд, ки дар сурати бо давлати дигар ба чанг дохил шудани Британияи Кабир ё Япония, «тарафи олимпиаҳои дигари шартнома чиддан бетарафиро риоя мекунад ва қушиши мамониат ба ҳамроҳ шудани дигар давлатҳо ба амали хасмона ба муқобили иттифоқчиашро менамояд».

Шартҳои бисёр муҳими шартнома барои Япония дар он буд ки: «агар давлати дигаре ё давлатҳо ба амали хасмонаи муқобили иттифоқчӣ ҳамроҳ гарданд, он гоҳ тарафи дигари олимпиаҳои шартнома ба ёрии он мерасад, муштарақан чанг мекунанд ва сулҳро бо ризоияти ҳамдигар ақд менамоянд». Ин маънои онро дошт, ки дар сурати чанги Россия ва Япония, агар Франция ё дигар кишваре бо Россия якҷоя баромад кунад, Англия ба тарафдории Япония дохили чанг мегардад.

Тарафҳо ўҳдадор шуданд, ки ҳеч яке аз онҳо, бо давлати дигаре бидуни машварат бо муттаҳиди худ ҳамкорӣ нахоҳанд кард. Агар ба манфиати Англия ё Япония хатаре таҳдид намояд, ҳар ду ҷониб бо масъулият ба ҳамдигар дар бораи он иттилоӣ медиҳанд.

Шартномаи Англияю Япония ба муддати панҷ сол имзо шуд. Онро ақд намуда, Англия ба музокирот бо Руссия шитофт. Ба ин амал Англияро дар навбати аввал, сиёсати Германия водор менамуд, ки сол то сол имконоти низомии худро тақвият мебахшид. Ба хусус, ба хотири ин ки дар ин вақт дар Германия нақшаи дуввуми бахрӣ қабул шуд. Ихтилофоти Англия ва Германия қувват мегирифтанд ва ҳарчи бештар на танҳо ба сиёсати Англия, балки ба вазъияти умумии Европа таъсир ворид менамуданд.

Музокироти Лондон бо Петербург тӯлонӣ ва бо мушкилот сурат мегирифтанд. Дар Шарқи Дур Англия танҳо ба он тавачҷӯх мекард, ки Руссия дуртар аз Манҷурия пеш наравад. Аз тарафи дигар, Лондон кушиш мекард аз Руссия гузаштро дар Осиёи Миёна ва дар Кафказ ба даст оварад. Дар Петербург ақида доштанд, ки пешниҳодҳои Англия дар бораи даст кашидани Руссия аз муносиботи дипломатӣ бо Афғонистон ва дар бораи тақсими ҳудуди нуфуз дар Эрон гайри қобили қабуланд. Дар ҳоле ки музокироти Англияю Руссия давом дошт, Япония бо суръат ба ҷанг тайёри меканд. Дар Токио тарси аз даст додани фурсат доштанд.

Муносиботи Руссияю Япония. Асоси низои Руссия ва Япония ва баъдан, ҷанги оянда дар зиддияти манфиатҳои ду давлат дар Шарқи Дур нуҳуфта буд. Дар тира шудани муносиботи Руссия бо кишварҳои бузург ва қабл аз ҳама бо Япония, кушиши Руссия барои сохтани роҳи оҳан аз Марказ ба маҳалҳои дурдасти Шарқи Дур, доштани бандарҳои яхнакунанда ва ба даст овардани мақоми хос дар Хитой таъсир намуданд. Мудохилаи Руссия, Германия, Англия, Франция ва ИМА дар қорҳои Хитой, ихтилофоти байни онҳо ва кушиши роҳ надодан ба пурзуршавии яке аз тарафҳо то ҳадди имкон вазъиятро дар ин минтақа мураккаб сохт.

Кушиши Япония барои ишғоли Корея ва Манҷурия ва дар оянда ба умқи бештари Хитой дохил гардидан, муҳолифати дигар кишварҳо ва пеш аз ҳама Руссияро ба миён овард. Барои он ки аз рақибон пешсафӣ ҷуяд, Япония кушиш менамуд, ҳарчи зудтар мавқеи худро мустаҳкам намояд ва барои ин ҷангро бо Хитой оғоз намуд ва ба ҷанг бо Руссия омодагӣ мегирифт.

Бо назардошти мақсадҳои стратегӣ дар Шарқи Дур, ба Руссия зарур буд Японияро боздорад ва маҳор занад, ки иштиҳояш на танҳо ба Хитой, Корея, балки ба тарафи Сибир низ паҳн мешуд. Аммо Руссия аз назари низомӣ ба ин қор омода набуд ва нисбат ба Япония ба хусус, дар умури бахрӣ, ақиб монда буд. Имкони пешгирии ҷанг

вучуд дошт, аммо Руссия онро аз даст дод. Япония тавонист дар омодагии дипломатӣ ба ҷанг аз Руссия пештоз бошад.

Ибтидои ҷанг. Ба манзури рӯпушии дипломатии тайёрӣ ба ҷанг, ҳукумати Япония ба оғози музокироти нав бо Руссия оғоз кард. Япония талабҳои зеринро ба миён гузошт: эътирофи протекторати (васояти) он дар Корея; ризоият барои сохтмони роҳи оҳани пайвастандандаи Корея бо Манҷурияи Ҷанубӣ; баробар намудани ҳуқуқи Япония бо Руссия дар Манҷурия. Дар тамоми давраи музокирот тарафи японӣ қўшиши ба даст овардани гузашт аз Руссияро менамуд. 23 декабри соли 1903 Япония ба таври ултиматум иҷрои талабҳои худро хост. Бо вучуди он ки Петербург ин талабҳоро иҷро менамуд, Япония 6 феввали соли 1904 иртиботи дипломатиаширо бо Руссия қатъ намуд ва пас аз ду рӯз бидуни эълони ҷанг қўшунҳои японӣ ба пойгоҳҳои низомӣ-баҳрии Порт-Артур, Чемулпо ҳучум намуданд. Ба ин тартиб, ҷанги Руссияю Японияи солҳои 1904-1905 оғоз ёфт.

Чи дар арафаи ҷанг ва чи дар ибтидои он дар Петербург назари воҳид дар бораи стратегияи сиёсати хориҷии кишвар дар Шарқи Дур ва мақсади ҷанг вучуд надошт. Як ғуруҳи иртиҷой бо номи «безобразовҳо», ки сарвари онро статс-котиб А. М. Безобразов бар ўҳда дошт, ҳанўз дар давраи сарқуб намудани шўриши боксёрҳо ба Хитой дохил шуда, ба тарафдорӣ амалӣ намудани сиёсати қотеона барои тақвияти нуфузи Руссия дар Манҷурия ва Корея баромад намуданд.

Дар моҳи март соли 1903 Безобразов аз Манҷурия баргашта, ба шох гузориширо фиристонд, ки дар он ба ҳар восита фондаи концессияи дар Корея бударобарои Руссия исбот кардани мешуд. Тамоми ин масъалаҳс дар ҷаласаи хос 26 март баррасӣ шуданд, ки дар он тақдири ташкили ҷамъияти хусусӣ барои баҳрабардории концессияи русӣ дар Манҷурия ва Корея ҳал мешуд. Ин пешниҳодҳо ваъзиятро дар Шарқи Дур мураккаб месохтанд ва муносибатро бо Япония бештар тезу тунд месохт. С. Ю. Витте, ки В.Н. Ламздорф ўро тарафдорӣ менамуд, ҷонибдори баровардани қўшунҳои русӣ аз Манҷурия буд. Вале вазири корҳои дохилӣ В. К. Плеве ба тарафдорӣ «безобразовҳо», барои ташкили ҷамъияти хусусӣ баромад.

Ҳангоми ҳалли ин масъала Витте ва Ламздорф дар ҷудой афтиданд ва дар ниҳоят Ойинномаи рафокати саноати ҷанғалии русӣ дар Шарқи Дур қабул шуд. Ин сиёсатро, ки дар таърих ба номи «роҳи нав» маълум аст, шахсони бонуфуз, атрофиёни шох, доираҳои

хукумати ва соҳибкорон тарафдорӣ мекарданд. Байни тарафдорони он князи бузург Александр Михайлович, раиси вилояти Квантун Е. И. Алексеев, вазири қорҳои дохилӣ В. К. Плеве, граф И. И. Воронцов-Дашков ва ғайра буданд. Идеологи ин ғуруҳ ротмистри ба истеъфо баромада А. М. Безобразов буд. Аз тариқи лоиҳаҳои мочарочуёнаи ташкили концессияҳо дар хоки Корея, ки ними даромадашон бояд мустақиман ба хазинаи подшоҳӣ дохил мешуд, безобразовҳо пуштибонии шоҳро ба даст оварданд.

«Роҳи нав» ошкоро мочарочуёна буд ва ба манфиати давлат иртиботе надошт, зеро ба тезу тундшавии вазъият дар Шарқи Дур ва ҷанг бо Япония оварда расонд. Аммо тарафдории шоҳро ба даст оварда, «безобразовҳо» бар равиши бозътидол ва санҷидашудаи вазири молия С. Ю. Витте, вазири қорҳои хориҷӣ В. Н. Ламздорф ва вазири мудофия А. Н. Куропаткин пируз шуданд. Витте мақоми вазоратро аз даст дод ва Ламздорф гарчи вазифаашро ҳифз намуд, вале мавқеаш бисёр поин афтод.

Музокирот дар бораи сулҳ. Дар давраи аввали ҷанг японҳо бартариро дар баҳр ба даст оварданд, дар Корея пиёда шуданд ва Порт-Артурро муҳосира карданд. Муваффақиятҳои японҳо ва шикасти артиши рус вазъиятро ба таври назаррас дар Шарқи Дур тағйир дод ва дар мавқеи ИМА, Англия, Франция ва Германия тағйирот ворид намуд. Ҳукумати Англия дастрасии Японияро ба банкҳои Лондон қатъ намуд. Англия ва ИМА тақвияти бештари Япония ва аз ҳад зиёд сулҳ шудани Руссияро дар минтақаи Шарқи Дур намехостанд. Франция ба таври умум муқобили фиристодани қисмҳои бузурги низомии Руссия ба шарқ буд, чунки дар муқобили Германия ба кумаки Руссия зарурат дошт. Аз ин ҷиҳат ҳама тасмим гирифтанд, ки ҷанг зуд анҷом ёбад.

Президенти ИМА Т. Рузвелт чун миёнарав байни Руссия ва Япония баромад намуд. Азбаски ду тарафи дохили ҷанг ба хотими додани ҷанг омода буданд, дар ин сураат ризоият бидуни таъхир ба даст омад. Япония сарфи назар аз муваффақиятҳо дар замин ва ба хусус, дар баҳр, мушқилоти бузурги иқтисодӣ ва молиро эҳсос менамуд. Захираҳои низомию стратегияш дар ҳадди охири қарор доштанд. Ҳукумати Токио ба натиҷа расид, ки давом додани ҷанг барои Япония ғайри имкон аст.

Руссия талафоти зиёд дод ва агарчи захираҳои иқтисодӣ ва баҳрии он нисбат ба Япония бештар буд ва ҳанӯз ба таври муқамил сафарбар нашуда буданд, аммо ҳукумати шоҳӣ низ ба зудтар ба охир

расондани ҷанг ва ақди сулҳ алоқаманд буд. Иқтисоди кишвар мушқилоти қобили мулоҳизаро аз сар мегузaronд, артиш ба ислоҳот зарурат дошт. Анҷоми ин кор маблағи зиёдро талаб мекард. Вале асосан, вазъияти пурушуби сиёсии Руссия Петербургро ба зудтар бастанӣ сулҳ водор менамуд. Руссия дар остонаи ҳодисаҳо инқилобӣ қарор дошт.

Музокироти Руссияю Япония 19 августи соли 1905 дар шаҳрчаи истироҳатии Портсмут дар соҳили Укёнуси Ороми ИМА оғоз шуд ва 27 рӯз давом кард.

Ҳайати намояндагии Руссияро С. Ю. Витте, раҳбарӣ мекард. Ба айти намояндагони Руссия ҳамчунин сафири Руссия дар Вашингтон Р. Р. Розен ва ҳуқуқшинос-воқеанигори байналхалқӣ Ф. Ф. Мартинс шомил буданд. Дар қараёни музокирот Витте бо президенти Франсия Э. Лубе ва сарвазир М. Рувье мулоқот намуд, ки онҳо ошқоро ба тарафдорӣ имзои шартномаи сулҳ ва баргаштани артиши русӣ ба ғарб изҳори ақида карданд. Ба ғайр аз он, сарвазир Рувье ба саволи Витте дар бораи имкони гирифтани қарз аз Франсия ҷавоб дод, ки масъалаи қарзо танҳо баъд аз хатми ҷанг баррасӣ хоҳад шуд.

Муҳокимаи моддаҳои шартнома бисёр зуд мегузашт ва онҳо асосан ҳанӯз ба таърихи 20 август омода буданд. Аммо нисбат ба ду модда тарафайн ихтилофи қиддӣ доштанд. Аввалин баҳс марбути товони ҷанг ва дуввумаш тақдири Сахалин буд. Японҳо қазираи Сахалин ва пардохти товони ҷанг ба маблағи 1200 млн. иенро талаб менамуданд. Руссия музокираи вобаста ба товони ҷангро тамоман рад менамуд ва Т. Рузвелт низ дар ин маврид Руссияро тарафдорӣ кард. Тарафи русӣ изҳор дошт, ки японӣҳо танҳо барои пул мехоҳанд ҷанг кунанд. Тавре ки баъд аз ёддоштҳои иштироккунандагон ин ҳодисаҳо ва дигар санадҳо маълум гардид, амрикоӣҳо Руссияро чунин кишваре мешинохтанд, ки ҳеҷ гоҳ товони ҷангро напардохтааст. Таҳти фишори дипломатияи амрикоӣ ва дар натиҷаи мавқеи қотеонаи ҳайати намояндагони рус японҳо маҷбур шуданд, ки аз ин талаби худ даст кашанд.

Ҳалли тақдири қазираи Сахалин мураккаб буд. Дар рафти амалиёти ҷангӣ японҳо тавонистанд дар қазира пиёда шаванд ва қисмати қанубии онро ишғол намоянд. Дар Портсмут онҳо даъвои ба даст овардани тамоми қазираро доштанд. Музокирот тӯл кашид ва Т. Рузвелт ба Николаи II машварат дод қазираҳоро ба японҳо диҳанд. Намояндагони Руссия инро қабул надоштанд. Дар ниҳояти амр, Николай розӣ шуд қисмати қанубии Сахалин ба японҳо дода шавад.

То ин вақт ҳукумати Япония мехост ҳарчи зудтар сулҳро имзо намояд ва омода буд, ки аз даъво барои ҷазираи Сахалин даст кашанд, вале чун аз тасмими Петербург огоҳ шуд, ба гирифтани қисмати ҷанубии Сахалин қаноат намуд.

Шартномаи сулҳ байни Руссия ва Япония дар Портсмут ба 5 сентябри соли 1905 имзо гардид. Ин шартнома иборат аз 15 модда ва ду моддаи иловагӣ буд.

Руссия бартарии манфиатҳои Японияро дар Корея дар соҳаҳои сиёсӣ, низоми ва иқтисодӣ эътироф намуд ва ӯҳдадор гардид ба ҳар навъи фаъолияти ҳукумати Япония дар Корея «муқобилият ва мамониат» нанамояд. Тарафҳо ҳамчунин ризоият доданд дар сарҳадҳои Руссияю Корея аз анҷоми «ҷорабинҳои низоми, ки метавонанд ба амнияти минтақавии русӣ ё корейӣ таҳдид намоянд», худдорӣ намоянд.

Руссия ва Япония ӯҳдадор шуданд қушунҳои худро аз Манҷурия, ба истиснои заминҳои нимҷазираи Ляодун, ки таҳти иҷораи Руссия қарор доранд, мебароранд ва ҳамчунин ба Хитой дар тичорат ва фаъолияти саноатӣ бо Манҷурия мамониат нарасонанд.

Руссия иҷораи Порт-Артур, Талмен ва баҳрҳои территориявро ба Япония гузашт намуд ва бо ризоияти ҳукумати Хитой роҳи оҳани Порт-Артурро, ки бо Чан-Чун пайваст шуда буд, бе пардохти пул ба Япония дод.

Япония қисмати ҷануби Сахалинро «ба мулкияти абадӣ ва мукамал» гирифт. Хатти сарҳади ду давлат дар ҷазира ба хатти арзи 50 мегузашт. Руссия дигар гузаштҳо, аз ҷумла истифодаи роҳи оҳан дар Манҷурия ва худуди моҳигирии яноноро муайян намуда буд.

Ба ин тартиб, ҷанги Руссияю Японияи солҳои 1904-1905 ба таври шармандавор тамом шуд. Ин ҷанг ва қабл аз ҷама торумори эскадриаи русӣ дар Сусима, эътибори байналмилалӣ Руссияро дар ҷаҳон ба таври умум ва ба хусус, дар Шарқи Дур аз байн бурд. Дар айни замон ин ҷанг ба мисли худуде буд, ки пас аз он ҷараёни босуръати тақсимбандии нерӯҳо дар саҳнаи байналмилалӣ оғоз гардид.

Саволҳо барои анҷили сатҳи дониш:

1. Сиёсати Япония дар Шарқи Дур чӣ гуна буд?
2. Масъалаи Хитойро дар муносиботи давлатҳои бузурги ҷаҳон тавзеҳ диҳед.

3. Муносиботи Англия, Япония ва ИМА нисбат ба созишномаи Руссия ва Хитой (1901) чӣ гуна буд?
4. Сиёсати давлатҳои европоиро нисбат ба Япония шарҳ диҳед.
5. Муносиботи Руссия ва Япония чӣ гуна буд?
6. Чараҳои музокирот байни Япония ва Руссия ва оғози ҷанги Руссия ва Японияро баён намоед.
7. Музокироти сулҳ байни Япония ва Руссия кай, дар қучо оғоз шуд ва мазмуни он чӣ буд?
8. Шартномаи сулҳ байни Руссия ва Япония дар қучо, кай имзо шуд ва мазмуни он чӣ буд?

Б о б и 3. ТАШКИЛЁБИИ ДУ ИТТИҲОДИ МУҚОБИЛИ ҲАМДИГАР ДАР ЕВРОПА

Тавре ки қаблан зикр шуда буд, аввалин аломатҳои сафбандии нерӯҳо ва ташкилӣбии ду иттиҳоди муқобили ҳамдигар ҳанӯз дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба миён омад. Дар ин замон як қатор шартномаҳою байни кишварҳои ҷудогона ба имзо расиданд, ки хислати мутаазод доштанд. Давлатҳои европоӣ оҳиста-оҳиста дипломатияи худро фаъол месохтанд.

Чи Франция ва чи Германия ба ҷанги байни ҳамдигар омодагӣ мегирифтанд ва талош доштанд иттифоқчиёнро ҷустуҷӯ намуда, бартариашонро нисбат ба якдигар таъмин намоянд. Франция бо Англия, Италия ва Руссия музокира менамуд. Германия низ мехост Руссияро ба тарафи худ моил созад ва бо Италия музокира мекард. Дар ин ҳол, Франция аз Германия пешсафӣ намуда, 1 ноябри соли 1902 бо Италия созишномаро дар бораи ҳучумнакунӣ ақд намуд. Тарафайн уҳдадор гардиданд, ки дар сурати ҳучум ба яке аз онҳо аз ҷониби як ё якчанд давлат бетарафӣи ҷидди роиҷа мекунанд.

Созишномаҳои Франция ва Англия. Ҳодисаи муҳим дар ин самти фаъолияти дипломатӣ имзои созишномаи Францияю Англия 8 апрели соли 1904 дар Лондон буд. Пеш аз имзои ин санад музокираҳои тулонӣ сурат гирифтанд. Ташаббуси музокирот аз ҷониби дипломатияи Франция сурат мегирифт. Чун Руссия ҳарчи бештар ба низои ҷангӣ бо Япония кашида мешуд, Франция қўшиш дошт тарафдорӣи Англияро ба даст оварад. Чи дар Лондон ва чи дар Париж назари ягона дар масъалаи муносибот байни ду кишвар вучуд

надошт. Яке аз ҷонибдорони ба ҳамдигар наздик шудан вазири корҳои хориҷии Франция Делкассе буд. Масъала дар бораи наздикшавӣ чандин маротиба дар музокироти намоёндагони англисӣю франсавӣ дар сатҳи олӣ бардошта шуд. Ҳангоме, ки баҳори соли 1903 шоҳи Англия Эдуард VII аз Франция боздид менамуд, ҳар ду ҷониб дар суҳанронияшон ба ғоидаи дӯстии англисӣю франсавӣ саховатманд буданд. Тобистони соли 1903 президенти Ҷумҳурии Франция Любэ аз Лондон боздиди ҷавобӣ намуд. Ин дафъа суҳан дар бораи робитаҳои ояндаи англисӣю франсавӣ хислати амалӣ дошт. Делкассе ва раҳбари вазорати корҳои хориҷии Англия лорд Лансдаун музокироти ҷиддиро дар бораи амали муштарак дар Европа анҷом доданд, ихтилофоти вобаста ба масъалаҳои мустамликадорӣ ва роҳҳои ҳаллу фасл намудани онҳоро баррасӣ намуданд. Асоси шартномаи ояндаи байни Британияи Кабир ва Францияро масъалаи тақсими мустамликаҳои ташкил меод.

Пас аз музокираҳои баъдӣ, 8 апрели соли 1904, дар Лондон шартномаи англисӣю франсавӣ маъруф ба Entente Cordial («Ризоияти самимона») ё «Антанта» имзо шуд. Шартнома аз ҷониби Англия вазири корҳои хориҷӣ Лансдаун ва аз тарафи Франция - сафири ин кишвар дар Лондон Камбен имзо карданд. Шартнома аз ду қисм иборат буд – ошкоро ва махфӣ. Ба қисми ошкоро Созишнома дар бораи Нийю-Фаундленд ва Сенегамбия; Изҳорот оид ба Миср ва Марокаш; Изҳорот дар бораи Сиам, Мадагаскар ва ҷазираҳои Ново-Гебрид дохил буданд. Ба қисми махфӣ масъалаи Марокаш дохил мешуд. Қабл аз ҳама бояд ба ду лаҳза таваҷҷуҳ намуд.

Аввалан, масъалаҳои даъвоии мустамликавино дӯстона ҳал намуда, бо ин Англия ва Франция дасташонро барои муборизаи муштарак ба муқобили Германия боз намуданд. Дар айни замон, онҳо ба ҳамдигар озодии амалро воғузур намуданд: Англия дар Миср ва Франция дар Марокаш. Дар ин ҳол Англия уҳдадор шуд озодии киштирониро дар канали Суэс риоя намояд ва Франция истеҳкомотро дар соҳилҳои Баҳри Миёназамини Марокаши наздик ба Гибралтар насозад.

Сониян, байни моддаҳои қисмати ошкоро ва махфӣ фарқиат вучуд дошт. Шартномаи махфӣ имкони тағйири ҳолат дар Миср ва Марокашро ба назар мегирифт.

Руссия ва Германия. Иштирокчиҳои ояндаи Антанта бояд Руссия мешуд. Вале дохил намудани он ба иттиҳод чандин солро дарбар гирифт. Ҳамин, ки дар Берлин дар бораи имзои шартномаи англисӣю

франсавӣ хабардор гардиданд, дар моҳи апрели соли 1904 кӯшиши нигоҳ доштани Руссия аз ҳамроҳшавӣ ба иттиҳоди англисию франсавӣ рӯидаст гирифта шуд, то ки байни Франсия ва Руссия чудой андохта шавад.

Байни Англия ва Руссия ихтилофоти чиддӣ вучуд доштанд. Ба ғайр аз он дар Петербург баъзе сиёсатмадорон чунин назар доштанд, ки ин иттиҳод ғайри қобили қабул аст. Аммо қисми дигар ақида доштанд, ки бо гузашти замон, дар ҳолати инкишофи мусоиди муносибатҳои байналмилалӣ Руссия, имкони созиш бо Англияро инкор намудан лозим нест. Самти аввалро Николайи II, намояндагони фармондеҳии олий ва амалдорони олимақоми моил ба немисҳо тарафдорӣ мекарданд. Вазири корҳои хориҷӣ Ламздорф ва баъзе аъзои ҳукумат назари муқобил доштанд.

Германия ба хусус, баъд аз имзои созишномаи англисию франсавӣ, фаъолона дар ҷустуҷӯи пайдо намудани ҷонибдорони муқобили Англия афтод. Дар Берлин ба Руссия таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир мегардид. Ба ин тирагии қобили мулоҳизаи муносиботи байни Петербург ва Лондон оид ба сиёсати расмӣ Англия нисбат ба Руссия дар арафа ва давраи аввали ҷанги Руссия ва Япония мусоидат намуд. Ҳодиса дар Баҳри Шимолӣ, Ҳангоме, ки эскадраи адмирал З. П. Рождественский дар минтақаи Гулл дар шароити туман киштии моҳигирии англисиро тирборон намуд, мисли рехтани равшан ба оташ гардид.

Дар Берлин тасмим гирифтанд, ки аз вазъият истифода намуда бо Руссия шартнома ақд намоянд. Лоихаи чунин шартнома аз ҷониби дипломатияи немис таҳия шуда, ба Петербург фиристода шуд. Мазмунӣ асосӣ санад иборат аз он буд, ки Руссия ва Германия дар сурати ҳучум ба яке аз онҳо аз тарафи кишвари европоие бо тамоми нерӯҳои хушкигард ва баҳрӣ ба ёрии ҳамдигарӣ мерасонанд.

Дар Петербург лоихаро гирифта, ба фикр афтиданд. Ақди чунин шартнома иттиҳодро бо Франсия қатъ менамуд ва Руссияро ҷонибдори Германия сохта дар муқобили Англия мегузошт. Тасмим гирифта шуд ба тарафи немисӣ пешниҳод шавад, ки бо Франсия машварат намояд, вале Берлин онро қатъиан рад намуд.

Дипломатияи Руссия тасмим гирифт, ки дар ин масъала шитоб надошта бошад. Франсия кредиторӣ асосӣ Руссия буд. Аз Париж пул дарёфт мешуд, ки барои маблағгузариӣ ҷанг бо Япония бисёр зарур буд. Ақди иттиҳоди Германия бо Руссия ба ин тартиб сурат нагирфт.

Барои он ки мавқеи Франсияро сушт намуд, Германия дар ибтидои соли 1905 ба амали намудани муомилоти он бо Англия оид ба Марокаш мамониат расонд. Берлин ҳамчунин қўшиш дошт бӯҳрони Марокашро барои талоши навбатии ҷудо намудани Руссия аз Франсия истифода намояд. Тобистони соли 1905 ҳангоми вохӯрии Вилгелми II бо Николаи II дар қазираи Берке дар Балтика тарафи немисӣ аз нав масъалаи ақди шартномаи иттиҳод байни ду кишварро дар миён гузошт.

Ба Вилгелм муяссар гардид Николаиро розӣ кунад санадро ба имзо расонад, ки мазмунаш то андозае тақрори лоиҳаи шартномаи иттиҳоди пешниҳоднамудаи немисҳо дар охири соли 1904 буд. Вақте ки матни шартнома ба Санкт-Петербург оварда шуд, он ба нофаҳмӣ ва муқобилияти мансабдорони сершумор рӯ ба рӯ гардид. Ламздорф ва Раиси Шӯрои вазирон Витте қатъан муқобили он баромаданд. Дар натиҷаи амали ғайри яқ қатор вазирон ва дигар шахсони наздик ба дарбор Николаи II маҷбур шуд 24 сентябри соли 1905 ба Вилгелм номае арсол дошта пешниҳод намояд, ки то муайян шудани мавзӯи гири Франсия шартнома ҳукми қонунӣ ва эътибор пайдо накунад. Франсия, тавре ки интизор мерафт, ҷавоби манфӣ дод.

Инқишофи ояндаи ҳодисаҳо дар Европа ва на танҳо дар Европа, нишон доданд, ки ба Германия муяссар нагардид суштани Руссияро пас аз ҷанги Руссия ва Япония барои мустаҳкам намудани мавқеи худ ва ё ақаллан барои заиф сохтани ҳамкориҳои русӣ-франсавӣ истифода намояд. Илова бар он, дар конференсияи Алхесирасс дар ибтидои соли 1906, ки дар он ҷо масъала дар бораи вазъият дар Марокаш ҳал мегардид, Руссия ва Англия Франсияро тарафдори намуданд. Ба тарафдории Германия танҳо Австрия-Венгрия баромад намуд ва он ҳам бидуни шавқу ҳавас. Ба ин тартиб, на Франсия, балки Германия дар ҷудой қарор гирифт. Англия ва Франсия ҳамкориҳои низомии мустаҳкам намуданд. Музокирот ё ҷири ситодҳои низомии ду давлат оғоз гардиданд. Дар як замон дар моҳи апрели соли 1906 вохӯрии раисони ситодҳои низомии Руссия ва Франсия сурат гирифт. Франсия ва Англия барои зудтар барқарор гардидаи артиши Руссия баъди ҷанги Япония манфиатдор буданд. Шикасти Руссия дар ин ҷанг, оғози инқилоби соли 1905 ва ҳамчунин нақшаҳои ошқорои фармондеҳии немисӣ дар Лондон идеяи барқарор намудани муносибат бо Руссияро мустаҳкамтар намуд. Ба наздикшавии Англияю Руссия тағйирот дар раҳбарии дипломатии Руссия шуд мусоидат намуд. Баҳори соли 1906 вазири қорҳои хориҷӣ А. П. Извольский таъин шуд, ки тарафдори иттиҳоди Англияю Руссия буд.

Муносиботи Руссия ва Англия. Дар солҳои 1906 – 1907 Руссия тавонист як қатор масъалаҳои сиёсати хориҷиро ҳал намояд: шартнома дар бораи иттиҳоди гумрукӣ бо Булғория, созишномаи Руссия ва Япония дар бораи моҳигирӣ ва созишномаи сиёсӣ байни Япония ва Руссия ба имзо расиданд.

Дар ин миён, музокироти Лондон ва Петербург шурӯъ шуданд. Ба ихтилофот, чудой ва нобоварӣ нигоҳ накарда, ҳар ду давлат ба манфиати худ дар ҷустуҷӯи роҳи наздикшавӣ афтиданд. Англия пас аз шартнома бо Франция дар бораи «ризоияти самимона» кушиш дошт Руссияро низ ба Антанта дохил намояд. Ин ба сабаби ногузирии ҷанг бо Германия ва мустақкам намудани мавқеаш дар Шарқ зарур буд. Манфиатҳои Руссия низ наздикшавӣ бо Англияро талаб менамуд. Ин ҳолат сабаби пешравӣ дар музокирот гардид, ки асосан ба ҳалли масъалаҳои вобаста ба манфиатҳои тарафҳо дар Шарқи Миёна ниғаронда шуданд. Шартномаи англисӣ-русӣ 31 августи соли 1907 дар Петербург аз ҷониби вазири корҳои хориҷии Руссия А. П. Изволский ва сафири Британияи Кабир А. Николсон имзо шуд. Ин шартнома шартномаи Англияю Францияи соли 1904, ки асоси Антантаро гузошта буд, ба ёд меоварад. Созишномаи байни Руссия ва Англия дар робита ба Эрон ва Афғонистон пешбини менамуд, ки ду давлат «тамомияти арзӣ ва мустақилияти Эронро эҳтиром мекунанд ва хоҳишманди ҳифзи тартибот дар тамоми ҳудуди ин кишварҳо мебошанд». Амалан онҳо ҳоки Эронро ба се минтақа тақсим намуданд: шимолӣ, ҷануби шарқӣ ва миёна. Минтақаи шимолӣ ба соҳаи манфиати Руссия дохил мешуд, ҷануби шарқӣ ба соҳаи манфиати Англия ва миёна минтақаи бетараф боқӣ монд. Тарафҳо дар бораи риояи қоидаи консессия дар минтақаҳои Эрон ва дар бораи ташкили консессия дар минтақаи бетараф ва ҳамчунин дар бораи назорат бар даромадҳои давлати Эрон ба мувофиқа расиданд.

Дар мавриди Афғонистон Англия ўҳдадор шуд вазъияти сиёсиро дар кишвар тағйир надихад, «нуфузи худро танҳо ба мафҳуми сулҳомез татбиқ менамояд» ва ваъда дод, ки «на худаш ва на Афғонистонро ба қабули чораҳои таҳдидкунанда ба Руссия ташвиқ намекунад». Руссия аз ҷониб ҳеш, эълон дошт, ки «Афғонистонро берун аз соҳаи нуфузи русӣ қарор дошта эътироф менамояд». Тарафҳо нисбат ба Афғонистон усулҳои баробарҳуқуқии тичоратиро барқарор намуданд.

Сарфи назар аз он ки созишномаи англисӣ-русӣ танҳо вобаста ба Эрон ва Афғонистон буд, он аҳамияти бештар ва мақсадҳои дуртар дошт. Амалан ин дохил намудани Руссия ба Антанга буд. Ба ин тартиб, то тирамоҳи соли 1907 иттиҳоди Англия, Франция ва Руссия ба воқеият мубаддал гардид. Он дар муқобили иттиҳоди Германия, Австрия-Венгрия ва Италия қарор гирифт, агарчи Италия ба сабаби мавҷудияти шартномаҳои италиявӣ- франсавӣ дар бораи бетарафӣ, аз Иттиҳоди сегона ҷудо шуд.

Ташаккули Антанга. Нақши муҳим дар ташаккул ва таҳкими Антангаро сарвазири Франция Ж. Клемансо бозӣ мекард. Ӯ ба тарафдорӣ мустаҳкам намудани артиши англисӣ мебаромад, то ки Англия имкони расондани ёрии низомии қобили мулоҳиза ба Франсияро дошта бошад ва иттифоқчиёни худро огоҳ месохт, ки дар сурати ҷанг қўшунҳои германӣ ва австро-венгерӣ ногузир дохили хоки Франция мегарданд.

Ҷудои кишварҳои европой ба ду иттиҳод амри воқеӣ гардид. Европа ба сӯи ҷанг равона буд. Дар як тарафи сангар Англия, Франция ва Руссия ва дар тарафи дигар Германия ва Австрия-Венгрия қарор гирифтанд.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Мубориза барои ташкили иттиҳоди зиддиҳамдигарӣ дар Европа чӣ гуна сурат гирифт?
2. Созишнома байни Англия ва Франция кай ба имзо расид ва мазмуни он чӣ буд?
3. Фаъолияти дипломатии Германияро нисбат ба созишномаи Англия ва Франция шарҳ диҳед.
4. Сабаби барқарор намудани муносиботи наздики Германия бо Руссия чӣ буд ва чӣ натиҷа дод?
5. Мазмуни созишномаи 31 августи сол 1907- и Англия ва Руссия -ро баён намоед.
6. Нақши асосиро дар ташкили Иттиҳоди сегона (Антанга) кадом давлат дошт ва чаро?

Боби 4. ЧАҶҲОИ БАЛКАН

Хислати рақобати Англия ва Германия. Тапкили Антанта муборизаи ду иттиҳодро дар Европа тақвият бахшид ва зиддияти англисӣ- немисиро тезугунд намуд. Германия ба сохтмони киштиҳои навъи чадидаи «Дредноут», ки бо қудрати ҷангии худ бартариӣ бештар доштанд, шуруъ кард.

Ба тамоми қушиҳои дипломатияи англисӣ дар роҳи маҳдуд сохтани мусаллаҳшавии бошғоб дар баҳр, Германия қотеона ҷавоби рад медод. Ҷи дар конференсияи Гаага дар соли 1907 ва ҷи хангоми вохӯрии подшоҳи англисӣ Эдуарди VII бо кайзер Вилгелми II дар Кронберг дар соли 1908 ҷунин амал тақрор мешуд. Сохтмони киштиҳои нав дар Германия меафзуд. Ҷавобан Англия тасмим гирифт ба ҷои як киштии нави германӣ ду киштиро созад.

Мубориза танҳо бо қушии бартарӣ доштан дар баҳр маҳдуд намешуд. Ҷар ду иттиҳод ба ҷанг тайёри дида, машғули мустаҳкам намудани мавқеи худ дар Балкан ва Шарқи Наздик буданд. Германия фикри таҳти нуфузи худ қарор додани Туркияро (ба хусус, баъд аз он ки гирифтани консессияи сохтмони роҳи оҳани Бағдод барояш муяссар нагардид) дар сар мепарварид. Сулғони Туркия низ ба тақвияти ҷунин нуфуз манфиатдор буд, зеро бо ёрии Германия мехост ҳукумати худро мустаҳкам намояд.

Иттифоқии Германия Австрия-Венгрия низ дар Балкан фаъол гардида, қушиш дошт Руссияро аз Сербия ва Булғория берун созад. Ба ин тартиб, Берлин ва Вена умед доштанд, ки ҳукмфармоишанро дар Балкан ва Шарқи Наздик барқарор намоянд.

Ин мустақиман хилофи сиёсати Англия буд, ки роҳро ба суи Ҷиндустон муҳофиз т менамуд. Аз ин ҷиҳат, Лондон бодикқат амалҳои Берлинро дар минтақаи Шарқи Наздик мушоҳида намуда, бо фаъолияти худ дар тамоми самтҳо, муқобили татбиқи ин нақшаҳо мебаромад. Бонқҳои англисӣ маблағгузори сохтмони роҳи Бағдодро рад намуданд. Ба ғайр аз ин, Англия ба Сулғон фишор овард, ки Туркияро аз ҳукмфармой дар Македония маҳрум созад. Ба ин васила Англия сарфи назар аз муҳолифот бо Руссия, қушиш мекард онро ба тарафи хур кашад. Музокирот тобистони соли 1908 хангоми вохӯрии Эдуарди VII ва Николаи II дар Ревел доир гардид. Дар изҳороти ба нашр расида зикр гардид, ки байни ду кишвар роҷеъ ба тамоми проблемаҳои байналмилалӣ ризоияти комил ба даст омад. Руссия дар ҷанг бо Япония заиф шуда, аз бими ҳодисаҳои инқилобӣ намехост бо

Германия ошкоро муқобилият намояд, агарчи ба мустаҳкам намудани нуфузи худ дар Балкан бисёр алоқаманд буд.

Муносиботи Руссия ва Австрия. Мушкilotи Руссияро истифода намуда, Австрия-Венгрия сол то сол фишорро ба кишварҳои Балкан меафзуд, то ки нуфузи худро тавсеа бахшад ва ба сохилҳои баҳри Эгей барояд. Дар ибтидои соли 1908 маълум гардид, ки лоиҳаи сохтмони роҳи оҳан ба Солоника таҳия мегардад. Кушиши Австрия-Венгрияро барои ба тобеияти комил даровардани Македония дарк намуда, Руссия дигар наметавонист нисбат ба ҳодисаҳои Балкан бетарафи на бегайратиро ихтиёр намояд. Вазири корҳои хориҷии Руссия Изволский зарурати мувофиқа бо Англияро барои амали муштарак дарк мекард ва мехост ба сиёсати дифоӣ, ки Руссия дар солҳои охири мебурад, хотима диҳад. Вале аз ҷониби ҳукумат пешниҳоди ӯро тарафдорӣ нанамуданд.

Руссия ба мақсади ёрӣ ба Сербия барои баромадан аз иттиҳоди иқтисодӣ ва сиёсии Австрия-Венгрия, лоиҳаи сохтмони роҳи оҳанро аз Дунай ба сохили Адриатика, ки баромад ба бандарҳоро таъмин мекард, пешниҳод намуд. Аммо Вена муқобили ин лоиҳа баромад, зеро ин лоиҳа аслан ба фоидаи австриҳо набуд. Вале Англия, баръақс, ваъда дод, ки лоиҳаро ба шарте тарафдорӣ мекунад, агар Руссия Англияро дар гузарондани ислохот дар Македония тарафдорӣ намояд.

Ба музокирот дар бораи сохтмони роҳи оҳани мазкур ҳодисаҳои Туркия таъсир ворид намуданд. Дар натиҷаи шуриши афсарони англофил (тарафдорони англия) Камол-пошо вазири бузург гардид ва конституция қабул шуд. Самти сиёсати хориҷии Туркия аз Германия ба сӯи Англия тамоюл намуд.

Австрия-Венгрия роҳҳои татбиқи нақшаҳои худро барои ҷалби тарафдории Руссия сустҷӯ менамуд. Дар Вена ume доштад, ки Руссияро дар мавриди тарзи истифодаи нави гулӯғоҳҳои Баҳри Сиёҳ тарафдорӣ намуда, бадин тартиб, ризоияташро барои ҳамроҳ намудани Босния ва Герсеговина ба Австрия-Венгрия ба даст оваранд. Дар воҳурии вазири корҳои хориҷии Австрия-Венгрия Эрентал бо вазири корҳои хориҷии Руссия А. П. Изволский дар моҳи сентябри соли 1908 дар қалъаи австриягии Бухлау дар ин маврид ризоияти шифоҳӣ ба даст омад. Изволский аз Бухлау ба Париж ва Лондон рафт, то ки ризоияти ҳукуматҳои Франсия ва Британияи Кабирро оид ба таҷдиди назари низоми истифодаи гулӯғоҳҳои гирад.

Мувофиқаи Бухлау хислати муқаддамотӣ дошт ва бояд баъдтар баррасӣ мегардид. Аммо 6 октябри соли 1908 маълум шуд, ки император Франс Иосиф рескрипҳо (маншурҳо, ярликҳо) дар бораи аннексияи (зуран ҳамроҳ намулани) Босния ва Герсеговинаро имзо намудааст. Боздид аз Англия ва Франция ба Руссия натиҷаи дилхоҳро наод. Дар Париж вазири корҳои хориҷӣ Пишон дар бораи пешниҳодҳои Руссия назари мусбат дошт, вале амалан ба Руссия дар иҷрои онҳо ягон ёриро нарасонд. Дар Лондон ба таври ошкоро иҷор доштанд, ки дар ҳоли ҳозир имконотро барои таҷдиди назар дар мақоми гулӯгоҳоро намебинанд. Дар айни замон, раҳбари дипломатияи англисӣ Э. Грей низ намехост, то ки дар Балкан таъсири Австрия-Венгрия тақвият ёбад. Ӯ ба ҳукумати Венгрия хабар дод, ки Лондон муқобили ҳар гуна тағйирот дар созишномаи (трактати) Берлин бе ризоияти муқаддамотии кишварҳои имзокунандаи он мебошад. Англия пешниҳоди Изволскийро дар бораи даъват намудани конференсияи иштироккунандагони конгресси Берлин тарафдорӣ кард, ки дар он бояд амали Австрия-Венгрия дар Балкан баррасӣ мегардид. Ба ин тартиб, кушиши дипломатияи рус дар бораи тағйир додани мақоми гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ бо ризоияти аннексияи Босния ва Герсеговина бенаҷиб боқӣ монд.

Шартномаи махфӣ бо Италия. Руссия кушиш мекард шикасти худро дар ҷанг ҷуброн наояд ва бо Италия дар бораи ҳифзи статус-кво дар Балкан ва дар бораи фаъолияти яқҷоя муқобили ҳар гуна вайронсозии вазъияти вучуддошта шартнома бааст. Ин санад дар Рикконици 24 октябри соли 1909 аз тарафи вазирони корҳои хориҷии Италия Титтони ва Руссия А. П. Изволский имзо шуд. Ин санади махфӣ иборат аз номаҳои ду вазир буд. Вазирон бо ҳамдигар оид ба панҷ банд, аз ҷумла де ҷа ба ҳифзи статус-кво дар Балкан, муборизаи муштарак бо ҳар давлати хориҷӣ аз тариқи чораҳои дипломатӣ, ақди шартномаҳои нави вобаста ба Европави Шарқӣ бо кишвари севвуминҳо бо ризоияти тарафи дигар мувофиқа намуданд. Италия ӯҳдадор шуд, ки ба манфиатҳои Руссия дар мавриди гулӯгоҳҳо ва Руссия ӯҳдадорӣ гирифт, ки ба манфиатҳои Италия дар Триполитания ва Кренаик муносиботи хайрхоҳона хоҳанд кард.

Ултиматуми Германия ба Руссия. Сиёсати Австрия-Венгрия дар Балкан изтиробии ҷидди аҳолии сербро ба миён овард, ки фаъолон муқобили он мебароманд. Дар Руссия афкори омма ба фоидаи сербҳо буд. Барои он ки ба Руссия фишор оварда шавад, дар Вена тасмим гирифтанд нуфузи иттифоқчиашон – Германияро истифода

намоянд. Моҳи майи соли 1909 сафири немис дар Петербург Пурталес ба вазири корҳои хориҷии Руссия Изволский ёддошт супорид, ки ба ултиматум шабоҳат дошт. Берлин аз Руссия ҷавоби равшанро нисбат ба вазъияти ба миёномадаи атрофи Сербия талаб менамуд. Дар сурате, ки Руссия тасмим мегирифт Сербияро тарафдорӣ намояд, онгоҳ Германия ба Австрия- Венгрия ғаъолияти озод дар Балканро меод, ки ин вазъият маъноӣ ҷанги австрий- сербиро дошт. Николайи II ба Вилгелми II иттилоъ дод, ки Руссия шартҳои немисҳоро қабул мекунад. Пас аз чанд рӯз Сербия низ бо аннексиияи австрий розӣ шуд.

Дар ин ҷо ду савол ба миён меоянд. Аввалан, чаро Руссия ба ин осонӣ ба фишори немисӣ гузашт намуд? Сониян, кӣ аз ин бурд мекард ва кӣ мебохт? Дар он давра Руссия, баъд аз ҷанг бо Япония, ҳануз на аз назари иқтисодӣ ва на аз назари низомӣ барқарор нагардида, ба амалиёти ҷангӣ омода набуд. Муттаҳидини Антантиашон низ ба таври комил ба ҷанг тайёр набуданд. Аз ин ҷиҳат Петербург тасмим гирифт ақибнишинӣ кунад.

Дар мавриди бурду бохт бошад, сарфи назар аз вазъияти руҳии Руссия, ба Берлин муяссар нагардид самимияти Сербия ва дигар кишварҳои Балканро нисбат ба Руссия ва мардуми он аз байн барад. Германия натавонист Руссияро аз Франсия ва Англия ҷудо намояд. Ба ғайр аз ин, амали Берлин нисбат ба Балкан ихтилофоти Англияю Германияро баштар тезу тунд намуд ва ба андозаи қобили мулоҳиза робитаи Руссия ва Германия тира гардид.

Ҳодисаҳо дар Марокаш. Ҳодисаҳои муҳими байналмилалӣ на танҳо дар Балкан, балки дар дигар минтақаҳо низ ба амал меомаданд. Авзои атрофи Марокаш тезу тунд гардид. Германия бо қушиши Франсия барои мустақкам намудани нуфузаш дар Марокаш муҳолифат мекард. Моҳи августи соли 1908 хангоми бетартибӣ, пас аз ба қатл расидани Султон Мулай Гафид аз ҷониби бародараш, шаҳрванди франсавӣ ба қатл расид. Ҳукуматдорони франсавӣ инро истифода намуда, қушунро ба минтақаҳои ҳамсарҳад бо Алҷазоир дохил ва бандари Касабланкаро ишғол намуданд.

Дипломатияи немис дафъатан ба амали Франсия ақсуламал нишон дод. Маълум набуд, ки ҳодиса дар атрофи Марокаш ҷӣ тавр инкишоф меёфт, агар вазъияти мушғил дар Балкан, ки дар он ҷо ҳар лаҳза ҷанг метавонист оғоз шавад, вучуд намеодошт? Дар ниҳоят, Берлин ба талабҳои дипломатӣ қаноат намуд ва Франсия ӯҳдадор шуд ба шаҳрвандони немис дар ғаъолияти тичоратиашон дар Марокаш ҳуқуқи баробарро вогузор намояд.

Нокомӣ дар сиёсати хоричии Руссия сабаби истеъфон Изволский гардид. С. Д. Сазонов вазири корҳои хоричии Руссия ва Изволский сафир дар Париж таъин гардиданд. Сазонов тарафдори сиёсати бозхатиёт ва боандеша буд. Дар айни замон, вай манфиати Руссияро собитқадамона ҳифз менамуд.

Дар Германия низ қабл аз ин, Бетман-Голвег вазири нави корҳои хоричӣ таъин гардид.

Қушиши Германия дар мавриди барҳам додани Антанта. Охири соли 1910 дар Потсдам воҳурии Николаи II ва Вилгелми II доир гардид. Дар он ҷо вазирони нави корҳои хоричии Руссия ва Германия низ бори аввал бо ҳам воҳурданд. Аз ақиби Бетман-Голвеги бечуръат статс-котиби вазорат Кидериен-Вехтер ғаъолона амал менамуд. Ҳангоми музокирот дар Потсдам Германия аз нав қушиш намуд Руссияро ба муносиботи хайрхоҳона бовар қунонад. Берлин вонамуд мекард, ки гуё минбаъд майли тарафдорӣ аз сиёсати Австрия-Венгрия дар Балкан надорад. Ба гайр аз он тарафи германӣ лоиҳаи шартномаи байни ду кишварро таҳия намуд. Қолиб он буд, ки бар иловаи масъалаҳои вобаста ба сохтмони роҳи оҳани Бағдод, дар лоиҳа банде шомил гардид, ки ду ҷонибро ўҳдадор менамуд, дар ҳеҷ яке аз гуруҳбандиҳои муқобили тарафи дигар иштирок нанамоянд. Моҳиятан, ин сиёсат ошкоро ба баромадани Руссия аз Антанта нигаронида шуда буд. Лоиҳа дар Петербург дурудароз баррасӣ гардид ва пас аз гузашти 10 моҳ, 19 августи соли 1911 имзо шуд. Шартнома танҳо ба Эрон ва Туркия, ҳамчунин ба проблемаҳои вобаста ба сохтмони роҳи оҳани Бағдод иртибот дошт. Ба тамоми ин қушишҳо нигоҳ накарда, тарафи немисӣ натавонист Руссияро аз Антанта ҷудо намояд.

Қушиши Германия барои пойдор шудан дар Марокаш. Дар соли 1911 дар Марокаш ҳодисаҳои ба миён омаданд, ки овозааш ба Европа расид. Баҳори ин сол дар пойтахти Марокаш Фес шӯриш ба миён омад ва франсузҳо бо истифода аз ин, онро ишғол намуданд. Комилан табиист, ки Германия тамоми ҳодисаҳои ин минтиқаро бодикқат мушоҳида намуда, феврал ба онҳо аксуламал нишон медод. Дар Берлин тасмим гирифтанд, ки аз Франция як қисми хоки Марокаш ё ҷуброни дигарро талаб намоянд. Пас аз муддате, Германия тасмим гирифт ҳалиҷҳои марокашии Магадор ва Агадир, ки дар он ҷо корхонаҳои германӣ вучуд доштанд, ишғол намояд. 1 июли соли 1911 қанқи канонерии (қисқтии хурди ҳарбӣ) немисии «Пантера» дохили Агадир гардид. (Дар адабиёти таърихӣ ин ҳодисаро «ҷаҳиши

Пантера» меноманд). Германия бо ин қонеъ накарда, ба соҳилҳои Марокаш крейсерҳои сабуқро низ фиристод. Байни дипломатҳои Германия ва Франция музокироти дурудароз сар шуд. Аммо сухани таъинқунандаро Англия дошт. Вазорати қорҳои хориҷии Англия огоҳӣ дод, ки Англия намегузорад Германия дар Марокаш ҷойгир шавад ва сарвазир Англия Ллойд Чорч ба таври ошқоро изҳор дошт, ки кишвари ӯ аз истифодаи қувва худдорӣ нахоҳад кард.

Баъд аз музокирот байни Париж ва Берлин ду кишвар дар моҳи ноябри соли 1911 созишномаи ақд намуданд. Германия ҳимояти Франция аз Марокашро эътироф кард ва Франция қисмати Конгоро ба Германия гузашт намуд.

Ҳодисаҳои Марокаш муносиботи байни Германия ва Францияро аз як ҷониб ва Англияро аз ҷониби дигар, бештар тезтунд намуд. Дар Англия ва Франция рӯҳияи зиддигерманӣ рӯ ба афзоиш ниҳод. Дар Германия на танҳо даъват ба мусаллаҳшавии бошиғоб, балки даъвати ҷанг бо Франция паҳн мешуд.

Вазъият дар Балкан. Дар Балкан низ вазъияти муташанниҷи коҳиш намеёфт. Охири моҳи сентябри соли 1911 Италия ба Туркия ултиматум фиристода, ба мақсади забти Трипол ва Керенаик ҷангро оғоз намуд. Флоти италиявӣ ба соҳилҳои туркӣ расида, як қатор бандарҳоро бомбардон намуд. Бо истифода аз ин ҷанг, дар моҳи октябри соли 1911 сафири Руссия дар Константинопол Чариков ба вазири бузург Саид-паша лоиҳаи созишнома байни ду кишварро тақдим намуд. Руссия умед дошт, ки аз Туркия ризоияти озодона гузаштани киштиҳои низомии русро аз гулӯгоҳҳо ба даст оварид. Аммо вазир ҷавобро ба таъхир меандоخت ва Францияю Англия бо равиши эътиромии дипломатӣ аз тарафдорӣи Руссия худдорӣ менамуданд. Петербург роҳи дигарро ба ҷуз бозхондани сафир Чариков надошт.

Музокироти Англияю Германия. Бо вучуди муборизаи байниҳамдигарии Англия ва Германия дар Европа ва дар дигар минтақаҳои ҷаҳон, моҳи феврالی соли 1912 вазири мудофияи Англия Холден ба Берлин омад. Ин мусофират дар бисёр кишварҳо ва қабл аз ҳама, дар Франция ва Руссия тарафдорӣ гардид. Мақомоти англис мехостанд бо ин иқдом аввалан, қисмати начандон зиёди афқоқи оммаро, ки тамоюл ба Германия доштанд, ором созанд ва сонинан, асли нақшаҳо ва мақсади ҳукумати англисиро пинҳон нигоҳ доранд ва муташанниҷият дар Европаро коҳиш диҳанд. Аввал дар назар буд, ки боздидро аз Берлин худӣ Э. Грей анҷом медиҳад. Вале ӯ бо

назардошти он ки ин сафари вай чун тағйири сиёсати Англия арзёбӣ мегардад, онро рад намуд. Грей қаблан Парижро огоҳ намуд, ки ин боздид ба ҳеч вачҳ самти сиёсати хориҷии Англияро тағйир намендиҳад ва дар Берлин созишномае ба имзо намерасад. Вазири қорҳои хориҷии Германия Бетман-Голвег баръакс, қушиш дошт музокиротро бо Холден барои он истифода намояд, то байни Англия аз як тараф ва Францияю Россия аз тарафи дигар тухми нобоварино кошад. Ба ин мақсад ӯ ақди созишномаи бетарафиро, дар сурате, ки яке аз тарафҳо дохили ҷанг шавад, пешниҳод намуд. Англичҳо мехостанд дар созишнома банди ҳуҷум накардан ба якдигар зикр гардад.

Шартнома дар бораи бетарафӣ баста нашуд. Музокирот дар мавриди маҳдуд кардани соҳтмони линкорҳо (киштиҳои калони ҳарбӣ) низ ба натиҷае нарасид. Боздиди Холден аз Берлин нишон дод, ки Англия ва Германия дар мавқеҳои гуногун қарор доранд ва ба ҳамдигар наздик шуданашон ғайри имкон аст. Тавре ки хотирнишон гардид, моҳи майи соли 1912 Англия тасмим гирифт дар баробари як киштии дар Германия сохта шуда ду киштӣ созад. Дигар чораҳо барои мустаҳкам намудани қудрати низомии Англия низ қабул шуданд.

Ташаккули иттиҳоди Балкан. Вазъияти Балкан, ғайриқарорӣ ва ғайриқарорӣ Австрия-Венгрия ва ҷанги Италияю Туркия давлатҳои Балканро ба иттиҳоди муқобили Туркия водор сохт. Вале Россия муттаҳид гардидани ин нерӯҳоро дар муқобили Австрия-Венгрия ва Германия мехост. Булғория ва Юнон пеш аз ҳама ҳавасманди ғалаба бар Туркия буданд, зеро танҳо баъд аз қомилан озод гардидан аз Туркия онҳо метавонистанд манфиатҳои миллии худро ҳифз намоянд. Сербия баръакс, ба мубориза бо Австрия долоқаманд буд, ҳамеша ба он таҳдид мекард ва қушиш дошт роҳи биромад ба баҳрро ба даст оварад. Ташаббусқори ташкили иттиҳоди Балкан сарвазири Сербия Милованович буд ва пешниҳоди тақсими қудуди нуғуз дар Македонияро намуд, то ки имқони муқобилияти якҷоя бо Туркия ба миён ояд. Россия худ иқеяи ташкили иттиҳоди давлатҳои Балканро тарафдорӣ менамуд, аммо дар айни замон бим дошт, ки агар онҳо ҷангро бар зидди Туркия шурӯъ намоянд, ин мставонад мудохилаи Германия ва Австрия-Венгрияро ба миён оварад, ки ноғузир Россияро то ҳатми ислоҳоти қувваҳои мусаллаҳ, ба ҷанг ҳоҳад кашид.

Байни кишварҳои Балкан ваҳдат вучуд надошт. Сербия ба тарафдорин таксими Македония мебаромад ва Булгория ҳамроҳ намудани тамоми территорияи Македанияро талаб менамуд. Музокирот тӯл кашиданд. Шартномаи иттиҳоди Булгория ва Сербия танҳо 13 моҳи марти соли 1912 имзо шуд.

Шартнома аз ҳафт модда ва замимаи махфӣ иборат буд. Ҳар ду кишвар ба ҳамдигар мустақилият ва тамомияти арзиро кафолат меоданд ва инчунин уҳдадор шуданд «бо тамоми нерӯҳояшон ба ёрии ҳамдигар мерасанд, дар сурате, ки ба яке аз онҳо як ё чанд давлат ҳучум кунанд».

Дар замимаи махфӣ гуфта мешуд, ки дар сурати нооромӣ дар Туркия, ки метавонад назму тартибро дар нимҷазираи Балкан барҳам занад, ҳар ду ҷониб пас аз машварат, Руссияро огоҳ намуда, амалиёти ҷангиро шуруъ хоҳанд кард.

Ду моҳ баъд, моҳи майи соли 1912 тарафҳо созишномаи низомиро дар сурати ҷанг бо Туркия ё Австрия имзо намуданд. Дар моҳҳои август ва сентябри соли 1912 байни ситодҳои низомии Булгория ва Сербия созиш ба миён омад. Музокирот ба мушкилот пеш мерафт, вале дар ниҳоят кишварҳо ба мувофиқа расиданд. Дар айни замон Булгория ва Сербия бо Юнон ва Черногория музокира менамуданд. Мутобиқ ба созиш, Сербия бояд қушунҳоро ба теъдоди 150 ҳазор нафар ва Булгория ба теъдоди 200 ҳазор таъмин намоянд.

Дар ҳамон моҳ дар София шартномаи иттиҳоди Булгория ва Юнон имзо шуд. Мутобиқи он дар сурати ҳучум ба Булгория ё Юнон ва ё мунтазам вайрон намудани ҳуқуқашон аз ҷониби Туркия, тарафҳо тасмим гирифтанд бо тамоми қувваҳои ба ҳамдигар сӯи мерасонанд ва сулҳро танҳо муштарақан ва ба ризоияти ҳамдигар имзо мекунанд. Шартнома бояд махфӣ нигоҳ дошта шавад.

Агарчи Руссия тарафдори ташкили иттиҳоди Балкан буд ва дар ин иттиҳод омодагӣ ба ҷанги ояндаро медид, Пеербург менамуд ки кишварҳои Балканро аз ҳучум ба Туркия боздорад. Аммо анҷоми ин кор муяссар нагардид.

9 октябри соли 1912, Черногория амалиёти ҷангиро муқобилан ба Туркия шуруъ намуд ва ба ҷанги 1-уми Балкан асос гузошт. Пас аз чанде, амалиёти ҷанги Сербия, Булгория ва Юнон ниҳоят ба амал намуданд ва то 30 майи соли 1913 давом дошт. Кишварҳои Балкан ба зудӣ қушунҳои Туркияро торумор намуда, қисмати шимоли территорияи марбути Туркияро дар Европа ишғол карданд. Армияи

Булғория ба Константинопол наздик шуд ва Туркия хоҳиши сулҳ намуд.

Ҷанги дуввуми Балканро (аз 29 июн то 10 августи соли 1913) Булғория бар зидди Юнон, Сербия ва Черногория оғоз намуд, ки баъдан ба он Румения ва Туркия низ ба муқобили Булғория ҳамроҳ гардиданд. Ин ҷанг ба шикасти Булғория оварда расонад ва Булғория бар асоси шартномаи сулҳи Бухарести соли 1913 ба Румения Добруҷаи Ҷанубӣ, ба Туркия Македонияи Ҷанубӣ ва қисми Фракияи Ғарбӣ ва ба Сербия тақрибан тамоми Македонияи Шимолиро гузафт намуд.

Вена ба сабаби муваффақияти кишварҳои иттиҳоди Балкан қувваҳои мусаллаҳи худро тақвия менамуд. Дар Австрия-Венгрия қисман сафарбарии қувваҳои мусаллаҳ эълон гардид.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Хусусияти муҳолифати байни Англия ва Германияро дар масъалаи Балкан шарҳ диҳед.
2. Муносиботи Австрия ва Руссия чӣ гуна буд?
3. Созишномаи маҳфӣ байни Руссия ва Италия кай ва оид ба кадом масъала имзо шуд?
4. Мазмуни ёддошти (нотаи) Германия ба Руссия чӣ буд?
5. Ҳодисаи Марокаш ба муносиботи байналмилалӣ чӣ гуна таъсир ворид намуд?
6. Чӣ тавр Германия мехост Иттиҳоди Антантаро аз байн барад?
7. Муносибати Германия ба Марокаш чӣ гуна буд?
8. Вазъият дар Балкан ва муносиботи Италия, Туркия ва Руссия нисбат ба онро тавзеҳ диҳед.
9. Натиҷаи музокироти Англия ва Германия (феврари 1912) – ро шарҳ диҳед.
10. Муносибати Руссия бо ташкили Иттиҳоди Балкан чӣ гуна буд?
11. Байни Булғория ва Сербия кай, кадом шартномаҳо имзо шуданд ва мазмуни онҳо чӣ буд?
12. Ҷанги якуми Балкан кай оғоз шуд, кадом давлатҳо дар он даргир шуданд ва натиҷаи он чӣ шуд?
13. Ҷанги дуввуми Балкан кай ва байни кадом давлатҳо оғоз шуд ва натиҷааш чӣ буд?

Б о б и 5. ДИПЛОМАТИЯ ДАР АРАФА ВА СОЛҲОИ ЧАНГИ ЯКУМИ ЧАҲОН

Чангҳои Балкан вазъияти байналмилалиро бештар муташанниҷ сохтанд. Бо вучуди хотима бахшидан ба ҳукмфармони Туркия дар Балкан, вазъият дар минтақа ва ба таври умум, дар Европа шиддатнок боқӣ мемонд. Байни кишварҳои, ки бо Туркия чанг намуданд, мубориза вуҷуд меёфт.

Австрия-Венгрия дар шимоли ғарб ва Туркия дар шарқи минтақа лаҳзаи мусоидро интизор буданд, то ки нақшаҳои ояндашро амалӣ созанд. Австрия мехост ба Сербия зарба ворид намояд ва Туркия дар андешаи пас гирифтани қазираҳои Эгей буд. Ин нақшаҳо дар Берлин ва Петербург бодикқат мушоҳида менамуданд. Германия фурсати муносибро интизор буд, то ин ки чангро барои тақсими ҷаҳон шуруъ кунад. Руссия наметавонист ба тақдир Сербия-иттифоқии худ бегофовут бошад. Тамоми ин рӯйдодҳо ба таври мустақим ба манфиатҳои Франция ва Англия бармехурданд. Дар Париж мефаҳмиданд, ки шикасти Руссия на танҳо онро заиф, балки аз имкони мубориза бо таҳдиди Германия маҳрум месозад. Англия бо шартнома ба Франция пойбанд буда, наметавонист дар шароити наздикшавии чанг ба заифшавии муттаҳиди худ ва умуман Антанта имкон диҳад.

Аммо дипломатияи англис то рузи охирини оғози чанг, яъне то охири моҳи июли соли 1914 мақсадҳои пинҳон нигоҳ медошт ва ба ғайр аз он Англия ё бо Германия музокира меҷамуд ё нисбат ба як қатор масъалаҳо, чун маблағгузори сохтмони роҳи оҳани Бағдод, тақдир мустамликаҳои португалӣ ва таъини сарҳадҳои Албаниа мавқеи дуввумдараҷаро мегирифт. Дар айни замон, Англия алоқаманди дӯстӣ бо Франция буд ва боздиди подшоҳи Англия Георгии V дар баҳори соли 1914 аз Париж, аз ин шаҳодат меод.

Шиддати зиддиятҳо дар арафаи чанг. Охири соли 1913 ва ибтидои соли 1914 муносибот байни Руссия ва Германия якбора тезу тунд гардид. Моҳи ноябри соли 1913 Германия намоёндагии низомии навбатиро таҳти раҳбарии Лимон фон Сандерс ба Туркия фирисотд. Ба зудӣ маълум гардид, ки Сандерс корпуси артишро дар Стамбул фармондеҳӣ менамояд, ки ба вай имкон медиҳад Босфорро таҳти назорати худ қарор диҳад. Агарчи баъди музокироти тезу тунд Лимон фон Сандерс аз мақоми фармондеҳӣ дар пойтахти Туркия даст кашид, аммо Германия дар Туркия имконоти муайяни ворид намудани

таъсир ба низоми гулугоҳхоро хифз менамуд. Ҳодисаҳо дар атрофи намояндагии Лимон фон Сандерс дар харобшавии муносиботи Руссия ва Германия нақши калон доштанд, чунки Руссия нисбат ба проблемаи гулугоҳҳои Баҳри Сиёҳ ҳамеша бо эҳсосот менигарист ва дар ин икдоми немисҳо қадаме дар роҳи барқарор намудани назорати Германия бар гулугоҳхоро медид.

Дар айни замон, бо ташаббуси Франсия байни Англия ва Руссия музокирот дар бораи ақди созишномаи махфии низомӣ-бахрӣ баргузор гардиданд. Музокира ба сустӣ пеш мерафт. Англичҳо заифии флоти русиро дарк намуда, гузаштҳои калонро талаб менамуданд, вале Руссия розӣ намешуд. Агарчи ҳар ду ҷониб ба сабаби тақвияти муташанниҷият ба ақди ҳарчи зудтари созишнома ҳавасманд буданд, аммо то огози ҷанг натавонистанд онро имзо намоянд.

Оғози ҷанг. Тобистони соли 1914 чи Иттиҳоди сегона ва чи Антанта ба огози ҷанг омода шуданд. Баҳонаи мустақим барои он, ба қатл расидани вориси тахти шоҳии Австрия эрцгерсог Франс Фердинанд 28 июни соли 1914 дар Сараев гардид. Доираҳои низомии Австрия амалиёти фаврии ҷангиро ба муқобили Сербия талаб менамуданд. Онҳоро Вазорати қорҳои хориҷӣ тарафдорӣ менамуд. Сарвазир граф Тисса, миллаташ венгер, муқобили ҷанг буд.

Ҳама вобаста ба мавқеъгирии Берлин буд. Агар аз ин пеш Германия Австрия-Венгрияро аз ҷанг боз медошт, вале ин дафъа Берлин қотеият нишон дод. Раҳбарияти Германия назар дошт, ки Руссия мавқеи душманонаро ишғол менамояд, вале дохили ҷанг намегардад. Вилгелми II сафири австрий Сегениро қабул намуда, ба амали босуръат ва боғайрат ишора намуд. Чунин мавқеъгирии кайзер тарафдорони амалиёти ҷангиро дар Вена ҳавасманд намуд. Пас аз чанд рӯзи дигар ултиматум таҳия гардид, ки онро 23 июли соли 1914 ба вақиди Австрия дар Белград супурданд. Он ба тарзе тартиб ёфта буд, ки ҳар давлати соҳиби эҳтиром наметавонист онро бипазирад. Дар ултиматум гуфта мешуд, ки ҳукумати Сербия бояд ўҳдадорӣ гирад: «ба ҷопи ҳар нашрияе, ки бадбинӣ ва таҳқирро» нисбат ба монархияи Австрия ва Венгрия бармеангезанд, иҷозат дода нашавад; фавран тамоми воситаҳои ҷамъиятиҳо, ки машғули таблиғот ба муқобили Австрия-Венгрия мебошанд баста ва мусодира шаванд; «тамоми афсарон ва кормандони гунаҳкор ба таблиғоти зидди Австрия-Венгрия аз хизмати низомӣ ва идораи давлатӣ барканор гарданд; ба намояндагони органҳои ҳукумати Вена барои барои

сарқуб кардани ҳаракатҳои инқилобӣ, иҷозати воридшавӣ ба хоки Сербия дод. Дар таҳқиқоти қатли эрсерсоғ бояд намояндагони Австрия-Венгрия иштирок дошта бошанд». Мухлати ултиматум соати 6 шими рӯзи шанбеи 26-уми моҳи июл ба охир мерасид, яъне ба Сербия барои ҷавоб 48 соат вақт дода шуд. Рӯзи дигар ҳукумати Австрия-Венгрия Лондон, Париж ва Петербургро дар боран ултиматум огоҳ намуд.

Вазъияти сиёсӣ дар Европа. Дар рӯзи дигар пас аз тақдими ултиматуми Австрия ба Сербия, дар Иҷлосияи Шурои вазирони Руссия кушиш карда мешуд, ки ба барҳурди низомӣ роҳ дода нашавад. Ба вакили Сербия пешниҳод шуд, ки дар ҷавоб ба ёддошти Австрия ба ҳадди имкон сабур ва ором бошад. Дар иттилоияи расмии Руссия зикр гардид, ки бодикқат «барҳурди Сербия ва Австрияро мушоҳида намуда, ба он бетафовут намоёнад». Ба ин тартиб, аз як тараф, бечуръатии доираҳои ҳукмрони рус ошкор гардид ва аз тарафи дигар, аксарият дар ҳукумат ва атрофиёни подшоҳ бар он ақида буданд, ки Сербияро ба тақдир ҳавола намекунанд.

Худи подшоҳ Николаи II дудила буд ва умедвор буд, ки ба ӯ муяссар хоҳад шуд бо Вилгелми II ба мувофиқа расад ва чандин номаро ба ӯ фиристод. Аммо дар ҷавобҳои Вилгелми II қотеняти Германия ба тарафдории Австрия-Венгрия ба назар мерасид. Дар Петербург баъзеҳо ақида доштанд, ки ҷанг ногузир аст ва ба сафарбаркунии артиш даъват мекарданд, то ки дар ҷобачокунши артиш аз Германия қафо намонанд. Дигарон муқобили сафарбарӣ мебаромаданд ва умед доштанд, ки метавон ҷангро пешгирӣ кард. Руссия чи аз назари иқтисодӣ ва чи аз нигоҳи низомӣ ба ҷанг омода набуд. Аммо дар ҳукумат мефаҳмиданд, ки ҷанг ногузир аст ва сафарбарии фаврии умумиро зарур медонистанд.

Дар Париж баръакс, интизори ҷанг буданд ва ба Руссия интиро талқин мекарданд. Ба мақсади таҳкими иттиҳод бо Руссия, ба фаъолияти қотёёнатар водор намудани он ва ҷиҳати намоиш додани дустии ду давлат барои европоиён, 20 июли соли 1914 президенти Франция Пуанкаре ба Петербург омад. Боздиди ӯро дар Берлин ва Вена бо тавачҷӯх мушоҳида менамуданд. Ултиматуми Австрия-Венгрия ба Белград, ки фавран пас аз рафтани Пуанкаре аз Руссия сурат гирифт, тасодуфӣ набуд.

Дар Англия ба мавҷудияти гуруҳҳои патсифистӣ (зидди ҷанг) нигоҳ накарда, ҳукумат ба хусус, вазири корҳои хориҷӣ Э. Грей ба ҷанг ба таври ҷиддӣ омода мешуданд. Дар айни замон, на Грей на ин

дигар азъои ҳайати ҳукумати Англия на бо сухан ва на бо амале нақшаҳои ошкор намесохтанд. Тамоми қўлиш ва ҳилаву найранги сафири немисӣ дар Лондон Лихновский бефоида буд. Грей уре то рӯзи охирин дар қараёни мақсадҳои ҳақиқии Англия нагузошт.

Грей ҳам дар ҳукумат ва ҳам дар парламент ба андозаи қобили мулоҳиза муҳолифин дошт. 3 моҳи августи соли 1914 Англия ба ҷанг дохил шуд. Дар ин рӯз Грей дар парламент сабабҳои дохил шудан ба ҷангро Аермания шарҳу тавзеҳ дод. Ӯ зарурати ба Ҳимояи Франция баромаданро асоснок менамуд. Худи Германия, ки ба Белгия дохил шуда, бетарафии ин кишварро вайрон намуд, дохили ҷанг шудани Англияро ба ҷанг асоснок менамуд, зеро Англия кафили бетарафии Белгия буд. Англия ба шакли ултимативӣ аз Германия риояи бидуни қайдӯ шартӣ бетарафии Белгияро талаб намуд.

Фармондеҳии немисӣ бар ин ақида буд, ки чун артиши Германия нисбат ба артиши дигар кишварҳо хубтар омода буд, ҷангро тезтар оғоз намоянд. Дар Берлин чунин назар доштанд, ки Руссия қобилияти ҷанги танҳо пас аз ҷанд соли дигар пайдо хоҳад кард. Аз ин ҷиҳат, чунин мешумурданд, ки барои Германия мусоидтарин фурсат фаро расидааст. Аммо бояд донист, ки Англия ҷӣ гуна рафтор хоҳад кард. Грей дуруғгӯй ва забонхоиро давом медод. Пас аз содир шудани ултиматуми Австрия, Грей ба Германия пешниҳод намуд, то ба Вена таъсир таъсир расонида, корро ба ҷанг нарасонад. Аммо дар мавриди мавзъири Англия боз ҷизе гуфта нашуд ва ин ҳол на танҳо Берлинро, балки Париж ва Петербург низ нороҳат сохт.

Дар вазъияти ба вучудодада, дар шароити муборизаи ду ғтиҳоди низомии сиъсӣ, ҷанги Австрия-Венгрия ва Сербия ногузир ба ҷанги Германия ва Австрия-Венгрия бо Франция ва Руссия мубаддал гардид. Аз ин ҷиҳат, низои минтақай дар Балкан бояд ногузир ба ҷанги ҷаҳонӣ оварда мерасонд ва чунин ҳам шуд.

Дохил шудани кишварҳои Антанта ва Германия ба ҷанг. Агарчи манфиатҳои умумии кишварҳои дохили ҷанг аз сарҳади Европа берун мебаромад, аммо амалиёти асосии ҷангӣ дар майдонҳои европой шуруъ шуд.

Ҳодисаҳо босуръат инкишоф меёфтанд. 28 июли соли 1914 Австрия-Венгрия ба Сербия ҷанг эълон намуд ва амалиёти ҷарбӣ оғоз шуд. 29 июл флоти англис ба суи пойгоҳҳои низомӣ- баҳриалш дар Скапа-Флоу раҳсипор шуд. Дар ҳамон рӯз Грей ба Лихновский гуфт, ки ҳукумати Британия дар оянда низ муносиботи дӯстонаро бо

Германия ҳифз хоҳад кард. Англия метавонад дар канор бошад, агар дар низои низомӣ танҳо Австрия ва Руссия иштирок дошта бошанд. Аммо агар Франция ва Германия низ ба ҷанг кашида шаванд, онгоҳ Англия тасмими фавриро қабул хоҳад кард. Лихновский бошитоб дар ин бора ба Берлин бо телеграф хабар дод. Ин хабар ба Берлин таъсири изтиробовар расонид. Вилгелми II менависад: «Англия нақшаашро дар лаҳзае ошкор кард, ки пиндошт мо дар бунбаст қарор гирифтаем ва вазъияти ноилоҷ дорем».

Ба ин бояд илова намуд, ки 1 август, дар рӯзе, ки Германия ба Руссия ҷанг эълон кард, Грей ба Берлин иттилоъ дод, ки бетарафии Англия ба шарте мумкин аст, агар Германия ба Франция ҳучум накунад ва бетарафии Белгиёро ҳалалдор насозад. Барои Германия ин шарт қобили қабул набуд, зеро он маънои манъи нақшаи Шлиффен ва маҳрум сохтани Германия аз ҳадафи асосӣ –торумор намудани Франсияро дошт. Грей бо пешниҳодҳои чиро меҳост ба даст оварад: татбиқи ниятҳои ҳилагарона нисбат ба муттаҳидинаш ва қабл аз ҳама, нисбат ба Руссия, кашол додани вақт ва ё даштани бартарии иловагӣ дар парламент барои иштирок дар ҷанг? Шояд Вилгелми II ҳақ буд ки мегуфт: - Грей намехост ошкоро муқобили Германия барояд ва кушиш мекард ӯро ба ин қор маҷбур ва водор созанд.

Агар Англия ба таври махфиёна ба ҷанг омодагӣ намегирифт ва ошкоро мавқеашро изҳор медошт, шояд ҷанг дар моҳи августи соли 1914 оғоз намегардид ва ё чунин ҳудуди бузургро фаро намегирифт.

Берлинро ноумедҳои дигар интизор буданд. Дар бораи он ки Руминия ба Антанта ҳамроҳ мешавад, чизе маълум набуд. Вале дар бораи он ки Италия намехост дар ҷанг ба тарафдорӣ Иттиҳоди сегона иштирок дошта бошад, дар Берлин танҳо дар лаҳзаҳои охири маълум шуд. Берлин кушиш дошт Венаро аз ҷанг нигардорад, аммо фурсат аз даст рафт - артиши Австрия аллакай дар Сербия ҷанг мекард.

Берлин барои он ки аз душман пешдастӣ намояд, тасмим гирифт бо суръати бисёр зуд амал намояд. Фармондеҳии немисӣ ба умеди сустҳаракатии Руссия боварӣ дошт, то замоне ки он ҷо сафарбарӣ сураат гирад, тақрибан якуним моҳ мегузарад ва Германия метавонад қўшунҳои франсавиро дар ин муддат торумор намояд. Барои он ки ҷобачошавии артиши Руссия пешгири шавад, вазири қорҳои хориҷии Германия Бетман- Голвег аз Петербург қатъи ҳар гуна тайёрии ҳабира талаб намуд ва изҳор дошт, ки дар ғайри он Германия сафарбарии қувваҳои мусаллахро эълон хоҳад кард.

Николаи II дудилағи мекард. Ба сардори Ситоди ҳарбӣ Янушкевич муяссар шуд, 29 июл фармони шоҳро дар бораи сафарбарии умумӣ ба имзо расонад, вале шоҳ номаи навро аз Вилгелми II гирифт ва қарори пештараи худро бекор намуд. Рӯзи дигар вазири қорҳои хориҷӣ С. Д. Сазонов тавонист Николаи II –ро ба зарурати сафарбарии умумӣ водор созад, зеро оғози ҷанг ногузир буд ва ба таъхир андохтани тайёрии Руссия ба ҷанг танҳо ба ғоида Германия мебуд. Соати 5-и шомӣ 30-уми июл фармон дар бораи сафарбарии умумӣ қабул ва ба тамоми минтақаҳои кишвар фиристода шуд.

Нисфи шаби 31 июл сафири Германия Пурталес назди Сазонов С. Д. омада изҳор дошт, ки агар Руссия рӯзи оянда сафарбариро қатъ наасозад, Германия низ сафарбариро эълон менамояд. 1 август дар Германия сафарбарии умумӣ эълон гардид ва шомӣ он рӯз Пурталес ёддошт дар бораи эълони ҷанг байни Германия ва Руссияро ба С. Д. Сазонов супурд.

Германия қўшиш дошт, ҳарчи зудтар амалиёти ҷангиро муқобили Франция шуруъ намояд ва ба ҳар васила пеши роҳи ҷобачоқунии артиши русиро гирад. Ба мақсади пешгирии ҳар гуна ҳодисаҳои сарҳадӣ Париж қўшунҳояшро 10 километр аз сарҳад дур бурд. Рӯзи дигар сафири Германия дар Париж Шен ба вазири қорҳои хориҷи Франция ёддошт тақдим намуд, ки дар он бетарафии Франция дар ҷанг пешниҳод шуд. Франсавиҳо ҷавоби рад доданд ва ба ҳуқуқи фаъолияти озодона доштани ишора намуда, 1 август сафарбариро шуруъ карданд. Бегоҳии 3-уми август Германия ба Франция ҷанг эълон намуд.

Дар Англия ба Грей лозим омад, то дар ҷараёни ҷанг рӯз бо патсифистҳо мубориза барад. Аъзои намоёни ҳукумат чун лорд Марлей ва Ч. Бенс баъзе ҳамкорунаш ба нишони эътироз ба муқобили иштироки Англия дар ҷанг истеъфо доданд. Немисҳо қўшунҳояшонро дохили Белгия намуданд ва 4 август Лондон ба Германия дар бораи бидуни қайд шарт риоя намудани бетарафии Белгия ултиматум супорид. Аз ҳамон рӯз Англия ва Германия дар ҳолати ҷанг қарор гирифтанд. Ба ҷанг дохил шудани Англия маъноӣ ба ҷанг дохил шудани империяи Британияро дошт. Ҷанг ба зудӣ хислати ҷаҳониро гирифт. Баъзе кишварҳо аз Германия ва муттаҳидинаш тарафдорӣ мекарданд ва кишварҳои дигар тарафи Антантаро мегирифтанд.

Раванди дигаргунии қатъӣ дар даврани чанг. Чанг на танҳо фаъолияти дипломатиро заиф сохт, балки баръакс, онро тақвият бахшид. Музокирот дар тамоми муддати чанг байни иштирокчиёни чи Иттиҳоди сегона, чи Антанта дар Балкан, дар Шарқи Наздик ва Шарқи Дур давом доштанд.

Тарафҳои дохили чанг кӯшиш доштанд байни ҳамдигар дар бораи азнавтасимкунии дунёи оянда ба мувофиқа расанд. Чанги шадид дар атрофи кишварҳои Балкан вусъат меёфт ва ҳар кадом аз гурӯҳ талош мекард, иттифоқии навро ба ҷониби худ ҷалб намояд. Германия ҳанӯз дар арафаи чанг нуфузи худро дар Туркия тақвият бахшида, 2 августи соли 1914 шартномаи иттиҳоди бо Туркия имзо намуд, ки мутобиқи он артиши туркӣ қомидан таҳти итоати Германия қарор мегирифт ва намояндаи низомии немисӣ доиман дар Туркия фаъолият менамуд. Ҳукумати Усмонӣ уҳдадор шуд, ки «таъбиқи нуфузи воқеӣ ва қудрати воқеиро дар амалиёти артиши туркӣ таъмин менамояд». Дар шартнома зикр гардид, ки агар Руссия дар низом Австрия-Венгрия ва Сербия, мудохила намояд, он гоҳ Германия вазифаи худро дар баробари муттаҳидинаш иҷро хоҳад кард. Дар чунин ҳолат Туркия низ бояд бо Руссия чанг эълон менамуд. Пас аз имзои ин шартнома, ки махфӣ нигоҳ дошта мешуд, Туркия сафарбарии қувваҳои мусаллаҳи худро эълон намуд.

Ба мақсади химояи соҳилҳои туркӣ аз таҳдиди Руссия ду киштии низомии Германия- «Гербен» ва «Бреслау» ба Дарданелл ворид шуданд. Артиш ва флоти низомӣ-бахрии Туркия таҳти фармондихони афсарони немисӣ қарор гирифтанд.

Баъд аз тирборон намудани Севастопол, Одесса, Новоросиёск ва Феодесия аз ҷониби флоти Туркия, Руссия муносиботи худро бо Туркия қатъ намуд ва 2 ноябри соли 1914 ба он чанг эълон намуд. Англия ва Франсия низ баъд аз се рӯз ба Туркия чанг эълон намуданд.

Дар ин миён, муборизаи дипломатӣ барои ҷалби Италия давом дошт. Амалиёти фаъолонаи немисҳо дар Белгия ва муваффақияти онҳо дар ибтидои чанг бо Франсия ба ҳукумати Италия таъсири худро расонида буд. Антанта барои он ки Италияро ба тарафи худ моил созад, ба он Триест, Трентино ва Валона ва ба Германия бондиқ заминҳоро аз ҳисоби Франсия дар Африкаи Шимолӣ ва дар соҳилҳои Баҳри Миёназаминро пешниҳод намуд. Пас аз савдои дуру дароз, 23 то баҳори соли 1915 довом дошт, Италия ба ҳар ҳол ба Антанта пайваست ва 20 апрели соли 1915 дар Лондон бо Руссия, Британия

Кабир ва Франсия созишномаи махфиро имзо намуд. Мутобики ин шартнома Италия ӯҳдадор шуд тамоми василаҳоро барои бурдани ҷанги муштарак бо муттаҳидинаш дар муқобили тамоми душманонаш истифода менамояд. Флоти франсавӣ ва англисӣ бояд ба Италия то аз байн бурдани флоти Австрия-Венгрия ё то акди сулҳ ёрии фаъолона ва доимӣ мерасонанд.

Давлатҳои муттаҳидин, мутобик ба шартномаи сулҳ ваъда доданд, ки ба Италия Трентино, Тироли Сизалпӣ бо сарҳадоти ҷуғрофӣ ва табиӣ Бреннер, ҳамчунин Триест, гарафигарии Гориса ва Градиска, тамоми Истрия бо Квари ба шумули Власка ва ҷазираҳои Истрия ва як қатор ҷазираҳои хурд дода мешаванд (моддаи 4). Мутобики моддаи 5-ум ба Италия бояд вилояти Долмасия ҳамроҳ мешуд. Ҳамчунин ба ин кишвар баъзе ҳуқуқҳо ва имтиёзот дар соҳилҳои Баҳри Миёназамин ваъда шуд.

23 майи соли 1915 Италия ба Австрия ва танҳо моҳи августи соли 1916 ба Германия ҷанг эълон намуд.

Замоне ки Италия аз Иттиҳоди сегона баромада ба Антанта дохил гардид, иштироккунандагони ҳар ду иттиҳод муборизаро барои Булғория идома медоданд. Баъд аз Сербия, ки бо Австрия-Венгрия ҷанг мекард, дар Балкан Булғория чи аз назари низомӣ ва чи аз назари ҷуғрофӣ аҳамияти муҳим дошт. Аз ҷумлаи кишварҳои Балкан дар мавзёгирии Булғория бештар аз ҳама Сербия ҳавасмандӣ дошт. Ин ду кишвар дар тарафҳои гуногуни мубориза қарор доштанд. Музокироти кишварҳои Антанта бо Булғория тӯлонӣ ва бенатича мегузаштанд. Булғория ба Иттиҳоди сегона ҳамроҳ шуд. Дар моҳи октябри соли 1915 Булғория бо Туркия созишнома имзо намуд ва дар ҳамон моҳ шартномаи иттиҳод байни Туркия, Булғория ва Австрия-Венгрия ҷуста шуд. Ба ин тартиб, Германия аз тариқи ҳақиқат Булғория иртиботи мустақимро бо Туркияро ба даст овард. 14 октябри соли 1915 Булғория ба Сербия ҳучум намуд.

Агар дар ҷалби Булғория Антанта бохта бошад, аммо дар мавриди Руминия қор ба тарзи дигар пеш мерафт. 17 августи соли 1916 байни Руминия аз як тараф ва Руссия, Франсия ва Италия аз тарафи дигар, шартнома ба имзо расид, ки мутобики он Руминия бояд ба Австрия-Венгрия ҷанг эълон намояд, ки ба таърихи 28 август он сурат гирифт. Ба Руминия Трансилвания, қисми Букавина ва Банат дода шуд; ба он ҳаққи гирифтани (аннексия кардани) территорияи монархияи австро-венгрӣ низ дода шуд. Аз рӯзҳои аввали ҷанг Руссия ва Франсияро фикри то охири ҷанг бо ҳамдигар вафодор боқӣ

мондани аъзои Антанта ба ташвиш меандохт. Аз ин ҷиҳат, 5 сентябри соли 1915 байни Руссия, Англия ва Франсия созишнома дар бораи имзо нанамудани сулҳи ҷудогона дар муддати ҷанг баста шуд. Се кишвар ӯҳдадор шуданд, ки дар сурати фаро расидани вақт, бидуни ризоияти қаблӣ байни ҳамдигар, шартҳои сулҳро дар миён нагузоранд.

Накшаи ҷаҳони оянда. Аз ибтидои оғози ҷанг давлатҳо мақсадҳои дар назди худ гузоштаро формулбандӣ намуданд. 1-уми сентябри соли 1914 ҳангоми вохӯрӣ бо сафирони англисӣ ва франсавӣ вазири қорҳои хориҷии Руссия С. Д. Сазонов тарзи диди ҷаҳони ояндаро баён намуд. Лоихаи ӯ ҳамроҳ намудани қисми поёноби дарёи Неман ва Галисия ба таркиби Руссия, барқарор намудани давлати мухтори Полша вобаста аз империяи Руссия, ки ба таркиби он бояд Познан, Силезия ва Галисияи Ғарбӣ дохил гарданд.

Сазонов изҳор дошт, ки ба Франсия бояд Элзас ва Лотарингия пас гардонда шавад. Белгия бояд аз ҳисоби Германия тавсеа ёбад. Ба Дания баргардонидани Шлезвиг ва Голштейн пешбинӣ гардид. Шоҳигарии Ганновер барқарор мешуд. Австрия ва ду шоҳигарӣ-Венгрия ва Чехия бояд як монархияи воҳиди сегонаро ташкил мекарданд. Ба Сербия Босния, Герсеговина, Далмасия ва қисми шимолии Албания ҳамроҳ мешуданд. Булғория бояд дар Македония ва Юнон қисми ҷанубии Албанияро ҷун ҷуброн мегирифт.

Барои Руссия проблемаи гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ аҳамияти калон дошт. Сазонов дар музокирот бо Англия ва Франсия саъю кӯшиши зиёд мекард, то Руссия гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳро гирад. Аммо на Англия ва на Франсия шитоб надоштанд, ки талаби иттифокҳои худро қонеъ созанд. Ба ғайр аз ин, онҳо намехостанд пойбанди ӯҳдадориҳои шартномавӣ бошанд. Дар ҷунин шароит, Сазонов қотеона дарёфти ӯҳдадориҳо аз ҷониби Англия ва Франсияро талаб мекард. Вай изҳор дошт, ки дар сурати радди пешниҳодаш, ӯ истеъфо хоҳад дод ва дар баробари ин ишора намуд, ки ба ҷои ӯ аз ҷумлаи он шахсҳои вазири қорҳои хориҷии Русия таъин мешавад, ки тарафдори Иттиҳоди се императорҳо мебошад. Дар Лондон ва Париж ба ташвиш афтиданд. Англия 12 апрели соли 1915 дар ёддошти расмӣ эълон дошт, ки пас аз хатми ҷанг шахри Константинопол бо заминҳои хурд дар соҳили Босфор, Баҳри Мармар ва як қатор ҷазираҳои Баҳри Мармар ба Руссия тааллуқ хоҳанд гирифт. Ба зудӣ Франсия низ ба созиши Англияю Руссия ҳамроҳ шуд.

Дар майдонҳои Европа ҳанӯз муҳорибаҳо меафтанд, вале дипломатия бо кушиши зиёд ба сулҳи оянда омодагӣ мегирифт. Пас аз баҳсҳо ва сӯхбатҳои тулонӣ кишварҳои Антанта дар бораи тақсими Туркияи усмонӣ тасмим гирифтанд. Байни англисҳо ва франсавиҳо як қатор созишномаҳо имзо шуданд. Англия бояд Месопотамия, Франция – Сурия, Арманистони хурд, қисмати қобили мулоҳизаи Курдистон, Россия- вилояти Трапезунд, Эрзерум, Боязид, қисмати Курдистон ва минтақаи дар атрофии соҳили Баҳри Сиёхро мегирифт. Ба Италия пас аз дохил шудан ба ҷанг ба тарафдорӣ Антанта қисмати қобили мулоҳизаи Анатолия (қисмати осиеӣи Туркия) ҷудо шуд. Болои Фаластин назорати байналмилалӣ дар назар гирифта шуда, бандарҳои Хайф ва Акраж бояд ба Англия дода мешуданд. Барои ҳуди Туркия танҳо қисмати марказӣ ва шимолӣ шарқӣ боқӣ монданд.

Иттиҳоди Германия низ нақшаи васеи худро дошт. Берлин ният дошт дар маркази Европа иттиҳоди иқтисодии бузурги таҳти итоати Германияро ташкил намояд, ки ба он ба ғайр аз ҳудуд Австрия-Венгрия, Голландия, Дания, Польша ва қисми Франция дохил мешуданд. Дар оянда ба он шомил намудани Италия, Швеция ва Норвегия пешниҳод мешуд. Ба ин тартиб, дар сурати ғалаба дар Европа иттиҳодияи нави сиёсӣ ташкил мегардид, ки моҳиятан империяи милитаристӣ мебуд. Ба ғайр аз он, дар солҳои аввали ҷанг, ба андозаи муваффақиятҳои низомии Германия, иштироҷаш низ бештар мешуд. Дар Берлин дар бораи ҳамроҳ намудани Финляндия, моварои Балтика ва ҳатто Украина, Белоруссия, Қрим ва Кафказро орзу мекарданд.

Дар бораи нақшаҳои Германия дар ҷанг метавон аз ёддошти вазири корҳои хориҷӣ – Пруссия Ф. В. фон Лебел аз таърихи 29-уми октябри соли 1914 бо номи «Дар бораи мақсади ҷанг», натиҷагирӣ намуд. Дар он гуфта шудааст, ки: «Германия бояд ҳама ҷизро гирад, ҷизро, ки ҳатто барои он мустақиман зарур нест, барои он ки душман дар оянда нисбат ба Германия заифтар бошад.»

Ба назари фон Лебел ба Германия дар оянда бехтарин бандарҳои соҳилҳои васеътар бо баромади озодона ба Уқёнуси ҷаҳонӣ ва мавқеи қавитари континенталӣ нисбат ба рақибҳои англисӣ лозим мешаванд; Германия «ба баҳрҳо бо озодии беқайду шарт, ба мустамликаҳои бо халиҷҳои мусоид, ки онҳоро метавон Ҷимоя ҷамуд ва ҳамчунин ба мустамликаҳои, ки моро бо моли хом таъмин менамоянд ва метавонанд бозори фуруш бошанд, зарурат дорад».

Дар идомаи ёддошт гуфта шудааст, ки: «Франсия душмани таърихии Германия мебошад ва территорияҳои франсавиро, ки бо англитсанг ва маъданҳо ганӣ мебошанд, бояд ба Германия ҳамроҳ намуд. Дар мавриди Англия дар ёддошт омадааст, ки «Англия тоқати дар паҳлуи худ доштани Германияи пурқудрат ва дар сиёсати ҷаҳонӣ нақш доштаро надорад».

Лебел чунин мешумурд, ки аз Руссия «Германия бояд ҳарчи бештар талаб намояд, то ки он чи немисҳо мехоҳанд онро бигиранд ва Руссияро бояд водор намуд, ки дар баробари тамоми дунё бо қурбонии территориявӣ дар сарҳадҳо созиш намояд». Аз ошкоро ошкортар гуфта шудааст.

Ин нақшаҳо ва ин орзуҳо аз он бармеомаданд, ки Германия умед дошт пирузии зудро ба даст меоварад, метавонад шартҳои худро дикта намояд ва бо хости худ харитаи Европаро аз нав созад. Аммо барои Германия ин муяссар нагардид. Ҷанг тул кашид ва дар айни замон на танҳо орзуҳо дар бораи пирузии зуд, балки умуман, дар бораи ғалаба барбод рафтанд. Захираҳои башарӣ, низомӣ ва иқтисодии кишварҳои Антанга нисбат ба Германия ва муттаҳидинаш хеле бештар буд. Ба ғайр аз ин, ИМА аз кишварҳои Антанга пуштибонӣ мекард. Агарчи ИМА барои дохил шудан ба ҷанг шитоб надошт, ба ҳар ҳол он ба Франсия ва Англия ёрии зиёд мерасонид. Захираҳои Антанга доимо меафзуданд, дар ҳоле ки захираҳои Германия дар ҳоли коҳиш буданд.

Сиёсати истилогаронаи Япония. Япония амалиёти ҳарбӣ дар Европаро истифода намуда, 23 августи соли 1914 ба Германия ҷанг эълон намуд. Токио нақшаҳои калони истилогарона дошт. Қушуни Япония дар Укёнуси Ором қазираҳои марбути Германияро ишғол намуд ва дохили хоки Хитой гардид. Япония дар ҷаҳонро, ки ба таърихи 18 январӣ соли 1915 ба Ҳукумати Хитой бо 21 талаб супурд, ба Хитой шартҳои хеле вазнинро иҷборан бор намуд. Муғулистони шарқӣ ва дохилӣ, Манҷурияи Ҷанубӣ тахти иттифоқи пурраи Япония даромаданд. Хитой 21 талабро қабул намуда, амалан тахти васояти (протекторати) Япония қарор гирифт.

Амали Япония дар Хитой изтиробу таҳдукаро дар кишварҳои Антанга ба миён овард. Чи дар Лондон, чи дар Вашингтон ва чи дар Петербург аз он норозӣ буданд, ки Япония бидуни назорат мавқеи худро дар Шарқи Дур мустақкам менамояд. Аммо чун Япония бар зарари Германия ғайриҷаҳонӣ мекард, давлатҳои Антанга ба хусус, Руссия амалашро дар Хитой нодида мегирифтанд.

Чархиш дар чанг. Дар ибтидои чанг Германия аз тамоми кишварҳои дохили иттиҳод аз назари низомӣ бартарӣ дошт. Аммо муттаҳидини он - Австрия-Венгрия ва Туркия- заифтар буданд ва артиши онҳо аз назари сатҳи техникий аслиҳа нисбат ба Германия ба андозаи қобили мулоҳиза пасттар буд. Дар Германия имконоти низомию сиёсии Антанта - Англия, Франция, Руссия ва ИМА, ки соли 1917 ба чанг дохил шуд, оқилона ба ҳисоб нагирифтанд.

Ҳаракати босуръати артиши германро ба Париж аз тариқи Белгия дохил шудани артиши Руссия ба Пруссияи Шарқи халал расонд. Дар сол 1916 афзалияти Антанта нисбат ба кишварҳои иттиҳоди германию австро-венгерӣ маълум гардид. То баҳори соли 1917 Германия ибтикори стратегиро аз даст дод. Дар кишвар бӯҳрони шадиди иҷтимоию иқтисодӣ ру ба афзоиш ниҳод.

Кушиши Германия барои бастанӣ сулҳи ҷудогона (сепаратӣ). Пас аз гузашти ду сол аз оғози чанг, дар Германия хоҳиши ақди сулҳи ҷудогона тақвият ёфт. Фаъолияти дипломатӣ дар самтҳои гуногун идома дошт. Аввалан, баъд аз гирифтани Бухарест, Берлин дар моҳи декабри соли 1916 бо ёддошти махсус ба кишварҳои бетараф бо пешниҳоди фавран ташкил намудани музокироти сулҳ, муроҷиат намуд. Ҳукумати Германия ба чӣ умед дошт? Ба, андешаи немисҳо дар сурати ризоияти кишварҳои Антанта ба музокирот, Германия метавонад дар сафи онҳо ҷудой андозад ва агар ба таври мукамал набошад ҳам, қисман тағйироти дар назардоштаашро дар харитаи ҷаҳон ворид месозад; дар сурате, ки Антанта пешниҳоди Германияро рад намояд, таблиғоти немисӣ метавонад ба халқи немис нишон диҳад, ки кӣ қатъи хунрезӣ ва ақди сулҳро намехоҳад. Вале ин ташаббус барор нагрift. Пас аз гузашти чанд рӯз, Антанта ҷавоб дод, ки дар бораи сулҳ танҳо пас аз барқарор намудани ҳуқуқ ва озодии халқҳо ва давлатҳои хурд, то ки онҳо битавонанд бидуни бим аз зуровариву таҳдид вучуд дошта бошанд, суҳан гуфтан мумкин аст.

Бештар аз ҳама дар Берлин умед доштанд, ки метавон сулҳи ҷудогонаро бо Руссия имзо намуд. Баъд аз муваффақиятҳои дар fronti Карпат ва Кафказ то апрели соли 1915 артиши русӣ ба мудофия гузашт ва баъдан маҷбур шуд, ақибнишинӣ кунад. Ба имдод ба fronti русӣ қисмҳои эҳтиётӣ аз ақибгоҳ ва қисми қушунҳои Франция сафарбар гардид. Дар соли 1916 вазъияти ҷқтисодии дохилии Руссия рӯ ба харобӣ ниҳод. Дар истеҳсолоти низомӣ бӯҳрон оғоз шуд ва ҳаракатҳои инқилобӣ тавсеа меёфтанд. Дар доираҳои ҳукмрон ваҳдат вучуд надошт. Нуфузи онҳое меафзуд, ки ақди сулҳи

чудоғона бо Германияро мехостанд. Дар байни онҳо Б. В. Штюрмер, ки ба мақоми рахбари ҳукумат таъин шуд ва уро Г. Распутин тарафдорӣ менамуд, низ қарор дошт. Ба ин гуруҳ муяссар гардид, ки тобистони соли 1916 вазири корҳои хориҷӣ Сазоновро ба истеъфо водор созад ва ҷои уро Штюрмер ишғол намуд. Барои огоҳӣ аз вазъият ва фишор ба ҳукумати подшоҳӣ, Берлин аз тариқи хешовандони маликаи рус амал менамуд. Номаҳои зиёде аз ҷониби гуруҳи дарбориён, ки сулҳи чудоғона бо Германияро имконпазир мешумурданд, ба подшоҳ Николайи II фиристода мешуданд. Дар айни замон, дар ҳукумати Англия низ тағйирот ба миён омад. Моҳи декабри соли 1916 Ллойд Чорч сарвазир интихоб шуд. Бо омадани ӯ Англия ба андозаи қобили мулоҳиза иштироки худро дар ҷанг тақвият намуд.

Дар ИМА Вудро Вилсон ба давраи нави ҷорсола президент интихоб гардид. 3 феввали соли 1917 ИМА муносиботи дипломатиаширо бо Германия қатъ намуд ва 6 апрели ҳамон сол бо Германия ҷанг эълон намуд. То охири соли 1916 дар ҷабҳаҳо гардиш ба фоидаи кишварҳои Антанта ба мушоҳида мерасид. Аммо ҳангоме ки ИМА ба ҷанг дохил шуд, натиҷаи он барои ҳеҷ касс шакку шубҳаро боқӣ намегузошт.

Саволҳо барои санҷиши сатҳи дониш:

1. Вазъияти байналмилалӣ баъди Ҷанги Балканро тасвир намоед.
2. Чаро зиддият байни Германия ва Руссия рӯ ба афзоиш ниҳод?
3. Муносибати байни Австро-Венгрия ва Сербия пас аз ба қатл расидани шохзодаи Австрия Франс Фердинанд (28 июн 1914) чӣ гуна буд?
4. Мавзегии Руссия нисбат ба муносиботи Австрия ва Сербия чӣ тавр буд?
5. Муносибати Франсия ва Англия нисбат ба ҷанг байни Австрия ва Сербияро тавзеҳ диҳед.
6. Муносибати Германия нисбат ба ҷанги байни Австрия ва Сербия чӣ гуна буд?
7. Ҷанги якуми ҷаҳон кай ва чӣ тавр оғоз шуд?
8. Шартномаи Иттиҳод байни Германия ва Туркия кай имзо шуд ва мазмуни он чӣ буд?
9. Муборизаи дипломатиро барои иштироки Италия дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ баён намоед.

10. Хукумати Руссия дар сурати хатми Чанги якуми ҷаҳон харитаи давлатҳоро чӣ гуна тасаввур менамуд?
11. Нақшаи дипломатияи давлатҳои Антанта дар мавриди тақсими минтақаҳо баъд аз хатми Чанги якуми ҷаҳон чӣ гуна буд?
12. Германия пас аз хатми ҷанг чӣ нақша дошт?
13. Сиёсати Япония дар Шарқи Дурро шарҳ диҳед. Муносибати Руссия, Англия ва ИМА нисбат ба он чӣ гуна буд?
14. Чаро Германия барои бастании сулҳи ҷудогона пеш гирифт ва бештар ба Руссия таваҷҷӯҳ менамуд?
15. Чаро Германия пешниҳоди ИМА оид ба шартҳои сулҳро қабул накард ва кай ИМА бо Германия ҷанг эълон намуд?

АДАБИЁТИ ДАРСӢ

1. Дегоев В. В. Внешняя политика России и международные системы. Учеб. пособие. М., 2004.
2. История международных отношений и внешней политики СССР. (1870-1957гг.). Краткое учеб. пособие / Общая ред. Зуева Ф. Г. М., 1957.
3. Козменко В. М., Протопопов А. С., Елманова Н. С. История международных отношений и внешней политики России (1648-2005) / Под ред. А. С. Протопопова. М., 2008.
4. Новейшая история стран Азии и Африки. XX век. Учеб. пособие. В 3-х ч./ Под ред. А. М. Родригеса. М., 2004.
5. Новейшая история стран Европы и Америки. XX век. Учеб. пособие. В 3-х ч. Под ред. А. М. Родригеса и М. В. Пономарева. М., 2003.
6. Очерки истории международных отношений. Учеб. пособие. /Колл. Авт. Под общ. ред. О. А. Колобова. Нижний Новгород., 2001.
7. Хрусталева М. А. Международные отношения на Ближнем Востоке. Учеб. пособие. М., 2002.
8. Цыганков П. А. Международные отношения. М., 2000.
9. Цыганков П. А., Дробот Г. А., Фельдман Д. М. Международные отношения как объект изучения. Учеб. пособие. М., 1992.

АДАБИЁТИ ИЛОВАӢӢ

Алексеева И. В. Агония Сердечного согласия: Царизм, буржуазия и их союзники по Антанте. 1914-1917. Л., 1990.

Астафьев И. И. Русско-германские дипломатические отношения. 1905-1911гг. М., 1972.

Басовская Н. И. Столетняя война. М., 1985.

Бестужев-Лада И. В. Борьба в России по вопросам внешней политики. (1906-1910гг.). М., 1961.

Великая Французская революция и Россия /, Ред. А. А. Адо, В. Г. Сроткин. М., 1989.

Виноградов В. Н. Николай I в «крымской ловушке» // Новая и новейшая история. 1992. № 4.

Виноградов В. Н. О «крымском синдроме», британском морском могуществе и угрозе австрийского нападения с фланга: От Екатерины II до Александра II // Славяноведение. 1998. № 2.

Виноградов В. Н. Первая мировая война: Великодержавная дипломатия в «пороховом погребе» Европы // Славяноведение. 1998. № 5.

Виноградов В. Н. Русско-турецкая война 1877-1878 гг. и освобождение Болгарии. М., 1978.

Волосюк О. В. Испания и Европа в годы Великой французской революции. Учеб. Пособие. М., 1994.

Восточный вопрос во внешней политике России (конца XVIII – начало XX в.в). М., 1970.

В «пороховом погребе Европы». 1877-1914 гг. М., 2003. Хрестоматия в 4 т. / Сост. Т. А. Шаклеина. М., 2002. Т. 1-3.

Готлиб В. В. Тайная дипломатия во время Первой мировой войны / Пер. с англ. М., 1960.

Дармштеттер П. История раздела Африки (1870-1918) / Пер. с нем. М., 1925.

Дебедур А. Дипломатическая история Европы: От Венского до Берлинского конгресса (1814-1878) / . Пер. с фр. 2-изд. М., 1994.

Дегоев В. В. Кавказский вопрос в международных отношениях. 30-60-е гг. XIX в. Владикавказ., 1992.

Додолев М. А. Венский конгресс 1815 в современной зарубежной историографии // Новая и новейшая история. 1994. № 3.

Емец В. А. Очерки внешней политики России в период Первой мировой войны: Взаимоотношения с союзниками по вопросам ведения войны. М., 1977.

Ерофеев Н. А. Английский колониализм в середине XIX в. М., 1977.

Ерофеев Н. А. Империя создавалась так... Английский колониализм в XVIII в. М., 1964 г.

Иерусалимский А. С. Бисмарк: Дипломатия и милитаризм. М., 1968.

Иерусалимский А. С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века. М., 1951.

Золотухин М. Ю. Россия, западноевропейские державы и Османская империя в период международных кризисов на Балканах (1885-1888 гг.). М., 1996.

Зотов М. В. Россия в системе международных отношений XIX в. М., 1996.

Иванова И. И. История международных отношений от античности до конца Первой мировой войны. Владивосток., 2001., Ч. I.

Ивонина Л. И., Прокопьев А. Ю. Дипломатия тридцатилетней войны. Учеб. Пособие. Смоленск., 1996.

Игнатьев А. В. Англо-русские отношения накануне Первой мировой войны. М., 1983.

Игнатьев А. В. Внешняя политика России. 1905-1914: Тенденции, люди, события. М., 2000.

Игнатъев А. В. Своеобразие российской внешней политики на рубеже XIX-XX веков // Новая и новейшая история. 1998. № 8.

Исследования по истории германского империализма начала XX века / Отв. Ред. Б. А. Айзин, В. Гуче. М., 1987.

История внешней политики и дипломатии США. 1775-1867 / Отв. Ред. Н. Н. Болховитинов. М., 1994.

История внешней политики и дипломатии США. 1867-1918 / Отв. Ред. Г. П. Куропятник. М., 1997.

История внешней политики России XVIII в. М., 1998.

История внешней политики России. Вторая половина XIX в. М., 1997.

История внешней политики России. Конец XIX и начало XX века. М., 1997.

История внешней политики России. Первая половина XIX в. М., 1995.

История Европы: С древнейших времен до наших дней. В 8 т. Т. 4: Европа нового времени (XVII-XVIII века). М., 1994.

Киняпина Н. С. Балканы и проливы во внешней политике России в конце XIX века (1887-1898). М., 1994.

Киняпина Н. С. Внешняя политика России. Первая половина XIX в. М., 1963.

Киняпина Н. С. Внешняя политика России. Вторая половина XIX в. М., 1974.

Киссельгоф И. С. История Франции в годы Второй мировой войны. М., 1975.

Кобринская И. Я. Роль средств массовой информации в формировании восприятия Запада в России. М., 1998.

Кудрявцева Е. П. Россия и Турция на рубеже XVIII-XIX в.в.: От войн к союзным договорам // Новая и новейшая история. 1996., № 6.

Лавров Т. В. Черноморские проливы: Исторический очерк. Ростов-на-Дону., 1997.

Лисовой Н. Н. Русское дело в Святой Земле: По материалам архива внешней политики Русской империи // Дипломатический ежегодник-2001. М., 2001.

Матусевич А. Я. Трудный путь к Рижскому мирному договору // Новая и новейшая история. 1990. № 12.

Манфред А. З. Образование русско-французского союза. М., 1975.

Марчук Н. Н., Ларин Е. А., Мамонтов С. П. История и культура Латинской Америки (от доколумбовых цивилизаций до 1918 года): Учеб. пособие. М., 2005.

Масаев М. В. Присоединение Крыма к России. Симферополь, 1997.

Международные отношения на Балканах. 1815-1830 гг. /Отв. ред. В. Н. Виноградов. М., 1983.

Международные отношения на Балканах. 1830-1856гг. / Отв. ред. В. Н. Виноградов. М., 1990.

Международные отношения на Балканах. 1856-1878гг. / Отв. ред. В. Н. Виноградов. М., 1986.

Нарочницкая Л. И. Россия и отмена нейтрализации Черного моря. 1856-1871 гг. М., 1989.

Орлик О. В. «Европейская идея» Александра I // Новая и новейшая история. 1997. № 4.

Орлик О. В. Россия в международных отношениях. 1815-1829гг. От Венского конгресса до Адрианопольского мира. М., 1998.

Романов Б. А. Очерки дипломатической истории русско-японской войны. 1895-1907. М., Л., 1947.

Россия и Германия в годы войны и мира. М., 1995.

Россия и Франция. XVIII-XX века. М., 1995.

Россия и Черноморские проливы (XVIII-XX столетия) / Отв. ред. А. В. Игнатъев. Л. Н. Нижинский. М., 1999.

Сахаров А. А. Александр I. М., 1998.

Сироткин В. Г. Дуэль двух дипломатий: Россия и Франция в 1801-1812 гг. М., 1966.

Тарле Е. В. Крымская война: В 2-х т., 2-е изд., перераб. и доп. М., 1950.

Тарле Е. В. Наполеон. М., 1957.

Тарле Е. В. Очерки истории колониальной политики западноевропейских государств (конец XV- начало XIX в.в). М., Л., 1965.

Тарле Е. В. Талейран. М., 1992.

Тейлор А. Борьба за господства в Европе. 1848-1918 / Пер. с англ. М., 1958.

Чубинский В. В. Бисмарк: Биография. М., 1997.

Шарль Морис. Талейран. М., 1989.

МУНДАРИҶА

Сарсухан.....	3
Фасли аввал.....	4
Муносибатҳои байналхалқӣ дар Европа дар асрҳои XVII-XVIII.....	4
Боби 1. Вазъияти умумисӣ дар Европа то миёнаи асри XVI.....	4
- Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ва муносиботи байналхалқӣ. – Ташаққули давлатҳои мутамаркиз ва муносиботи байналмилалӣ. – Вазъияти конфессионалӣ ва муносиботи байналмилалӣ. – Империяи Усмонӣ ва муносиботи байналмилалӣ. – Афзоиши нақши флоти баҳрӣ ва муносиботи байналмилалӣ. – Манбаъҳои зиддият байни давлатҳо. – Рақобат байни империяҳо. –	4-10
Боби 2. Ҷанги сисола ва Сулҳи Вестфал.....	11
- Омилҳои ҷанг. – Низомҳои байни давлатҳои европоӣ. – Давраҳои Ҷанги сисола. – Шартномаи сулҳи Вестфал ва натиҷаи он. – Шартномаи Сулҳи Приней. – Натиҷаҳои Ҷанги сисола.....	11-16
Боби 3. Муносибатҳои байналхалқӣ дар Европа дар нимаи дуввуми асри XVII ва ибтидои асри XVIII.....	17
- Нақши давлатҳои европоӣ дар муносиботи байналмилалӣ. – Ташкили империяҳои мустамликавӣ. – Афзоиши нуфузи Франция дар муносиботи байналмилалӣ. – Испания пас аз сулҳи Вестфал. – Мустаҳкамшавии мавқеи Голландия дар муносиботи байналмилалӣ. – Афзоиши нуфузи Англия дар муносиботи байналмилалӣ. – Сиёсати хориҷии Людовики XIV. – Ҷанг барои мероси Испания ва конгресси сулҳи Утрехт (1713-1715). – Афзоиши нуфузи Шветсия дар муносиботи байналмилалӣ. – Шартномаи иттиҳоди Кёльн ва Копенгаген. – Конгресси сулҳи Ҷазираҳои Аланд. – Шартномаи сулҳи Нештадти соли 1721.	17-34
Боби 4. Низомҳои низомии солҳои 30-60-уми асри XVIII.....	35
- Самтҳои асосии муносиботи байналхалқӣ. – Усулҳои тавозуни қувва дар муносиботи байналхалқӣ. – Рақобат байни Франция ва Англия. – Муносиботи Австрия ва Пруссия. – Ҷанг барои мероси Полша. – Шартномаи Вена. – Иттиҳоди ҳасмомези давлатҳои европоӣ. – Мубориза барои мерос. – Иттиҳоди зидди Пруссия. – Ҷангҳои мустамликавӣ байни давлатҳои европоӣ. – Ҷанги ҳафтсола (1856-1863).....	35-49
Боби 5. Европа ва ташкил ёфтани Иёлоти Муттаҳиди Амрико (ИМА).....	50
- Ҷанг барои истиқлол ва Эъломияи истиқлолият. – Мубориза барои истиқлол ва муносиботи давлатҳои европоӣ ба он. – Қадамҳои аввалини дипломатияи ИМА. Тағйири муносибот	

байни ИМА ва Франция. – Шартномаи сулҳи Версали соли 1873.	50-56
Фасли дуввум.....	57
Муносибатҳои байналхалқӣ дар нимаи авали асри XIX.....	57
Боби 1. Вазъияти байналмилалӣ дар Европа дар ҳудуди асрҳои XVIII-XIX.....	57
- Иттиҳоди зиддифрансавӣ. – Тақсими севвуми Полша. – Сиёсати хориҷии Франция баъд аз табодули термидориан. – Иштироки Руссия дар иттиҳоди дуввуми зиддифрансавӣ.....	57-66
Боби 2. Европа дар солҳои ҷанги Наполеон бо Руссия.....	66
- Сиёсати хориҷии Наполеон. – Муносибатҳои Руссия ва Франция. – Шартномаи Люневил. – Шартномаи Амен. – Иттиҳоди севвуми зиддифрансавӣ. – Пошхӯрии иттиҳоди севвуми зиддифрансавӣ. – Шартномаи сулҳи Прессбург. – Оғози ҷанги Руссия ва Туркия. – Амалиёти низомӣ дар Пруссия. – Хатти маши сиёсати хориҷии Александри I. Шартномаи сулҳи Тилзит (8-уми июни соли 1807). – Мулоқот дар Эрфурт. – Шартномаи Шенбрунн. – Ҷанги Руссия ва Швеция. – Сиёсати Руссия дар Шарқ. – Ҳуҷуми Наполеон ба Руссия. – Мавзъгирии давлатҳои европой дар солҳои 1813-1815. – Созишномаи Шомон. – Шартномаи 18 майи соли 1814.....	66-81
Боби 3. Конгресси Вена ва Руссия.....	82
- Масъалаҳои асосии Конгресс. – Муносиботи давлатҳои европой ба ҳалли масъалаҳои баъдичангӣ. – Созишномаи махфии соли 1815. – Санади хотимавӣ. – Ташкили Иттиҳоди Муқаддас.....	82-88
Боби 4. Аз Иттиҳоди Муқаддас то инқилоби солҳои 1830.....	88
- Давлатҳои европой баъд аз ташкили Иттиҳоди Муқаддас. Конгресси Иттиҳоди Муқаддас. – Конгресси якуми Иттиҳоди Муқаддас. Конгресси дуввуми Иттиҳоди Муқаддас. – Конгресси севвуми Иттиҳоди Муқаддас. – Конгресси чоруми Иттиҳоди Муқаддас. – Мудохила ба қорҳои дохилии Испания. – «Доктринаи Монро». Хатти маши сиёсати хориҷии Каннинг. – Масъалаи Юнон. – Сиёсати хориҷии Руссия дар давраи Николаи I. – Протоколи Петербург. – Созишномаи Аккерман. – Ҷанг бо Туркия (7 майи соли 1828). – Муносиботи Руссия ва Эрон. – Шартномаи сулҳи Туркманҷой. – Инқилобҳои солҳои 1830.....	88-102
Боби 5. Аз ҳодисаҳои инқилоби солҳои 1830 то инқилоби соли 1848..	102
- Ҳодисаҳо дар Италия. – Инқилоб дар Белгия. – Шартнома дар бораи шохигарии Белгия. – Ҳодисаҳои Туркия ва Миср ва мавзъгирии давлатҳои дигар. – Шартномаи сулҳ байни Руссия ва Туркия. – Наздикшавии Руссия ба Пруссия ва Австрия. – Созишномаи Мюнхенград. – Созишномаи русӣ-туркии сол 1834. – Манфиатҳои Англия ва Франция дар Испания. – Ҷанги Туркия ва Миср дар соли 1839-1841. – Созишномаҳои солҳои 1840 ва 1841-и	

Лондон. Инкишофи муносиботи Руссия ва Англия.....	102-112
Боби 6. Аз инқилоби соли 1848 то Ҷанги Қрим.....	112
- Муносиботи Австрия ва Германия. – Австрия ва Руссия. – Созишномаи Лондон ва Алмијусени соли 1850. – Муваффақиятҳо ва иштибоҳҳои дипломатияи Руссия. – Ҷанги Қрим. – Шартномаи Константинопол ва иттиҳоди зиддирусӣ. Шартҳои сулҳи Ҷанги Қрим. – Конгресс ва шартномаи Париж.....	113-124
Фасли саввум.....	125
Муносибатҳои байналхалқӣ дар нимаи дуввуми асри XIX.....	125
Боби 1. Европа баъд аз Ҷанги Қрим ва Сулҳи Париж.....	125
- Наздикшавии Франция ва Руссия. – Муборизаи Австрия ва Франция. – Сиёсати Наполеон дар Шарқ ва Мексика. – Ба қудрат расидани Бисмарк. Созишномаи Алвесслебен. – Қўшиши ташкили иттиҳоди зиддирусӣ.....	125-134
Боби 2. Ҷанги шаҳарвандӣ дар Амрикои Шимолӣ ва мавқеи давлатҳои европой.....	135
- Зиддият байни иёлоти Шимол ва Ҷануби Амрико. – Мавзъгирии Англия. – Муборизаи Ҷануб ва Шимол. – Сиёсати давлатҳои европой. – Мудохилаи сегона дар Мексика. – Фаъолияти Линколн. Фаъолияти Наполеони III ба тарафдорӣи Ҷануб. – Муносиботи Руссия ва ИМА.	135-142
Боби 3. Қадамҳои аввалин дар роҳи муттаҳидшавии Германия.....	142
- Сиёсати давлатҳои европой. – Ибтидои муттаҳидшавии Германия. – Пруссия ва Австрия дар муқобили Дания ва мавқеи дигар давлатҳо. – Шартномаи сулҳи 1865-и байни Австрия ва Пруссия. Омодагирии Пруссия барои ҷанг бо Австрия. – Шартномаи соли 1866 байни Пруссия ва Италия. Шартномаи соли 1866-и Прага. Муносиботи Пруссия ва Руссия пас аз ҷанги Австрияю Пруссия.....	142-150
Боби 4. Ҷанги Франция ва Пруссия.....	151
- Зиддиятҳо дар иттиҳоди германӣ. – Конституцияи Иттиҳоди Шимоли германӣ. – Дипломатияи европой. Пруссия ва Франция. – Конференсияи давлатҳои европой (1867). – Руссия ва Пруссия. – Баҳона барои ҷанг. – Оғози ҷанг. – Дар роҳи сулҳ. – Шартномаи сулҳи Франкфурт. – Таҷдиди назари шартномаи Париж.....	151-161
Боби 5. Баъд аз Сулҳи Франкфурт.....	162
- Иттиҳоди русӣ-австрий-германӣ. – Шартномаи русӣ-германӣ. – Созишномаи сиёсии русӣ-австрий. – Муносиботи Франция ва Германия. – Бӯхрони шарқӣ.....	162-172
Боби 6. Ҷанги Руссия ва Туркияи солҳои 1877-1878.....	172
- Муваффақиятҳои дипломатияи Руссия. – Музокироти русӣ-	

англисӣ ва англисӣ-австрий. – Амалиёти чангӣ. – Шартҳои сулҳи Руссия ва Туркия. – Мавқеи Англия. – Марҳилаи хотимагии чанг. – Сулҳи Сан-Стефано. – Тағйири моддаҳои шартномаи Сулҳи Сан-Стефано. – Созишномаи Кипр. – Конгресси Берлин.	172-180
Боби 7. Муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷии Руссия дар ҷоряки охири асри XIX.....	181
- Тезу тундшавии муносиботи Руссия ва Германия. – Шартномаи зидирусии Германия в Австрия. – Тағйири ҳатти маши сиёсати хориҷии Руссия. – Шартномаи Иттиҳоди се император. – Сиёсати мустамликавии Англия ва Франция. – Иттиҳоди сегона. – Европа дар охири асри XIX. Шартномаи «гурез аз масъулият». – Ташдиди муносибатҳои Руссия ва Германия. – Иттиҳоди Франция ва Руссия.	181-191
Фасли чорум.....	192
Муносибатҳои байналхалқӣ дар ҷоряки охири асри XIX дар ибтидои асри XX.....	192
Боби 1. Муносибатҳои байналхалқӣ дар ҳудуди асри XIX ва XX.....	192
- Сиёсати ИМА дар қитъаи Амрикои Лотинӣ. – Муқобила (муқобилистӣ) дар Европа. – Вазъият дар Шарқи Дур. – Ихтилофоти Англия ва Германия. – Муносиботи Англия ва ИМА. – Ташкили иттиҳодияҳои сиёсӣ низомӣ. – Конференсияҳои сулҳ.	192-199
Боби 2. Ҷанги Руссияю Япония.....	200
- Рушди иқтисодии Япония ва Шарқи Дур. – Шартномаи Симон. – Сиёсати давлатҳои европоӣ нисбат ба Япония. – Муносиботи Руссия ва Япония. – Огози чанг. – музокирот дар бораи сулҳ.....	200-211
Боби 3. Ташкилҳои ду иттиҳоди муқобили ҳамдигар дар Европа....	211
- Созишномаи Франция ва Англия. – Руссия ва Германия. – Муносиботи Руссия ва Англия. – Ташаққули Антанта.	211-216
Боби 4. Ҷангҳои Балкан.....	217
- Ҳислати рақобати Англия ва Германия. – Муносиботи Руссия ва Австрия. – Шартномаи махфӣ бо Италия. – Ултиматуми Германия ба Руссия. – Ҳодисаҳо дар Мароқаш. – Кушиши Германия ба иртиботи барбод додани Антанта. Талоши Германия барои пайдор шудан дар Мароқаш. – Вазъият дар Балкан. – Музокироти Англияю Германия. – Ташкили Иттиҳоди Балкан ва ҷанги якуми Балкан. – Ҷанги дуввуми Балкан.....	217-225
Боби 5. Дипломатия дар арафа ва солҳои Ҷанги якуми ҷаҳон.....	226
- Ташдиди зиддиятҳо дар арафаи чанг. – Огози чанг. – Вазъияти сиёсӣ дар Европа. – Дохил шудани кишварҳои Антанта ва Германия ба чанг. – Раванди дигаргунии катъӣ дар чанг. – Нақшаи ҷаҳони оянда. – Сиёсати истилогаронаи Япония. – Ҷарҳиш дар чанг. – Кушиши Германия барои бастании сулҳи ҷудоғона.	226-239